

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Salvijus Kulevičius

LIETUVOS PAVELDOSAUGOS IDĖJINIAI MODELIAI IR JŲ RAIŠKA
PRAKTIKOJE SOVIETMEČIU

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2010

Disertacija rengta 2005–2010 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

TURINYS

IVADAS	5
1. TYRIMO MATRICA	19
1.1. PAVELDOSAUGOS TYRIMO MODELIŲ ĮVAIROVĖ	21
1.2. PAVELDOSAUGOS ELEMENTARIŲJŲ DĖMENŲ MODELIS	25
2. LIETUVOS KULTŪRINIO PALIKIMO ATRANKA SOVIETMEČIU	37
2.1. ATRANKOS RAIDA IR SUBJEKTAI	40
2.2. ATRANKOS OBJEKTAI	51
2.3. ATRANKOS PRIEMONĖS	75
3. SOVIETINIAI PAVELDO IDENTIFIKAVIMO MODELIAI IR JŲ RAIŠKA LIETUVOJE	82
3.1. AKTUALUMO DĖMENS SAMPRATOS MODELIS	83
3.2. REALYBINIO DVILYPUMO DĖMENS SAMPRATOS MODELIS	93
3.3. SOVIETINIŲ MODELIŲ RAIŠKA LIETUVOS PAVELDO APSKAITOJE	97
4. SOVIETMEČIO PAVELDOTVARKOS MODELIAI IR JŲ RAIŠKA LIETUVOJE	110
4.1. OFICIALIOSIOS SOVIETINĖS PAVELDOTVARKOS DARBŲ APIBRĖŽTYS	111
4.2. PAVELDOTVARKOS DARBŲ APIBRĖŽTYS PAGAL <i>VENECIJOS CHARTIJĄ</i>	122
4.3. RESTAURAVIMO PRINCIPŲ GENEZĖ LIETUVOJE	127
4.4. PAVELDO SUBJEKTYVIZACIJOS MODELIAI LIETUVOJE	165
4.5. KITŲ PAVELDO PALAIKYMO ELGSENŲ RAIŠKA	196

5. KOMPLEKSNĖS PAVELDOSAUGOS IDĖJOS IR PRAKTIKA LIETUVOJE SOVIETMEČIU	206
5.1. KOMPLEKSNĖ PAVELDOTVARKA – REGENERAVIMAS	207
5.2. KOMPLEKSNĖS SAUGOMOS TERITORIJOS	216
IŠVADOS	231
SANTRUMPOS	237
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	239
LITERATŪROS SĄRAŠAS	274
PRIEDAI	292

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas

Sovietmečio paveldosauga vienaip ar kitaip yra reiškinys, kuriame glūdi vėlesnės, o tuo pačiu ir dabartinės Lietuvos paveldosaugos, tiksliau – kai kurių jos aspektų, ištakos. Pasak menotyrininkės Jūratės Markevičienės, būtent XIX a. ir sovietmetis lėmė specifinį – simbolinį – lietuvių santykį su paveldu¹; iš pastarojo laikotarpio paveldėta ir ne viena paveldosaugos blogybė, pavyzdžiui, paveldo mokslinių tyrimų, dokumentavimo reikšmės nesuvokimas². Menotyrininkė Jolita Butkevičienė teigia, kad sovietmečiu įsitvirtinę elgesio su paveldu stereotipai išliko gajūs ir po 1990 m., kad iš tos epochos perimtos ir teigiamos, ir neigiamos paveldotvarkos tendencijos³. Pati sovietmečio paveldosauga istoriografijoje vertinama prieštaringai: viena vertus, didžiuojamasi sąlyginiais pasiekimais (pirmavimu SSRS) ir paveldosaugos teisinės-administracinės sistemos susiformavimu (pirmą kartą Lietuvos paveldosaugos istorijoje), kita vertus kalbama, apie didžiausius palikimo ir paveldo nuostolius; vienų šioje epochoje išvelgiama „kspiracinė rezistencija“, kitų matomas tik Maskvos diktatas⁴. Visa tai tampa gana komplikauta, kai sovietmečiu užgimusias tendencijas tenka pripažinti dabarties paveldosaugos turiniu ir iš esmės savastimi. Kyla klausimas, kiek šių modelių, sampratų, problemų ištakos yra „lietuviškos“, o kiek „sovietinės“ prigimties

¹ Simbolinis suvokimas pasireiškia tuo, kad daikto įvaizdis laikomas tikrove, o daiktas – vien jo ženklų. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Voverė hermeneutiniame rate, arba Lietuvos paveldo apsaugos kryptys. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2000, kovas, p. 92. Dar žr. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, rugpjūčio 12, p. 11.

² MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Kultūros paveldo apsauga. Iš *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. Vilnius, 1998, t. I, d. II, p. 11; MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Voverė hermeneutiniame..., p. 91.

³ BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos tendencijos sovietmečiu. Daktaro disertacija*. Kaunas, 2009, p. 98–103, 116.

⁴ Pavyzdžiui, ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 374–375; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius, 2002, p. 29–30; BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 116.

(suvokiant, kad tarp šių sąvokų esama gana sąlyginės perskyros)? Šiuo tikslu imamas tyrimo, kurio siekiama užčiuopti Lietuvos sovietmečio paveldosaugos „savastis“. Konkrečiu atveju atsisakoma tradicinės tokių ieškojimų perspektyvos – istorinių paveldosaugos aspektų (praktikų, principų, sampratų ir pan.) dalijimo į „geras“ ir „blogas“ (tokia tendencija būdinga lietuviškajai paveldosaugos istoriografijai); vietoj to siūloma labiau gilintis į to meto paveldosaugos idėines ištakas bei pačių idėjų raiškas.

Tyrimo problema

Iki šiol atliktuose Lietuvos sovietmečio paveldosaugos tyrimuose vyravo kelios probleminės linijos: (1) sovietmečio paveldosaugos kokybiškumo ir santykio su vakarietiškąja paveldosauga, (2) sovietmečio paveldosaugos įtakos posovietinei Lietuvos paveldosaugai bei (3) paveldosaugos sąveikos su istorine kultūra klausimai. Šis tyrimas inspiruotas naujos paveldosaugos paradigmos (Naros arba reliatyvistinės paveldosaugos sampratos), kuri akcentuoja kiek kitokį probleminį mazgą – paveldosaugos savitumą. Šiuo atveju omenyje turimi ne apskritai paveldosaugos, o konkrečių jos išraiškų – konkrečios visuomenės ir konkretaus laikotarpio paveldosaugos – savitumai. Tai skatina lietuviškoje paveldosaugoje ieškoti ne vien vadinamosios vakarietiškosios paveldosaugos atspindžių ar sovietinio diktato įtakų, o savitų darinių. Tokia perspektyva padeda sąlyginai geriau suprasti patį objektą ir projektuoti ateities perspektyvas. Pavyzdžiui, kaip atskleidžiama šiame tyrime, Lietuvos „arkliukas“ („pažangumo“ prasme) yra ne tradicinė elementinė paveldosauga (į kurios nagrinėjimą orientuojasi dauguma tyrėjų), o kompleksinės saugomos teritorijos (kurios iki šiol lieka beveik netyrinėtos⁵). Taigi darbe keliami tokie klausimai: kokios buvo Lietuvos sovietmečio paveldosaugos idėinės ištakos? kokias formas įgydavo (kaip būdavo transformuojami) išoriniai paveldosaugos

⁵ Kompleksinių saugomų teritorijų istorinės raidos klausimui dėmesio yra skyrę kraštotvarkos ir saugomų teritorijų specialistai Paulius Kavaliauskas, Jurgis Bučas, Rūta Baškytė, bet, deja, nei vienas istorikas.

modeliai? kokių būta originalių, lietuviškų, paveldosaugos konceptų ir praktikų? kokių būta pagrindinių paveldosaugos kategorijų sampratų? koks buvo santykis tarp oficialiųjų ir neoficialiųjų paveldosaugos apibrėžčių? kokie buvo sovietmečio paveldosaugos idėjinių modelių raidos dėsningumai?

Tyrimo objektas. Pagrindinės sąvokos

Tyrimo koncepcinį pamatą sudaro keturios **sąvokos** – *idėja, modelis, paveldas* bei *praktika*. Centrinis vaidmuo tenka **idėjos** kategorijai, kuri suprantama plačiausia prasme ir iš esmės laikoma sinonimiška sąvokai *minties pasaulis*⁶. Šiame darbe jai priskiriamos:

- teorinės ir praktinės mintys;
- asmeninės (individualios) mintys bei atskirų socialinių grupių ar visos visuomenės palaikomi konceptai;
- oficialūs ir neoficialūs konceptai;
- realizuotos mintys ir vizijos, neįgyvendinti sumanymai, įgyvendintų sumanymų nerealizuotos alternatyvos;
- kategorijos ir sąvokos;
- amžininkų apibrėžti bei remiantis moksliniu instrumentarijumi rekonstruoti konceptai.

Tyrimo šias platumas padeda suvaldyti modelinė žiūra. Ji yra mokslinis konstruktas ir grindžiama prielaida, kad kiekviena su paveldosaugos diskursu susijusi idėja suteikia išraišką ar turinį vienam iš penkių *paveldosaugos elementariųjų dėmenų* (žr. 1.2 poskyrį). Taigi šie dėmenys, greta visų kitų savo reikšmių, yra ir savotiška idėjų tipologizavimo schema. Tolesnį medžiagos suvaldymą apsprendžia trys skerspjūviai. Chronologinis skerspjūvis motyvuojamas tuo, kad idėjos yra sąlygotos laiko ir kintantis dydis, tad konkreči idėja (jos atsiradimas, išnykimas ar esmingesnės transformacijos) gali būti lokalizuojama laiko grandinėje. Įvairovės skerspjūvis remiasi tendencija,

⁶ Žr. STEPUKONIS, Aivaras. Idėjų istoriografijos gimimas: Arthur Oncken Lovejoy. *Logos*, 2005, Nr. 42, p.134–136.

kad vienu klausimu retai kada egzistuoja viena pozicija – dažniausiai esama visos jų paletės. Šiuo atveju siekiama identifikuoti kraštutinius idėjų spektro taškus, o taip pat išskirti dominuojančias bei originalesnes sampratas (ši apibrėžtis laikytina pamatine tyrimo šaltinių atrankos matrica). Tyrime aktualizuojami ir tie konceptai, kurie nepadarė didesnės įtakos ar apskritai neturėjo jokio poveikio paveldosaugos procesams, tačiau be kurių nebūtų deramai reprezentuota atitinkamo laikotarpio idėjinė terpė. Trečiasis skerspjūvis grindžiamas idėjos santykiu su praktika, t. y. jos realizacijos ar paveikumo laipsniu. Įvardytoji tipologija bei skerspjūviai idėją, kaip pirminį šaltinį, redukuoja į **idėjinį modelį** – savotišką pirminio šaltinio ir mokslinės matricos sintezę. Būtent tai ir yra pagrindinis šio tyrimo objektas (teorinėje plotmėje).

Darbe analizuojamos idėjos ar idėjiniai modeliai, kurie yra susiję su paveldosaugos diskursu. Šiuolaikinė paveldosauga savinasi visų įmanomų prigimčių objektus bei reiškinius – tiek žmogų supantį pasaulį (aplinką), tiek žmogaus vidinį dvasinį pasaulį, tiek procesus. Kertinė diskurso sąvoka – **paveldas** – apima tai, kas yra gamta ir kultūra, nematerialu ir materialu, kilnojama ir nekilnojama. Visgi šiame tyrime apsiribojama gerokai kuklesne samprata: *paveldu* čia vadinamas kultūrinis materialus nekilnojamas paveldas, o tiksliau – statiniai, jų kompleksai bei kraštovaizdis (nekilnojamieji kultūrinio ir mišraus kraštovaizdžio dėmenys). Išimtimi tampa tik teorinė darbo dalis, kur sąvoka, priklausomai nuo konteksto, vartojama ir plačiaja prasme. Paveldosaugos teorijoje greta *paveldo* sąvokos minimi ir kiti terminai – *palikimas* bei *atminties vietos (ženklai)*. Dėl jų tarpusavio santykio esama įvairių traktuočių, tačiau šiame darbe jie laikomi skirtingomis kategorijomis ir diferencijuojami (paaiškinimą žr. 1.2 poskyryje).

Greta pačių idėjų tyrimo, darbe analizuojamas ir kitas aspektas – tų idėjų sąveika su praktika. Šios krypties atsiradimui esama kelių motyvų. Pirmas motyvas – kaip bebūtų, paveldosauga visų pirma yra praktinė disciplina, tad,

nagrinėjant paveldosaugos temą, kalbėti vien apie idėjas yra tolygu matyti tik vieną iš sudėtinio reiškinių pusių⁷; kita vertus, tokia vienakryptė perspektyva iškreipia ir tos matomosios pusės vaizdą. Taigi holistiškumo principas suponuoja, kad tiriant paveldosaugos idėjas iš akiračio nebūtų pamestas ir praktinis paveldosaugos dėmuo. Antras motyvas – šis aspektas tyrimo, kuris iš esmės priklauso idėjų istorijos sričiai, rezultatus padeda susieti su kitais, labiau į paveldosaugos praktiką orientuotais, moksliniais darbais.

Viską apibendrinant, pagrindinis šio tyrimo **objektas** yra materialaus nekilnojamojo kultūros paveldo sampratos ir elgsenų su juo idėjiniai modeliai. Tyrimo **teritorinės ribos** – Lietuvos SSR. Tyrimo **chronologiniai rėmai** apima laikotarpį nuo 1944 iki 1990 m. 1940–1941 m. Lietuvos paveldosaugai tam tikra prasme (daugiau epochos nei turinio) irgi dera epitetas *sovietinė*. Tačiau sugretinus šią ir 1949–1990 m. paveldosaugas, tarp jų ryškėja principiniai skirtumai: pirmoji buvo grįsta tradicijomis, paveldėtomis iš ALV, antroji – tradicijomis, įpirštomis Maskvos ir naujai susikurtomis pačių lietuvių. Taigi apie 1944 m. tenka kalbėti kaip visiškai naujos, jokių sąsajų su ankstesniais etapais neturinčios paveldosaugos pradžia.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo **tikslas** – identifikuoti ir išanalizuoti paveldosaugos idėjinius modelius, funkcionavusius ar pasireiškusius sovietinėje Lietuvoje, išnagrinėti jų sąveiką su paveldosaugos praktika.

Šiam tikslui pasiekti išsikelti pagrindiniai **uždaviniai**:

- 1) nustatyti Maskvos direktyvų poveikio Lietuvos sovietmečio paveldosaugai laipsnį bei kontrolės sferas;
- 2) identifikuoti pagrindines Lietuvos sovietmečio paveldosaugos kategorijas, išanalizuoti jų genezę, sampratas, sąveikas bei poveikį praktikai;

⁷ Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 125.

3) identifikuoti pagrindinius elgsenų su paveldu idėjinius modelius sovietinėje Lietuvoje, išanalizuoti jų genezę, sampratas, sąveikas bei poveikį praktikai;

4) nustatyti Lietuvos sovietmečio paveldosaugos raidos dėsningumus ir išskirti raidos etapus (sukurti periodizaciją);

5) aktualizuoti lietuviškąją sovietmečio paveldosauginę teorinę mintį ir atlikti jos apraiškų bei poveikio praktikai tyrimą;

6) teoriškai apibrėžti *kultūrinio palikimo atrankos* reiškinį, išanalizuoti jo raišką sovietinėje Lietuvoje bei santykį su paveldosaugos procesais.

Tyrimo šaltiniai

Tyrimo šaltinių spektrą sąlygojo keli veiksniai. To paties reiškinio samprata varijuoja priklausomai nuo ją apibrėžiančios sferos ar socialinės grupės. Pavyzdžiui, *restauravimas* vienaip reglamentuojamas teisiniuose aktuose, kitaip traktuojamas restauratorių, dar kitaip suvokiamas teoretikų. Tai yra ta pati kategorija, ta pati visuomenė, tas pats laikotarpis, tačiau apie ją kalbama skirtingai. Vis dėlto šiuo tyrimu siekiama rekonstruoti bendrąjį idėjinį foną, o ne konkretaus subjekto ar terpės sampratą. Bendrumas čia suvokiamas ne kaip visų sampratų apėmimas (kas iš principo yra neįmanoma), ne bendrojo vardiklio suradimas, o kaip sampratų įvairovės kraštutinių taškų ir tarp jų nusidriekiančių dominuojančių bei originalesnių traktuočių identifikavimas. Iš to kyla pirmoji problema – kiekvieno subjekto ar terpės samprata dažniausiai yra fiksuota skirtingose šaltinių grupėse. Tad tyrime tenka naudotis skirtingos prigimties šaltinius. Kitas veiksnys – tyrime paveldosaugos reiškinys suvokiamas kaip susidedantis iš penkių dėmenų, kurie iš esmės yra penkios skirtingos paveldosaugos sferos ar temos. Kiekvienos jų pažinimui reikalingi vėlgi skirtingi šaltiniai: tipinė medžiaga paveldotvarkos idėjoms pažinti yra architektūrinė dokumentacija, apskaitai – paveldo objektų sąrašai, interpretavimui – straipsniai ir t. t. Darbe nagrinėjamos visos penkios sferos, o

tai vėlgi lemia šaltinių įvairovės išsiplėtimą. Toliau įvardijamos pagrindinės tyrime naudotų šaltinių grupės.

Teisiniai aktai. Tyrime remiamasi įvairaus tipo aktais. Pagal prigimtį bei galiojimo teritoriją jie yra dvejopi – parengti Maskvos (bendrasajunginiai) ar Vilniaus (skirti tik LSSR). Pagal temą ar reglamentavimo sritį – didžiąją jų dalį sudaro dokumentai, tiesiogiai susiję su paveldosaugos disciplina. Grupei priskiriami ne tik galioję aktai, bet ir jų projektai, kiti parengiamieji dokumentai. Tyrime naudotasi publikuotais aktų tekstais bei Lietuvos ypatingojo archyvo medžiaga (už atitinkamas nuorodas nuoširdus ačiū istorikui Dangirui Mačiuliui).

Paveldo objektų sąrašai. Šie sąrašai taip pat turi juridinį statusą, tačiau dėl savo specifikos išskirtini į atskirą grupę. Omenyje turimas 1973 m. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas* bei jo tęsiniai (1978 ir 1993 m.). Visi jie publikuoti.

Paveldosauginiai aktai. Grupei priskiriami tarptautinių institucijų parengti dokumentai, neturintys privalomojo ar teisinio statuso. Svarbiausi jų – *Atėnų chartija* bei *Venecijos chartija*. Darbe remiamasi originaliais tekstais (anglų kalba; pateikiami internete, oficialiame ICOMOS puslapyje) bei jų vertimais į lietuvių kalbą (publikuoti).

Paveldo objektų tvarkymo darbų projektinė dokumentacija. Apima įvairaus tipo dokumentus: nuo projektinių užduočių iki techninių projektų, veiklos ataskaitų. Grupei priskiriami ir atitinkamos srities įvairių institucijų posėdžių protokolai. Be to, darbe analizuota tiek tekstinė, tiek vaizdinė (projektiniai brėžiniai) medžiaga. Naudotasi šaltiniais, saugomais Kultūros paveldo centro archyve.

Periodika ir knygos. Nagrinėti straipsniai, kurie yra tiesiogiai susiję su paveldosaugos tema arba padeda rekonstruoti paveldosaugą paveikusius kontekstus. Pagrindą sudaro lietuvių autorių darbai; naudotasi ir bendrasajunginiuose leidiniuose publikuotais tekstais. Medžiaga rinkta tiek iš

specializuotų (*Architektūros paminklai, LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, Muziejai ir paminklai, Практика реставрационных работ*) tiek kultūrinės, architektūrinės ir kitos tematikos (*Kultūros barai, Literatūra ir menas, Mokslas ir gyvenimas, Statyba ir architektūra, Švyturys*) leidinių. Iš knygų išskirtini bent du veikalai – *Nukentėję paminklai* (Vilnius, 1994 m.) bei Rimanto Šermukšnio *Palikę pėdsakus: prisiminimai apie Kauno restauratorius* (Kaunas, 2007 m.). Pirmąją sąlyginai galima vadinti sovietmečių sunaikintų kultūrinio palikimo objektų sąvadu. Jis tapo svarbiausiu šaltiniu kultūrinio palikimo atrankos reiškiniui nagrinėti. Antroji yra prisiminimų rinkinys. Ji padėjo užčiuopti kitur nefiksuotas sovietmečio paveldotvarkos realijas.

Istoriografijos ir kitos literatūros apžvalga

Lietuvos sovietinių metų paveldosaugos tyrimai nėra naujiena. Pirmosios publikacijos, kuriose bandyta kritiškai įvertinti sovietmečio procesus, pasirodė dar prieš 1990 m. Solidžiausiu ir tuo pačiu chrestomatiniu pavyzdžiu galėtų būti Vlado Drėmos straipsnių ciklas *Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim?* (*Švyturys*, 1989, Nr. 22–24)⁸. Deja, šios publikacijos buvo inspiruotos noro keisti esamą paveldosaugos sistemą, susikaupusių nuoskaudų, sąjūdžio emocijų, bet istorijos mokslo interesų. Istoriografinio pobūdžio veikalai šia tema pasirodė praslinkus daugiau nei dešimtmečiui po sovietinės eros pabaigos. Išskirtinos dvi plataus teminio spektro studijos. Jono Rimanto Glemžos veikale *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas* (Vilnius, 2002) didžiausias dėmesys skiriamas Lietuvos paveldo apskaitos, tyrimų, paveldotvarkos, paveldonaudos ir kitų paveldosaugos sričių istorinės

⁸ Kiti pavyzdžiai: DVILINSKAITĖ, Anelė. Slogutis ant anų dienų. *Kultūros barai*, 1988, rugpjūtis, p. 32–37; MACIULYTĖ-KASPERAVIČIENĖ, Audronė. Kada dingio Švento Mykolo bažnyčios altoriai. *Švyturys*, 1989, Nr. 23, p. 20–21; BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino mūsų praeitį. *Statyba ir architektūra*, 1990, vasaris, p. 18–19; BARKAUSKAS, Marius. 2. Kaip naikino mūsų praeitį... *Statyba ir architektūra*, 1990, kovas, p. 17–18; BUČAS, Jurgis. Ar mus tenkina buvęs sąrašas? *Naujasis Dienovidis*, 1993 rugpjūčio 20, p. 13; BUČAS, Jurgis. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 137–141.

raidos, atliktų darbų bei principų pristatymui. Nagrinėjamas laikotarpis nuo XIX a. iki XXI a., taigi ir sovietmetis. Veikale esama kritinio aspekto, pasireiškiančio per paveldosaugos darbų ir procesų vertinimą. Šis vertinimas grindžiamas objekto atitikimu / neatitikimu oficialiosioms ar tarptautinėms paveldosaugos nuostatomis (pavyzdžiui, *Venecijos chartijos* dogmoms). J. R. Glemžos studija nuo atliekamo tyrimo (šios disertacijos) skiriasi tiek objektu (vienur analizuojamas *procesas, konkretūs darbai*, kitur – *idėjiniai modeliai*), tiek uždaviniais ir analizės aspektu (žr. 1.1 poskyrį). Sovietmečio paveldosauga patenka ir į Rasos Čepaitienės monografijos *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje* (Vilnius, 2005) akiračių. Pačia bendriausia prasme šios kultūros istorikės atlikto tyrimo objektas yra *kultūros paveldo sampratos*. Jų analizei pasirenkama *istorinės kultūros* (Jørno Rūseno samprata) perspektyva. Atitinkamai pagrindiniu tyrimo siekiu tampa – per „paveldosauginių koncepcijų rekonstrukciją pasiekti gilesnį Lietuvos istorinės kultūros pažinimą“. Taigi iš esmės orientuojamasi į *makro* tyrimą – pagrindinės išvados apie objektą yra sąlygotos jo patalpinimo į platesnius kultūrinius kontekstus⁹. Šios disertacijos objektas taip pat yra *paveldo sampratos*. Tačiau pats tyrimas grindžiamas kita perspektyva. Atskaitos tašku visų pirma pasirinkti ne kontekstai, o *vidinė paveldo ir paveldosaugos reiškinių* (reiškinių kaip idėjos) *logika*. Taigi šiuo atveju atliekamas *mikro* tyrimas, labiau orientuojantis į tai, kas yra sąlygota paties reiškinių (jo vidinės logikos) nei tą reiškinį sąlygojančių kitų reiškinų. Pirmu atveju pagrindiniu tyrimo vienetu tampa tema-problema (plg. poskyrių pavadinimus „*Seno*“ ir „*naujo*“ *sankirta sovietinėje estetikoje, Santykiai su ideologiškai priešišku palikimu* ir pan.), antru – idėja (kategorija, konceptas,

⁹ Plg. R. Čepaitienės aktualizuojamas problemas „[...] kaip kultūros sritį veikė sovietinė invazija į Lietuvą, kokios joje vyko vidinės transformacijos, susidūrus su šiuo galingu išorės faktoriumi? [...] Šiam tyrimui ypač aktuali problema yra sovietinės ideologijos požiūris į praeitį ir konkrečiai jos materialųjį paveldą. Kokiems tikslams jis turėjo tarnauti sovietinių ideologų akimis? [...] Kokiais mastais lietuviškąją paminklosaugą veikė ideologiniai imperatyvai ir kiek ji galėjo veikti nepriklausomai? Kokios buvo specialistų nuostatos režimo atžvilgiu? [...] Kokie buvo Lietuvos paminklosaugos sovietmečiu ypatumai? Kokią vietą ir vertę ji turėjo SSRS, soclagerio, Europos mastu?“. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 22–23, 25–26, 29.

modelis). Atitinkamai šiame darbe keliamos pirmai perspektyvai mažai aktualios problemos: per kokias kategorijas reiškėsi Lietuvos sovietmečio paveldosauga; kokios idėjos sąlygojo paveldosaugos kategorijų, elgsenų turinį; kokia buvo jų tarpusavio sąveika ir pan.

Be šių veikalų esama siauresnės tematikos darbų. Editos Riaubienės ir Jolitos Butkevičienės disertacijose (*Lietuvos architektūros paveldo apsauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. Vilnius, 2003; *Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos tendencijos sovietmečiu*. Kaunas, 2009) analizuojami sovietinio laikotarpio paveldotvarkos darbai. Autorės siekia panašaus tikslo: remiantis „tarptautinėmis rekomendacijomis“ arba „šiuolaikinėmis teorijomis“, įvertinti šios paveldosaugos sferos kokybę. Panašios ir jų išvados: Lietuvos sovietmečio paveldotvarkos metodika bei rezultatai iš esmės atitiko tarptautinius standartus, visgi būta ryškios išimties (neatitikimo) – polinkio naudotis analogijomis ir istorinės materijos autentiškumo ignoravimu¹⁰. Šioje (S. Kulevičiaus) disertacijoje taip pat analizuojama sovietmečio paveldotvarka, tačiau aktualizuojami minėtų autorių neliesti klodai: paveldotvarkos principų genezė, paveldotvarkos modelių lietuviškosios motyvacijos (teoriniai pagrindimai), paveldo subjektyvizacijos ir ideologinių modelių sąveika. E. Riaubienės tyrime keliamas ir kitas tikslas: iš „Europos konteksto“ įvertinti Lietuvos paveldosaugos, įskaitant ir sovietmetį, teisinės-administracinės sistemos raidą. Atlikta išsami šios temos studija. Pastaroji medžiaga naudinga gvildenant paveldosaugos raidos klausimus, deja, kaip atskleidžia išsamesnis tyrimas, paveldosaugos teisinės-administracinės sistemos dinamika mažai sutampa su paveldosaugos idėjinių modelių raidos schema. Eglės Navickienės monografijoje *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis* (Vilnius, 2006) vėlgi nagrinėjama labai konkreti tema – naujų pastatų kūrimo istorinėje urbanistinėje aplinkoje principai ir jų

¹⁰ RIAUBIENĖ, Edita. *Lietuvos architektūros paveldo apsauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003, p. 9, 143; BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 113, 116.

raida (1950–2005 m.). Monografijoje ir šioje disertacijoje liečiamas senamiesčių regeneravimo klausimas, tačiau pirmu atveju akcentuojamas naujos statybos, antru – reiškinių sąsajos su kompleksine paveldosauga aspektas.

Apibendrinant disertacijos santykis su įvardyta literatūra būtų toks: J. R. Glemžos veikalas vertingas kaip faktografinė medžiaga; E. Riaubienės ir E. Navickienės darbai naudojami svarstant Lietuvos sovietmečio paveldosaugos periodizacijos klausimą; J. Butkevičienės studijos atveju – diskutuojama dėl kai kurių apibendrinimų ar išvadų. Svarbiausia pozicija laikytina R. Čepaitienės monografija. Būtent ja daugiausia remiamasi tyrime, verifikuojami ir kvestionuojami kai kurie joje išdėstyti teiginiai.

Disertacijos tyriminės matricos pagrindu pasirinkta specifinė ir nauja žiūra – reliatyvistinė paveldosaugos samprata. Deja, nors ši žiūra šiandieną įteisinta ir įtvirtinta kaip pagrindinė tarptautinės paveldosaugos pozicija, nežinomas nė vienas solidesnis ją pagrindžiantis ar jai oponuojantis teorinis veikalas¹¹. Santykio su kitais teoriniais konceptais aptarimui skirtas šio darbo 1.1 poskyris ir atskiras straipsnis¹².

Tyrimo metodologija

Kalbant apie tyriminę matricą, atskirtini trys aspektai – tikrovės paaiškinimas, konkretaus (tiriamąjo) reiškinių samprata ir šaltinių tyrimo instrumentarijus. Pirmasis aspektas apsprendžia pačius bendriausius dalykus – visuomenės sanklodos sampratą, reiškinių traktavimą, tikrovės pažinimo galimybes. Šio tyrimo autorius pasaulį (tikrovę) suvokia per prizmę, artimą **socialinio konstruktyvizmo** bei **reliatyvizmo konceptams**¹³. Socialinio

¹¹ Sąlygine išimtimi būtų tik vadinamosios Nara konferencijos, įvykusios 1994 m. Japonijoje, medžiaga. Žr. *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Paris, 1995.

¹² KULEVIČIUS, Salvijus. Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, perspektyvos. *Lietuvos istorijos studijos*. 2009, Nr. 24

¹³ Reliatyvizmas ir socialinis konstruktyvizmas savo esme yra dvi skirtingos koncepcijos. Nesivieliant į teorines subtilybes, primityviai tarus, autorius jas „sukabina“ tokiu principu: reliatyvizmas pasako, kas yra tikrovė, o konstruktyvizmas paaiškina, kodėl ji tokia yra.

konstruktyvizmo principai yra išdėstyti chrestomatiniame Peter L. Berger ir Thomas Luckmann veikale *Socialinis tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas* (Vilnius, 1999 m.), tad čia nebebus grįžtama prie jų aptarinėjimo. Primintina tik pamatinė šios žiūros nuostata: tiesa yra socialinis konstruktas, konstruojamas ir perkonstruojamas taip, kad geriausiai atitiktų sociumo poreikius. Antruoju atveju, dėl įvairių aplinkybių tenka remtis ne „grynuoju“ reliatyvizmu, o redukuota jo samprata. Pastarajam klausimui aptarti skirtas atskiras straipsnis¹⁴.

Paveldo ir paveldosaugos reiškiniai šiame tyrime paaiškinami remiantis **elementariųjų dėmenų modeliu**. Esminiai jo principai – tai, kas yra paveldas ar paveldosauga, gimsta tam tikrų elementų sąveikos taške; tie elementai kiekvienoje konkrečioje visuomenėje įgyja savitą turinį ir išraiškas. Modelis detaliau pristatomas ir jo pasirinkimo motyvai dėstomi pirmajame darbo skyriuje (žr. 1.2 poskyrį).

Apie šaltinių selekcijos principus jau buvo užsiminta skirsnyje *Tyrimo šaltiniai*. Pridurtina, kad penki paveldosaugos elementarieji dėmenys kartu yra ir probleminiai mazgai, kurie padeda atsirinkti bei suvaldyti šaltinius. Tyrime derinti keli metodai – **interpretacinis, analitinis, klasifikuojantis, generalizuojantis** bei **lyginamasis**. Jais siekta identifikuoti ir atskleisti konkrečios visuomenės paveldosaugos savitumus (idėjinius modelius).

Darbo naujumas

Šio darbo naujumas glūdi daugiau atskiruose aspektuose nei visumoje: pasiūloma nauja tyriminė matrica – elementariųjų dėmenų modelis; sukurta nauja Lietuvos sovietmečio paveldosaugos periodizacija, grįsta idėjinių modelių raiškos dinamika; veikiausiai pirmą kartą imamas tokios išsamios kultūrinio palikimo atrankos bei paveldo subjektyvizacijos reiškinų, kompleksinių saugomų teritorijų idėjos ištakų analizės; į mokslinę apyvartą

¹⁴ KULEVIČIUS, Salvijus. Reliatyvistinė paveldosaugos..., p. 150–166.

greta tradicinių paveldosaugos tyrimo objektų (oficialiųjų apibrėžčių ir vyraujančių sampratų) įvedamos minčių pasaulio „paraštės“ – asmeninės (individualios) mintys, neįgyvendinti sumanymai, įgyvendintų sumanymų nerealizuotos alternatyvos ir pan. Tyrimu verifikuojami ir / ar koreguojami ankstesniuose moksliniuose darbuose išdėstyti teiginiai.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, penki skyriai, išvados, šaltinių sąrašas, literatūros sąrašas bei priedai.

Pirmajame skyriuje formuluojami tyrimo teoriniai pagrindai. Konstatavus, kad bendrojoje paveldosaugos teorijoje nesama tyriminės matricos, atitinkančios išsikeltus tyrimo kriterijus, konstruojamas ir pristatomas paveldosaugos elementariųjų dėmenų modelis. **Antrajame skyriuje** apibrėžiamas kultūrinio palikimo atrankos (naikinamosios selekcijos) reiškinytis ir tiriami jo raiškos savitumai Lietuvoje: raida, subjektai, objektai bei priemonės. Naikinamoji selekcija savo tikslu yra visiškai priešinga paveldosaugai, tačiau ji paaiškina kai kuriuos palikimo vertinimo aspektus, paveldosaugos procesus ir dėl to nusipelno atskiro dėmesio. Likusioje darbo dalyje analizuojama paveldo elementariųjų dėmenų raiška Lietuvos paveldosaugoje. **Trečiajame skyriuje** tiriami dėmenys, susiję su paveldo apskaita (aktualumo, realybinio dvilypumo, identifikavimo dėmenys), **ketvirtajame** – su paveldotvarka (palaikymo bei tikrumo dėmenys). Kiekvienu atveju pradedama nuo išorinių (nelietuviškosios prigimties) modelių analizės vėliau pereinant prie jų poveikio Lietuvos paveldosaugai ir vidinių (lietuviškosios prigimties) modelių tyrimo. Ketvirtajame skyriuje didesnis dėmesys skiriamas problemiškesniai ir prieštaringesniai paveldotvarkos elgsenai – restauravimui; atliekama išsami jos principų genezės ir su ja susijusio paveldo subjektyvizacijos reiškinių analizė. Remiantis šios elgsenos raidos dėsniniais, sukonstruojamas Lietuvos sovietmečio paveldosaugos

raidos (periodizacijos) modelis. **Penktajame skyriuje** aktualizuojamas kompleksinės paveldosaugos raiškos sovietinėje Lietuvoje klausimas. Keliamą hipotezę, kad ši paveldosaugos samprata visgi buvo įsisavinta, ir, norint tai pagrįsti, atliekama dviejų reiškinių – regeneravimo bei kompleksinių saugomų teritorijų – analizė.

Ginamieji teiginiai

1. Paveldosaugos idėjinių modelių pasirinkimo laisvė sovietmečiu priklausė nuo paveldosaugos sferos: vienos jų buvo visiškai monopolizuotos Maskvos, kitoms suteikta sąlyginė laisvė. Tai lėmė to meto Lietuvos paveldosaugos idėjinių ištakų nevienalytiškumą.

2. Palankiausia terpė lietuviškosios valios ar savasties skleidimuisi sovietmečiu, palyginti su kitomis paveldosaugos sferomis, buvo paveldo palaikymo elgsenos – restauravimas bei atkūrimas. Būtent čia laisviausiai galėjo reikštis tradiciniai, dar ikisovietiniais metais atsiradę lietuvių tapatumo modeliai.

3. Lietuvoje sovietmečiu buvo įsisavinta struktūrinė-kompleksinė paveldosaugos samprata ir ji skleidėsi tiek idėjiniu, tiek praktiniu pavidalu. Šis teiginys keičia istoriografijoje paplitusias nuostatas apie to meto paveldosaugos atsilikimą nuo vadinamosios vakarietiškosios ar europietiškosios paveldosaugos.

1. TYRIMO MATRICA

Tyrimo pagrindu pasirinkta reliatyvistinė žiūra. Tam esama bent dviejų motyvų. Pirmas – paties darbo autoriaus pasaulėvoka. Bet koks humanitarinių ar socialinių mokslų tyrimas yra socialinis konstruktas. Tai įsisąmoninus, tampa naivu kalbėti apie visišką atitinkamo tyrimo objektyvumą – didesniu ar mažesniu mastu, tačiau visada ir neišvengiamai jis yra persmelktas jį konstravusio subjekto ideologinių, vertybinių, moralinių ar kitų nuostatų. Šiuo atveju atvirai deklaruojama, kad autorius laikosi reliatyvistinės pasaulėvokos ir jos atspindžių ar rudimentų, ypač kai kalbama apie reiškinių vertinimą, bus neišvengta atliekamame tyrime. Antras motyvas – šiuolaikinės paveldosaugos tendencijos. Reliatyvistinė paveldosaugos samprata remiasi trimis pamatiniais principais, kurie išsikristalizavo XX a. 10 deš. pirmojoje pusėje ir 1994 m. apibendrintu pavidalu buvo apreiškinti *Naros autentiškumo dokumente*. Tai daugiaperspektyvumas, sąlygotumas bei lygiateisiškumas. **Daugiaperspektyvumo principas** grindžiamas teorema¹⁵, kad tai, kas įvardijama viena sąvoka *paveldosauga*, idėjiškai ir praktiškai reiškiasi kaip visa paletė paveldosaugų. Paprasčiau tarus, egzistuoja ne paveldosauga, o paveldosaugos. Paveldosaugų įvairovė skleidžiasi tiek erdvėje, tiek laike: vienos visuomenės paveldosauga yra savita ne tik kitų visuomenių paveldosaugų, bet ir jos pačios istorinių paveldosaugos formų atžvilgiu. Šios įvairovės prigimtį paaiškina **sąlygotumo principas** – paveldosaugos samprata konkrečioje visuomenėje yra nulemta tos visuomenės sanklodos, poreikių ar apskritai kultūros, kurie yra saviti kitų subjektų atžvilgiu. Būtent šis faktorius paveldosaugai suteikia skirtingumo ar savitumo dėmenį ir daro ją daugiaperspektyvia. **Lygiavertiškumo principas** teigia, kad visos

¹⁵ Pagrindimą žr. KULEVIČIUS, Salvijus. Reliatyvistinė paveldosaugos..., p. 151–153.

paveldosaugos sampratos yra vienodai geros bei teisingos. Nėra nei „gerų“, nei „blogų“ paveldosaugų; jos yra tiesiog tokios, kad geriausiai atitiktų jas sukūrusių visuomenių poreikius ir esamas sąlygas. Šiais principais besiremianti paveldosaugos traktuotė įvardintina *Naros paradigma* (pagal juos apibendrinančio dokumento pavadinimą) arba *reliatyvistine paveldosaugos samprata* (pagal principų idėjinį turinį). Pabrėžtina, kad šiame kontekste turi būti aiškiai atskirti bendrieji reliatyvizmo doktrinos principai¹⁶ ir kultūrinio reliatyvizmo įsisąmoninimo sąlygoti paveldosaugos principai¹⁷. Paveldosaugos sferoje naudojama redukuota arba adaptuota „grynojo“ reliatyvizmo samprata. Būtent į ją orientuojamasi šiame tyrime; atitinkama prasme vartojama ir sąvoka *reliatyvistinė*¹⁸.

Reliatyvistinė žiūra apsprendžia šio darbo tyriminės matricos pasirinkimą. Ji daro įtaką ir kai kuriems kitiems tyrimo aspektams. Pavyzdžiui, lygiavertiškumo principas skatina atsisakyti paveldosaugos kokybės ar pažangumo vertinimų. Atitinkamai pirminiu istorinio tyrimo siekiu

¹⁶ *Reliatyvizmas* dažniausiai apibrėžiamas kaip doktrina, teigianti, kad žinios, tiesa ir / ar moralė yra sąlygoti kultūros, visuomenės ar istorinių kontekstų ir jie nėra absoliutūs. Žr. Relativism. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2005 rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/relativism/>>; THOMPSON, Willie. *Postmodernism and History*. Houndmills, 2004, p. 91–94, 99–102; WESTACOTT, Emrys. Relativism. In *Internet Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 sausio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iep.utm.edu/relativi/>>.

¹⁷ Žr. *Nara Conference...; The Nara Document on Authenticity* [interaktyvus]. 1994 [žiūrėta 2009 rugsėjo 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm>; *The Declaration of San Antonio* [interaktyvus]. 1996 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html>; *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.], p. 21–22 [art. 79–86 ir kt.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>. *Naros autentiškumo dokumento* principai detaliau nagrinėjami KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 179–181.

¹⁸ *Paveldosaugos* ir *reliatyvizmo* sąvokas (kalbine, o ne tik principų prasme) pirmasis, berods, susiejo norvegų paveldosaugos specialistas bei Naros konferencijos, kurios metu buvo parengtas *Naros autentiškumo dokumentas*, mokslinis koordinatorius Knut Einar Larsen: „Naros dokumentas atspindi faktą, kad tarptautinė [paveldo] apsaugos doktrina nuo eurocentristinio požiūrio pasislinko link postmodernios pozicijos, kuri pasireiškia kultūrinio reliatyvizmo pripažinimu. Tai nereiškia, kad po Naros dokumento tarptautinis dialogas apie kultūros paveldo autentiškumą tampa beprasmiu. Šiuo atveju paveldosaugos specialistai yra priverčiami išsiaiškinti, kaip autentiškumo konceptas suvokiamas jų pačių šalyje ir kultūroje. Ir tik tuomet jie su savo kolegomis iš kitų pasaulio regionų gali susiburti atviram dialogui, suvokiant, kad autentiškumo paieškos yra universalios, tačiau tuo pačiu pripažįstant, kad būdai ir idėjos, kaip išsaugoti kultūros paveldo autentiškumą, yra kultūriškai sąlygoti.“ LARSEN, Knut Einar. Preface. In *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Paris, 1995, p. xiii.

išsikeliamas ne paveldosaugos kokybės nustatinėjimas¹⁹, o jos savitumų atskleidimas. Reliatyvistinės paveldosaugos sampratos prielaidos, ištakos, principai bei raiškos išsamiau analizuojamos atskirame straipsnyje²⁰, tad čia prie šių klausimų nebebus grįžtama.

1.1. PAVELDOSAUGOS TYRIMO MODELIŲ ĮVAIROVĖ

Paveldosaugos tyrimų krypčių įvairovę galima apibendrinti trimis skerspjūviais:

- pagal analitiškumo laipsnį;
- pagal tiriamo objekto santykį su visuma;
- pagal apibendrinimo laipsnį.

(1) **Analitiškumo laipsnio** skerspjūvyje išskirtinos kelios tyrimo modelių grupės: (1a) aprašomieji modeliai – skirti oficialiajam paveldosaugos lygmeniui susisteminti ir perteikti; bei (1b) analitiniai modeliai – orientuoti į giluminę paveldosaugos analizę. Pirmu atveju modelio sąrangą veikia oficialiosios apibrėžtys bei specialistų, daugiausia praktikų, palaikomos sampratos. Pavyzdžiui, išskiriamos tik tos kategorijos, kurios yra įvardytos paveldosauginiuose dokumentuose, remiantis tais pačiais dokumentais jos ir paaiškinamos. Čia tiesiog apsiribojama deklaraciniu reiškiniu lygmeniu –

¹⁹ Pastebėtina, kad lietuvių tyrėjų darbuose šiam aspektui – paveldosaugos kokybės nustatinėjimui – skiriamas gan didelis dėmesys, o kai kuriuose darbuose jis tampa ir vyraujančiu. Pavyzdžiui, Editos Riaubienės disertacijos tikslo apibrėžimas: „Moksliniu tyrimu siekiama atskleisti ir įvertinti Lietuvos architektūros paveldosaugą Europos kontekste pagal teisinę bazę ir paveldotvarkos rezultatus.“; R.Čepaitienės monografijos tikslo apibrėžimas: „Monografijos **tikslas** yra išsiaiškinti esmines moderniasias Lietuvos kultūros paveldo sampratas, eksplikuotas tiesiogiai arba galimas rekonstruoti, ir įvertinti jų funkcionavimo Lietuvos visuomenėje ir tarp specialistų pobūdį bei kokybę.“; E.Navickienės monografijos tikslo apibrėžimas: „Knygoje išsikeltas tikslas atskleisti naujų pastatų architektūros kūrimo Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos istorinėje aplinkoje raidą, tendencijas, principus, būdus 1950–2005 m. laikotarpiu ir visa tai įvertinti Europos šalių patirties kontekste.“; Jolitos Butkevičienės disertacijos tikslo apibrėžimas: „[...] remiantis šiuolaikinėmis paveldotvarkos teorijomis, įvertinti Lietuvos mūrinės architektūros paveldo rekonstravimą ir restauravimą sovietmečiu.“. RIAUBIENĖ, Edita. *Lietuvos architektūros...*, p. 9; ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 26; NAVICKIENĖ, Eglė. *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*. Vilnius, 2006, p. 7; BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 5.

²⁰ Žr. KULEVIČIUS, Salvijus. *Reliatyvistinė paveldosaugos...*, p. 150–158.

pastarasis laikomas tinkamiausiu paaiškinti, kas yra paveldosauga, ir dėl to jis neperžengiamas. Antru atveju siekiama pažvelgti, kas slypi už oficialių deklaracijų. Pastarosios nelaikomos paveldosaugos esme ir traktuojama, kad tikrąją jos esmę gali atskleisti tik reiškinio dekonstrukcijos (plačiaja šios sąvokos prasme) ar kontekstų analizė. Tokiame tyrime neapsieinama be teorinių modelių, tyrimų metodologijų ar žiūrų „iš šono“. Skerspjūviui priskirtini ir (1c) probleminiai tyrimai, kai, pasikliaunant teorija bei išorinėmis patirtimis, sprendžiamos praktinio pobūdžio paveldosaugos problemos ar klausimai. Jie yra tarpinis variantas tarp aprašomųjų ir analitinių modelių²¹.

(2) Pagal tiriamo objekto santykį su paveldosaugos reiškinio visuma identifikuotinos vėlgi kelios grupės: (2a) elementiniai bei aspektiniai modeliai – naudojami atskirų visumos (reiškinio) detalių (kategorijų, konceptų, elgsenų ar pan.) tyrimuose ar apibrėžtam aspektui atskleisti; (2b) visuminiai modeliai – siekiama aprėpti paveldosaugos reiškinio visumą. Aspektinis modelis gali apimti ne tik atskirą detalę, bet ir visumą, tačiau bet koku atveju aspektas išlieka esminiu tyrimo dėmeniu – tikslas yra aspekto, o ne visumos tyrimas. Taigi pirmoji šio skerspjūvio grupė visumos atžvilgiu pajėgi sukurti tik fragmentinį reiškinio vaizdą²². (3) Esama dar vieno skerspjūvio – **pagal apibendrinimo laipsnį**. Šie modeliai skirti apibrėžti (3a) pačiam paveldosaugos reiškiniui arba (3b) konkrečioms jo išraiškoms (sampratoms). Pirmu atveju siekiama atsakyti į klausimą, kas apskritai yra paveldosauga, rasti bendrą ar universalų visų paveldosaugų vardiklį ir pan. Antru – koncentruojamasi į paveldosaugos reiškinio raišką konkrečioje, apibrėžtoje konkreta laiko tarpio ir konkrečios erdvės, visuomenėje ar socialinėje

²¹ Aprašomojo modelio pasireiškimo sąlyginis pavyzdys – GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*; analitinio – ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*; probleminio – BUMBLAUSKAS, Alfredas, *et al.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 35–71.

²² Elementinio modelio pasireiškimo pavyzdys – Alois Riegl paveldo verčių konceptas (RIEGL, Alois. The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin. In *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Culture Heritage*. Los Angeles, 1996, p. 69–83); visuminio – paradigmatis paveldosaugos modelis (ASHWORTH, Gregory J. From History to Heritage – from Heritage to Identity. In *Search of Concepts and Models*. In *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London, 1995, p. 15–16; ir kt.).

grupėje. Šių skerspjūvių bei atskirų jų grupių sąveikos taške gimsta konkretaus teorinio koncepto, veikalo ar autoriaus tyriminė matrica.

Atliekamo tyrimo (šio darbo) tikslui įgyvendinti tinkamiausiu laikytinas analitinis visuminis modelis. Deja, pastarojo prieštaravimas, atsirandantis dėl noro aprėpti visumą ir to noro įgyvendinimo neįmanomumo, jį daro problemiškesniu modelių tipu. Ko gero, dėl to paveldosaugos teorinis diskursas negali pasigirti jų gausa. Esama viso labo vienintelio konceptualesnio pavyzdžio – tai *paradigminis paveldosaugos modelis*. Modelis sutinkamas Gregory Ashworth, Françoise Choay, kurie laikytini jo pradininkais, bei kitų autorių darbuose²³. Iš lietuvių jį geriausiai yra apibendrinusi ir išskleidusi R. Čepaitienė²⁴. Paradigminio modelio atspirties taškas yra reiškinio kintamumas: paveldosaugos raidoje išvelgiami mazgai, leidžiantys aplink juos sugrupuoti padrikus faktus ir taip patį reiškinį suskirstyti į atskirus blokus – paradigmas; blokų viduje faktai susiejami tarpusavio ryšiais ir išskiriami juos apibrėžiantys bei apibendrinantys požymiai, kuriais remiantis viena paradigma skiriama nuo kitos. Paprastai

²³ Pavyzdžiui, ASHWORTH, Gregory J. From History to Heritage..., p. 15–16; ASHWORTH, Gregory J. Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers. In *Built Environment*. 1997, vol. 23, no. 2, p. 92–102; CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge, 2001, p. 1–16, 40–41, 82–87, 138–144 ir kt. (originalus leidimas prancūzų kalba 1996 m.); BUČAS, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas, 2001, p. 61–69; KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo..., p. 151–158.

²⁴ Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis..., p. 127–134; ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys*..., p. 38–41.

išskiriamos trys ar keturios paradigmos²⁵. Svarbi modelio savybė – kiekviena paradigma turi ir diachroninį, ir sinchroninį aspektą, t. y. jos suprantamos kaip atskiri paveldosaugos istorinės raidos etapai ir tuo pačiu kaip specifinės paveldosaugos sampratos matricos, egzistuojančios atsietai nuo laiko (tam tikru metu susiformavusios, tačiau neišnykusios ir bet kada galinčios pasireikšti). Pirmu atveju paradigmos išdėliojamos chronologine seka, sukuriant idealų reiškinių raidos modelį. Antru – jos tampa tipologiniais blokais, į kuriuos tikimasi sugrupuoti buvusių ir esamų paveldosaugų įvairovę. Taigi paradigminis modelis leidžia užčiuopti paveldosaugos reiškinių daugiaperspektyvumą, tiesa, labai jau apibendrintą. Tačiau šio tyrimo perspektyva – reliatyvistinė žiūra – atskleidžia, kad konceptas (tiksliau, jo pavidalai, sutinkami minėtų autorių veikaluose) turi ir ribotumą. Jis kritikuotinas dėl: eurocentrizmo – modelis sukurtas remiantis vien Vakarų Europos šalių patirtimis, dėl to jis tampa tendencingu ir netiksliu kitų visuomenių paveldosaugų atžvilgiu (jų paveldosaugos formos netelpa į išskirtas paradigmas, o paveldosaugos raida nepaklūsta paradigmų kaitos sekai); universalizacijos – konkrečios visuomenės paveldosauga modeliui aktuali tik tiek, kiek ji atitinka universalizuotas apibrėžtis (paradigmas), o pastarosios savitumai (būtent tai labiausiai rūpi reliatyvistinei paveldosaugos sampratai) lieka už jo interesų ribų; progresyvistinio kokybinio vertinimo –

²⁵ G. Ashworth modelis grindžiamas *prieigų* (angl. *approaches*), susijusių su paveldosauginių sprendimų priėmimu, kaita laiko eigoje. Išskiriamos (1) *prezervacionistinė* (susiformuoja po 1850 m.), (2) *konservacinė* (atsiranda XX a. 7 deš.) ir (3) *paveldo* (atsiranda XX a. 7 deš.) fazės. Kiekviena jų skiriasi aktualizuojamais objektais, jų atrankos kriterijais, elgsenų su jais instrumentais, sprendimų priėmėjų struktūra bei jų tikslais. F. Choay remiasi *istorinio paminklo* kategorijos transformacijų analize. Išskiriami lūžiai, kuriuos įkūnija (1) *senienų* sąvoka (atsiranda Renesanso aplinkoje), (2) *istorinio paminklo* sąvoka (sukuriama Prancūzijos revoliucijos aplinkoje), (3) *istorinio paminklo* ir *paveldo* sąvokų išsiskyrimo etapas (prasideda XX a. 7 deš.) bei (4) paveldo virsmas *produktu* (prasideda XX a. 10 deš.). Tarp šių polių išdėstomos atitinkamos fazės: (1) senienų *klascizavimo* (nuo ankstyvojo Renesanso), apimanti *antikvarų amžių* (nuo XVI a. antrosios pusės iki XIX a. antrojo ketvirčio), (2) *apsaugos* (nuo XIX a. 3 deš. iki XX a. 7 deš.), besireiškianti istorinių paminklų institucionalizavimu, bei (3) paveldo tipologinės, chronologinės, geografinės plėtros (nuo XX a. 7 deš.) ir (4) jo tapimo kultūros industrijos dalimi (nuo XX a. 10 deš.). R. Čepaitienė esminius reiškinių raidos momentus užčiuopia per elgsenų su paveldu bei jo kompleksiško laipsnio kaitą. Išskiriamos (1) *antikvarizmo* (tai paveldosauga „iki paveldosaugos“, žinoma nuo senovės laikų ar Renesanso), (2) *elementinės paminklosaugos* (tai pirmoji mokslinė paveldosaugos paradigma, dominavusi XIX a.–XX a. pirmoje pusėje ar iki šio amžiaus 7–8 deš.), (3) *kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos* (pradedama formuotis XX a. 7 deš.) ir (4) *paveldo kaip produkto* (atsiranda pastaraisiais dešimtmečiais) paradigmos.

apibendrinimai, padaryti remiantis šiuo modeliu, yra orientuoti į konkrečios visuomenės paveldosaugos nuteisimą, priskiriant ją prie „pažangiųjų“ ar „atsilikusiųjų“, o tai vėl prieštarauja lygiavertiškumo principui²⁶. Šios pastabos nereiškia, kad aptartas konceptas yra neperspektyvus – jis turi savų privalumų. Vis dėlto šiame darbe pasikliaujama kita, reliatyvistinei perspektyvai parankesne, visuminio analitinio modelio alternatyva – paveldosaugos elementariųjų dėmenų modeliu.

1.2. PAVELDOSAUGOS ELEMENTARIŪJŲ DĖMENŲ MODELIS

Elementarieji dėmenys – tai elementai, be kurių egzistavimo bei tarpusavio sąveikos nebūtų įmanomas paveldosaugos reiškinys. Atskirtini du dėmenų blokai – paveldosaugos **objekto**, t. y. paveldo, ir jam taikomų specifinių **elgsenų**. Nūdienos teorinė ir praktinė mintis paveldą leidžia dekonstruoti į tris elementinius dėmenis – *realybinio dvilypumo*, *tikrumo* bei *aktualumo*; ir išskirti mažiausiai dvi elgsenas – *identifikavimą* bei *palaikymą*. Neapsieinama ir dar be vieno dėmens – *interpretavimo*.

Realybinio dvilypumo dėmuo. Pamatiniu paveldo požymiu laikytinas jo gebėjimas sieti dvi realybes. Kiekvienas paveldosaugos objektas savo pavidalu privalo būti esamajame momente – realybėje, kuriai priklauso paveldą aktualizuojantis subjektas. Nepaisant buvimo su subjektu sutampančioje realybėje, tam tikri jo požymiai nurodo ir į kitą realybę, į kurią subjektas fiziškai neturi galimybių persikelti. Pastaroji kaip visuma užčiuopiama tik mentališkai ir gali turėti įvairias išraiškas: gali būti suvokiama kaip praeitis (europietiškosios *istorinio paminklo* kategorijos atvejis²⁷), estetiškas idealas

²⁶ Išsamiau apie paradigminio paveldosaugos modelio kritiką žr. KULEVIČIUS, Salvijus. Reliatyvistinė paveldosaugos..., p. 158–165.

²⁷ Plačiau žr. CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic...*

(japoniškosios *meišou* kategorijos²⁸ ir europietiškojo stilistinio restauravimo²⁹ atvejai), sakralumas (*asociatyvinių kraštovaizdžių* atvejis³⁰) ir pan. Tačiau kokia tai bebūtų realybė, jos buvimo pajutimas neįmanomas be paveldo³¹. Būtent gebėjimas atstovauti kitai realybei ir yra vienas iš paveldo socialinio reikšmingumo aspektų.

Paveldo atstovaujamos kitos ir esamos realybės santykis dažniausiai apibrėžiamas per *distanciškumo* kategoriją³². Socialiniame lygmenyje ji pasireiškia kaip kultūrinio tęstinumo pertrūkis, objektiniame – kaip objekto savybių (formos, medžiagos, paskirties ar kitų) nesutapimas su atitinkamomis dabarties savybėmis arba analogų nebebuvimas (būtent šių savybių pagrindu ir konstruojama kita realybė, jos tampa priežastimi pačiamties objekto aktualizavimui). Kad paveldo reiškinys yra sąlygotas distanciškumo, geriausiai

²⁸ *Meišou* kategorija priskiriama vaizdingiems reginiams, kuriuose pasireiškia fizinės aplinkos, kultūrinio konteksto (pavyzdžiui, tos aplinkos įprasminimas poezijoje) ir dvasios vienovė. Jos ištakos slypi savituose japonų visuomenės bruožuose – išskirtiniame jautrumo aplinkos grožiui bei grožio jausmo kolektyviškume (grožėjimasis aplinka ir grožio suvokimas Japonijoje yra kolektyvinis jausmas). 1919 m. Japonijoje reikšmingiausiems *meišou* – parkams, sodams, tiltams, paplūdimiams, prieplaukoms bei žydėjimo, rudens vaizdų, paukščių, gyvūnų ar žuvų stebėjimo ir kitoms panašioms vietoms – buvo suteiktas paveldosauginis statusas. Plačiau žr. NISHIMURA, Y. Changing Concept of Authenticity in the Context of Japanese Conservation History. In *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Paris, 1995, p. 178; KULEVIČIUS, Salvijus. Japonijos paveldosaugos savitumai. Iš *Kultūros paminklai*. 2005, Nr. 12, p. 139.

²⁹ Stilistiniame restauravime, kuris dominavo XIX a. Europos paveldotvarkoje, estetinis dėmuo buvo svarbesnis nei istorinis. Istorinis meno stilius laikytas ne vien praeitimi, o savastimi, turinčia estetikos išraišką ir apjungiančia visas buvusias, esamas ir būsimas kartas. Šiuo atveju XIX a. restauravimo principus geriau paaiškina universalus grožio konceptai (pavyzdžiui, Johann Joachim Winckelmann meno teorija) nei istorizmo teorijos.

³⁰ Asociatyviniai kultūriniai kraštovaizdžiai – tai kraštovaizdžiai, kurių vertingumą lemia religinės, meninės ar kultūrinės sąsajos su gamtos elementais, o ne materialusis kultūros paveldas, kurio pėdsakai yra nežymūs arba net neegzistuoja. Šio paveldo tipo aktualizavimu daugiausia rūpinamasi Okeanijos šalyse (Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir kt.). Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List. In *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.], p. 84. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>; *World Heritage – Challenges for the Millennium*. UNESCO, 2007, p. 111–112.

³¹ Detaliau panagrinėtinas atvejis, kai ta kita realybė yra praeitis. Praeities visuma fiziškai nebeegzistuoja. Visgi ji neišnyksta be pėdsakų, lieka visumos nuotrupos – pavieniai elementai ar retesniais atvejais, elementų sistemos. Esamoje realybėje jie reiškiasi kaip anomalijos (esamo subjekto kultūrai netapачios formos). Subjekto sąmonė, apjungdama, interpretuodama šiuos elementus-faktus bei užpildydama trūkstamas spragas, atkuria ar sukuria kitos realybės visumą. Estetinio idealo atveju mechanizmas sudėtingesnis: kita realybė laikoma ir nebesančia (idealas slypi istoriniuose meno stiliuose), ir kartu per kūrybinę raišką galinčia atgimti dabartyje; visuma konstruojama ir remiantis konkrečiais paveldo objektais (visuotinai pripažintais istoriniais meno šedevrais), ir tuo pačiu yra abstrakti idėja (estetinis idealas), sąlyginai nebe priklausoma nuo paveldo (pats paveldas papildomas arba perkuriamas pagal šio idealo kanonus).

³² Pavyzdžiui, ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 48 (šiuo atveju remiamasi prancūzų antropologo Olivier Poisson mintimis), 66–67, 75–76 ir kt.

įsisąmoninta Europos visuomenių paveldosaugose (nuo XX a.). Atitinkamai jose kiekvienas paveldo objektas suvokiamas kaip unikalus ir nebeatkuriamas. Tačiau esama visuomenių, kurios šį pertrūkį, nepaisant jo objektyvumo, ignoroja ir trina ribas tarp realybių. Pertrūkis gali būti sulipdomas nemarios tautos dvasios, universalaus grožio ar kitomis idėjomis. Pavyzdžiu čia galėtų būti XIX a. stilistinio restauravimo logika. Josios vienas ar kitas istorinis meno stilius, dažniausiai gotika, traktuotas kaip tautinis stilius (tautos kūrybinės saviraiškos konsistencija), kuris, nuo laiko nepriklausomos tautos dvasios dėka, per tautos atstovą gali pasireikšti tiek praeityje, tiek ir esamuoju momentu. Ir tie pasireiškimai, nepaisant juos skiriančios laiko distancijos, laikyti kokybiškai lygiaverčiais. Taip XIX a. architektas savo gebėjimais (manyta, kad jie įgyjami išlikusių objektų, bendrųjų stiliaus ir jo lokalinių mokyklų savybių studijų metu) buvo prilygintas XIII a. gotikos kūrėjui, o perskyra tarp naujos kūrybos (neogotikos) ir istorinio objekto (gotikos) neturėjo esminės prasmės³³. Konkretus istorinis objektas laikytas vertingu tiek, kiek atitiko universalizuotus estetinius tautinio stiliaus kanonus: jei kas istorijos eigoje buvo padaryta netobulai ar prarasta, tai buvo galima be didesnio problemiško ištaisyti dabar³⁴. Atitinkamų subjektų atžvilgiu distanciškumo kategorija nėra aktuali – šių visuomenių paveldosaugose ji

³³ Žymiausio stilistinio restauravimo atstovo Eugène Emmanuel Viollet-le Duc žodžiais tariant: „Savaime aišku, kad architektas, atsakingas už restauravimą, privalo pažinti statinio, su kuriuo jis dirba, stilių bei formas, o taip pat architektūros mokyklą, kuriai jis priklauso. Ir dar daugiau, architektas privalo žinoti pastato struktūrą, anatomiją ir temperamentą. Jis privalo žinoti šiuos dalykus, nes, visų pirma, jo užduotis yra statinį padaryti *gyvu*. Jis turi išsivystyti jausmą statiniui ir visoms jo dalims taip, tarsi jis pats būtų architektu, sukūrusiu originalą.“ arba „Tokiais atvejais [omenyje turimas istorinių pastatų pritaikymas naujiems poreikiams] geriausia yra pamėginti susitapatinti su architektu, sukūrusiu originalą, ir pamėginti įsivaizduoti, ką jis darytų, jei sugrįžtų į šį pasaulį ir susidurtų su tos pačios rūšies užduotimi, kokia buvo duota mums. Dabar šis veiksmo tipas reikalauja, kad restauratorius turėtų visus tuos pačius šaltinius, kuriuos turėjo meistras, sukūręs originalą, ir kad jis elgtųsi taip, kaip tai darė tas meistras.“ VIOLLET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. Restoration. In *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles, 1996, p. 317, 318.

³⁴ „Restauruoti pastatą – reiškia ne puoselėti jį, ne remontuoti jį, ne atstatyti jį; tai reiškia atkurti jį, suteikiant išbaigtą pavidalą, kuris faktiškai iš tikrųjų galėjo niekada ir neegzistuoti.“ Ten pat, p. 314.

paprasčiausiai neegzistuoja³⁵. Tokiu atveju perdėtas kategorijos sureikšminimas ar užmiršimas, kad ji tėra mokslinis konstruktas, gali lemti nagrinėjamos paveldosaugos sąrangai svetimo požiūrio primetimą, t. y. jos turinio nesupratimą ar iškreipimą. Tad įvardijant kelias realybes susiejantį dėmenį, pasirenkama abstraktesnė, realybių tarpusavio santykio nedetalizuojanti, sąvoka *realybinis dvilypumas*.

Kaip jau užsiminta, aptariamasis dėmuo yra mokslinis produktas, sukurtas analitinio požiūrio į reiškinį, – praktinėje paveldosaugoje jis dažniausiai neišreiškiamas jokia aiškiau apčiuopiamu vienetu (kategorija). Tačiau, nors ir slypėdamas potekstėje, jis atlieka paveldosaugos, ar tai būtų reiškinys, ar jo samprata konkrečioje visuomenėje, formanto vaidmenį ir jo pėdsakas žymus kiekviename kitame paveldosaugos elemente (per pastaruosius jis ir užčiuopiamas). Apskritai, be šio dėmens sunkiai būtų paaiškinama vidinė paveldosaugos logika.

Tikrumo dėmuo. Visuomenėje, vertinančioje kitą realybę, paveldas vaidina neįkainojamą vaidmenį – jis vienintelis iš dabartyje esančių reiškinų gali paliudyti kitos realybės faktiškumą. Faktiškumas čia suprantamas kaip neabejotinai realus buvimas. Be to, jis yra vienintelis šaltinis tai realybei pažinti. Pavyzdžiui, istorinio stiliaus, vadinamo gotika, buvimą gali patvirtinti tik išlikę to laikotarpio statiniai (materialus nekilnojamas paveldas) bei tekstiniai dokumentai (materialus kilnojamas paveldas). Neturint šių liudininkų, gotika netektų istorinio faktiškumo. Atitinkamai kiekvienas paveldo objektas privalo turėti dėmenį, patvirtinantį, kad jo požymiai, priskiriami kitai realybei, yra tikri, nesuklastoti. Šiam *tikrumo dėmeniui* tenka didelė svarba: jei pasirodytų, kad minėti požymiai nėra tikri, būtų suabejota ne tik paveldo reikšmingumu, bet ir juo nurodomos realybės tikrumu. Dėmuo konkrečiose

³⁵ F. Choay nagrinėdama E. E. Violet-le-Duc restauravimo idėjinius principus prieina analogišką išvadą, rodančią distanciškumo kategorijos nebuvimą arba iškreipimą: „[...] jo [E. E. Violet-le-Duc] intervencijos brutalumas dažniausiai yra sąlygotas fakto, kad jis turi polinkį užmiršti distanciją, kuri apibrėžia istorinį paminklą [...]“⁴. Plačiau žr. CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic...*, p. 105–106.

paveldosaugose pasireiškia įvairiomis kategorijomis. Europietiškoje tradicijoje paplitusi *autentiškumo* kategorija, nūdienos paveldosaugoje dažniausiai siejama su materialių objekto savybių (medžiagos, formos, atlikimo) istoriškumu. Šiaurės Amerikos šalyse įsitvirtinusi paveldo *integralumo* sąvoka, kuri reiškiasi paveldo reikšmės motyvacijos verifikavimu. Japonijos paveldosaugoje tikrumo dėmuo matuojamas objekto atitikimu tradiciniams amatininkystės ar scenos meno principams bei tradicinės estetikos kanonams³⁶. Lygiai taip pat varijuoja ir tikrumo verifikavimo aspekto (požymio, nurodančio į kitą realybę) pasirinkimas: tai gali būti medžiaga, forma, technologija, funkcija, aplinka, dvasia ir kt.

Aktualumo dėmuo. Ne visi dabartyje esantys kitos realybės reprezentantai priskiriami paveldosaugos diskursui – vien tikrumo dėmens tam nepakanka. Priskyrimo svarbų vaidmenį atlieka objekto aktualumas. Jis, priklausomai nuo teorinio požiūrio (šiuo atveju pasirinktas elementarus funkcionalistinis), gali būti paaiškintas kaip objekto galimybė tenkinti svarbias laikmečio funkcijas ar poreikius: jei objektas yra pajėgus tai atlikti, jis gali būti priskirtas paveldui; jei ne – paliekamas už diskurso ribų, tiksliau – lieka nepastebėtu, sąmoningai ignoruojamas ar specialiai sunaikinimas, jei kuria prasmes, akivaizdžiai priešingas siekiamybei. Šis galimumas/negalimumas yra sąlygotas objekto savybių. Kiekvienas objektas, priklausomai nuo tipo ir individualių ypatybių, turi ribotą savybių paletę. Nors dėl interpretacijos ji yra gana lanksti, tačiau vistiek ribota. Objektas šias savybes į dabartį „atsineša“ iš kitos realybės ir dabarties subjektas jų pridėti negali, nes pridėtos savybės neturės kitos realybės tikrumą patvirtinančio tikrumo dėmens. Jei šios ir bus vertingos, tai tik ne kaip kitos realybės požymiai (ši taisyklė be didesnių išimčių tinkama paveldosaugoms, grindžiamomis istorizmo principu; paveldosaugoms, paremtoms universalios meno teorijomis ar tradicijos tęstinumo principu, ji tampa gana sąlygine). Taigi konkrečiai funkcijai

³⁶ Plačiau žr. KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo..., p. 164–179.

realizuotis yra tinkamos tik tam tikros savybės. Pavyzdžiui, nacionalistinės sanklodos visuomenei, ypač pradiniuose jos raidos etapuose, išskyla poreikis apsibrėžti save ir savo buvimą pagrįsti istoriškai (šios būtinybės atsiranda dėl sanklodos naujadariškumo: nors nacionalizmas save bando pateikti kaip istorinį tęstinumą, objektyviai jis konstruoja naujus socialinius darinius, neturinčius atitikmens praeityje; šiam naujadarui reikia legitimizuotis ir tai dažniausiai daroma istorijos priemonėmis³⁷). Tuomet neįkainojamą vertę įgyja istorinis paveldas, gebantis paliudyti (sukonstruoti) esamos bendruomenės istorinį bei kultūrinį suverenumą ar kovą už jį, bei paveldas, gebantis atskleisti (sukonstruoti) nacijos bendrumą savų narių ir išskirtinumą kitų visuomenių atžvilgiu. Oficialioji paveldosauga aktualumą motyvuoja kur kas paprasčiau: tiesiog deklaruojama, kad paveldui priskiriami objektai, vertingi moksliniu, istoriniu, kultūriniu ar kitu atžvilgiu. Koks bebūtų aktualumo ištakų paaiškinimas, tik dėl jo objektui ar visai jų grupei yra suteikiamas vertybinis statusas. Taigi aktualumo dėmuo yra neatsiejamas nuo vertės dėmens. Oficialiojoje paveldosaugoje pastarasis ir įvardijamas kaip *paveldo vertė* ar *reikšmė*. Vis dėlto elementiniam paveldo dėmeniui apsibrėžti pasirinkta *aktualumo* sąvoka, taip nurodant paveldo atrankos (objekto tapimo paveldu) subjektyvumą ar sąlygotumą. Šiuo atveju *vertės* sąvoka neleidžia pakankamai atsiriboti nuo objektyvistinės paveldosaugos sampratos, paremtos įsitikinimu, kad paveldo atranka yra objektyvi procedūra (pavyzdžiui, kad ją lemia „švarūs“ moksliniai kriterijai, o ne konotuota istorinė, estetinė ar kita sąmonė).

Aktualumo dėmuo svarbus keliais aspektais. Pirma – jis parodo, kas saugotina, t. y. laikytina paveldu. Objektas, dėl jo savybių aktualumo dabarčiai, yra išskiriamas iš kelias realybės siejančių objektų masės ir identifikuojamas kaip vertybė – potencialus paveldo objektas. Antra – dėmuo motyvuoja, kodėl paveldas saugomas. Paveldu identifikuotas objektas priskiriamas specifiniam paveldo verčių laukui; tos vertės tampa vidine, neatsiejama jo savastimi, dėl

³⁷ Šios idėjos pasiskolintos iš ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir paplitimą*. Vilnius, 1999.

kurių jis ir yra saugomas. Tokiu atveju bandymas paneigti paveldo svarbą pirmiausia atsiremia į daug sudėtingesnės sistemos – vertybių – paneigimą. Tipinių ar juo labiau universalių paveldo verčių išskyrimas yra sizifiškas uždavinys³⁸. Spektras nusidriekia nuo europietiško susikoncentravimo ties moksliskumu iki japoniško estetiško ar australietiško asociatyvumo, nuo verčių, konsoliduojančių visą naciją, iki savitų vienos bendruomenės sąveikų su paveldu.

Galima išskirti kelis objekto aktualizavimo lygmenis. Žemiausiajam priklauso *palikimas* – į kitą realybę nurodančių, tačiau neaktualizuotų objektų visuma. Grupės ribos bei turinys paveldosauginei sąmonei yra neužčiuopiami, nes ši „nemato“ jo ar neigia jį, kol jis neįgyja aktualumo dėmens ir netampa paveldu. Pagrindinis lygmuo apibrėžtinai kaip *paveldas* – aktualus ir visus kitus paveldo kriterijus atitinkantis palikimas, kuriam suteiktas oficialus apsaugos statusas (prisiimta atsakomybė už jo išsaugojimą) ar bent diskutuojama dėl galimos jo apsaugos. Aukščiausią lygmenį aktualumo skalėje užima paveldas, kuris funkcionuoja kaip jį aktualizavusių reiškinių ar net visos visuomenės sanklodos egzistencinis pamatas ir reiškiasi kaip aktyvūs sąmonės formantai. Aktualumo kriterijų paprastai atitinka gausus objektų skaičius, tačiau tik nedidelė jo dalis tampa išskirtinę reikšmę turinčiais ir gyvais simboliais. Likę objektai, nors ir turi paveldo statusą, sąmonės aktyvinimo atžvilgiu tėra statistinė, iš principo neutrali masė. Paplitęs terminas tokio pobūdžio objektams įvardyti – *atminties vietos (ženklai)*³⁹. Oficialiosios paveldosaugos praktikoje pirmasis lygmuo nefigūruoja, o likusieji du suplakami į vieną, t. y. pati paveldosauga neturi instrumentų jiems atskirti.

³⁸ Minėtini keli chrestomatiniai šios srities veikalai: RIEGL, Alois. *The Modern Cult...*, p. 69–83; FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998, p. 20–23.

³⁹ Plačiau žr. KRITZMAN, Lawrence D. In Remembrance of Things French. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. ix–xiv; NORA, Pierre. From *Lieux de mémoire* to *Realms of Memory*. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. xv–xxiv; NORA, Pierre. General Introduction: Between Memory and History. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. 1–20.

Atminties ženklai gali būti identifikuoti tik analitinėmis bei mokslinių metodologijų priemonėmis.

Grįžtant prie realybinio dvilypumo dėmens, atkreiptinas dėmesys į pastarojo sąveiką su kitais paveldo dėmenimis. Tikrumo dėmens nustatymas iš principo negalimas be „persikėlimo“ į kitą realybę: jis grįstas esamo objekto palyginimu su jo būseną ar įvaizdžiu kitoje realybėje. Kuo objektas pasirodo artimesnis šiai realybei, tuo didesnis tikrumo laipsnis jam priskiriamas. Kadangi fizinis subjekto persikėlimas į kitą realybę neįmanomas, tai atliekama painių sąmonės procedūrų pagalba⁴⁰. Didžioji paveldo verčių dalis, nepaisant, kad jos pačios yra esamo subjekto produktas ir sprendžia dabarties poreikius ar problemas, vėlgi realizuojamos tik per savybes, priklausančias kitai realybei (šis dvilypiškumas laikytinas esminiu paveldo verčių požymiu). Ir tik negausi verčių grupė visiškai „įsipaišo“ į esamą realybę ir sutampa su vertėmis, taikomomis įprastiems objektams. Pavyzdžiui, ekonominė vertė, panaudos galimybė, visuomeninis reikšmingumas ir pan. Taigi paveldosaugos atveju jos yra antrinės arba tik papildoma motyvacija vertinimo procedūroje – jos nelemia sprendimo, ar objektas laikytinas paveldu.

Identifikavimas. Paveldosaugos proceso pradiniu dėmeniu (elgsenų grupė) paprastai įvardijamas paveldo *identifikavimas* arba *apskaita*. Juo apibrėžiama, kas turi būti saugoma, t. y. priskirtina paveldui. Dėmuo remiasi potencialaus paveldosaugos objekto tikrumo bei aktualumo dėmenų įvertinimu pagal apibrėžtus ar savaime suprantamais laikomus kriterijus. Objektas, kuris atitinka keliamus reikalavimus, pripažįstamas paveldu ir lokalizuojamas paveldo tipologinėje sistemoje – iš nestruktūruotos ir neapčiuopiamos palikimo gausos perkeliamas į paveldosauginės logikos matricą. Apibendrinant identifikavimas apima tokias sritis kaip atrankos procedūra, atrankos kriterijai

⁴⁰ Tikrumo verifikavimo mechanizmas, remiantis europietiškos paveldosaugos pavyzdžiu (kai kita realybė laikoma praeitis, o tikrumo dėmuo išreiškiamas autentiškumo kategorija), detaliau nagrinėjamas KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo..., p. 162–163.

bei paveldo klasifikacija. Šios sritys yra apspręstos įpaveldinančio subjekto sąmonės, tačiau jos vėlgi nukreiptos į kitos realybės reprezentantų įvertinimą.

Palaikymas. Norint suvokti šio dėmens ištakas bei svarbą, tenka grįžti prie objekto savybių, nesutampančių su esamos realybės požymiais, klausimo. Šis nesutapimas gali būti detaliau paaiškintas per objekto formos (fizinių savybių visumos) ir jo pirminės intencijos (uždavinių ar funkcijų, kurių sprendimui jis buvo sukurtas) sąveiką. Įprasti (esamo subjekto sukurti ir jo realybei visiškai tapatūs) objektai pasižymi didesne ar mažesne išskirtų aspektų tarpusavio darna – jų forma kurta būtent taip ir tam, kad geriausiai galėtų įgyvendinti aktualias utilitarias ar simbolines funkcijas. Atitinkamai jie laikomi tiek vertingais, kiek maksimaliai geba įgyvendinti tas funkcijas. Laiko tėkmėje keičiantis visuomenės poreikiams, kinta ir funkcijos, reikalaujamos iš daiktų. Deja (arba paveldosauginės sąmonės džiaugsmui), paprastai formos nespėjama taip greitai keisti, kaip kinta poreikiai. Dėl to greta naudingų objektų atsiranda visiškai arba optimaliai aktualių funkcijų nebegebantys tenkinti objektai. Jų funkciškumui ir prarastam vertingumui atstatyti yra vienintelė priemonė – nebenaudingas savybes pertvarkyti, kad jos vėl galėtų įgyvendinti pakitusias funkcijas, t. y. reikia renovuoti objekto formą. Šioje įprastoje daiktų logikoje išsiskiria paveldosauginė sąmonė. Jeigu paprastai vertingumas ir motyvacija objektui būti kyla iš jo formos bei pirminės intencijos vienovės, tai paveldosauga objektą aktualizuoja jam priskirdama reikšmes, dėl kurių jis tiesiogiai nebuvo sukurtas. Šiandien viduramžių pilis saugoma dėl jos istorinės, architektūrinės, kraštovaizdinės vertės ar nacionalizmo legitimacijos, bet ne gynybinės paskirties, kuriai ji visų pirma ir buvo pastatyta. Taigi šios vertės neturi nieko bendra su pirmine intencija, tačiau yra visiškai priklausomos nuo pastarosios įgyvendinimui sukurtų, bet dabar nefunkcionalių formų⁴¹. Kadangi tos formos yra paveldosaugos reiškinių pamatas – būtinas jų išlikimo

⁴¹ Šioje schemoje galimos kai kurios išimtys: pavyzdžiui, „vakar dienos“ paveldas, kur susijungia pirminė intencija ir įpaveldinimas; meno kūriniai, kurie ir paveldosaugos diskurse išlaiko meninę vertę; gyvas sakralinis paveldas ar asociatyviniai kraštovaizdžiai, kurie ir šiol tebeturi sakralinę reikšmę.

užtikrinimas. Tuo rūpinasi pati paveldosauga. Teorijų bei praktikų visuma, skirta šiam tikslui pasiekti, ir sudaro palaikymo dėmenį.

Palaikymas, kaip ir bet kuris kitas dėmuo, aprėpia labai įvairias išraiškas: nuo specialiai sukurtų priemonių (konservavimo, restauravimo, anastilozės) iki elgsenų, perimtų iš tradicinės gyvensenos (japoniškoji statinių rekonstravimo patirtis); nuo siekio sustabdyti objekto kaitą ir izoliuoti jį nuo aplinkos poveikio (konservavimas) iki noro palaikyti natūralią objekto raidą bei sąveiką su apsuptimi. Pagal santykį su paveldo realybėmis visos palaikymo patirtys išsidėsto tarp dviejų kraštutinių polių: patirčių, orientuotų į esamą realybę (pastangos skiriamos esamos objekto būsenos puoselėjimui; pavyzdžiui, konservavimas) ir nukreiptų į kitą realybę (pastangos skiriamos objekto būvio praeityje atstatymui, priartinimui prie estetinio idealo; pavyzdžiui, atkūrimas). Be to, dėmuo apima ir tokias sferas kaip paveldo panauda, eksponavimas, propagavimas.

Interpretavimas. Visi iki šio momento aptarti dėmenys yra paveldosauginės sąmonės produktai. Iš jų prigimtimi išsiskiria interpretavimo dėmuo. Paveldosauga neturi instrumentų, reikiamų paveldo prasmei sukonstruoti, tačiau tai už ją atlieka istorija, folkloras, religija, estetika ir kiti reiškiniai. Nors toks prasmės priskyrimas yra išorinis (paveldosaugos atžvilgiu), pačios prasmės turi lemiamą įtaką visiems paveldosaugos dėmenims. Tiesa, sąveika yra abipusė, simbiozinė: minėti reiškiniai paveldui teikia prasmes, o paveldosauga garantuoja jų šaltinių ar išraiškų išsaugojimą. Pats interpretavimas vėlgi yra dvilypis – jis apima ir prasmės kūrimo procesą (*interpretavimą*), ir jos rezultatą – prasmę (*interpretaciją*). Atitinkamai jis gali būti išskirtas kaip trečiasis paveldosauginių elgsenų bei ketvirtasis paveldo dėmuo, tačiau dėl savo kitokios prigimties visiškai nesutapatintinas su jais. Dėmens įvardijimui pasirinkta būtent *interpretavimo* sąvoka, nes prasmė, dėl jos socialinio sąlygotumo, nėra pastovus dalykas: keičiantis vyraujančioms ideologijoms, socialiniams poreikiams, kinta ir paveldo turinio suvokimas

(kaitos ribos, kaip ir aktualumo dėmens atveju, tam tikru mastu yra apribotos konkretaus objekto savybių).

* * *

Paveldosaugos elementariųjų dėmenų modeliu išskiriami 5–6 dėmenys, kurių sąveikos taške, numanoma, gimsta paveldosaugos reiškinys. Taip pat numanoma, kad tie dėmenys turi būti atsekami visose paveldosaugose (konkrečiose sampratose). Numanoma, nes, nors ir modelis sukurtas atsižvelgiant į įvairių visuomenių patirtį, negarantuotina, kad kai kurių konkrečių paveldosaugų atžvilgiu jis netaps primestinis (primes nesamus dėmenis) ar ignoruojantis (nepastebės unikalių dėmenų ar savitumų). Vis dėlto, palyginus su paradigminiu, elementariųjų dėmenų modelis yra pagarbesnis reliatyvistinės paveldosaugos nuostatomis. Čia universaliosios apibrėžtys (elementarieji dėmenys) yra tik pirminis atspirties taškas (savotiškos nuorodos į prasminius mazgus, kur numanomas pagrindinių reiškinio kategorijų susiformavimas), nuo kurio einama konkrečios paveldosaugos (tyrimo objekto) savitumų identifikavimo bei konkretizavimo link. Davus šias pradines užuominas, nekontroliuojama, kokios bus gautos galutinės apibrėžtys, t. y. nepateikiami jokie išankstiniai atsakymai – nenurodoma, nei kokia konkrečia kategorija elementarusis dėmuo turi virsti konkrečioje paveldosaugoje, nei kokį turinį ta kategorija turi įgyti, nei kokie tarpusavio ryšiai turi būti tarp tų kategorijų. Paradigminiame modelyje universaliosios apibrėžtys yra galutinis tikslas, kuriuo iš anksto, dar prieš pradėdant tyrimą, nubrėžiamas galutinių prasmų laukas ir pateikiamos dalinės išvados: konkrečios visuomenės paveldosauga tik lokalizuojama viename iš aprioriškai išskirtų blokų ir ji neturi jokios įtakos pačiam modeliui, net jei šis jos atžvilgiu ir netikslus. Šiame kontekste išryškėja dar viena elementariųjų dėmenų modelio savybė. Skirtingai nuo paradigminės schemas, juo nėra griežtai apibrėžiami ryšiai tarp atskirų

dėmenų, o tai sudaro galimybę, kai to reikalauja konkrečios paveldosaugos savitumas, modelį papildyti naujais komponentais ar atmesti išskirtuosius. Taigi jis yra daug atviresnis transformacijoms ir tai leidžia patį modelį labiau priartinti prie tikrovės, o ne modeliu tikrovei primetinėti, kai kuriais atvejais, nesamas (tikrovės neatitinkančias) taisykles. Apibendrinant galima teigti, kad elementariųjų dėmenų modelis yra palankus reliatyvistinei perspektyvai bent dviejais aspektais:

- neturi vertinamojo aspekto ir dėl to nepažeidžia paveldosaugų lygiavertiškumo principo;
- yra labiau orientuotas į konkrečių visuomenių paveldosaugų atskleidimą nei paveldosaugos universalizaciją ir tuo jis yra palankus daugiaperspektyvumo principui.

Pagrindinis modelio principas – kuo mažiau teigti, leidžiant daugiau „pasakyti pačiam“ tyrimo objektui. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad modeliu apie paveldosaugą neprasakoma nieko esmingo. Visgi išskirti dėmenys tyrimui suteikia kryptingumą ir skirtingų visuomenių paveldosaugų palyginimo galimybę. Istoriniame tyrime šis palyginimas dar labiau išryškina gretinamų objektų ar vieno jų savitumus, o kalbant apie nūdienos paveldosaugas ir jų problemas – ieškoti parankiausio sprendimo. Šiuo modeliu svarbiausiu tyrimo vienetu laikoma kategorija. Primintina, kad omenyje turima konkrečios visuomenės paveldosaugos kategorija, o modeliu išskirti elementarieji dėmenys tėra tik pirminės nuorodos į juos. Pavyzdžiui, tikrumo dėmuo gali išvirsti *autentiškumo*, *integralumo*, kitomis kategorijomis ar apskritai neturėti kategorijos statuso (gali būti nujaučiama, moksliniais instrumentais rekonstruojama, bet pačioje visuomenėje sąmoningai nereflektuojama). Kita vertus, orientuojamasi į pamatines kategorijas, t. y. tas kategorijas, kurioms sąveikaujant susiformuoja paveldosaugos reiškinys. Šiuo modeliu bei išdėstytais principais ir bus grindžiamas tolimesnis konkrečios paveldosaugos – Lietuvos paveldosaugos sovietmečiu – tyrimas.

2. LIETUVOS KULTŪRINIO PALIKIMO ATRANKA SOVIETMEČIU

Pirmaisiais metais po 1917 m. revoliucijos Rusijoje išsikristalizavo kelios laikysenos kultūrinio palikimo ir naujosios kultūros atžvilgiu: pirmoji, *grynosios proletarinės kultūros* pozicija, skelbė, kad kurti naują kultūrą reiškia visiškai paneigti senąją kultūrą, atsisakyti bet kokio ryšio su ja; antroji, *vieningosios srovės*, siūlė naujosios kultūros kūrimui panaudoti visą senąją kultūrą; trečioji, *lenininis kultūrinio palikimo konceptas*, teigė selektyvų senosios kultūros panaudojimą bei jos perdirbimą kuriant naująją kultūrą. Tiek pirmoji laikysena, reikšta Proletkulto atstovų, tiek antroji, plitusi daugiausia tarp senosios inteligentijos, partijos įvertintos kaip klaidingos ir atmetos: viena apšaukta nihilistine, kita įvardyta kaip buržuaziškai nacionalistinė⁴². Priimtinais buvo pripažinti tik Vladimiro Iljičiaus Lenino pateikti sprendimai. Jis tapo svarbiausiu srities autoritetu, pozicijų neužleidusiu per visą SSRS gyvavimo laikotarpį. Tiesa, pats V. Leninas nebuvo suformulavęs išbaigto kultūrinio palikimo koncepto⁴³. Pavyzdžiui, jo tekstuose galima rasti teiginių, kad palikimo atranka turi būti grįsta tiek klasiniu (atrenkami tik „pažangūs“ ir su „darbo žmonėmis“ susiję praeities kultūros elementai, o visa kita atmetama)⁴⁴, tiek aktualumo (galimas ir „buržuazinių“ elementų pripažinimas, jei to reikia naujai visuomenei kurti) principu⁴⁵. Tokį neapibrėžtumą lėmė aplinkybė, kad palikimo klausimas V. Lenino visada būdavo svarstomas kontekstualiai (gvildenant praktines aktualijas, atsakant į laikmečio iššūkius ir pan.), tad atsakymui taip pat būdavo suteikiamas aktualus situacinis, bet ne

⁴² LAURINAITIS, Stasys. Vertinant kultūros palikimą. *Kultūros barai*, 1969, birželis, p. 18.

⁴³ Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 149–152.

⁴⁴ LENINAS, Vladimiras. Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu [1913 m.]. Iš LENINAS, V. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius, 1983, t. 24, p. 118.

⁴⁵ LENINAS, Vladimiras. Tarybų valdžios laimėjimai ir sunkumai [1919 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 308; LENINAS, Vladimiras. Verčiau mažiau, bet geriau [1923 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 39.

apibendrintas turinys. Kas sovietmečiu pateikta kaip lenininis kultūrinio palikimo konceptas, tebuvo šio asmens pasisakymų įvairiomis temomis iškarpu (citatų) koliažas. Juo demonstruota, kad autoriteto apskritai kalbama reikiama tema (tai leido legitimizuoti patį paveldo reiškini). Šiuo atveju nesigilinta, kokia yra tiksli to kalbėjimo mintis ir koks yra atskirų teiginių tarpusavio ryšys⁴⁶. Kitais atvejais, prisiderinant prie poreikių, aplinkybių, buvo parenkamos ir akcentuojamos griežtesnės ar švelnesnės citatos⁴⁷.

Komunistinei bei sovietinei ideologijoms atsiribojus nuo kapitalistinės sanklodos, reikėjo išspręsti dilemą, kas ši nutraukta tradicija yra dabarčiai (porevoliucinei visuomenei) – nereikalingas šiukšlynas ar potencialių resursų sandėlis. SSRS ši problema, perimant marksistinę-lenininę terminologiją, buvo įvardyta *kultūrinio palikimo atrankos* sąvoka. Tačiau, jei V. Leninas kultūrinio palikimo atranką traktavo kaip atsijojimą, kas perimtina, tai sovietinėje realybėje ji virto atvirkštiniu procesu – atmetimu, kas nepriimtina. Praktikoje tai reiškėsi kraštutinėmis ir agresyviausiomis formomis, iš kurių populiariausia buvo sunaikinimas. Tiesa, sąmoningas ir sistemingas palikimo (būtent *palikimo* o ne *paveldo*; dar žr. 1.2 poskyrį) naikinimas nėra sovietinės sistemos ypatybė ar produktas. Iš esmės šį reiškinį galima laikyti nuolatiniu vidinį lūžį patiriančių ir naują ideologiją pradedančių konstruoti visuomenių palydovu bei tipine išorinių jėgų, norinčių pakeisti uzurpuotos visuomenės ideologiją parankesne, priemone. Sovietinė *kultūrinio palikimo atranka* telpa į platesnio reiškinio – *naikinamosios selekcijos* – rėmus. Tiksliau, pirmoji yra pastarojo reiškinio išraiška konkrečioje visuomenėje. Šiame tyrime *naikinamoji selekcija* apibrėžiama kaip objektų, kurie oficialiosios ideologijos nepriskirti paveldui, tačiau turėjo visus požymius, kad, esant kitoms

⁴⁶ Pavyzdžiui, *Leninas apie kultūrą ir meną*. Vilnius, 1960, p. 213–229, 399–403; LAURINAITIS, Stasys. Vertinant kultūros..., p. 17–21.

⁴⁷ Pavyzdžiui, НЮНКА, В. Вековое наследие и социалистическая новь. *Известия*, 1961, 5 апреля, с. 31; IVANOVAS, V. Socializmas ir kultūrinis palikimas. *Literatūra ir menas*, 1970, gruodžio 19, p. 3; JURKŠTAS, Vytautas. Kultūros paminklas ir gyvenamoji aplinka. *Literatūra ir menas*, 1974, birželio 29, p. 11; VAITKEVIČIUS, Bronius. Naujosios dvasinės kultūros gairės. *Kultūros barai*, 1976, gruodis, p. 19; LIEKIS, Algimantas; BARANAUSKAS, Vytautas; VIČKUS, Petras. Realybė ir paradoksai. *Literatūra ir menas*, 1983, rugpjūčio 27, p. 7.

aplinkybėms, galėtų būti tokiais laikomi, fizinio pavidalo naikinimas ideologiniais tikslais⁴⁸. *Kultūrinio palikimo atranką* su kitu reiškiniu – *paveldosauga* – siejo objektas, tačiau tikslu ir priemonėmis tai būta iš esmės skirtingų dalykų: pirmosios siekis buvo atrinkti ir sunaikinti, antrosios – atrinkti ir išsaugoti. Šių dviejų sferų atskyrimas nėra apriorinis. Pačios sovietinės visuomenės jos labai aiškiai diferencijuotos: turėjo skirtingus įvardijimus (atitinkamai *palikimo atranka* ir *paminklosauga*); skirtingomis sąvokomis apibrėžti ir jų objektai (*kultūrinis palikimas* ir *kultūros paminklas*).

Pirmaisiais sovietinės santvarkos įsigalėjimo dešimtmečiais kultūrinio palikimo atrankos griebtasi ir Lietuvoje. Deja, istoriografijoje pasitenkinama paviršutinišku reikalo nušvietimu: apsiribojama padrikų faktų įvardijimu, paviršutiniškų apibendrinimų išdėstymu ar emociniais pasielvartavimais šia tema⁴⁹. Neužčiuopiama, kad už to slypi reiškinys, turėjęs savo motyvacijas, objektą, priemones bei chronologiją; nesigilinama, kokios sąveikos būta tarp

⁴⁸ Naikinamosios selekcijos reiškinio ištakos, modernių visuomenių atveju, slypi žūtbūtiniame siekyje savąją ideologiją įtvirtinti ne tik nūdienos žmonių sąmonėse, bet ir praeityje. Tuo, viena vertus, norima parodyti ir įrodyti, kad ši perspektyva nėra nauja, o turi istorines šaknis. Kita vertus, siekiama įteigti sau ir kitiems, kad esama istorinių (suprask – objektyvių) pretenzijų į užimamą ar norimą užimti teritoriją. Abu aspektai yra glaudžiai persipynę: pavykus pagrįsti tam tikros ideologijos istoriškumą, pagrindžiamos ir teisės į tą ideologiją kultivuojančių subjektų užimamą teritoriją. Deja, kai istoriškumo pagrindimui pradeda stokoti objektyvesnių sąlygų (autentiškų resursų), o taip dažniausiai ir nutinka, griebiamasi praeities perkonstravimo priemonių. O čia jau neapsieinama be naikinamosios selekcijos. Esama ir dar vieno naikinamosios selekcijos aspekto – materialų atminties ženklų likvidacija padeda silpninti gyvąją atmintį. Būtent pastarasis ir buvo aktualiausias sovietinei kultūrinio palikimo atrankai. Dar žr. (apie praeities perkonstravimą nacionalistinės sanklodos visuomenėse) ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės...*, p. 213–228; GELLNER, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius, 1996, p. 76–86, 91–98.

Nagrinėjama reiškiniai įvardyti meno istorikai (Louis Réau, Dario Gamboni ir kt.) vartoja *vandalizmo* terminą. Deja, pati kategorija, greta to, kad turi emocinį ir vertinamąjį atspalvį, yra pernelyg neapibrėžta ir apima labai įvairias elgsenas su palikimu. Kaip pastebi R. Čepaitienė, kyla nemaža sunkumų teoriškai pagrindžiant šio fenomeno kontūrus ir tipologizuojant jo rūšis. Pati autorė į vandalizmo sąvoką sutalpina ir naikinimą, ir grobstymą, ir dekontekstualizavimą, ir paskirties keitimą, ir kt. (ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 170–175; dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose. *Lietuvos etnologija*, 2005, Nr. 5, p. 180–181). Šiame tyrime siekiama aiškiai atskirti sąmoningą palikimo naikinimą ideologiniais tikslais nuo abejingumo, neūkiškumo, noro pasipelninti ir kitų elgsenų. Dėl to įsivedama nauja apibrėžtis – *naikinamoji selekcija*.

⁴⁹ Pavyzdžiui, BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino..., p. 18–19; BARKAUSKAS, Marius. 2. Kaip naikino..., p. 17–18; *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994; SAMAVIČIUS, Romualdas. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo naikinimas 1940–1941 metais. *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 67. Omenyje turima nekilnojamojo palikimo, daugiausia monumentų, atranka. Kitų palikimo sričių, pavyzdžiui, muziejinių rinkinių, bibliotekų fondų, atrankos temos yra sulaukusios gana solidžių tyrimų. Pavyzdžiui, PSIBILSKIS, Vygintas. Bibliocidas Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1989, gruodis, p. 33–37; GEČAS, Steponas. Nuosprendžiai eksponatams. Apie muziejinių vertybių naikinimą sovietmečiu. *Kultūros barai*, 1993, gruodis, p. 49–52; SAMAVIČIUS, Romualdas. Lietuvos Respublikos..., p. 58–76.

šio proceso ir paveldosaugos. Būtent tai toliau ir bus pabandyta kiek detaliau atskleisti.

2.1. ATRANKOS RAIDA IR SUBJEKTAI

Kultūrinio palikimo atranka Lietuvoje pradėta vykdyti sulig pirmąja sovietine okupacija. Vis dėlto 1940–1941 m. įdirbis buvo palyginti kuklus: labiausiai nukentėjo mažoji sakralinė architektūra⁵⁰; sunaikinta ar suniokota apie 10 monumentų, susijusių su nepriklausomybės tema, istoriniais bei ALV veikėjais (žr. 1–3, 9 priedus); pradėti naikinti evangelikų liuteronų bažnyčių interjerai⁵¹. Ryškiausiu naikinamosios selekcijos pradžios Lietuvoje signalu turėjo tapti pasikėsinimas į valstybingumo panteoną – Karo muziejaus sodelį Kaune. 1941 m. gegužės 21 d. LKP(b) CK sekretoriaus Antano Sniečkaus nurodymu iš komplekso turėjo būti pašalinti 4 kariškių biustai⁵². Iki karo pradžios sumanymo nespėta įgyvendinti⁵³.

Gerokai agresyvesnę ir platesnę užmojų reiškinys įgavo po Antrojo pasaulinio karo. 1944–1945 m. A. Sniečkus, apibrėždamas LSSR kultūros politikos gaires, akcentavo ir kultūrinio palikimo atrankos būtinybę⁵⁴. Apibendrinant iškelti tokie uždaviniai:

⁵⁰ Žr. BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino..., p. 18–19.

⁵¹ 1941 m. Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčioje buvo sunaikinti XVII a. sakyklos bareljefai, išneštas barokinis altorius; Kėdainių – išluptas Radvilų sostas ir sakykla, o pačioje bažnyčioje įrengtas javų sandėlys; Kauno – taip pat pradėti pertvarkymai. BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino..., p. 18.

⁵² LKP(b) CK biuro nutarimas dėl paminklinių biustų pašalinimo iš Kauno Karo muziejaus sodelio. 1941 m. gegužės 21 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 43.

⁵³ VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus sodelis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 56–58.

⁵⁴ Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK IV plenumo apie kultūros sovietizavimą. 1944 m. gruodžio 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 45–46; Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK V plenumo apie lietuvių tautos kultūrinio palikimo sovietizavimą. 1945 m. balandžio 11 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 52; Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK VI suvažiavime apie komunistinės ideologijos diegimą. 1949 m. vasario 15 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 114.

- kultūrinis palikimas turi būti peržiūrėtas;
- kas nacionalistiška, buržuaziška, šovinistiška, reakcinga, privalo būti atmesta;
- kas tinka sovietinio žmogaus ir kultūros formavimui (kas pažangu), turi būti perimta.

Praktikoje prie nekilnojamojo palikimo likvidavimo grįžta dar 1944 m. Istorinių, herojinių monumentų bei mažosios sakralinės architektūros naikinamoji selekcija vykdyta tiesiogiai vadovaujant vietos valdžiai: miesto, rajono, apylinkės, kolūkio ar tarybinio ūkio administraciniais, politiniams bei ideologiniams vadovams. Identifikuotinos ir kitos niokotojų grupės – sribai, kariuomenė, vietiniai komjaunuoliai (pastebėtina, kad pastarosios grupės aktyviai veikė tik iki 6 deš. pradžios)⁵⁵. Pavieniais atvejais iniciatoriais tapdavo ateistiniu auklėjimu susirūpinę mokytojai, „pažangūs“ muziejininkai ar tiesiog „susipratę“ piliečiai⁵⁶. Aukščiausia Lietuvos valdžia šiame procese prisie kitą vaidmenį. 1950 m. pavasarį apskritis pasiekė LKP CK sekretoriaus Vlodo Niunkos slaptas laiškas, kuriame reikalauta per savaitę atlikti kultūrinio palikimo inventorizaciją bei pateikti siūlymus dėl jo likimo⁵⁷. Inicatyva buvo orientuota į „buržuazijos viešpatavimo metais“ sukurtus paminklus. Sutapimas ar ne, bet tais metais buvo likviduoti reikšmingiausi monumentai: gegužės 30 d. – „Trijų kryžių“ paminklas Vilniuje; birželio 29–30 d. – Vilniaus arkikatedros bazilikos frontono skulptūros; vasarą – „Laisvės“ paminklas Kaune⁵⁸. Vis dėlto bendrame Lietuvos kontekste ši data netapo fatalinė.

⁵⁵ Stribams priskirtini mažiausiai 32 paminklų niokojimo atvejai, SSRS kariuomenei – 18, komjaunuoliams – 11. Pagal *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994.

⁵⁶ GAIGALAITĖ, Ina. Čypėnai. Šv. Jono kryžius. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 20; VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 45; ŠVEREBAS, Povilas. Tirkšliai. Nepriklausomybės dešimtmečio koplytstulpis. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 113; Skersabalis. Partizano Jono Butkaus kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 141.

⁵⁷ Pavyzdžiui, LKP(b) CK sekretoriaus V. Niunkos nurodymas LKP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretoriui B. Lopatai dėl nepriklausomos Lietuvos laikų paminklų registravimo ir jų likimo. 1950 m. kovo 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 134–135.

⁵⁸ DAUGUDIS, Vytautas. [Vilnius] Trys kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 225; PINKUS, Stasys. Vilniaus katedros stogo skulptūros. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 219; VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 53. Meno istorikas Stasys Pinkus 1949–1950 m. vykusius monumentų naikinimus sieja su pasirengimu LSSR dešimtmečio minėjimui. Žr. PINKUS, Stasys. Vilniaus katedros..., p. 218.

Naikinamosios selekcijos procesas buvo įsibėgėjęs jau iki tol, ir sekretoriaus laišakai veikiau tebuvo priminimas bei kontrolė, ne akcijos pradžios ar suaktyvinimo signalas. Tai patvirtintų ir toks faktas: 1945–1949 m. į nepriklausomybės temai dedikuotus monumentus pasikėsinta mažiausiai 34 kartus, o 1950–1954 m. – 30 (žr. 1 priedą⁵⁹) kartų. Analogišku ritmu gyvavo ir kitų neparankių monumentų atranka (šiai dinamikai nepakluso tik sakralinio palikimo selekcija; žr. žemiau)⁶⁰. Vienintelis tuo metu įvykęs lūžis yra susijęs su žalojimo laipsnio kismu – pastebimai ūgtelėjo veiksmų, pasibaigiančių visišku objekto sunaikinimu, skaičius. Grįžtant prie nepriklausomybės paminklų pavyzdžio, 1945–1949 m. tokiu rezultatu pasibaigdavo 47 proc. visų prieš monumentus nukreiptų elgsenų. Likusiais atvejais apsiribota ideologiškai neparankių elementų pašalinimu, objektų suniokojimu ar perkėlimu. Po 1950 m., per pirmus penkeris metus, šis skaičius šoktelėjo iki 93 proc. Santykis nebepakito iki pat naikinamosios selekcijos pabaigos. Kiek minimam sugriežtėjimui įtakos turėjo Vilniaus ir Maskvos sprendimai, o kiek tai buvo savaime išsikristalizavusi tendencija, sunku atsakyti dėl duomenų stokos. Tačiau tenka pripažinti, kad žemiausios pakopos valdžia bei vietos aktyvistai nuosprendžiuose paminklams atliko ne paskutinį vaidmenį. Tezę patvirtintų dar vienas ypatumas: jei naikinamosios selekcijos chronologijoje galima išvelgti kokius nors dėsningumus, be reiškinio atsiradimo, apogėjaus ir pabaigos, tai tik

⁵⁹ Pateikti duomenys žymi veiksmų, o ne objektų kiekį, t. y. jei tas pats paminklas buvo paveiktas n kartų, tai statistinėje informacijoje tai traktuojama kaip atskiri, o ne vienas atvejis. Lyginamų periodų datos yra sąlygotos statistinių skaičiavimų metodikos (tikslas – palyginti, kaip elgsenų dinamika pakito per 5 metus), o ne kokių nors konkrečių įvykių.

Šiame tyrime statistiniai duomenys apskaičiuojami remiantis leidinyje *Nukentėję paminklai* (Vilnius, 1994) pateiktais faktais. Būtina pastebėti, kad knygoje esama nemaža paklaidų: (1) veikalas nėra galutinis sovietmečių sunaikintų ar suniokotų objektų sąvadas, t. y. jame pateikiami ne visi atvejai apskritai, o tik sudarytojams žinomi faktai; (2) didžioji medžiagos dalis paremta palyginti subjektyviu šaltiniu – žmonių atmintimi (žr. Pratarė, p. 3); (3) ne visur užtenka medžiagos atskirti fizinę selekciją nuo su ja nieko bendra neturinčių elgsenų – chuliganizmo, vagysčių ir pan.; (4) daliai atvejų stokojama tikslesnio datavimo – apsiribojama sąvokomis „po Antrojo pasaulinio karo“, „X dešimtmetį“ ir pan. Visgi pateikiamos informacijos pakanka bendram reiškinio vaizdui susidaryti ir kai kurioms tendencijoms išryškinti.

⁶⁰ Šiame kontekste istoriko Arūno Streikaus teiginys, kad 6 deš. pradžioje buvo nugriauti beveik visi istoriniai, ypač su kovomis už nepriklausomybę susiję paminklai, nėra tikslus. 1950–1954 m., neskaičiuojant suniokotų vienetų, sunaikinti mažiausiai 28 nepriklausomybės tematikai priskirtini paminklai. Bet tai toli gražu nebuvo pabaiga, nes 1955–1959 m. likviduota dar 10, o 1960–1964 m. – 23 atitinkami objektai (žr. 1 priedą). STREIKUS, Arūnas. Įvadas. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 18.

sąlygotus lokalinių istorijų⁶¹. Atsižvelgiant į tai, kad vieno ūkio, apylinkės ar gyvenvietės teritorijoje būta ne tiek ir daug neparankių objektų, o galutiniai sprendimai priiminėti būtent šiame lygmenyje, kiekvieno paminklo selekcija tapo beveik individualiu atveju. Neatmestina, kad problemos sprendimo nuleidimas į žemesnius lygmenis buvo viena iš priežasčių, lėmusių šių objektų likvidavimo užsitęsimą – nė viena kultūrinio palikimo rūšis nebuvo atrenkama taip ilgai kaip nekilnojamas palikimas: bibliotekų ir muziejinių fondų peržiūra baigta 6 deš. pradžioje; Lietuvos istorijos pervertinimas – 6 deš. pabaigoje–7 deš. pradžioje; o sovietinei ideologijai neparankiausio paminklų tipo, nepriklausomybės monumentų, išnaikinimas – tik 7 deš. viduryje.

Žinomas ne vienas faktas, kai vietinės iniciatyvos ir elgsenos su monumentais buvo gerokai radikalesnės nei centrinės valdžios sprendimai. Keletas iliustracijų. Dar 1946 m. Kauno miesto partijos komitetas prašė A. Sniečkaus leidimo rekonstruoti Karo muziejaus sodelio memorialą⁶². Galutinių nurodymų, atrodo, neskubėta duoti, nes iki 1949 m. ryžtasi pašalinti tik 3 biustus. Ir čia nekantrauti pradėjo tuometinio Karinio istorinio muziejaus direktorius Jonas Apuokas-Maksimavičius: 1949 m. jis kreipėsi į LSSR Kultūros ir švietimo įstaigų komitetą bei LKP(b) Kauno miesto komitetą siūlydamas „nuimti“ likusius paminklus. Iš Vilniaus atvykusi komisija pareiškė, kad sprendimą šiuo klausimu turi priimti miesto valdžia⁶³. Erdvė iki 1950 m. buvo išvalyta. Iškart po karo užsimota nugriauti ir Vinco Kudirkos

⁶¹ Pavyzdžiui, 1963 m. Žaslių apylinkėse (Kaišiadorių r.) per vieną naktį nugriauti bent trys mažosios sakralinės architektūros objektai. Deja, kondensuotų kultūrinio palikimo naikavimo atveju atsekama labai nedaug, tad šis principas jokių būdu nelaikytinas reiškinio dėsningumu. Esama ir visai priešingų pavyzdžių, kai greta buvę tos pačios prigimties objektai likviduoti skirtingu metu. Sūdėnų (Kretingos r.) koplytulpis nugriautas 1962 m., o tame pačiame kaime buvusi koplytėlė – tik praslinkus 3 metams. Dar žr. analogiškus nutikimus to paties rajono Kartenos, Tūbausių ir kitose gyvenvietėse. LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. Eiriogala. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 33; LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Žasliai. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 37; LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Prie Žaslių. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 38; KANARSKAS, Julius. Sūdėnai. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 94; KANARSKAS, Julius. Sūdėnai. Koplytulpis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 94; *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 85–85, 94–94 ir kt.

⁶² LKP(b) Kauno miesto komiteto raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl Karo muziejaus pertvarkymo ir tautinių paminklų sunaikinimo. 1946 m. spalio 17 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 65–66.

⁶³ GEČAS, Steponas. Nuosprendžiai eksponatams..., p. 50–51.

paminklą Kudirkos Naumiestyje. 1945 m. leidimo teirautasi A. Sniečkaus, bet jis nesutiko. Apie 1947 m. vietiniai iniciatoriai, rusų kilmės asmenys, vėl grįžo prie tos pačios minties, tačiau negavo ar neišdrįso prašyti centrinės valdžios pritarimo⁶⁴. Paminklas taip ir liko stovėti. 1951 m. Varnių valdžios nurodymu slapčia nuverstas Motiejaus Valančiaus biustas. Už tai ji buvo išbarta LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko Justo Paleckio⁶⁵. 1956 m. nuo buvusių Lietuvos banko rūmų Kaune frontono ketinta nugriauti skulptūrinę grupę su Vyčio bei Gedimino stulpų atvaizdais. Nuspręsta atsiklausti vyriausybės – LSSR Ministrų Tarybos pirmininko Motiejaus Šumausko patarta palikti viską kaip buvę ir nekiršinti žmonių. Iki 1974 m objektas neliestas⁶⁶. Remiantis šiais pavyzdžiais, lyg ir būtų galima daryti išvadą, kad respublikinė valdžia atliko ne tik naikinamosios selekcijos ragintojo, bet ir tramdytojo vaidmenį. Be to, susidaro įspūdis, jog ji stengėsi išlikti šios akcijos nuošalyje: vengta duoti tiesioginius nurodymus, nesiekta proceso centralizacijos, nebūta bendro veiklos plano, nebūta viešų pamokslų, kas perimtina, o kas atmestina. Kitų kultūrinio palikimo rūšių selekcijoje vyravo priešingos nuostatos. Štai literatūrinio palikimo, publikuotų leidinių atrankos klausimas keltas viešai (partiniuose suvažiavimuose, spaudoje), o reikalui užstrigus, nesikuklinta pareikšti griežtą kritiką ir stumtelėti iš viršaus⁶⁷. Bet kokia antireliginė veikla taip pat tiesiogiai derinta su Religinų kultų reikalų taryba Maskvoje, o beprasidedantys antireliginiai vajai visada būdavo įforminami sąjunginio bei respublikinio lygmens nutarimais ar kitais aktais. Pastarosios reglamentacijos inspiruodavo ir naikinamosios selekcijos pritaikymą šventosioms vietoms⁶⁸. Kitos kultūrinio palikimo grupės tokio išskirtinumo nesusilaukdavo. Tačiau bendrieji sovietiniai kontekstai ir galutiniai rezultatai terodo viena –

⁶⁴ Plačiau žr. TREIDERIS, Romas. Kaip naikintas ir kaip atkuriamas Vinco Kudirkos atminimas. *Kultūros barai*, 1997, liepa / rugpjūtis, p. 66.

⁶⁵ JONUŠIENĖ, Vilija. Varniai. Motiejaus Valančiaus paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 187.

⁶⁶ Donelaičio g. 85 [Kaunas]. Lietuvos banko rūmų frontono skulptūrinė grupė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 60.

⁶⁷ Žr. PŠIBILSKIS, Vygintas. Bibliocidas Lietuvoje..., p. 33–37.

⁶⁸ Žr., pavyzdžiui, STREIKUS, Arūnas. Sovietų valdžios antireliginė politika Lietuvoje ir Kryžių kalnas. Iš *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 66–69.

tramdymas ir draudimai buvo tik vaidmuo, bet ne tikroji pozicija: praktikoje nurodymas spręsti vietoje suprastas kaip leidimas griauti, o už sprendimo nenaikinti sulaužymą ar veiksmų ėmimąsi, nesulaukus nuosprendžio, nebausta. Taigi centrinė valdžia palaikė paminklų likvidacijai parankią terpę, davusią neabejotinus ir jos pačios geidžiamus rezultatus.

Jei naikinamosios selekcijos pradžia yra bendra visoms palikimo grupėms (1940–1941 ir 1944–1945 m.), tai jos baigties chronologijoje ryškėja perskyra tarp politinės potekstės monumentų ir sakralinės tematikos objektų. Pirmųjų selekcija baigta 7 deš. viduryje (išimtis būtų tik vokiškosios ir stalinizmo nusikaltimų tematikos objektai, kurių didžioji dalis sunaikinta per pirmuosius pokario metus). Niokojimų būta ir vėlesniais metais, tačiau po 1965 m. jų skaičius sumažėjo 11 kartų (žr. 1–3, 5, 6 priedus). Pavyzdžiui, iki tol fiksuota 118 nepriklausomybės tematikos paminklų žalojimo faktų, 1965–1990 m. – tik 11. Atitinkamai 1961–1965 m. šios grupės objektai niokoti 22 kartus, 1966–1970 m. šis skaičius staiga sumenko iki 4 (žr. 1 priedą)⁶⁹. Išskirta 1965 m. data yra sąlyginė, paremta kiekybinėmis tendencijomis. Visgi būta ne vien statistinių pokyčių. 7 deš. antrojoje pusėje pasirodė ženklų, liudijančių santykio su palikimu, kuris iki tol laikytas naikinamosios selekcijos objektu ir kurio dar nespėta likviduoti, pasikeitimus. Nekilnojamojo palikimo atrankos reikalai paprastai spręsti kabinetų, institucijų susirašinėjimo, lokalinių konfliktų rėmuose⁷⁰ ir nebuvo iškeliami iki viešo ar respublikinio lygmens klausimo.

⁶⁹ Detaliau išanalizavus kiekvieną konkretų nutikimą, pasirodytų, kad po 1965 m. politinės tematikos monumentų niokojimo atvejų būta dar mažiau: vieni jų turėjo sakralinių ženklų pavidalus – tad jie galėjo būti naikinami dėl asociacijų su sakralumu; elgsenose su kitais sunkiai beįžvelgiamos ideologinės motyvacijos. Pavyzdžiui, nepriklausomybės dešimtmečio paminklai Kauliniuose (Radviliškio r., nugriautas 1970 m.), Pravieniškėse (Kaišiadorių r., 1974 m.), Kanteikiuose (Akmenės r., apie 1980 m.), Purpliuose (Mažeikių r., 1986 m.) buvo elementarios kryžiaus formos ir jų pastatymo intenciją liudijo tik įrašai. Tie patys paminklai Kauliniuose ir Pravieniškėse sunaikinti kelio platinimo darbų metu ir pan. PRASCEVIČIUS, Egidijus; ŠERYŠ, Sigitas. Kauliniai. Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 144; LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. Pravieniškės Nepriklausomybės dešimtmečio kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 36; LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Kanteikiai. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 5; ŠVEREBAS, Povilas. Purpliai. Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 113.

⁷⁰ Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo paminklo Perlojoje (Varėnos r.) nugriovimui aktyviai ir sėkmingai priešinosi vietos gyventojai. 6 deš. Perlojos apylinkės valdžia kreipėsi į LKP Varėnos rajono komitetą su prašymu leisti susprogdinti monumentą. Leidimas negautas. Plačiau žr. BANIONIS, Juozas. Perloja. Vytauto Didžiojo paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 204.

1966 m. šią nerašytą taisyklę įsidrąsinta pažeisti: *Šluotos* žurnale išspausdinta karikatūra bei replika apie Simono Daukanto ir M. Valančiaus bareljefų, buvusių ant vienos Kauno mokyklos fasado (dabar Savanorių pr. 46), suniokojimą. Kritikuotas daugiau nei 10 metų senumo (apie 1953 m.) poelgis. Viešumas neliko be atgarsio – 1968 m. kūriniai restauruoti⁷¹. 1968 m. būta ir daugiau ikisovietinio palikimo reabilitavimo atvejų: restauruotas Vytauto Didžiojo paminklas Perlojoje (Varėnos r.) – panaikintos grandinių žymės, likusios po kelių nesėkmingų bandymų nugriauti monumentą⁷²; LSSR Kultūros ministerijos Muziejų ir paminklų valdybos užsakymu parengti Vytauto Didžiojo, Švč. Mergelės Marijos bei Adomo Mickevičiaus paminklų Burbiškyje (Radviliškio r.) sutvarkymo pasiūlymai – buvo numatytas neišlikusio reljefinio Vyčio atvaizdo atkūrimas, Marijos monumento išryškinimas, sutvarkant jį gožiančius krūmus (sumanymai įgyvendinti tais pačiais metais)⁷³; pradėta rengtis 1920 m. kovose su lenkais žuvusių lietuvių paminklo Giedraičiuose (Molėtų r.) restauravimui – problema netapo nei Šaulių ženklo atvaizdas, nei buržuaziniai tekstai (sumanymas įgyvendintas)⁷⁴.

⁷¹ Žr. Savanorių pr. 46 [Kaunas]. „Saulės“ namų pagrindinio fasado bareljefai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 64.

⁷² BANIONIS, Juozas. Perloja. Vytauto..., p. 204.

⁷³ 7 deš. manyta, kad Vytauto Didžiojo paminklas Burbiškyje sukurtas 1930 m. („matomai pažymėti Vytauto 500-ąsias mirties metinėms“). Išties jis buvo pastatytas 1912 m. GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūrinio paminklo LDK Vytautui remonto pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 397, l. 1; GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūros „Madona“ remonto pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 399, l. 1; GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūrinio paminklo Adomui Mickevičiui remonto-restauracijos pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 491, l. 1.

⁷⁴ J. R. Glemža nurodo, kad paminklas Giedraičiuose restauruotas 1960 m. Šis faktas kvestionuotinas: remiantis archyviniais dokumentais, atitinkamo objekto restauravimo užduotis buvo parengta tik 1968 m. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 226, 227; *Istorijos pam. 1920 m. žuv. kov. su buržuazinės Lenkijos Želigovskio armija paminklo Giedraičiuose rem. restauravimo užduotis*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 576.

Taigi nuo 7 deš. antrosios pusės minėtųjų temų kūriniai nebelaikyti ideologiškai itin pavojingais⁷⁵.

Istorinių ir herojinių monumentų naikinamoji selekcija Lietuvoje išsikvėpė sulig Nikitos Sergejevičiaus Chruščiovo išstūmimu iš valdžios (1964 m.). Be šios pokyčių Maskvoje sąlygotos aplinkybės, galimas ir kitas transformacijos paaiškinimas. Jis grindžiamas prielaida, kad tuo metu monumentų memorialinis potencialas jau buvo galutinai pakirstas: jie naikinamosios selekcijos pastangomis iš kraštovaizdžio prasminių akcentų virto kraštovaizdžio retenybėmis, o dėl visuomenės sąmonės susovietinimo ir sovietinių praeities naratyvų įsitvirtinimo tapo nebepajėgūs patys iš savęs skleisti neparankias atmintis (valstybingumo, nepriklausomybės ar tiesiog kitokios kultūros, kitokios istorijos). Išsityrus pirminėms intencijoms, atsirado galimybė kalbėti už patį palikimą (konstruoti jo prasmes) ir taip jį dar labiau neutralizuoti. Vienais atvejais buvę istoriniai-politiniai monumentai devaluoti iki meno raidos iliustracijų⁷⁶. Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo paminklai Perlojoje, Burbiškyje 1971 m. įteisinti kaip vietinės reikšmės dailės paminklai⁷⁷. Kitais – palikti istorijos diskurse (priskirti istorijos paminklams), tačiau jiems suteiktas sovietinis turinys. Pavyzdžiui, „žuvusių už Tėvynės laisvę“ laidojimo ir atminties vietos virto „kovų su lenkų baltagvardiečiais“ liudininkėmis (Giedraičių kapinių ir paminklo atvejis⁷⁸). Taigi, susiklosčius minėtoms aplinkybėms, naikinamosios akcijos nebeteko prasmės ir viską buvo galima patikėti paveldosaugos sistemai (juolab kad ir šiosios priemonėmis buvo įmanoma atlikti objektų fizines ar prasmines korektūras).

⁷⁵ Gana nesavalaikis šiame kontekste atrodo 1959 m. kilęs sumanymas restauruoti Vytauto Didžiojo paminklą Veliuonoje (Jurbarko r.). Objektas atitiko visus naikintino palikimo kriterijus – buvo sukurtas „buržuazijos valdymo“ metais (1930 m.), stovėjo pačiame miestelio centre ir jame neįžvelgta jokios meninės vertės („Vytauto figūra nemalonių proporcijų, neišraiškinga, pjedestalas primityvių formų.“). Visgi monumentas išliko nepalietas, o minėtais metais Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių specialistai parengė jo sutvarkymo projektą. Buvo numatytas ir jį supusio skvero sutvarkymas, apsodinant rožėmis, prie paminklo pastatant suoliukus ir pan. JURKŠTAS. Aiškinamasis raštas. Iš *D.L.K. Vytauto paminklo Veliuonoje restauracijos projektas*. Kaunas, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 591, l. 1–2.

⁷⁶ Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietinės kultūros šaltiniai. Tarp futurizmo ir paseizmo. *Darbai ir dienos*, 2009, Nr. 52, p. 100–101.

⁷⁷ Žr. DV3390 ir DV2256. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. Vilnius, 1973, p. 811, 724.

⁷⁸ Žr. IR196 ir IV439. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas...*, p. 26, 69.

Per visą sovietmetį sakraliniam palikimui skaudžiausi smūgiai suduoti Josifo Visarionovičiaus Stalino vadovavimo metais ir chruščiovmečiu. Pirmasis etapas išsiskyrė kulto pastatų uždarinėjimo vajumi (1948–1950 m.), antrasis – šventųjų vietų naikinimu (1961–1964 m.)⁷⁹. Šios bangos atsispindėjo ir mažosios sakralinės architektūros niokojimuose: 1944–1953 m. (I. Stalino vadovavimas) likviduota ar kitaip sužalota ne mažiau nei 40 objektų ar kompleksų; 1954–1957 m. („tarpuvaldis“) – 10; 1958–1965 m. (N. S. Chruščiovo vadovavimas⁸⁰) – 52; 1966–1982 m. (Leonido Iljičiaus Brežnevo įsitvirtinimas ir vadovavimas) – 37⁸¹. Metinė (vidutiniškai per vienerius metus sunaikintų objektų ar kompleksų skaičius) kiekvieno periodo statistika atitinkamai būtų 4 / 2,5 / 6,5 / 2,2⁸². Po 7 deš. vidurio stambių sakralinių kompleksų žalojimai nebepraktikuoti⁸³. Deja, mažosios sakralinės architektūros likvidavimo procesas 1965 m. nesiliovė, tik, palyginti su chruščiovmečiu, jis reiškesi santūriau ir palaipsniui slopo. Išskirtiniais netapo ir 1971 m., kai vertingiausiems šios grupės objektams buvo suteiktas dailės paminklų statusas⁸⁴. Nuostata, kad kūrinyje turi būti saugomas vietoje, o už jo

⁷⁹ N. Chruščiovo vadovavimo metais grįžta ir prie kulto pastatų uždarinėjimo, tik, bent jau LSSR, jis nebuvo toks intensyvus kaip I. Stalino metais (statistiniai duomenys pateikiami 131 išnašoje). Pastebėtina, kad 1953–1958 m. Lietuvoje apskritai nebuvo uždaryta nė viena bažnyčia. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius, 2002, p. 176.

⁸⁰ 1958 m. data sietina su „buldozerinio ateizmo“ pradžia SSRS. Plačiau žr. ten pat, p. 184–226. 1965 m. data, nesutampanti su N. Chruščiovo valdymo pabaiga (1964 m.), grindžiama kultūrinio palikimo atrankos proceso pagreičiu: 1965 m. rezultatai netgi nedaug lenkė 1964 m. „pasiekimus“ (žr. 9 priedą).

⁸¹ Pateiktoje statistikoje neįskaičiuoti vagysčių ir objektų, sukurtų po 8 deš. vidurio, naikinimo atvejai.

⁸² Ši statistika, o taip pat ir istorinių bei herojinių monumentų selekcijos dinamika verčia kvestionuoti R. Čepaitienės teiginį „Galima drąsiai teigti, kad daugiausia nuostolių Lietuvos kultūrai ir jos paveldui atnešė būtent stalininis laikotarpis“. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 170.

⁸³ Vienintele išimtimi buvo Kryžių kalnas (Šiaulių r.) – jo niokojimai tęsėsi iki 1977 m. Tačiau neužmirština, kad ši vietovė turėjo ne tik religinę reikšmę. Po kiekvieno valymo ji sugėbėdavo atgimti, tuo pademonstruodama nesovietinės valios buvimą bei stiprumą, galų gale ji kondensavo rezistencines potekstes. Plačiau žr. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antireliginė...*, p. 70–71; MAČIULIS, Dangiras. *Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. Iš Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 45–48.

⁸⁴ 1971 m. buvo patvirtintas LSSR vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašas (3552 pozicijos), o 1972 m. – atitinkamas respublikinės reikšmės objektų sąrašas (1210 pozicijos). Nemenką jų dalį (1973 m. duomenimis – bendrai 948 pozicijos) sudarė mažosios sakralinės architektūros, to meto sąvokomis *mažosios liaudies architektūros*, objektai. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 28; ŽEMAITYTĖ, Z. Pranešimas išplėstinės Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės sekcijos posėdyje 1973 m. gruodžio mėn. 3 d. Iš *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos 1973 12 03 posėdžio protokolas*. Vilnius, 1973. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 41, l. 9.

sunaikinimą baustina, buvo kardinaliai priešinga naikinamosios selekcijos principams. Tam tikrą laiko tarpsnį šios dvi disonuojančios žiūros⁸⁵ į vieną ir tą patį objektą gyvavo vienu metu. Mažosios sakralinės architektūros selekcija galutinai išsikvėpė tik apie 1980 m. Tai veikiau buvo sąlygota pačių objektų būklės nei politinių ir ideologinių aplinkybių pasikeitimo. 8–9 deš. istoriniai (sukurti iki 1944 m.) mediniai dirbiniai pasiekė natūralią savo egzistavimo ribą. Dar 1973 m. konstatuota, kad ne mažiau kaip 70 proc. visų paminklais paskelbtų mažosios architektūros objektų yra blogos būklės: „[...] stulpai, sienelės, stogeliai apipuvę, ornamentai, kolonėlės sueižėję, daugelio koplytėlių nišų stiklai sudužę, skulptūrų mediena sutrešusi, aplūžusi, suskilusi, mažai teišlikę pirminės polichromijos.“⁸⁶ Ne geresnės būklės turėjo būti ir likę, paveldui nepriskirti, kūriniai. Tad čia veikiau tenka kalbėti ne apie naikinamosios selekcijos atsisakymą, o vienos iš jos raiškos terpių sunykimą (primintina, kad nemenką jos dalį atsirikė ir paveldosauga, į kurios sferą nesikišta). Prielaidą patvirtintų faktas, kad minimu laikotarpiu nuslopo tik ikisovietinių relikvų, bet ne apskritai sakralinių ženklų likvidavimas. Nuo 8 deš. vidurio naikinamosios selekcijos objektu vis dažniau tapdavo „vakar dienos“, t. y. jau sovietmečiu pastatyti, kūriniai (žr. 9 priedą).

* * *

Apibendrinant kultūrinio palikimo atrankos raidą, tenka konstatuoti, kad lietuviškosios istorinės (nesovietinės) ir religinės atminties monumentalizacijos (materializacijos kraštovaizdyje) tradicijos sovietinėje visuomenėje patyrė skirtingus likimus. Sakralinės vietos ne vienu atveju net ir po fizinės likvidacijos neprarasdavo reikšmingumo. Suniokotos kalvarijos Vepriuose

⁸⁵ Kita paveldosaugos forma – muziejifikavimas – iš esmės nesikirto su naikinamosios selekcijos principais: pastarosios pagrindinis tikslas buvo visiškai neutralizuoti sakralumą, o muziejinė terpė savo perkontekstualizuojančiomis ir perprasminančiomis priemonėmis tai puikiai atliko ir be fizinio susidorojimo.

⁸⁶ ŽEMAITYTĖ, Z. Pranešimas išplėstinės..., l. 10.

(Ukmergės r.) bei Vilniuje ir toliau slapčia lankytos, buvusių stočių vietose dėtos gėlės, vainikai, jos ženklintos iš akmenų sudėtais kryžiais⁸⁷. Kryžių kalno naikinimas apskritai virto nesibaigiančiu griovėjų ir statytojų žaidimu. Nė vienas kitas objektas Lietuvoje nepareikalavo tiek griovėjų triūso ir išmonės: taikytos fizinės likvidacijos (nuo elementaraus kryžių šalinimo iki idėjos aptvindyti patį kalną, jį paverčiant sunkiai prieinama sala), žmonių atbaidymo (nuo milicininko budėjimo prie kalno iki privažiavimo kelių perkasinėjimo, artimiausios autobusų stotelės panaikinimo), perinterpretavimo (nuo kalno paskelbimo archeologijos paminklu iki jo pavertimo 1831 ir 1864 m. sukilimų liudininku) priemonės⁸⁸. Tačiau visos pastangos baigdavosi tuo pačiu rezultatu – po kiekvienos akcijos išdygdavo nauji kryžiai. Tokių „pasižaidimų“ būta ir su pavieniais kryžiais kitose Lietuvos vietovėse⁸⁹. Taigi materialijų sakralinių ženklų saitų su gyvąja tradicija sovietmečiu taip ir nepavyko visiškai nutraukti. Tuometei prievartos mašinai teko *de facto* pripažinti religinės atminties stiprumą.

Ryšius tarp prarasto valstybingumo ar netoleruotų istorijos temų atminties ir materialijų jos ženklų sekėsi traukyti gerokai sėkmingiau. Visų pirma tai buvo sąlygota institucinių skirtumų. Religiniu pagrindu susiformavusių socialinių darinių stuburo (hierarchijos, bendruomenės) sovietmečiu sulaužyti nepajėgta. Istorinę atmintį palaikančios socialinės struktūros buvo suardytos jau pirmaisiais okupacijos metais, o be jų netruko išblėsti ir su istoriniais monumentais susijusios pagerbimo, minėjimų, t. y. atminties, tradicijos. Su ryškesne jų apraiška, Vėlinių minėjimais Kauno kapinėse, iki 1957 m. buvo susidorota. Daugiau, be slapto gėlių padėjimo, niekur niekas nevyko. Per du

⁸⁷ Plačiau žr. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima; LIORENŠAITIENĖ, Nijolė. Prie Veprių. Veprių kalvarijų koplyčios ir vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 194; BANIONIS, Juozas. Tarp Baltupių, Jeruzalės ir Trinapolio. Vilniaus kalvarijos. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 211.

⁸⁸ Plačiau žr. MAČIULIS, Dangiras. Kryžių kalno..., p. 41–42, 45–49; SALATKIENĖ, Birutė. Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. Iš *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 16; NAUDUŽAS, Julius. Prie Jurgaičių. Kryžių kalno paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 165.

⁸⁹ Pavyzdžiui, Prie Amalių sodų bendrijos [Kaunas]. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 40; Gadūnavas. Gadūnavo kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 183.

dešimtmečius nebeliko ir pačių ženklų (sunaikinti, nuprasminti, perprasminti), o naujosioms atminties monumetalizacijoms atsirasti deramų sąlygų nebūta. Pajėgta pastatyti ar atstatyti vos keletą paminklų, tačiau pastarieji jau buvo perėmę kryžiaus ar neutralaus antkapio pavidalus ir nebeturėjo istoriniams monumentams būdingų bruožų – jų istorines potekstes nurodė tik statymo vieta. Be to, iš visų temų materializuojama buvo vienintelė stalinizmo nusikaltimų atmintis⁹⁰.

2.2. ATRANKOS OBJEKTAI

Naikinamosios selekcijos objektų identifikavimas pradėtinus nuo atvejo – Karo muziejaus sodelio paminklų atrankos – analizės. Šis memorialas nėra visiškai tipinis pavyzdys – tai būta išskirtinio komplekso tiek reikšme (nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje tai buvo memorialas Nr. 1), tiek sudėtimi (neskaičiuojant estetinių elementų, muziejinių eksponatų ir karo trofėjų, ansamblį sudarė ne mažiau nei 16 pavienių monumentų ir jų grupių). Tačiau elgsenos su šiuo objektu ir jo elementais padeda rekonstruoti pagrindinius nekilnojamojo palikimo atrankos principus ir kai kuriuos sovietinio paveldo modelio dėmenis.

1940 m. išvakarėse sodelyje buvo susiformavusios trys teminės erdvės: (1) *Tautos garbės alėja*, kuri įkūnijo kovos už laisvę, nežinomo kareivio kapo, tautos vyrų galerijos idėjas; (2) *Spaudos draudimo atminimo sodelis*, liudijęs kultūrinę kovą prieš carinę priespaudą; bei (3) muziejaus erdvė, siejusi estetinius, trofėjinius, simbolinius-istorinius, simbolinius-teritorinius ir kitus elementus. Kiekviena jų reprezentavo skirtingas ir tuo pačiu persidengiančias epochas: pirmoji – tautinio atgimimo laikotarpį ir 1918–1920 m. kovas už

⁹⁰ Pavyzdžiui, VARNAUSKAS, Jonas. Prie Rainių. Rainių paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 186; KAZIUKONIS, Leonas. [Panevėžys] Ramygalos g. Panevėžio katedros kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 124; NEMANIS, Jonas. Baibiai. Aleksandro Miškinio žuvimo vietos paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 230.

nepriklausomybę; antroji – spaudos lietuviškais rašmenimis draudimo metus; trečioji – simbolinę visos praeities ir dabarties jungtį (nuo Vytauto Didžiojo laikų kario skulptūros ir Kristupo Radvilos patrankos kopijos iki 1919 m. kovų trofėjų ir tuometės Respublikos miestų herbų). Problemiškiausia sovietinei žiūrai pasirodė pirmoji erdvė. Joje išvelgti bent trys klodai – visi naikintini, bet skirtingai pavojingi:

- nacijos laisvės, nepriklausomybės (kovų už valstybingumą) bei kovų su Raudonąja armija tema – visiškai ištrinama iš atminties (taikomos tik neigiamos vertės);
- tautos kūrėjų bei kultūrinių herojų tema – perinterpretuojama (balansuojama tarp teigiamų ir neigiamų verčių);
- religinių simbolių tema – izoliuojama nuo aktyvaus naudojimo (balansuojama tarp neutralių ir neigiamų verčių).

Kovos tema kirtosi su keliomis sovietinės ideologijos linijomis: (1) revoliucinio judėjimo – marksizmo-leninizmo teorija teigė socialistinės revoliucijos istorinį dėsningumą ir progresyvumą, sovietų ruporai skelbė apie judėjimo plitimą po pasaulį ir pareigą remti jį, o čia, priešingai, aukštinta kova prieš šį reiškinių; (2) valstybingumo tradicijos – ji nurodė į savarankiškumą, laisvę, o tai prieštaravo tiek SSRS centralizacijos politikai, tiek marksistinei-leninistinei internacionalinės proletariato kultūros idėjai; (3) pagarbos rusų tautai – SSRS rusai laikyti pavyzdine ir pažangiausia visuomene, o memoriale, vėlgi priešingai, liudyta konfrontacija su ja. Pirmoji naikinimo banga buvo nukreipta būtent į pastarojo turinio elementus. Dar 1941 m. be jokių užuolankų aukščiausios LSSR valdžios duotas nurodymas pašalinti keturis paminklus, skirtus Lietuvos kariškiams (generolui Silvestrui Žukauskui, šaulių vadui Vladui Putvinskiui, karininkui Antanui Juozapavičiui, kareiviui Povilui Lukšiui). Iki 1946 m. spalio mėn. tai buvo realizuota – monumentai išnyko be jokių pėdsakų⁹¹. 1949–1950 m. sunaikinti paskutiniai du šios temos objektai –

⁹¹ VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 56–58.

paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę su nežinomo kareivio kapu bei paminklas „Laisvė“. Paveldosauginį statusą leista įgyti tik paskutiniojo paminklo skulptūrai, tačiau nebe kaip architektūriniam dariniui, o muziejiniam eksponatui, ir nebe kaip istoriniam, o meniniam palikimui⁹². Muziejaus fonduose vietą surado ir keli pirmojo paminklo elementai. Kultūrinių herojų tema sovietams tapo komplikauta dėl teigiamų ir neigiamų personažų atsijojimo sudėtingumo: (1) liaudies kultūros kūrėjai laikyti vertybe ir paveldu, tačiau ne vienu atveju tie patys asmenys buvo ir buržuazinės valstybės kūrėjai, o tai nebuvo pagirtina; (2) dalyvavimas kovoje prieš carizmo priespaudą traktuotas kaip pažanga, tačiau judėjimo pasibaigimas buržuazinės valstybės paskelbimu nesiderino su socialistiniais ir sovietiniais lūkesčiais; (3) galų gale atsimušta į balzakiškąjį paradoksą⁹³ – nedermę tarp kūrėjo politinių, socialinių pažiūrų, statuso ir jo kūrybos idėjų. Visiškas tokių subjektų atmetimas reiškė nacionalinės kultūros palikimą be asmenybių. Sovietinės kultūros konstravimo patirtis rodė, kad tai iš principo neįmanoma: ir lietuviškuose kontekstuose skelbta, kad lietuvių liaudies istorijai reikalingi didvyriai, „Suvorovo tipo karvedžiai“⁹⁴. Vis dėlto monumentų atveju buvo linkstama geriau apsidrausti, t. y. sunaikinti, nei pripažinti su išlygomis. Nors 1946 m. valdžios

⁹² Po nugriovimo (1950 m.) „Laisvės“ skulptūra saugota Kauno istorijos muziejuje. 1966 m. ji restauruota ir perduota Valstybiniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, eksponuota jo Vitražo ir skulptūros galerijoje. Ten pat, p. 53.

⁹³ Pagal marksizmo dėsnius, keičiantis visuomenės ekonominei formacijai atitinkamai keičiasi ir jos kultūra: kiekviena visuomenės pakopa turi skirtingą, geriausiai jos ekonominę sanklodą atitinkantį kultūros tipą, visiškai netinkamą kitoms pakopoms. Tačiau pats marksizmas sunkiai gebėjo paaiškinti praeities meno ir minties šedevrų, peržengiančių bet kokias determinuotas ribas ar formacijas, funkcionavimą. Pavyzdžiui, vergvaldiškos visuomenės sukurtas antikinis menas bei filosofija surado puikią terpę ir kapitalistinėje pakopoje. Aiškinant šį nesklandumą, Karlui Marksui teko iškelti mintį apie tiesioginio ryšio tarp gamybinių santykių nulemtos visuomenės raidos pakopos ir meno kūrinii, kuriamų toje pakopoje, estetinio tobulumo nebuvimą. O Fridrichas Engelsas atkreipė dėmesį į galimą neatitikimą tarp kūrėjo politinių pažiūrų (santykio su „pažangiuoju“ judėjimu) ir jo kūrybos: nepaisant marksistiškojo supratimo, „atsilikusių“ ar net „reakcingų“ autoriaus socialinių-politinių įsitikinimų, jo estetiškos nuojautos galėjo būti daug „teisingesnės“ ir „progresyvesnės“. Tokių pastebėjimų kilo studijuojant Onorė de Balzako ir Johano Volfgango Gėtės, pirmasis kurių kaltintas legitimizmu, antrasis – filisteriškumu, atvejus. Iš čia vėliau kilo apibendrintas šio nedermės reiškinių pavadinimas – *balzakiškasis paradoksas*. Žr. КОНДАКОВ, И В. Марксистская культурология. Из Культурологии. XX век. Энциклопедия. Санкт-Петербург, 1998, т. 2, с. 15.

⁹⁴ VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio Lietuvoje N. Pozdniakovo raštas VKP(b) CK vadovams V. Molotovui, A. Andrejevui ir G. Malenkovui dėl lietuvių tautos kultūros sovietizavimo. 1941 m. vasario 21 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 39.

susirašinėjimuose 5 lietuvių kultūros veikėjai (Jonas Basanavičius, Simonas Daukantas, Vincas Kudirka, Maironis, Petras Vileišis) ideologiškai buvo reabilituoti (nepaisant visų nuodėmių, apibendrintai pripažinti pažangaus judėjimo dalyviais), iki 1950 m. jų paminklų sodelyje nebeliko⁹⁵. Skirtingai nuo kariškių atvaizdų likimo, šie biustai buvo išsaugoti: Simono Daukanto perkeltas į Kauno Mokytojų namų (dabar Prezidentūros) sodelį, Maironio saugotas Literatūros muziejuje ir pan.⁹⁶.

Religinių simbolių funkcionavimas sovietinėje visuomenėje dėl nesiderinimo su marksistinėmis-leninistinėmis pažiūromis, ateistinės pasaulėžiūros, konkurencijos užvaldant žmonių sąmones buvo labai ribotas. Jie galėjo gyvuoti tik keliose terpėse – bažnyčios ar kapinių erdvėse bei paveldosaugos diskurse. Tam, kad objektas būtų priskirtas paveldui, jo forma turėjo tenkinti liaudies arba profesionaliojo meno apibrėžtis, o kraštovaizdžio objektai dar privalėjo būti atsieti nuo aktyvių apeigų ir nebūti dominantėmis. Sodelyje buvę kryžiai, koplytstulpiai ir stogastulpiai paskutiniųjų kriterijų neatitiko: jie pasirodė bestovį greta partijos komiteto ir universiteto, o sekmadieniais prie jų kartais rengtos pamaldos⁹⁷. Kompleksas 1949 m. sunaikintas, dalį objektų perėmus Valstybiniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, o likusius sudeginus⁹⁸.

Galutinis rezultatas – 1950 m. Tautos garbės alėjoje nebeliko nė vieno monumento, pastatyto iki 1940 m. Kitaip elgtasi su Spaudos draudimo atminimo sodeliu. Jo koncepcija tenkino sovietų pripažįstamų temų ratą, tiksliau – iš esmės atitiko:

- istorijos ir kultūros liaudiškumo pagrindimo temą (priskiriamos teigiamos vertės).

Visos nacionalinės istorijos, patekusios į sovietinės ideologijos gniaužtus, turėjo būti perrašytos laikantis kelių pamatinių ir privalomų gairių:

⁹⁵ LKP(b) Kauno miesto..., p. 65–66.

⁹⁶ VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 50–52, 55–58.

⁹⁷ LKP(b) Kauno miesto..., p. 67.

⁹⁸ VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 50.

(1) marksistinės-leninistinės visuomenės sanklodos ir istorijos dėsningumą schemas; (2) draugystės su rusų tauta demonstravimo; (3) politinių ir valstybingumo (tautos laisvės siekio) aspiracijų, nesuderinamų su prieš tai įvardytomis gairėmis, minimizavimo ar griežto pasmerkimo. Naujaisiais praeities suvokimo formantais tapo klasių kovos idėja, pareikalavusi kiekviename reiškinyje išvelgti du pradus (engiantįjį ir engiamąjį) bei nuolatinę kovą tarp jų; revoliucinio judėjimo idėja, piršusi, kad istorijos procese yra pažangioji, kryptingai judanti link aukščiausio tikslo – revoliucijos ir komunizmo, bei reakcingoji, prieštaraujanti istorijos raidos dėsniams, linijos; marksistinė valdžios ir ideologijos samprata, teigianti, kad bet kokia ne proletariatu besiremianti valdžia yra bloga, atstovaujanti vien engiantiesiems, ir tuo pačiu uzurpavusi visuomenės kultūrą; ir kt. Pritaikius šiuos kriterijus, pasirodė, kad beveik visi tipiniai politinės istorijos, pagrindinės to meto istorijos formos, ir ikisovietinių nacionalinių istorijų herojai yra valdžios, engiančiosios klasės, reakcingosios linijos atstovai ar pavergti jų ideologijos – jie akimirksniu arba virto antiherojais, arba buvo gerokai sumenkinta jų svarba (suprantama, rusų kilmės istorijos bei kultūros veikėjams šie reikalavimai taikyti lanksčiau nei kitų tautų personažams). Tokio likimo sulaukė ir ALV istorinės atminties kertiniai herojai: kovų už šalies laisvę didvyriai buvo paskelbti reakcionieriais ir nacionalistais, o visuotinas ir neginčijamas autoritetas Vytautas Didysis nužemintas iki Žalgirio mūšio vado. Atmetus istorijos hierarchinius mazgus ir tuo pačiu sulaužius jos stuburą, prireikė naujo istorijos subjekto. Juo tapo *liaudis* – nuasmenintas veikėjas, didžiąją istorijos tėkmės dalį realiai tekūręs ūkinę, meninę ar dvasinę, bet ne politinę ar valstybinę kultūrą ir todėl nekeliantis grėsmės centralizacijos užmaščioms bei lengvai minkomas pagal marksistines schemas. Tokia linkme pradėta perkonstruoti Lietuvos istorija po 1940 ir 1944 m. Šiame kontekste sodelio personažai „Sėjėjas“ bei „Knygnešys“ pasirodė visiškai priimtini ir saugotini –

jokių naikinamųjų veiksmų prieš juos nesimta⁹⁹. Nepalieti sovietmečiu liko ir artimiausioje muziejaus pastato aplinkoje buvę objektai, tiesa, gerokai praretinti vokiečių okupacijos metais.

Iš Karo muziejaus sodelio pašalinus vadinamuosius nacionalistinius monumentus ir palikus į nacionalinės kultūros rėmus telpančius objektus, pereita prie išimtinai sovietinių elementų įdiegimo. Šiuo tikslu teritorijoje buvo palaidota Salomėja Nėris, įkomponuotos urnos su vadinamųjų keturių komunarų palaikais, pastatyti paminklai Feliksui Dzeržinskiui, Vincui Mickevičiui-Kapsukui ir S. Nėrei, eksponuotas Antrojo pasaulinio karo laikų tankas. Planuose sumanymų būta daugiau: perlaidoti sovietinių karių palaikus, sukurti paminklus Žemaitei, Juliiui Janoniui, Marijai Melnikaitei, 16-ajai Lietuvos divizijai, V. Leninui bei I. Stalinui¹⁰⁰. Tačiau ir realizuotų sumanymų pakako sovietinei atminties programai išreikšti. Pastarosios esmę sudarė kelios temos:

- revoliucinis judėjimas;
- SSRS pergalė Antrajame pasauliniame kare;
- kultūros veikėjai, atitinkantys liaudiškumo ir progresyvumo kriterijus.

Jos tuometiniame istorijos ir kultūros modelyje užėmė aukščiausią vertybinę nišą.

* * *

Kaip Karo muziejaus sodelis, taip ir visas Lietuvos kraštovaizdis, pasirodė besąs prisotintas sovietams nepriimtinių temų reprezentantų. Deja, stokojama statistinės informacijos, kiek kiekvienos grupės objektų būta 1940 bei 1944 m. išvakarėse. Tačiau vien naikinamosios selekcijos paliestų

⁹⁹ Sovietmečiu (iki 1950 m.) buvo nugriautas vienintelis Spaudos draudimo atminimo sodelio elementas – „Knygnešių sienelė“. Tai veikiausiai padaryta dėl to, kad sienelė laikyta (architektūriškai-kompoziciškai, o ne ideologiškai) Tautos garbės alėjos, o ne sodelio sudėtine dalimi: jos centrinė ašis sutapo su pagrindine alėjos ašimi ir ji drauge su paminklu žuvusiems už Lietuvos laisvę užbaigė vieną šios ašies kraštinę.

¹⁰⁰ VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus..., p. 47.

paminklų skaičius yra gana solidus: sovietmečiu buvo sunaikinta, suniokota ar kitaip paveikta daugiau kaip 140 objektų, susijusių su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu 1918 m. bei kovomis už nepriklausomybę; daugiau kaip 40 objektų, dedikuotų Lietuvos istorijos ir kultūros veikėjams (didesnioji jų dalis – Vytautui Didžiajam); daugiau kaip 190 mažosios sakralinės architektūros objektų; apie 20 sakralinių kompleksų, statinių ar jų elementų (neskaičiuojant uždarytų kulto pastatų) (žr. priedus¹⁰¹). Netoleruotinomis pasirodė ir dar kelios, Kauno memoriale atskirai neakcentuotos ar visiškai neaktualizuotos, temos:

- lietuviškieji valstybiniai simboliai;
- vokiškasis palikimas;
- stalinizmo nusikaltimų atminčiai skirti ženklai.

Valstybingumo arba buvusios nepriklausomybės užmarštis sovietinėje santvarkoje buvo itin geidžiamas reiškinys. Visų pirma tai mažino konfrontacijų ir nacionalizmo (tuometine šios sąvokos prasme) pasireiškimo galimybes bei stiprino paklusnumą centro valiai. Be to, užmarštis artino prie kito SSRS strategų idealo – kultūrinės niveliacijos. Tačiau sovietiniams ideologams ne visos valstybingumo formos pasirodė vienodai pavojingos: kai kurias jų, užuot eleminavus iš atminties, ryžtasi pripažinti sudėtine nacionalinių kultūrų dalimi. Lietuvių tautos istorijoje būta dviejų valstybingumo patirčių – LDK ir ALV. Sovietmečiu joms suteikti skirtingi vertybiniai statusai: pirmoji sutapatinta su *nacionalumo* kategorija ir su tam tikromis išlygomis įgavo paveldo, t. y. vertybės, statusą; antroji – su *nacionalizmo* kategorija ir pateko į kultūrinio palikimo atrankos sferą¹⁰².

¹⁰¹ Pateikti duomenys žymi naikinamosios selekcijos paliestų objektų kiekį, t. y. nesvarbu, kiek kartų tas objektas buvo žalotas, jis traktuojamas kaip vienas atvejais.

¹⁰² SSRS greta binarinio-opozicinio (žr. 108 išnašą) būta dar vieno, kiek sudėtingesnio, aksiologinio modelio. Jį sudarė trys dėmenys-kategorijos – *internacionalumas*, *nacionalumas* ir *nacionalistiškumas*. *Internacionalumas*, įkūnijęs komunistinės ideologijos idealą, traktuotas kaip absoliučiai teigiamas poliuis. *Nacionalistiškumas* smerktas kaip atgyvena ar retrospektyvi pastanga visuomenėje kurstyti kultūrinius skirtumus ir priskirtas neigiamam poliui. *Nacionalumo* kategorija priskirta teigiamam poliui, tačiau potekstėje ji laikyta mažiau vertinga nei internacionalumas ir suvokta kaip šio dėmens sudėtinė dalis, o ne savarankiškas elementas. Ji turėjo paklusti formulei – nacionalinė kultūra yra internacionalinės kultūros kūrimo priemonė. Šios sąveikos (hierarchijos) pažeidimas reiškė neišvengiamą nacionalinio elemento virsmą nacionalistiniu.

Tokios diferenciacijos priežasčių galima ieškoti socializmo-komunizmo teorijoje ir sovietinės visuomenės kūrimo praktikoje. LDK ir ALV atstovavo dviem skirtingom formacijom – feodalizmui bei kapitalizmui. Viena jų laikyta jau įveikta visuomenės raidos pakopa ir nebekeliančia tiesioginės grėsmės socializmui. Antra – realija, su kuria neišvengiamas susidūrimas ir reikia skaitytis. Dėl pastarosios, grubiai tarus, teko atidėti komunizmo sukūrimą ir išskirti perėjimo iš kapitalizmo į komunizmą etapą – socializmą. Oficialiai deklaruota, kad šis tarpsnis skirtas kapitalizmo liekanų įveikai, o praktiškai jis buvo reikalingas visuomenės sanklodai ir sąmonei perkonstruoti. Susiklosčiusią buržuazinę sąmonę, o būtent su tokia susidurta pirmaisiais okupacijų metais, performuoti į sovietinę pasirodė nesąs lengvas, o kai kurių subjektų atveju ir iš viso neįgyvendinamas uždavinys. Tačiau nuo šio uždavinio sprendimo priklausė, kaip greitai ir ar apskritai pavyks sukurti sovietinę visuomenę. Problemos būta žūt būtinės (V. Lenino žodžiais tariant – „kas ką“), tad ir jos sprendimui pasikliautos radikalias priemonės – jei nepavykdavo paveikti ikisovietinės sąmonės, šalintas pats tos sąmonės nešiotojas. Kita grėsmė – kapitalizmo epochos reliktai arba ženklai, kurie galėjo netinkama linkme paveikti jau sovietinėje šalyje besiformuojančias sąmones – čia taip pat griebtasi likvidavimo. Skirtingas valstybingumų vertinimas suponavo ir skirtingas elgsenas su jų simboliais. Šiuo atveju pademonstruotas sovietinei santvarkai nebūdingas subtilumas. Ir LDK, ir ALV naudoti analogiški valstybiniai simboliai, tačiau naikinamosios selekcijos objektu tapo ne apskritai Vyčio, Vyčio (dvigubo, Jogailaičių) kryžiaus ir Gedimino stulpų atvaizdai, o dažniausiai tie, kurie buvo sukurti „buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais“¹⁰³, t. y. po 1918 m. Jų pirmtakai sėkmingai ištvėrė atranką. Pavyzdžiui, Abiejų Tautų Respublikos simboliai išliko Vilniaus arkikatedros bei Šv. Dvasios bažnyčios fasaduose; Vyčio – Vilniaus Aušros vartų atike (tik pastarojo skyde buvęs Vyčio kryžiaus ženklas sovietmečiu visgi

¹⁰³ Plg. LKP(b) CK sekretoriaus V. Niunkos nurodymas..., p. 135.

buvo perdirbtas į lotynišką kryžių¹⁰⁴), universiteto Martyno Počobuto kieme (sunaikintas 1979 m. restauruojant kompleksą, t. y. jau po naikinamosios selekcijos bangos¹⁰⁵). Deja, iš vėlesnių atvaizdų gausos tik vienetai liko nepaliesiti: jie šluoti nuo pastatų fasadų, tiltų (mažiausiai 7 atvejai; žr. 8 priedą¹⁰⁶); dešimtys išnyko kartu su likviduotais istoriniais bei herojiniais monumentais. Šie faktai atskleidžia vieną kultūrinio palikimo atrankos tendenciją – reiškinyms buvo jautrus ne vien temoms, bet ir istoriniams tarpams. LDK atmintis sovietmečiu, anaipol, nebuvo tapusi laisva nuo ideologinių gniaužtų: nederamą mintį šia tema ar poelgį su tos epochos palikimu bet kada buvo galima apkaltinti nacionalizmu ir tuo užkirsti kelią jų tolesnei plėtotei. Tačiau, kad ir kokių griežtų būta grūmojimų, fizinės likvidacijos niekada nesigriebta. ALV laikotarpio simboliai naikinamosios selekcijos akistatoje apskritai neturėjo jokios alternatyvos būti įteisintais. Jie negalėjo nei laviruoti tarp nacionalumo ir nacionalizmo kaip LDK palikimas, nei prisidengti meninėmis vertėmis, kaip būta sakralinio paveldo atveju.

Vokiškumo tema SSRS turėjo savitą konotaciją. Vokiečių agresija per Antrąjį pasaulinį karą čia netruko išvirsti abstrahuotomis *fašizmo*, kaip mirtino komunizmo priešo ir tuo pačiu dėsningos nacionalizmo tąsos, bei *Vakarų*, kaip amžinos grėsmės Rusijai ir jos savinamaisiai erdvei, kategorijomis. Fašizmo ar Vakarų agresijos ištakos pradėtos įžvelgti senesnėse, iš tikrųjų su 1939–1940 m. istorija nieko bendra neturinčiose, epochose, o jos tąsa matyta pokarinėje nūdienoje. Taip tarp Kalavijuočių ir Kryžiuočių ordinų antpuolių, pasaulinių XX a. karų bei Šaltojo karo (NATO) nutiesta viena prasminė gija¹⁰⁷. Šios kategorijos, savyje turėjusios stiprų bei šviežų, iš karo įvykių atminties perimtą, neapykantos krūvį, sklandžiai integravosi į binarinį opozicinį

¹⁰⁴ Plačiau žr. VARNAUSKAS, Jonas. [Vilnius] Bazilijonų g. 7. Aušros vartų Vyčio reljefas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 211.

¹⁰⁵ DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? III. Susirūpinimas. *Švyturys*, 1988, Nr. 24, p. 14.

¹⁰⁶ Dar žr. TREIDERIS, Romas. Kaip naikintas..., p. 66.

¹⁰⁷ Puikia to iliustracija galėtų būti *Šluotos* leidinyje publikuotos karikatūros. Pavyzdžiui, [A. Šiekštelės piešinys]. *Šluota*, 1966, Nr. 2, p. 2; [A. Radvilavičiaus piešinys]. *Šluota*, 1966, Nr. 3, p. 16; [A. Radvilavičiaus piešinys]. *Šluota*, 1966, Nr. 4, p. 2; [I. Martinaičio piešinys]. *Šluota*, 1968, Nr. 8, p. 2; [R. Terkšylos piešinys]. *Šluota*, 1968, Nr. 9, p. 2.

sovietinių verčių modelį¹⁰⁸. Be to, kad krūvis neišblėstų, jis kurstytas naujų faktų apie fašistinių okupantų ir jų talkininkų nusikaltimus iškėlimu ar senų priminimu. Pastarųjų kategorijų išskleidimas ar pagrindimas paprastai atsiremavo į su vokiečių tauta susietus pavyzdžius. Vienaip ar kitaip tai darė poveikį ir kultūrinio palikimo atrankai. Klaipėdos krašte monumentų atrankos pagrindu tapo ne tik jų sąsajos su „buržuazija“ ar religija. Čia naikinta viskas, kas turėjo tikrą ar tariamą vokiškumo dėmenį: poeto Simono Dachso paminklas Klaipėdoje, rašytojo Hermano Zūdermano Šilutėje, kopų želdintojo Georgo Dovydo Kuverto Nidoje (pastarasis tik suniokotas), želdinių inspektoriaus Johano Rycherto Klaipėdoje, monumentas prancūzų belaisviams Klaipėdoje (žr. 5 priedą). Atskirą grupę, būdingą kraštui ir nesutinkamą likusioje Lietuvos dalyje, sudarė žuvusiųjų per Pirmąjį pasaulinį karą memorialai. Jie atspindėjo savitą, vokiškumo paveiktą, vietos gyventojų tapatumą. Šie paminklai kurti parapiiniu principu, t. y. kiekvienas jų buvo dedikuotas vienos konkrečios parapijos vyrams, žuvusiems kare, ir jie statyti gyvenvietėse-parapijų centruose. Net ir po 1923 m. sukurtuose paminkluose naudota vokiška simbolika (Vokietijos Nuopelnų kryžius)¹⁰⁹. Aktualumo jie neprarado ir po 1944 m.: tekstai su Pirmojo pasaulinio karo aukų sąrašais papildyti žuvusiųjų Antrajame pasauliniame kare pavardėmis, o atviri minėjimai virto į slaptą gėlių ir vainikų padėjimą¹¹⁰. Paradoksalu, bet vietos valdžia ir aktyvistai su šiais objektais elgtasi švelniau nei su kitais vokiškumo ženklais: visiškai sunaikintas buvo tik vienas memorialas (Kintuose, Šilutės r.), kitais atvejais apsiribota tekstų ir simbolinių elementų pašalinimu (Rusnėje, Vilkyškiuose, abu Šilutės r.;

¹⁰⁸ Omenyje turima pagrindinė sovietmečio aksiologinė schema, kuri taikyta visoms įmanomoms sferoms. Ją sudarė du specifinių epitetų-kategorijų laukai. Kiekviena iš šių kategorijų būtinai turėjo savo antipodą iš kito lauko (*revoliucija – reakcija; pažanga – atgyvena; socializmas – kapitalizmas; proletariatas – buržuazija* ir t. t.), o su to paties lauko kitomis sąvokomis ji buvo susieta glaudžiais semantiniais, beveik sinoniminiais ryšiais (revoliucija neabejotinai žymi pažangą ir tuo pačiu kelią socialistinės visuomenės sukūrimo link; socialistinė visuomenė yra pažangi visuomenė ir pan.). Atitinkamo epiteto iš vieno ar kito lauko priskyrimas reiškiniui automatiškai apibrėžė jo vertybinį statusą bei apsprendė egzistavimo sovietinėje santvarkoje galimybes.

¹⁰⁹ Pavyzdžiui, KANARSKAS, Julius. Priekulė. Priekulės parapijos vyrų – I pasaulinio karo aukų paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 80.

¹¹⁰ KAUNAS, Domas. Rusnė. I pasaulinio karo aukų memorialas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 169–170; KAUNAS, Domas. Vilkyškiai. Vilkyškių parapijos vyrų – I pasaulinio karo aukų paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 171–172.

Priekulėje, Klaipėdos r.) (žr. 5 priedą). Ant Rusnės ir Vilkyškių monumentų Vokietijos Nuopelnų kryžiai liko puikuotis per visą sovietmetį.

Jei vokiškųjų relikvų likvidaciją Klaipėdos krašte galima traktuoti kaip sovietinių ideologinių vaizdinių pasekmę ir kultūrinio palikimo atrankos reiškinio išraišką¹¹¹, tai vokiečių karių kapinių, likusių Lietuvos žemėje po dviejų pasaulinių karų, klausimas problemiškesnis. Jų naikinimas netapo masiniu: užfiksuota iš viso tik 11 visiško ar dalinio suniokojimo faktų (žr. 4 priedą). Gerokai didesnis jų skaičius išliko nepaliestų, deja, užmirštų ir apleistų. Niokotas kapines siejo bendras bruožas – visos jos, nepaisant vienos žinomos išimties (Gegabrastos kaimo (Pasvalio r.) kapinių¹¹²), buvo miestų, miestelių ribose ar jų prieigose. Į kaimų, neurbanizuotų teritorijų ar panašias erdves patekusios laidojimo vietos tokio drastiško likimo išvengė. Taigi elgsenos su šiais objektais buvo sąlygotos jų lokalizacijos¹¹³. Kai kurie požymiai nurodo, kad vokiečių karių kapinių naikinimas turėtų būti priskirtas kapinių likvidavimo miestuose ir miesteliuose utilitariniais tikslais praktikai (žr. žemiau). Pastarosios teritorijos netrukdamo pavirsti naujomis struktūromis, pavyzdžiui, Panevėžyje sporto aikštynu, Utenoje skveru, Vilniuje vaikų žaidimų aikštele. Likviduojant nesigilinta, kad vienos kapinėse greta vokiečių buvo palaidoti ir savi, buvusios Rusijos imperijos tautų, kariai, – ir viena, ir kita šluota vienodai sąžiningai (pavyzdžiui, Vilniaus Antakalnio ir Vingio,

¹¹¹ Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 177.

¹¹² Plačiau žr. Gegabrasta. Gegabrastos vokiečių karių kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 130–131.

¹¹³ Prielaida dėl vokiečių karių kapinių naikinimo būdingumo miestams ir miesteliams padaryta apibendrinant leidinyje *Nukentėję paminklai* pristatytais faktais. Deja, veikalas sudarytas naudojantis ne pačiu objektyviausiu informacijos paieškos principu – remiantis spaudoje publikuota ir įvairių asmenų pateikta medžiaga. Kitaip sakant, informacijos tikslumas buvo visiškai priklausomas nuo pateikėjų sąžiningumo bei kruopštumo. Dėl to neatmestina, kad leidinyje esama faktinių spragų, kurias užpildžius, būtų prieita prie kitokių išvadų. Pavyzdžiui, pasirodyti, kad kaimo ir neurbanizuotoje aplinkoje buvusios vokiečių karių kapinės niokotos ne rečiau nei atsidūrusios miestų, miestelių teritorijoje. Tačiau tai neturėtų keisti galutinio teiginio (žr. toliau tekste), kad pastarųjų vietų naikinimas visų pirma buvo utilitarinių poreikių realizavimo, o ne vien ideologinių motyvų pasekmė. Abejotina, kad tos pačios prigimties objektai miestuose būtų naikinti remiantis viena, o ne mieste – kita motyvacija. Tik pasirodžius, kad kaimo vietovėse buvusios kapinės niokotos taip pat intensyviai, lemiama turėtų būti pripažintas ne vien urbanistinis, bet ir agrarinės bei ūkinės plėtros faktoriai, o platesniu kontekstu tapti archeologinių vietų ir senkapių naikinimo faktai.

Kauno Pirmojo pasaulinio karo kapinės)¹¹⁴. Vis dėlto elgsenose su šiais objektais atsekami ir kai kurie ideologiniai potėpiai. Iš Vilniaus Antakalnio ir Kauno kapinių visumos sovietmečiu visų pirma užkliuvo būtent kvartalai, užlaidoti Pirmojo pasaulinio karo aukomis ir užstatyti atitinkamais monumentais. Kitos šių kompleksų dalys, netgi susijusios su Lietuvos nepriklausomybės kovų atmintimi, tuomet neliestos¹¹⁵. Nuniokotoms teritorijoms nebuvo numatyta ir jokia nauja paskirtis. Be to, būta bent vieno fakto, atskleidžiančio, kad rusiškasis dėmuo šio tipo objektuose visgi vertintas labiau nei vokiškasis. 7 deš. likviduojant Klaipėdos Vitės kapines, pasikėsinta ir į obeliską, kaip tada manyta, skirtą Vokietijos armijai. Paaikšėjus, kad jis buvo dedikuotas 1915 m. žuvusiems Rusijos imperijos kariams, monumentas tuoj pat buvo atstatytas¹¹⁶. Apibendrinant vokiečių karių kapinių naikinimas negali būti vertinamas vienareikšmiškai – čia persipynė elementarus utilitarinių poreikių įgyvendinimas ir kultūrinio palikimo atranka. Priklausomai nuo konkretaus atvejo, akstinu tapdavo tai vienas, tai kitas reiškinys. Kita vertus, vokiečių karių kapinės nelaikytinos pirmaeiliais naikinamosios selekcijos objektais. Jos buvo tušti ženklai, negalėję sukelti ryškesnio atgarsio to meto Lietuvos gyventojų sąmonėje ir dėl to virsti sovietinei santvarkai pavojingų tradicijų formantais ar valdžios neapčiuotomis atminties vietomis. Tad ir jų sunaikinimui nebūta būtinybės.

¹¹⁴ Atkreiptinas dėmesys į vieną brolišką Pirmojo pasaulinio karo kapinių savybę – jose, nepaisant palaidotųjų įvairiautiškumo, dominavo vokiški ženklai. Pavyzdžiui, Kauno kapinėse ir vokiečių, ir vadinamuosius rusų kapus žymėjo vienodi kryžiaus formos antkapiai su vokiškais užrašais (?), o sklypo viduryje buvęs pagrindinis akcentas – iš akmenų sukrautas monumentas – taip pat puikavosi tapačiu užrašu. Panašios situacijos būta ir Vilniaus Antakalnio bei Vingio parko kapinėse. Galima nedraši hipotezė, kad neatsižvelgimą, į kas naikinama – priešų ar savųjų atmintis –, galėjo lemti pasiklojimas pirminiu vaizdiniu įspūdžiu, o ne faktais. Pasitvirtinus šiai prielaidai jau tektų kalbėti apie ideologines, o ne vien utilitarines elgsenų intencijas. Plačiau žr. GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių, Trakų g. ir Vytauto pr. Kauno kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 41; GIRININKIENĖ, Vida. [Vilnius] Karių kapų g. Antakalnio kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 216–217; GIRININKIENĖ, Vida. [Vilnius] Vingio parkas. Vingio karių kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 228.

¹¹⁵ GIRININKIENĖ, Vida. [Vilnius] Karių kapų..., p. 217; GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių..., p. 43.

¹¹⁶ Plačiau žr. TATORIS, Jonas. [Klaipėda] Pušyno g. Vitės kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 77–78.

Pirmoji sovietinė okupacija, tiksliau 1941 m. birželio mėnesio įvykiai, lietuviškųjų atminčių paletę papildė dar viena tema – stalinizmo nusikaltimų atmintimi. Tik pasitraukus sovietams ją suskubta monumentalizuoti: 1941–1942 m. memorialiniai kompleksai sukurti Pravieniškėse (Kaišiadorių r.; sudarė koplyčia ir apie 200 medinių kryžių), Obeliuose (Rokiškio r.; sudarė monumentalus paminklas ir 8 kapai), 1942 m. pradėta koplyčios Rainiuose statyba (Telšių r.; nebaigta)¹¹⁷ ir tai tik stambiausių užmojų pavyzdžiai (dar žr. 6 priedą). Paminklai liudijo Raudonosios armijos ir NKVD vykdytas žudynes, birželio sukilimą, trėmimus. Nuo 1945 m. prisidėjo dar viena potėmė – partizaninio karo paliudijimai. Tačiau ši dėl suprantamų aplinkybių jau nebegalėjo taip laisvai ir plačiai monumentalizuotis. Žinomi tik pavieniai atvejai, pavyzdžiui, 5 deš. antrojoje pusėje Rožučiuose (Alytaus r.) kryžiumi buvo įamžinta partizano žuvimo vieta¹¹⁸. Grįžtantiems sovietams stalinizmo nusikaltimų atminties linija pasirodė itin pavojinga. Tai akivaizdžiai atsispindėjo elgsenose su jos materialiaisiais ženklais – iki 1950 m. jie buvo visiškai ar dalinai sunaikinti. Suniokota maždaug 23 vietos ar objektai (žr. 6 priedą). Pastebėtina, kad nė vienos kitos temos naikinamoji selekcija nepasižymėjo tokiu kondensuotumu.

* * *

Naikinamosios selekcijos priemonėmis desakralizuojant Lietuvos kraštovaizdį, neapsiribota mažosios architektūros praretinimu. Imtasi ir stambesnių darinių – pastatų. Pačioms drastiškiausioms akcijoms priskirtinas kalvarijų naikinimas: 1963 m. Vilniaus kalvarijose sunaikinta 19 koplyčių ir 8

¹¹⁷ Plačiau žr. ABROMAVIČIUS, Stasys. Pravieniškės. Raudonosios armijos aukų kapas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 36–37; PIVORIŪNIENĖ, Aldona; VARNAUSKAS, Jonas. Obeliai. Bolševizmo aukų memorialas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 151–152; VARNAUSKAS, Jonas. Prie Rainių..., p. 185–186.

¹¹⁸ Prie Rožučių. Lietuvos partizano žuvimo vietos kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 12.

vartai; 1964 m. Beržoro (Plungės r.) – 14 koplyčių¹¹⁹. Be to, įvairiose Lietuvos vietose likviduojant kapines, valant erdves sovietiniams memorialams ar dėl kitų tikslų nugriautos dar bent 9 koplyčios¹²⁰. Neatsižvelgta ir į tai, kad dalis šių objektų buvo sukurti XVIII, XIX a. ir atitiko architektūros paminklams keliamus kriterijus. Niokojimų neišvengė ir bažnyčios. Sovietmečiu būta kelių su jų fizinio pavidalo keitimu susijusių praktikų. (1) Pirmoji buvo grynai ideologinės prigimties ir reiškėsi sakralinių ženklų šalinimu. Pagal šalinimo laipsnį išskirtini bent du šios praktikos pobūdžiai: radikalesnis ir nuosaikesnis. Radikaliąją praktiką pasižymėjo skulptūrinių eksterjero detalių, altorių bei kitų interjero elementų naikinimu ir praktikuota 1949–1951 m. 1949 m. nuo Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčios frontono, pastatą ketinant pritaikyti Meno namams, nugriautos 3 skulptūros; 1950 m. analogiškai pasielgta su Vilniaus arkikatedra; 1951 m. Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčią transformuojant į Architektūros muziejų „pašalinti nereikalingi būsimam muziejui įrengimai“ – sunaikinti 4 istoriniai altoriai, sakykla, padaryti kiti pakeitimai¹²¹. Nuosaikesnioji praktika apsiribojo kryžių šalinimu nuo bažnyčių bokštų, stogų ir taikyta vėlesniais dešimtmečiais. Pavyzdžiui, 1976 m. kryžius pašalintas nuo Kauno Šv. arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčios kupolo, apie 1984 m. – nuo Kauno liuteronų bažnyčios bokšto¹²². (2) Antroji praktika buvo

¹¹⁹ Plačiau žr. BANIONIS, Juozas. Tarp Baltupių, Jeruzalės..., p. 209–211; LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Prie Beržoro. Beržoro kalvarijų koplyčios. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 133.

¹²⁰ Plačiau žr. TEKORIUS, Romas. Agailių miškas. Kapinaitės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 160; GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių..., p. 40, 41, 44; Pagiriai. Koplyčia ir Kristaus skulptūra. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 72; ABROMAVIČIUS, Stasys. Pravieniškės. Raudonosios..., p. 36; KADZEVIČIUS, Stasys. Prie Švenčionių. Mostovskių mauzoliejinė koplyčia. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 176; GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Pylimo g. Evangelikų reformatų kapinių paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 223–224; GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Tarp Kalinausko ir Mykolaičio-Putino g. Evangelikų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 214–215. Taip pat dvi koplyčios Kaune – Aušros vartų Švč. Dievo Motinos bažnyčia Aukštuosiuose Šančiuose ir Kryžiaus išaukštinimo koplyčia Šančiuose. RKRT [Religinių kultūrų reikalų tarybos] įgaliotinio 1952 m. parengtas Lietuvos SSR 1944–1953 m. oficialiai uždarytų maldos namų sąrašas. Iš STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė...*, p. 336–337.

¹²¹ *Mokslinai-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės 1951–1952 m. veiklos ataskaita*. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 263, l. 17–19, 21.

¹²² Plačiau žr. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus: prisiminimai apie Kauno restauratorius*. Kaunas, 2007, p. 31, 165.

nulemta daugiau utilitarinių poreikių ir pasižymėjo bažnyčios vidaus erdvės keitimu – papildomų perdengimų įrengimu. Metodas pritaikytas Vilniaus liuteronų (1954 m.), Šv. Ignoto (1955 m.), Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčiose (1967 m.)¹²³. Primintina, kad paskutiniųjų dviejų objektų istoriniai interjerai buvo sunaikinti dar iki 1944 m., tad sovietmečiu pavelodsauginio rūpesčio verta laikyta tik jų išorė¹²⁴ ¹²⁵. Kita vertus, autentiškų erdvių transformavimas perdengimais buvo tipinė to laikmečio praktika, taikyta įvairios prigimties, ne tik sakraliniams, statiniams¹²⁶. Ir nors aiškiai suvokta, kad šis principas yra blogybė, tačiau jis laikytas neišvengiamu¹²⁷. Galų gale įvardytos praktikos (tiek pirmoji, tiek ir antroji) taikytos tik pirminę paskirtį praradusiems (uždarytiems) statiniams ir jų rekonstravimo (pritaikymo

¹²³ ŠEIBOKAS, J. Aiškinamasis raštas. Iš *Architektūros paminklas Vilniuje, Muziejaus gt. Nr. 9 / buv. Liuteronų Kirchės/ pritaikymo Moksliniai-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės stalių-skulptorių dirbtuvėms. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 17, l. 3; LEVANDAUSKAS, V. Evangelikų liuteronų bažnyčia ir namai Muziejaus g. 20. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 242; Aiškinamasis raštas [OLEKA, V.]. Iš *Architektūros paminklas buv. Ignoto bažn. Vilniuje, Giedrio 4, pritaik. Liet. Kino Studijos paviljonui. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 21, l. 20; PURLYS, E. Šv. Ignoto bažnyčios ir Jėzuitų noviciato pastatų ansambelis K. Giedrio g. 4, 6. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 242; URBONIENĖ; ROZENBLIUMAS. Centro Sąjungos Tarpresp. prekybinės bazės Ūkinių Prekių sandėlis, buv. Augustijonų bažnyčia. Aiškinamasis raštas. Iš *Centro Sąjungos Tarpresp. prekybinės bazės Ūkinių Prekių sandėlis, buv. Augustijonų bažnyčioje Vilniuje, Siaurojoje g-vėje Nr. 4. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1962. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 175, l. 3; ČERBULĖNAS, K. Marijos Ramintojos bažnyčios ir augustinų vienuolyno pastatų ansambelis Savičiaus g. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 275.

¹²⁴ Šv. Ignoto bažnyčia vertingųjų interjero detalių neteko po 1798 m., kai ji buvo paversta kareivinėmis, vėliau kariniu sandėliu, bei 1869 m., pritaikant ją karininkų klubui (pakeistas suplanavimas, sunaikinti altoriai, sakykla, freskos, išardyti vargonai); Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia – po 1852 m., ją rekonstruojant į Šv. Andriejaus cerkvę (sunaikinti altoriai, vienuolių choras, sakykla). Abiejų bažnyčių interjerai, su kuriais susidūrė sovietmečio restauratoriai, buvo sukurti XX a., atitinkamai 1925–1929 m. ir 1918 m. PINKUS S. Archit. paminklo buv. Ignoto bažn. Vilniuje, Giedrio gt. 4 trumpa istorinė apybraiža. Iš *Architektūros paminklas buv. Ignoto bažn. Vilniuje, Giedrio 4, pritaik. Liet. Kino Studijos paviljonui. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 21, l. 12–14, 18; URBONIENĖ; ROZENBLIUMAS. Centro Sąjungos..., l. 4.

¹²⁵ Nors Vilniaus liuteronų bažnyčia per Antrąjį pasaulinį karą buvo gerokai apgadinta (medinės interjero detalės sudegė), visgi dalis vidaus elementų dar buvo išlikę (didysis altorius, vargonų choras). ŠEIBOKAS, J. Aiškinamasis raštas..., l. 2; LEVANDAUSKAS, V. Evangelikų liuteronų..., p. 242.

¹²⁶ Pavyzdžiui, 6 deš. Palangos dvaro sodybos rūmų vestibulius perdengimu buvo padalytas į du aukštus, o kambarių amfiladinė sistema iš dalies panaikinta. Tai buvo pastato pritaikymo dailininkų sąjungos Poilsio ir kūrybos namams pasekmė; darbus vėlgi atliko Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės. Analogiškas sprendimas, salės perdengimas, buvo numatytas ir Rokiškio dvaro rūmų restauravimo projekte. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951–1957 metų veiklos apžvalga. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 110; *Moksliniai-Restauracinės...*, l. 61–72, 126.

¹²⁷ Plačiau žr. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 110.

naujoms funkcijoms) metu¹²⁸. Veikiantys sakraliniai pastatai tokių elgsenų nepatyrė.

Grįžtant prie kultūrinio palikimo atrankos temos, pabrėžtina, kad naikinamosios selekcijos įnašas bažnyčių niokojime buvo itin menkas – palyginti su kitais šio reiškinių objektais, pastarosios nukentėjo mažiausiai. Jai priskirtini tik skulptūrų nuėmimo nuo Vilniaus arkikatedros bei evangelikų reformatų bažnyčios atvejai¹²⁹. Visuose kituose pastatuose jau veikta paveldosaugos rankomis – darbai vykdyti remiantis paveldosaugos institucijų parengtais projektais arba atitinkamų tarybų priimtais sprendimais. Religija buvo socializmo idėjinis priešas (klerikalizmo židinyš ir kapitalizmo ramstis) bei konkurentas kovose dėl žmonių sąmonių. Tačiau susivokta, kad visiškai susipykti su Bažnyčia nenaudinga pačiai sistemai, tad ir jos įveikai taikytos subtilesnės priemonės¹³⁰. Be to, norint sakralinius pastatus atriboti nuo gyvųjų tradicijų, t. y. religijos, naikinamosios selekcijos priemonės nebuvo būtinos – pakako pakeisti jų paskirtį (žr. žemiau apie pirminės intencijos pakeitimo priemonę)¹³¹. Kad minėti niokojimo pavyzdžiai veikiau buvo išimtis nei tendencija, rodytų ir gana ankstyvas bažnyčių įpaveldinimas. 6 deš. nemenka šio tipo statinių dalis iš naikinamosios selekcijos terpės, t. y. *palikimo* kategorijos, buvo perkelti į jai nepavaldžią paveldosaugos sferą – jiems priskirtas oficialus *architektūros paminklų* statusas, teikęs bent deklaratyvią

¹²⁸ Vilniaus Šv. Ignoto bažnyčia buvo pritaikyta Kino studijos paviljonui, Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia – Centro Sąjungos tarprespublikinės bazės ūkinių prekių sandėliui, liuteronų bažnyčia – Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių stalių-skulptorių dirbtuvėms, Kauno liuteronų bažnyčia – Vilnius universiteto Kauno vakariniam fakultetui, Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia – Skulptūros ir vitražo galerijai.

¹²⁹ Naikinamajai selekcijai priskirtini ir evangelikų liuteronų bažnyčių suniokojimo 1941 m. atvejai. Žr. BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino..., p. 18.

¹³⁰ Plačiau žr. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė...*, p. 26–27, 59, 66–72, 89–94, 138–139 ir kt.

¹³¹ Pirmosios idėjos Lietuvoje uždaryti bažnyčias kilo 1940–1941 m., bet tąsyk tam dar nesiryžta. 1948–1950 m. (stalinmečio vėjus) LSSR buvo uždaryta nuo 80 iki 120 bažnyčių ir koplyčių; 1951–1953 m. – 2 bažnyčios; 1958–1963 m. (chruščiovmečio vėjus) – dar 15 bažnyčių. Palyginimui, 1945 m. šalyje iš viso veikė 711 katalikų bažnyčių. Konteksto dėlei reikėtų pastebėti, kad šis procesas kituose SSRS regionuose buvo įgavęs gerokai radikalesnes išraiškas. Pavyzdžiui, 1928 m. Rusijoje dar veikė 28.560 stačiatikių cerkvės ir 128 katalikų bažnyčios, 1939 m. – atitinkamai tik apie 100 ir 2; 1958–1964 m. Ukrainoje buvo uždaryta 48 proc. iki tol veikusių cerkvių, Baltarusijoje – 56 proc., Moldovoje – 59 proc. Be to, kad procesas būtų negrįžtamas, uždaryti kulto pastatai čia neretai būdavo sunaikinami. Ten pat, p. 34, 57–59, 89, 108, 147, 196, 198.

apsaugą. Tuo pačiu metu restauratoriai daugiausia darbavosi būtent sakraliniuose objektuose. J. R. Glemžos duomenimis, 1945–1960 m. (pačiame naikinamosios selekcijos įkarštyje) tvarkyta 16 katalikų bažnyčių (6 iš jų buvo veikiančios). Tai sudarė beveik 30 proc. visų tuo metu tvarkytų objektų (iš viso 54) ir 7 vienetais lenkė kitas populiariausias grupes – pilis (iš viso 9), miestų gyvenamuosius statinius (iš viso 9). Be katalikų bažnyčių, dar buvo sutvarkytos 3 koplyčios, 4 protestantų bažnyčios, 1 cerkvė¹³². Šiame kontekste iškalbingai atrodo 1951–1957 m. Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės veiklos ataskaita:

Atsakingiausias [dirbtuvių] pirmųjų darbo metų objektas buvo karo metais apgriautos Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios atstatymas. Čia 1951–1953 m. buvo atstatytas sudėtingas stogas, skliautai atlikti vidaus patalpų apdailos darbai (išskyrus dekoravimą), o 1956 m. atstatytas šio paminklo bokšto špilis. Šio paminklo atstatymas Dirbtuvei buvo rimtas egzaminas.

Antrasis žymesnis objektas buvo sugriautos Zapyškio bažnyčios pilnas atstatymas ir restauravimas. [...].

Didelius sunkumus restauratoriai sutiko gynybinių pastatų restauravimo-konservavimo darbuose, kurie sudaro didelę visų darbų dalį. Restauravimo-konservavimo darbai vykdomi beveik visose išlikusiose Lietuvos pilyse – Trakų, Kauno, Vilniaus, Gelgaudų ir Biržų, o Medininkų pilyje atlikti tyrinėjimo darbai ir sudaryta techninė dokumentacija jos konservavimui, kuris bus pradėtas artimiausiais metais. [...].

Be išvardintų objektų, per šiuos septynerius metus [1951–1957 m.] Dirbtuvė atliko šiuos didelius darbus:

1. Atstatyti ir restauruoti buvę grafo Tiškevičiaus dvaro rūmai Palangoje, pritaikant juos dailininkų poilsio ir kūrybos namams.
2. Restauruotos Kotrynos, Jokūbo, Bazilijonų, Visų šventųjų, Kazimiero bažnyčios Vilniuje ir Dominikonų, Jėzuitų bažnyčios, Rotušė, senoviniai sandėliai Kaune.
3. Iš dalies restauruotos Vizitiečių, Trinitorių, Augustijonų, Pranciškonų bažnyčios Vilniuje.

¹³² GLEMŽA, J. Svarbesni paminklotvarkos darbai 1900–1970 metais (pagal spaudos duomenis ir archyvinę medžiagą). *Muziejai ir paminklai*, 1983, Nr. 5, p. 92–95. Sovietinėje spaudoje, vadinamojo Trakų salos pilies skandalo įkarštyje, būdavo pateikiama dar „riebesnė“ statistika: esą 1950–1960 m. buvo „atstatyta“ 19 kulto pastatų, kurie sudarė 61 proc. visų restauruotų objektų. MANIUŠIS, J. Architektas ir nauji komunistinės statybos uždaviniai. *Tiesa*, 1961, liepos 27, p. 3. 6 deš. paveldosaugos institucijos pradėtos suvokti kaip subjektas, į kurį galima kreiptis dėl paramos, tvarkant nuo karo nukentėjusias bažnyčias. Pavyzdžiui, Dokumentų byla apie Šiaulių rajono Kurtuvėnų Šv. Jokūbo bažnyčią. Atv-627. Iš *Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys*. 1957. KPCA, f. 3, ap. 1, b. 146.

4. Restauruojamas Pažaislio bažnyčios ir vienuolyno ansamblis, Rusnės bažnyčia, Vilniaus Jonos bažnyčia ir kt.
 5. Restauruoti Bernardinių ir Bazilijonų vienuolynų ansambliai Vilniuje.
 6. Restauruoti Vilniaus Katedros ir varpinės fasadai, atstatant istorinį bokšto laikrodį.
 7. Restauruotos ir toliau restauruojamos Vilniaus Universiteto Lelevelio, Aktų, Profesorių skaityklos ir kitos salės.
 8. Baigiamos restauruoti Vilniaus Katedros Kazimiero ir Valavičių koplyčios.
 9. Restauruoti Kudirkos paminklas Kudirkos Naumiestyje ir Daukanto paminklas Papilėje.
- [...] Artimiausiu metu numatoma pradėti Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčios ir Tytuvėnų bažnyčios bei vienuolyno restauraciją, o taip pat tęsti pradėtus darbus Trakų pilyje, Pažaislio bažnyčioje bei vienuolyne ir kituose respublikos architektūros paminkluose.¹³³

Be to, jau 1957 m. oficialiuose dokumentuose pareikšta, kad uždarytų Vilniaus bažnyčių panaudojimas sandėliams nėra tinkama praktika, numatytas jų išskeldinimas¹³⁴. Tuomet prabilta ir apie šių pastatų išryškinimą miestovaizdyje¹³⁵. Visa tai rodytų paveldosauginės sąmonės, pagarbios sakralinių pastatų materijai (būtent materijai, kaip architektūros ar dailės, bet ne sakralinei vertybei), užgimimą ir bent minimalių sąlygų jos raiškai buvimą.

Deja, uždarytų ar veikiančių bažnyčių įpaveldinimas nereiškė, kad iškart buvo pasirūpinta jų apsauga: būta plėšimų, sužalojimo dėl neatsargaus naudojimo ar rekonstravimo, nueikvojimo ir pan.¹³⁶. Sudėtinga įvertinti, kiek šios elgsenos buvo nulemtos ideologinių paskatų (t. y. priskirtinos naikinamajai selekcijai), o kiek tiesiog pačių naudotojų paveldosauginės sąmonės stokos, jų nerūpestingumo, atskirų asmenų siekio pasipelnyti ar paveldosauginių

¹³³ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 107–108.

¹³⁴ *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162, l. 77, 80, 81, 83, 139, 140, 150, 151, 154; *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai. Aiškinamojo rašto IV tomas*. Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 511, l. 19–21.

¹³⁵ Pavyzdžiui, 1957 m. Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte, norint atidengti Šv. Kotrynos bažnyčios fasadą ir jėjimą, pasiūlyta nugriauti tvorą. *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Projektinė...*, l. 139. Dar žr. *Statybos ir Architektūros reikalų komiteto Mokslinės-restauracinės gamyb. dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio Protokolas. 1957 m. sausio 7 d.* Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 1260, l. 21, 24.

¹³⁶ Pavyzdžiui, žr. ŠVABAUSKIENĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *Vilniaus dailės muziejaus fondai-ekspozicija /Buv. visų šventų bažnyčia/. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 579, l. 4, 8, 9; ŠVABASUKIENĖ, A. LTSR Kultūros Ministerijos Ateistinis Muziejus Vilniuje Gorkio gt. Nr. 74. Aiškinamasis raštas. Iš *Ateistinio muziejaus Vilniuje, Gorkio gt. Nr. 74 /buv. Kazimiero bažnyčioje/ projektinė užduotis*. Vilnius, 1962. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 176, l. 8.

institucijų nepajėgumo kontroliuoti. Vis dėlto aplinkybės rodytų, kad ideologinių poteksčių čia reikėtų ieškoti mažiausiai. Iškalbingi šiuo atveju būtų Vilniaus Šv. Kazimiero bei Bernardinų bažnyčių pavyzdžiai (tiesa, priklausantys jau kiek vėlesniai epochai). Abi bažnyčios buvo uždarytos 1948 m., tačiau sulaukė skirtingo likimo. Pirmoji 1961 m. atiteko LSSR ateizmo muziejui (iki tol ji naudota kaip vyno sandėlys). Nepaisant, kad naujoji paskirtis savo esme buvo kardinaliai priešinga pirminei statinio funkcijai ir ką tik per Lietuvą buvo nusiritusi religinių kompleksų likvidavimo banga, 1965–1966 m. bažnyčia restauruota išsaugant visus sakralinius atributus. Jos bokštai, kupolas ir toliau dabinosi kryžiais; neliestas virš pagrindinio įėjimo buvęs veraikono (skepetos su stebuklingai atsispaudusiu Kristaus veidu) reljefinis atvaizdas; sutvarkytos interjero detalės, taip pat ir centrinis altorius (tiesa, vėliau jis buvo uždengtas vitražu). Neužkliuvo ir bažnyčios kupolą vainikavusi bei Vilniaus peizaže dominavusi jogailaičių karūna. 1977–1979 m. objektas vėl tvarkytas: restauruoti trys altoriai, atkurti dirbtinio marmuro, medžio dirbiniai, atlikti auksavimo darbai¹³⁷. Bernardinų bažnyčios situacija turėjo būti lyg ir dar palankesnė – ji pateko Valstybinio dailės instituto žinion. Tačiau, nepaisant nei objekto išskirtinės vertės (buvo pripažintas sąjunginės reikšmės paminklu), nei apverktinos būklės¹³⁸, nei rengtų paveldotvarkos projektų, valdytojas juo iki sovietmečio pabaigos taip ir nesugebėjo deramai pasirūpinti¹³⁹.

Taigi galima kalbėti tik apie pavienių bažnyčių, bet ne viso tipo atžvilgiu taikytą naikinamąją selekciją ir tai tik dalinę, nes naikinti atskiri sakraliniai

¹³⁷ ŠVABASUKIENĖ, A. LTSR Kultūros Ministerijos..., l. 8; *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai...*, l. 19–21; ČERBULĖNAS, K. Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno pastatų ansamblis M.Gorkio g. 72, 74. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 173; JATKONIS, Gintaras. Mintys atnaujinus muziejų. *Kultūros barai*, 1983, rugpjūtis, p. 48.

¹³⁸ Žr. LAUCIUS, G. Aiškinamasis raštas. Iš *Lietuvos TSR Valstybinio Dailės Instituto akty-iškilmų salės /buv. Bernardinų bažnyčia/ projektinė užduotis*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 564, l. 14.

¹³⁹ Plg. 1988 m. situaciją: „Buvusi Bernardinų bažnyčia, priklausanti Dailės institutui, jau 35 metai kaip restauruojama. Ir dar labai toli iki jos užbaigimo. Dailės institutas jos restauravimui skiriamas lėšas paprastai sunaudoja kitiems reikalams. Užsakovas apskritai nesuinteresuotas, kad šis paminklas būtų visiškai atstatytas su visomis meninėmis jo vertybėmis. Jam kliudo bažnyčioje esantys unikalūs drožtiniai altoriai, sukurti XVIII a. antrojoje pusėje pagal architekto J. K. Gliubičiaus projektą. Mat toje vietoje vietoje numatyta eksponuoti studentų diplominius darbus. Be to, institutas neužtikrina čia esančių meninių vertybių apsaugos nuo grobimų ir vagysčių, dėl kurių dinga daug skulptūrų ir sužalota paveikslų.“. DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom..., Nr. 22, p. 9.

elementai, o ne visas objektas. Palikimo atrankoje, Lietuvos atveju, apskritai vengta pastatų griovimo – be koplyčių, miestelio ar šventorių vartų, pastatų-monumentų (pavyzdžiui, Dariaus ir Girėno mauzoliejus, Vytauto Didžiojo paviljonas Kaune)¹⁴⁰, kito tipo struktūros nelastos. Gausūs faktai apie buvusių dvarų statinių žalojimą¹⁴¹ vėlgi buvo sąlygoti abejingumo, neūkiškumo, noro pasipelnyti, bet ne naikinamosios selekcijos. Dvaras po 1945 m. sovietinei sanklodai nebekėlė jokių grėsmių. Gyvų saitų, kaip sakralinio ar valstybingumo atmintį įkūnijančio palikimo atvejais, nutraukinėti neberekėjo: dvarų kultūros tęstinumas dėl reformų ir represijų buvo galutinai pakirstas dar pirmaisiais okupacijų metais, o Lietuvos masės, dar nuo ALV laikų, šį pradą buvo įsisąmoninusios kaip neabejotiną svetimybę. Be to, materialioji dvarų išraiška neturėjo pavidalų (ženklų), kurie iš esmės būtų nesiderinę su sovietinės ideologijos normomis ir kuriuos dėl to būtų reikėję naikinti. Taigi dvarų palikimas nepapuolė į naikinamosios selekcijos akiratį. Priešingai, sovietinėje visuomenėje jam netrukta surasti naują paskirtį (be savaimės suprantamos utilitarinės panaudos) – jis pradėtas traktuoti kaip propagandinė priemonė, tinkama buvusiai klasių nelygybei iliustruoti, bei architektūros istorijos objektas. Lietuvoje 6 deš. (pačiame naikinamosios selekcijos įkarštyje) kilo susirūpinimo dvarų palikimu banga. Situaciją išprovokavo tarybinių ūkių bei kolūkių vadovų savivalė: nors pagal teisinius aktus pastarieji buvo atsakingi už jiems patiktų architektūros paminklų, taip pat ir už atitinkamą statusą turėjusius dvarų statinius, išsaugojimą, to visiškai nepaisyta. Dvarų rūmai versti kiaulidėmis, vištidėmis, grūdų sandėliais, ardyti statybinėms medžiagoms¹⁴². Iškalbinga buvo ir statistika: iš 50 tuo metu ūkių žinioje

¹⁴⁰ Žr. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. [Darsūniškis] Miestelio vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 31; LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. [Kaišiadorys] Kaišiadorių katedros šventoriaus tvora su vartais ir kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 34; LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. [Kaišiadorys] Vilniaus vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 34; GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių..., p. 41–43; BUČAS, Jurgis. [Kaunas] Prie Parodos g. Vytauto Didžiojo paviljonas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 62–63.

¹⁴¹ Žr. BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino..., p. 18; BARKAUSKAS, Marius. 2. Kaip naikino..., p. 17–18; ČAPLIKAS, Juozas. Kultūros vertybių naikinimas sovietiniais metais. *Literatūra ir menas*, 1997, liepos 26, p. 2; PILYPAITIS, A. *Pažyma apie architektūros paminklų-buvusių dvarų sodybų būklę* [1984 m.]. KPCA, f. 3, ap. 1, b. 476.

¹⁴² Žr. PILYPAITIS, A. *Pažyma apie architektūros...*, l. 3–9.

buvusių dvarų pastatų-architektūros paminklų, 36 buvo avarinės būklės, 9 – visiškai sunaikinti¹⁴³. Apie 1950 m. iniciatyvos ėmėsi Architektūros paminklų apsaugos inspekcija: „pasižymėjusių“ ūkių vadovai buvo įspėti; į LSSR Žemės ūkio ministeriją išsiųsti raštai (1950 ir 1954 m.), kuriais informuota apie kritišką padėtį ir neatidėliotinų sprendimų reikalingumą; kreiptasi į teises įstaigas¹⁴⁴. 1955 m. nepasitenkinimas dvarų apsaugos padėtimi viešai išdėstytas LSSR architektų sąjungos antrajame suvažiavime (architektas Stasys Abramauskas)¹⁴⁵. 1958 m. apie tai prabilo ir LKP CK biuras: pažerta kritika, kad kai kurios architektūros požiūriu vertingos buvusių dvarų sodybos, esančios ūkių žinioje, yra labai apleistos ir nenaudojamos kultūriniam tikslams¹⁴⁶. Deja, kaltininkai bei juos kuruojančios institucijos priekaištams ir toliau liko visiškai abejingi. Žemės ūkio ministerijai svarbiau buvo gamybos rodiklių didinimas nei rūmų remontai ar restauracijos, o ūkių vadovams – ministerijos lūkesčių įgyvendinimas ir ėjimas lengviausiu keliu (daug greičiau ir ekonomiškiau buvo rūmus paversti kiaulide nei pastatyti naują tvartą, išardyti juos plytomis nei gauti naujų statybinių medžiagų). Tačiau, kas šios temos atžvilgiu aktualiausia, pristatyti procesai įrodo, kad dvarų palikimas dar stalinmečiu buvo priskirtas paveldo, t. y. vertybių, sričiai (kitas klausimas, kiek kokia socialinė grupė tai buvo įsisąmoninusi). Būta bandymų dvarų palikimo užtarėjams atsikirsti, kad šie esą „antitarybininkai“, kad jie nori buvusiems dvarininkams išsaugoti jų dvarus¹⁴⁷. Visgi tai tebuvo tik bandymai ideologinėmis klišėmis pridengti neideologinių intencijų sąlygotus veiksmus.

¹⁴³ Ten pat, l. 9.

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ J. Maniušio ir M. K. enevičiaus pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie LSSR Architektų sąjungos antrojo suvažiavimo delegatų priešinimąsi Lietuvos istorinio architektūros palikimo naikinimui ir politinės kontrolės stiprinimą. 1955 m. lapkričio 14 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 219–220.

¹⁴⁶ LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros paminklų apsaugos pagerinimo ir jų panaudojimo propagandos tikslams. 1958 m. gegužės 12 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 259–261.

¹⁴⁷ PILYPAITIS, A. *Pažyma apie architektūros...*, l. 2.

Įvairaus pobūdžio literatūroje sovietinė sistema kaltinama sąmoningu palikimo ar paveldo naikinimu. Be abejo, pagrindo tokiems priekaištams esama, tačiau ne viskas verstina kultūrinio palikimo atrankai. Kai kurių objektų grupių niokojimas ar apleidimas buvo įtakotas visai kitos prigimties reiškinių. Be jau aptartų sakralinių pastatų, dvarų palikimo atvejų, esama ir kitų. Naikinti į miestų ar miestelių teritoriją patekusias senąsias kapines sovietmečiu buvo įprasta praktika. Vien Vilniuje taip pasielgta su 7 kapinėmis: 3 katalikų, 2 žydų, 1 evangelikų ir 1 musulmonų¹⁴⁸. Visoje Lietuvoje likviduota ar nuniokota dar daugiau kaip 20 tokių vietų (žr. 10 priedą¹⁴⁹). Į šią praktiką derėtų žvelgti kaip į elementarų erdvių valymą, siekiant pritaikyti jas naujiems poreikiams, ir ideologinius veiksnius laikyti tik antriniais, o ne lemiamais. Kitaip tariant, kliuviniu čia tapo pats objekto fiziškumas, bet ne simboliškumas. Sovietmečiu, suintensyvėjus urbanistinei plėtrai, kaip niekad iki tol išaugo poreikis plotams, kur būtų galimos naujos statybos. Pirmaisiais pokario dešimtmečiais tai realizuota išvalant per karą apniokotus kvartalus (Vilniaus atvejis) ar nušluojant medinius statinius (Kėdainių atvejis). Tinkamomis tam pasirodė esančios ir senosios kapinės. Tai lėmė keli faktoriai. Pirma – jos užėmė nemenkas teritorijas. Pavyzdžiui, Vilniuje 1980 m., net ir po gero praretinimo, būta 28 kapinių¹⁵⁰. Antra – nemažą jų skaičių sudarė uždarytos kapinės, tapusios befunkciais elementais miesto organizme. Iš minėtų 28 Vilniaus kapinių šiai grupei priklausė net 18. Iš likusių tik 1 veikė be apribojimų, 9 laidojimas ribotas¹⁵¹. Tokios kapinės reikalavo nuolatinės priežiūros, o

¹⁴⁸ Be įvardytų atvejų, 9 deš. Vilniuje nebeliko ir aiškesnių evangelikų reformatų kapinių (dabar Pylimo g.) pėdsakų. Tačiau jei pirmosios sunaikintos ėmusis griovimo veiksmų, šios sunyko dėl nepriežiūros. Tik apie 1980–1982 m., kapinių vietoje ruošiantis statyti paminklą SSRS partizanams ir pogrindininkams, buvo nugriauta Šreterių mauzoliejinė koplyčia. Žr. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Pylimo ..., p. 223–224.

¹⁴⁹ Dar žr. BURNEIKA, Juozas. Kapai ir antkapiai. *Literatūra ir menas*, 1971, gruodžio 11, p. 12.

¹⁵⁰ MIKNEVIČIENĖ, Giedrė. Memorialinės architektūros objektai. *Kultūros barai*, 1980, kovas, p. 62.

¹⁵¹ Ten pat, p. 62.

resursų tam stokota. Atskira problema buvo žydų kapinės. Po Antrojo pasaulinio karo, Lietuvoje kardinaliai sumažėjus bendruomenei, jos nebeteko savo tikrojo šeimininko. Valdžia dėl jų priežiūros nerodė jokio suinteresuotumo (iki 9 deš. nepajėgta deramai pasirūpinti net reprezentatyviausiomis šalyje Vilniaus Rasų kapinėmis). Tad šie relikvai netruko virsti apleistais plotais. Nykimą spartino ir vienas žydiškų antkapių ypatumas: akmeniniai luitai, iš kurių buvo sukurti paminklai, pasirodė besanti labai paranki statybinė medžiaga. Vienur jie vogti slapčia, kitur – atvirai, valdžiai nurodžius ar leidus, eikvoti naujoms statyboms¹⁵². Dar vienas faktorius – supratimas, kad senosios miestų kapinės kaip vienetas ir visuma (kompleksas) yra paveldinė vertybė, Lietuvoje pradėjo formotis tik 8 deš. pradžioje. Tad iki tol nebūta nei griovėjams oponuojančios pusės, nei minties, kad istorinės kapinės gali įgyti naujų paskirčių, tarkim, būti turizmui patrauklus objektas. Likviduojamose kapinėse išvelgtos tik elementinės vertybės: būdavo išrankiojami ir į kitas kapines perkeliama pavieniai žymesnių asmenų palaidojimai (Vilniaus evangelikų, senųjų bei naujų žydų kapinių atvejais); išsaugomi kai kurie monumentalieji kapinių statiniai (Vilniaus Šv. Rapolo kapinėse – koplyčia, Vilniaus evangelikų kapinėse – Niškovskio mauzoliejinė koplyčia, Klaipėdos kapinėse – paminklas 1923 m. sukilimui)¹⁵³. Deja, beatsirandanti kompleksinė žiūra konkrečiais atvejais ir toliau likdavo bejėge prieš urbanistinius ar utilitarinius prioritetus. 1979 m. buvo priimtas nutarimas dėl kompleksinio

¹⁵² Vilniuje šie „ištekliai“ panaudoti Tauro kalno, Statybininkų kultūros rūmų, Martyno Mažvydo bibliotekos laiptų, Lazdynų mikrorajono atraminių sienelių, Prienuose – kelio, Šiauliuose – Aušros tako laiptų, Tauragėje – turgaus paviljono pamatų statybai. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Olandų g., prie Ritualinių paslaugų rūmų. Naujosios žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 222; ALEKSĖJŪNIENĖ, Aldona. Prienai, Kauno g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 140; ČOKOVA, Irena. [Šiauliai] Tarp Poškos, Rėkyvos, Šilų ir Žalgirio g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 159; MAŽRIMAS, Edmundas. Tauragė, tarp Inkaro, Sporto, Taikos g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 180.

¹⁵³ Žr. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Tarp Kalinausko..., p. 215; GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Juozapavičiaus g. Šv. Rapolo kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 213; GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Tarp Juozapavičiaus ir Rinktinės g. Senosios žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 214; GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Olandų..., p. 222; BUDGINAS, Kazys. [Klaipėda] Tarp Daukanto, Donelaičio, Liepų ir Trilapio g. Klaipėdos senosios kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 76.

Vilniaus Rasų kapinių rekonstravimo projekto parengimo; 1980 m. paruoštas ir vieno jų kvartalo sutvarkymo eskizinis projektas. 1981 m. pradėti projektiniai Vilniaus Bernardinų kapinių sutvarkymo darbai¹⁵⁴. Tačiau Klaipėdoje tuo metu vyko priešingi procesai. 1978 m. miesto valdžia nusprendė senąsias miesto kapines paversti skulptūrų parku. Nepaisant viešų protestų, kreipimusi į aukščiausias LSSR instancijas, sumanymas įgyvendintas – 1981–1982 m. sunaikintas paskutinis kapinių kvartalas. Visa tai atlikta laikantis kapinių tvarkymą reglamentuojančių aktų¹⁵⁵ ir suderinus su atitinkamomis įstaigomis. Gautas ir Kultūros ministerijos pritarimas. Ji tik nurodė atrinkti vertingiausias meno paminklus ir perduoti juos kraštotyros muziejui¹⁵⁶. Visoje Lietuvoje sunaikintų kapinių vietose dygo naujos struktūros, įprastai parkai, skverai ar žali plotai (žinoma daugiau kaip 10 atvejų), vaikų darželiai ir žaidimo aikštelės (4 atvejai), visuomeninės paskirties statiniai (žr. 7 priedą¹⁵⁷).

Taigi senųjų kapinių naikinime lemiantys buvo utilitariniai motyvai, o tai šio objekto neleidžia priskirti kultūrinio palikimo atrankai¹⁵⁸. Galima versija, kad statybos tebuvo priedanga susidorojimui su ideologiškai neparankiais dariniais. Tačiau naikinamajai selekcijai tokių maskuočių neieškota – pakako stebuklingų frazių *nacionalistiška, buržuaziška, klerikališka, prietaringa*.

¹⁵⁴ *Rasų kapinių Vilniuje sutvarkymas. 12-to kvartalo sutvarkymas. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė [dalis]*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 832; [Redakcijos prierašas straipsniui: ČEKANAUSKAS, Vytautas; NASVYTIS, Algimantas. Padarykime pažangą.] *Literatūra ir menas*, 1981, gegužės 23, p. 10.

¹⁵⁵ Omenyje turimas LSSR Ministrų Tarybos 1958 m. kovo 7 d. nutarimas Nr. 97 *Dėl kapinių užlaikymo tvarkos* bei 1979 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 386 *Dėl tolesnio kapinių tvarkymo respublikoje*.

¹⁵⁶ Plačiau žr. LANKAUSKAS, Romualdas. Išsaugokime senąsias Klaipėdos kapines. *Literatūra ir menas*, 1982, gruodžio 11, p. 16; GREIČIŪNAS, Valentinas. Ruošiamas parko pertvarkymo projektas. *Literatūra ir menas*, 1982, gruodžio 25, p. 12; BUDGINAS, Kazys. [Klaipėda] Tarp Daukanto..., p. 75–76.

¹⁵⁷ Dar žr. BURNEIKA, Juozas. Kapai ir antkapiai..., p. 12.

¹⁵⁸ Istoriografijoje esama ir kitokių šio klausimo traktuočių. Pavyzdžiui, leidinyje *Nukentėje paminklai* ir Romualdo Samavičiaus straipsnyje *Žydų kultūros paveldo netektys okupacijų metais* senųjų kapinių naikinimas (nors tiesiogiai ir neįvardijama, tačiau kaip galima suprasti iš bendro konteksto) pateikiamas kaip sovietinės ideologijos pasekmė. Deja, šiuose veikaluose naikinimo priežasties klausimas detaliau nesvarstomas (nemotyvuojamas), apsiribojama tik konkrečių faktų išdėstymu ir, berods, išankstine nuostata. Žr. Pratarmė. Iš *Nukentėje paminklai*. Vilnius, 1994, p. 3; SAMAVIČIUS, Romualdas. Žydų kultūros paveldo netektys okupacijų metais. *Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 11, p. 62–63.

Vienintele išimtimi tapo Kauno kapinių naikinimo istorija – čia būta akivaizdžios ideologinės potekstės¹⁵⁹.

2.3. ATRANKOS PRIEMONĖS

Lietuvoje taikytos trys naikinamosios selekcijos formos: (1) visiškas objekto sunaikinimas; (2) dalinis sunaikinimas ar pavojingųjų elementų pašalinimas, paliekant objektą stovėti pirminėje vietoje; ir (3) perkėlimas. Pirmoji buvo labiausiai paplitusi ir sudarė apie 75 proc. visų pasikėsinių į kultūrinį palikimą. Čia naudotos įvairiausios priemonės: nuo pjūklo ir kūjo iki tanko ar sprogmenų. Antroji forma susijusi su savybe, kad nepageidaujama idėja dažniausia reikėsi ne visu objektu, o tik per tam tikrus jo prasminius elementus arba ženklus. Kiekviena tema turėjo jai būdingus vaizdinius atributus ir tuo pačiu prasmės perteikėjus. Apibendrinant, pavojingiausiai iš jų laikyti: tekstas, ALV simboliai (Vytis, Vyčio kryžius, Gedimino stulpai, Šaulių ženklas, Vytauto ženklas ir kt.), religiniai simboliai ir šventųjų atvaizdai,

¹⁵⁹ Nuo XIX a. 5 deš. veikiančios kapinės ALV metais tapo svarbiausiu šalies nekropoliu: įrengtas Stepono Dariaus ir Stasio Girėno mauzoliejus, palaidoti žymiausi tos epochos veikėjai. 1927–1930 m. sukurtas memorialas kritusiems kovose už Lietuvos nepriklausomybę. Nacionalinių švenčių ir Vėlinių metu jis virsdavo žuvusiųjų atminimo ceremonijų vieta. Tradicija neišnyko ir po 1944 m., tik viskas susikonzentravo į Vėlinių dieną: po savo artimųjų pagerbimo būdavo susirenkama prie pagrindinio paminklo ir giedamas himnas, religinės giesmės, dainuojamos patriotinės bei antisovietinės dainos. Paminklas puoštas, prie jo degtos žvakės. Tikint Valstybės saugumo ministerijos Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno pateiktais duomenimis, 1950 m. 40 minučių užtrukusiame renginyje dalyvavo 400–500 žmonių, 1951 m. 200–300 asmenų susibūrimas užsitęsė iki 1 valandos. 1956 m. paminėjimas virto minios, nešinos nepriklausomos Lietuvos vėliava, eisena per Kauną. Dalyviams taikytos profilaktinės ir represinės priemonės (įkalinimai 10 metų, šalinimas iš mokyklų, technikumų, komjaunimo) nebuvo paveikios. Suprasta, kad reikia šalinti akstiną – minėtąjį paminklą. Deja, nei partijos Kauno miesto komitetas, nei partijos Kauno srities komitetas į saugumiečių pageidavimus jį nugriauti nereagavo. 1952 m. kreiptasi į LSSR Valstybės saugumo ministrą su prašymu reikalą spręsti LKP(b) CK lygmenyje. Monumentas liko stovėti. Vis dėlto po 1956 m. įvykių klausimas pradėtas spręsti, tik ne sunaikinant paminklą, o likviduojant pačias kapines. 1957 m. rudenį jų teritorija jau buvo gerokai ištuštėjusi, Vėlinių susibūrimai nebeprisikartojo. Pats paminklas nugriautas netrukus po 1961 m. 7 deš. pabaigoje–8 deš. pradžioje kapinių vietoje įveistas parkas, o 1973 m. įskiepyta sovietinė žymė: palaidoti vadinamųjų keturių komunarų palaikai (perkelti iš Karo muziejaus sodelio) ir pastatytas granitinis antkapinis paminklas. MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno raštas LSSR valstybės saugumo ministrai P. Kondakovui dėl Vėlinių šventimo ir Lietuvos nepriklausomybės laikų paminklo sunaikinimo. 1952 m. rugpjūčio 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 164–166; GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių..., p. 40.

konkrečių istorinių ir ALV herojų atvaizdai (Vytauto Didžiojo, Antano Smetonos, M. Valančiaus, Dariaus ir Girėno, Maironio ir kt.). Norint idėjiškai neutralizuoti palikimą (fiziniame lygmenyje), pakakdavo pašalinti minimus elementus: nudaužyti, užtinkuoti, uždengti ar pan. Taip elgtasi apie 16 proc. visų atvejų. Greta nuprasminimo kartkartėmis praktikuotas ir perprasminimas. Modifikacijų būta įvairaus laipsnio. Mažiausia intervencija daryta, kai, nekeičiant pirminės monumento temos, koreguotas tik jo užrašas. Laikantis šio principo, 1951 m. Maironio antkapio Kaune tekstas uždengtas nauja plokšte: joje atkartotas senasis įrašas, tačiau nebeliko užrašų „A. † A.“ ir „Didysis Lietuvos atgijimo dainius“¹⁶⁰. Neįtiko ir *Tautiškos giesmės* posmas, buvęs ant V. Kudirkos paminklo Tauragėje. 5–6 deš. sandūroje jo vietoje atsirado elementari nuoroda „V. Kudirka / 1858–1899“¹⁶¹. 1960 m. sovietiniu supratimu nacionalistinis paminklo Vytautui Didžiajam Juodeikiuose (Joniškio r.) užrašas „Lietuvi, ženk savo tėvynės keliu ir nebijok, reikalui esant, už ją numirti / 1918–1930“ pakeistas tiems laikams madingu liudijimu apie kovas su kryžiuočiais „Čia Vytautas Didis / narsiai viešpatavo, / ties Žalgiriu mušė / kryžiuočius piktus. / Maironis“¹⁶². Modifikacijas patirdavo ir simboliniai elementai. Taip pasielgta su Vilniaus Aušros vartų Vyčio reljefu: ant raitelio skydo buvęs dvigubas kryžius pakeistas lotynišku¹⁶³. Simono Konarskio paminklas Vilniuje tiek idėjine prasme, tiek tekstu valdžiai pasirodė tinkamas, tačiau, kad jis būtų pripažintas sovietinės visuomenės paminklu, reikėjo pašalinti erelio atvaizdą. 5 ar 6 deš. tai ir buvo padaryta¹⁶⁴. Kitas perprasminimo variantas – kai monumentas būdavo paverčiamas naujos, grynai sovietinės, temos reiškėju. Tokio likimo sulaukė kai kurie

¹⁶⁰ Žr. RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Vilniaus g. 1. Maironio antkapis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 64–65; ADOMAVIČIUS, Romas. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1989, balandžio 15, p. 11.

¹⁶¹ MAŽRIMAS, Edmundas. Tauragė, Vytauto g. Vinco Kudirkos paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 180–181.

¹⁶² LUKOŠIŪNAS, Stasys. Juodeikiai. Vytauto Didžiojo paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 28.

¹⁶³ VARNAUSKAS, Jonas. [Vilnius] Bazilijonų..., 1994, p. 211.

¹⁶⁴ MUITINĖS g. [Vilnius]. Simono Konarskio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 221.

nepriklausomybei dedikuoti objektai. Jie versti paminklais SSRS kariams (Meškuičiai, Šiaulių r.; Varėna), I. Stalinui (Lapės, Kauno r.), 1863 m. sukilimui (Šiauliai), taikai (Kėdainiai) ar kosmoso užkariavimui (Zarasai)¹⁶⁵. Pastarąsias elgsenas lėmė erdviniai ir fiziniai faktoriai. Pirma, minėti monumentai stovėjo reprezentacinėse erdvėse: aikštėse, skveruose, greta svarbių kelių. Kadangi pirmaisiais pokario metais nepulta kurti naujų viešųjų erdvių, sovietinės ideologijos sklaidai naudotos senosios. Tam reikėjo arba jas išvalyti nuo „buržuazinių“ kūrinių, arba perdirbti pastaruosius. Antra, šie monumentai buvo neutralių klasikinių formų – obelisko, lauko akmens. Pakakdavo nuo jų pašalinti reljefinius ALV atributus, įrašus ir turėta puiki bazė naujam paminklui. Žinomas ir bent vienas atvejis, kai fizinio perprasminimo objektu tapo mažoji sakralinė architektūra: Trakų miesto koplytstulpyje buvusi Jono Nepomuko skulptūrėlė apie 1961 m. buvo pakeista laikrodžiais, o 1969 m. – sargybinio skulptūra¹⁶⁶.

Trečioji kultūrinio palikimo atrankos forma taikyta tik mažosios sakralinės architektūros pavidalą turėjusiems objektams ir sudarė apie 9 proc. visų atrankos atvejų. Sovietinės ideologijos santykis su mažąja sakraline architektūra buvo nevienareikšmis: vienu metu ji buvo ir naikinamosios selekcijos (likvidavimo), ir įpaveldinimo (vertinimo), ir susitaikymo, kad ji gali terpti tam tikrose erdvėse (neutralumo), objektas. Parankiausia aplinkybė jai išlikti sovietinėje visuomenėje buvo paveldo statuso įgijimas. Deja, iki nekilnojamųjų dailės paminklų įteisinimo pradžios (1971–1972 m.) vienintele įpaveldinimo priemonė buvo perkėlimas į muziejų fondus. Sovietams susitaikius, kad visiškas sakralinių formų pašalinimas iš lietuviškojo

¹⁶⁵ LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Meškuičiai. Laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 167–168; BANIONIS, Juozas. Varėna, Vytauto g. Nepriklausomybės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 204–205; BANIONIS, Juozas. Lapės. Žuvusių dėl Lietuvos laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 68; BANIONIS, Juozas. Prie Vilniaus g., Sukilėlių kalnelis. Žuvusių dėl Lietuvos nepriklausomybės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 159–160; BANIONIS, Juozas. Kėdainiai, Dariaus ir Girėno g. Žuvusių dėl Lietuvos laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 70–71; NEMANIS, Jonas. Zarasai, Vilniaus ir Vytauto g. sankryža. Kauno-Daugpilio kelio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 236–237.

¹⁶⁶ LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Trakai, Karaimų ir Vytauto g. sandūra. Šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 190–191.

kraštovaizdžio yra nerealus, buvo išskirtos erdvės (veikiančios kapinės, bažnyčios ir jų šventoriai), kur šiems objektams, net ir neturintiems vertingųjų požymių ir negalintiems pretenduoti į paveldą, suteikta išlyga egzistuoti. Paprastai pastarosiose erdvėse niokojimų griebtasi rečiau nei kitur. Tai netruko virsti naikinamosios selekcijos praktika: užuot sunaikinus, objektai valdžios nurodymu ar vietos žmonių iniciatyva iš pirminės vietos būdavo perkelti į jiems skirtas terpes. Taip dalis mažosios sakralinės architektūros kūrinių iš Karo muziejaus sodelio ansamblio 1949 m. atsidūrė Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, keletas skulptūrų iš Kryžių kalno 1960 ar 1961 m. – Šiaulių „Aušros“ muziejuje, Šv. Jono Nepomuko skulptūrėlė iš koplytstulpio Trakuose 1961 m. – Trakų istorijos muziejuje ir pan.¹⁶⁷ Deja, muziejifikavimas taikytas palyginti retai – tam reikėjo administracinių sprendimų, o dirbiniai privalėjo turėti meninę vertę¹⁶⁸. Paprasčiau buvo perkelti į bažnyčių ar kapinių užuovėją. Priskaičiuotina daugiau kaip 35 tokių atvejų (iš jų 8 atvejai buvo nepriklausomybės monumentai, turėję mažosios sakralinės architektūros pavidalą; žr. 1, 9, 10 priedus).

* * *

Naikinamoji selekcija nebuvo vienintelė kultūrinio tęstinumo pertraukimo priemonė. Tam naudotas ir kitas metodas – objektų pirminės intencijos keitimas. *Naikinamoji selekcija* kultūrinio palikimo atrankos tikslų siekta per fizinio pavidalo niokojimą ir ji buvo dvigubai naudinga: iš kraštovaizdžio šalino ideologiškai neparankius žymenis bei per tai silpnino gyvąją tradiciją, istorinę ar sakralinę atmintį. *Pirminės intencijos keitimas* buvo grįstas prievartiniu fizinės formos atribojimu nuo tradicinio turinio. Tai įgyvendinta per naujos paskirties, neturinčios nieko bendra su pirmine

¹⁶⁷ NAUDUŽAS, Julius. Prie Jurgaičių..., p. 165; LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Trakai..., p. 190.

¹⁶⁸ Kito, ne sakralinio, pavidalo palikimui ši atrankos priemonė netaikyta. Atvejais su Karo muziejaus sodelio monumentais laikytinas išimtimi, o ne tendencija.

funkcija, arba naujų interpretacijų, nesusietų su pirmine prasme, suteikimą bei palaikymą. Taip palikimas neprarasdavo savo materialaus pavidalo, tačiau pradėdavo skleisti visai naujas, idėjiškai neutralias ar palankias, esmes. Pastaroji priemonė dažniausiai taikyta sakraliniams objektams. Jie desakralizuoti suteikiant mokslines, paveldosaugines bei utilitarines reikšmes: pakelės kryžiai virsdavo liaudies dailės objektais, bažnyčios – architektūros istorijos objektais, ūkinės ar muziejinės paskirties statiniais. Atkreiptinas dėmesys, kad pirminės intencijos pakeitimu nors ir būdavo pasiekiami kultūrinio palikimo atrankai naudingi tikslai, tačiau pati priemonė priklausė kitiems reiškiniams – *antireliginei politikai* bei *paveldosaugai*.

* * *

Kultūrinio palikimo atrankos reiškinio įsisąmoninimas padeda paaiškinti ir kai kuriuos paveldosaugos procesus. Į pastarąją pažvelgus per elementariųjų dėmenų prizmę, atsiskleidžia chronologinis netolygumas tarp paveldo identifikavimo ir palaikymo elgsenų. LSSR paveldotvarka, prasidėjusi 1948–1950 m. Vilniaus Aukštutinės pilies vakarinio bokšto sutvarkymu ir Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių įsteigimu, jau 6 deš. pabaigoje–7 deš. iškopė į aukštumas. Atrodo, niekas netrukdė taip spėriai vystytis ir paveldo apskaitai. Nuo 1947 m. Lietuvos objektai puikavosi sąjunginės reikšmės paminklų sąrašuose. 1949 m. ir 1958 m. LKP CK duoti nurodymai parengti kultūros paminklų sąrašus¹⁶⁹. Beje, dar iki 1945 m. paveldo inventorizavimo srityje buvo sukaupta nemenka patirtis (Valstybinės archeologijos komisijos ir Kultūros paminklų apsaugos įstaigos įdirbis), kai lietuviškosios ikisovietinės paveldotvarkos patirtys buvo itin menkos. Visgi akivaizdesnių rezultatų teko palaukti – pirmasis apskaitos etapas baigtas tik 1972 m. (pirmasis LSSR

¹⁶⁹ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 184. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai. 1949 m. kovo mėn. 21 d. Vilnius, 1949, p. 3, 4 [str. 5, 6]; LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros..., p. 262.

kultūros paminklų sąrašas patvirtintas 1961 m.)¹⁷⁰. Keltina hipotezė, kad galutinių sprendimų, susijusių su oficialiu palikimo įteisinimu, nesiryžta priimti tol, kol savo darbą atlikinėjo naikinamoji selekcija, t. y. nebuvo atsijota ir apsispręsta, kas tinkama sovietinės visuomenės kūrimui, o kas ne. Kultūrinio palikimo atranką ir paveldosaugą siejo tos pačios prigimties objektai, tačiau viena juose išvelgė antivertybes, kita –vertybes, viena naikino, o kita saugojo ir atkūrinėjo. Tad kažkuri jų privalėjo atsitraukti. Tai teko padaryti paveldosaugai. Ji tebuvo tik aukštesnės, „kultūringesnės“ kultūros išraiška, o naikinamoji selekcija šiuo atveju sprendė sistemos įsitvirtinimo ir išlikimo klausimus. Ir tai nebuvo vien apriorinis patyrimas – kad įpaveldinimo procesas gali susikirsti su kultūrinio palikimo atrankos reikalu, pasimokyta dar 1948–1950 m. Apie 1948 m. iš Vilniaus po Lietuvą siuntinėti raštai, kuriais prašyta surašyti saugotinus paminklus – vietos valdininkai pradėjo siūlyti vadinamuosius nacionalistinius objektus, taip tikėdamiesi juos apsaugoti nuo sunaikinimo. Pavyzdžiui, Būblelių valsčiaus (Šakių r.) vykdomojo komiteto pirmininkas įrašė V. Kudirkos ir Vytauto Didžiojo paminklus bei sudegusią bažnyčią¹⁷¹. Vilniaus arkikatedra 1947 m. buvo paskelbta sąjunginės reikšmės architektūros paminklu, o tai reiškė, kad jos apsauga yra garantuota teisinių aktų ir išvaizdą galima keisti tik gavus SSRS Ministrų Tarybos leidimą¹⁷². 1950 m. įsibėgėjus arkikatedros frontono skulptūrų šalinimo akcijai, Architektūros paminklų apsaugos skyriaus į tai deramai sureaguota: apie darbų pradžių raštu pranešta Architektūros reikalų valdybai ir užklausta, kaip skyriaus turėtų būti elgiamasi, kai minėtiems veiksmams neturima atitinkamų dokumentų¹⁷³. Vietoj atsakymo sulaukta pabarimų. Paveldosaugos ir kultūrinio

¹⁷⁰ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 27–28.

¹⁷¹ TREIDERIS, Romas. Kaip naikintas..., p. 66.

¹⁷² Приложение к постановлению Совета Министров СССР № 3898 от 14 октября 1948 г. Положение об охране памятников культуры. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной*. Москва, 1949, с. 6 [стат. 9]; Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (Priedėlis prie LTSR Ministrų Tarybos 1949.III.10 d. nutarimo Nr. 184). Iš *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 184. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai. 1949 m. kovo mėn. 21 d.* Vilnius, 1949, p. 8 [str. 9].

¹⁷³ PINKUS, Stasys. Katedros a. Vilniaus katedros stogo skulptūros. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 218–219.

palikimo atrankos koegzistavimas pasidalijus veiklos objektais taip pat buvo sunkiai įmanomas dėl paskutiniosios neapsibrėžimo, kas laikytina jos temomis. Praktikuota užsiimti kuo platesnius dirvonus, nes buvo nežinia, kada galėjo pasikeisti politiniai vėjai ir, kas vieną dieną pripažinta savu, kitą jau galėjo tapti nesuderinamu su sovietine visuomene. Galų gale pasirodė, kad ir 1961 m. oficialaus paveldo sąrašo atsiradimui buvo per ankstyvi (tais metais LSSR Ministrų Tarybos buvo patvirtintas pirmas respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas) – 1963 m., pasikeitus Maskvos antireliginei politikai ir pastarajai spaudžiant, iš jo išbraukta 18 bažnyčių¹⁷⁴. Vis dėlto statiniai (architektūrinis palikimas) naikinamosios selekcijos klibinti mažiausiai, tad ir jų apskaita baigta anksčiausiai (1961–1963 m.). Atitinkamai dailės paveldo, apėmusio monumentus bei mažąją sakralinę architektūrą, t. y. visa tai, į ką kėsinosi naikinamoji selekcija, identifikavimas baigtas dešimtmečiu vėliau (1971–1972 m.)¹⁷⁵. Ir tai sutapo su kultūrinio palikimo atrankos akcijos pabaiga. Taigi kultūrinio palikimo atranka turėjo įtakos paveldosaugai: ši ne betarpiškai susidūrė su pilnu neiškraipytu ikisovietinio palikimo komplektu – dar iki oficialaus paveldo įteisinimo buvo atlikta jo selekcija. Dėl to Lietuvos paveldosaugos specialistai išvengė didesnės dilemos, kaip elgtis su naujai santvarkai itin neparankiu (sovietmečio terminais kalbant – *nacionalistiniu*) palikimu. Jiems liko švelnesni klausimai – vadinamasis *nacionalinis* ir *internacionalinis* palikimas.

¹⁷⁴ Mintis peržiūrėti architektūros paminklų sąrašą vietiniams funkcionieriams kilo dar 1959 m. Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinio LSSR Justo Rugienio teigimu, į sąrašą buvo įtraukta per daug kulto pastatų. Aiškinta, kad šiuo atveju reikia atsižvelgti ne tik į architektūrą, bet ir politinius momentus. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė...*, p. 193; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 27.

¹⁷⁵ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 27–28.

3. SOVIETINIAI PAVELDO IDENTIFIKAVIMO MODELIAI IR JŲ RAIŠKA LIETUVOJE

Paveldosaugos reiškinys nėra savitikslis – už kilnaus siekio išsaugoti ateities kartoms visada slypi gerokai pragmatiškesnės ir tik dabarties interesus atitinkančios potekstės. Sovietinė kultūros politika laikytina puikia socialinio konstruktyvizmo įsisąmoninimo ir gebėjimo juo pasinaudoti praktiškai iliustracija. Kultūra čia apgalvotai naudota masių sąmonei formuoti, t. y. pati kultūra, prieš ją paleidžiant į mases, būdavo užkoduojama (sukonstruojama) tikintis, kad šį kodą perims ir ta kultūra besinaudojantys subjektai. Neatsitiktinai apie 1920 m. V. Leninas pervertino *kultūros* reiškinį. Iki tol ši sritis rimtesnių apmąstymų nesulaukdavo (kiek daugiau nagrinėtos tik švietimo, raštingumo temos). Tačiau po 1917 m. netrukta susivokti, kad be kultūrinių priemonių praktinis gamybinių santykių (to, kas marksistų laikyta visuomenės sanklodos pamatu) pertvarkymas neįmanomas: 1923 m. deklaruota, kad „kultūrininkystė“, greta tarptautinių ir ekonominių santykių, tampa svarbiausiu socializmo darbo „svorio centru“. Tuomet iškilo ir *kultūrinės revoliucijos* sąvoka¹⁷⁶. Kultūra iš bevardžio revoliucijos dalyvio virto pagrindiniu naujosios visuomenės formavimo ir propagandos instrumentu. Žmonijos istorijoje sąmoningas kultūros konstravimas siekiant paveikti socialinius procesus nebuvo joks atradimas (minimas principas veikiausiai slypi jau pačioje kultūros prigimtyje), tik sovietinė sankloda išsiskyrė jo atviru deklaravimu, taikymo visuotinumu bei grubumu. Tam pačiam mechanizmui SSRS priklausė ir paveldas.

¹⁷⁶ LENINAS, Vladimiras. Apie kooperaciją [1923 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 296. Dar žr. LENINAS, Vladimiras. Kalba Rusijos gubernijų liaudies švietimų skyrių užmokyklinio švietimo poskyrių vedėjų III pasitarime [1920 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 304; LENINAS, Vladimiras. Naujoji ekonominė politika ir politinio švietimo komiteto uždaviniai [1921 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 286.

3.1. AKTUALUMO DĖMENS SAMPRATOS MODELIS

Kas sovietinėje visuomenėje laikyta vertingu, turėjo du atspalvius – internacionalinį ir nacionalinį. Vienas jų reiškė visišką socializmo idealų išsipildymą ar įsikūnijimą; kitas traktuotas kaip potencialumas internacionalumui atsiskleisti, taigi tebuvo tik kelyje į idealią, geidžiamą stadiją. Ši aksiologinė subtilybė persikėlė ir į sovietinę *paveldo* kategorijos traktuotę. Viena sąvoka *kultūros paminklai* (vėliau – *istorijos ir kultūros paminklai*) apimta ir revoliucionieriaus gimtinė, ir feodalo pilis. Tačiau nacionalinio (sovietinė šios sąvokos prasme) lygmens paveldas savo kalbėjimo neturėjo. Jo verčių ir prasmų atskaitos tašku bet koku atveju buvo internacionalinis (idealusis) paveldas. Dėl to feodalinės pilies praeityje, prieš ją pripažįstant kultūros paminklu, privalėjo būti atrastas proletarinis internacionalinis momentas: draugiškumo su rusų tauta, kovos prieš grobikiškus Vakarų ar panašus faktas. Taigi paveldui keltas tikslas būti labiau socialistišku, internacionaliu nei pati to meto SSRS visuomenė (kiek tokios interpretacijos atitiko „istorinę tiesą“, nebuvo esmė: paveldas sovietinei ir apskritai modernioms visuomenėms dėl to ir tapo aktualiu, kad buvo galima kalbėti už jį, kurti dabarties poreikius atitinkančią praeitį). Neabejotinomis čia pripažintos tik grynosios internacionalinės vertės (binarinio-opozicinio modelio teigiamojo poliaus epitetai-kategorijos). Visos kitos vertės ar prasmės buvo antrinės. Pavyzdžiui, svariu argumentu laikytos mokslinė bei meninė reikšmės, tačiau nepakankamu, nes pats mokslas ar menas galėjo būti ideologiškai neteisingi, užteršti nacionalizmo, buržuaziškumo ar kitų reakcingos prigimties „paklydimų“. Tokia sauga aktualizuojant paveldą, suprantama, nes pastarajam SSRS buvo priskirta visuomenės politinio orientavimo misija. O tai reiškė, kad jis turi būti ideologiškai nepretenzingas.

Politiškai auklėjamoji ar propagandinė paveldo funkcija sovietinėje paveldosaugoje buvo itin akcentuota ir atvirai kelta kaip vienas pamatinių disciplinos uždavinių¹⁷⁷.

Paveldosaugos plotmėje visuomenės orientavimo funkcija skleidėsi per tam tikrų temų aktualizavimą. Pastarosios buvo įvardintos 1948 m.¹⁷⁸; iš principo nepakitusiomis jos išliko ir per visą SSRS gyvavimo laikotarpį¹⁷⁹. Šių temų paletę, autentiškomis formuluotėmis tariant, sudarė:

- Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos įvykiai;
- Pilietinio ir Didžiojo Tėvynės karų įvykiai;
- darbininkų klasės, kolūkinės valstietijos ir inteligentijos darbo žygiai;
- broliška šalies tautų draugystė;
- didvyriška tarybinės liaudies kova už socializmo ir komunizmo sukūrimą.

Kiekviena jų istorinius relikтус paversdavo sovietinės visuomenės konstravimo įrankiu – geidžiamo kodo nešėju. Už idealistinių tezių apie paveldo panaudojimą komunizmo kūrimui, masių auklėjimui slėpėjo bent du pragmatiniai siekiai: (1) įvairialypę SSRS visuomenę sieti (konsoliduoti) į vieną subjektą bei (2) įskiepyti jai aiškias vertybines gaires. Tai buvo įmanoma įgyvendinti įvairiomis priemonėmis, tačiau tik istorijos mokslas ir paveldas galėjo kurti iliuziją, kad SSRS tautų bendrumas ir sovietinės vertybės turi istorines ištakas¹⁸⁰. O tokios iliuzijos istorinės sąmonės visuomenei buvo gana paveikios.

Sėkmingas SSRS, kaip ir bet kokio kito socialinio vieneto, egzistavimas buvo įmanomas tik esant bendram tapatumui – idėjai, kuri būtų pajėgi

¹⁷⁷ *Жг. Закон Союза Советских Социалистических Республик об охране и использовании памятников истории и культуры* [1976 г.]. Москва, 1976, с. 3 [Preambulė]; ХАЛТУРИН, А.Г. [be pavadinimo]. *Охрана памятников истории и культуры в СССР*. ICOMOS-Москва-Суздаль, 1978, с. 5–6. Dar žr., pavyzdžiui, *Konferencijos „Istorijos ir kultūros paminklų panaudojimas komunistiniam jauniosios kartos auklėjimui“ tezės (1986.11.13)*. Vilnius, 1986; DIRŽINSKAITĖ, Leokadija. *Istorijos ir kultūros paminklų reikšmė patriotiniam, internacionaliniam, visuomenės auklėjimui /metodinė medžiaga pranešimui/*. Vilnius, 1987.

¹⁷⁸ Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 2 г].

¹⁷⁹ *Plg. Закон Союза...*, с. 3 [Preambulė].

¹⁸⁰ Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 152–154.

sovietines tautas susieti į vieną bendruomenę ir tuo pačiu išskirti ją iš kitų. Oficialiuoju sovietinio tapatumo pamatu skelbta komunizmo statyba. Mokslinis komunizmas išvystė atitinkamą *tarybinės liaudies* konceptą. Ne kitu tikslu grubi formuluotė *Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga* keista familiaresne sąvoka *Tėvynė* – ja bandyta įteigti, kad sovietinio subjekto tėvynė yra ne socialistinė respublika ar autonominė sritis (pastarosios tapo *gimtinėmis*), o visa SSRS. Šiam tikslui buvo pasitelktos ir socialistinės revoliucijos bei Antrojo pasaulinio karo atmintys. Temos įkūnijo visas tapatumo formantui reikalingas savybes. (1) Jos turėjo unikalumo (išskirtinumo) dėmenį – tai buvo kertiniai įvykiai tiek SSRS, tiek žmonijos istorijoje ir juose sovietinei liaudžiai teko lyderio bei neabejotino nugalėtojo vaidmuo. (2) Turėjo bendrumo dėmenį. Vienas stipriausių modernių visuomenių saitų yra pasakojimas (mitas) apie bendrą praeitį. Neapsieita be jo ir SSRS. Tik skirtingai nuo nacionalistinės sanklodos visuomenių, kurios savo bendrumo ištakas buvo linkusios perkelti į laikus iki pačios sanklodos atsiradimo (nacijų bendrumas matytas ne nuo jos susiformavimo datos, o tolimiausioje praeityje¹⁸¹), didžiaisiais sovietinės visuomenės pasakojimais tapo 1917 m. ir vėlesni įvykiai. Ankstyvesnės SSRS tautų istorijos bei kultūros pasirodė tiek nesuderinamos ir prieštaringos, kad šiuo pagrindu bendrumo nesiimta konstruoti. Tiesa, bendrumo ištakas bandyta išvelgti klasių kovoje, būdingoje tiek kapitalizmui, tiek feodalizmui, tiek vergovinei santvarkai, tačiau pagal marksistinę teoriją tai buvo bendražmogiškasis klodas, o ne išskirtinė sovietinė savastis. Bendrumo formavimui reikėjo visą bendruomenės teritoriją užklojančios, visus jos subjektus įtraukiančios ir tik jai vienai priklausančios praeities. Tinkamiausi čia vėlgi pasirodė besą revoliuciniai bei karo įvykiai: į juos buvo įtraukta visa SSRS erdvė, šią erdvę jie buvo susaistę bendrais tikslais bei veiksmais (tie, kurie turėjo kitokių siekių, nelaikyti savais ir buvo išskirti už sovietinės visuomenės ribų) ir jie priklausė tik sovietinei liaudžiai. Ir

¹⁸¹ Plačiau žr. ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės...*, p. 213–228; GELLNER, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas...*, p. 76–86, 91–98.

svarbiausia, jie liudijo internacionalinio sambūvio realumą – pastarasis matytas jau bendruose praeities žygdarbiuose, o ne vien neapibrėžtoje komunizmo kūrimo perspektyvoje. (3) Turėjo paveikumo dėmenį. Minimos temos be didesnių išorinių pastangų kėlė grandioziškumo bei fatališkumo pojūtį. Dėl to su jomis susijusias vietas (palikimą) buvo nesudėtinga paversti aukščiausio paveikumo laipsnio memorialais (atminties vietomis). Pastarieji tapdavo veiksmingomis tomis temomis perteikiamų prasmų sklaidos priemonėmis. (4) Temos puikiai derėjo su binarine-opozicine sovietine vertybių schema: jos pasaulį dalijo į dvi stovyklas (opozicijos *revoliucija – reakcionizmas, komunizmas – fašizmas, taika – karas*) ir istoriniais faktais iliustravo, kad esama tik vieno šio dvipoliškumo sprendinio – visiška vienos stovyklos pergalė prieš kitą.

Paveldas sovietinei ideologijai buvo naudingas ir kitose plotmėse, ne tik konstruojant bendrumo saitus. Viena iš pamatinių sovietinės pasaulėvokos kategorijų buvo *progresas*. Ji teigė socialistinės sanklodos pranašumą prieš buržuazinę vakardieną ar apskritai nesocialistinę būtį. Kokybinis ir kiekybinis pranašumas privalėjo būti demonstruojamas visose įmanomose sferose: nuo pramonės iki laisvalaikio praleidimo¹⁸². Paveldas netapo išimtimi. Reikalauta, kad jis atspindėtų ūkinius bei kultūrinius sovietinės visuomenės pasiekimus (tuometėmis frazėmis tariant, atspindėtų „darbininkų klasės, kolūkinės valstietijos ir inteligentijos darbo žygius“ bei „didvyrišką tarybinės liaudies kovą už socializmo ir komunizmo sukūrimą“¹⁸³). Kad pati sovietinė santvarka

¹⁸² Progresyvistinės žiūros neišvengta ir paveldosaugos sferoje. Pokario metais, kol stokota realių rezultatų, pasiekimų išaukštinimui vietoj statistikos būdavo pasitelkiama retorika (pavyzdžiui, РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 4–5; KUMPIŠ, J. *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*. Vilnius, 1950, p. 12, 64). Vėlesniais dešimtmečiais paveldosaugoje buvo įdiegta socialistinio lenktyniavimo metodika, turėjusi užtikrinti darbų kiekybinio augimo kontrolę bei jų apskaitomumą. Žr. *Dėl miestų ir rajonų kultūros įstaigų socialistinio lenktyniavimo 1971–1975 metais. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos Respublikinės Profesinių Sąjungų Tarybos 1971 m. birželio 22 d. nutarimas Nr. 254*. [Vilnius], [1971], p.1–4; *Lietuvos TSR miestų ir rajonų klubinių įstaigų, kultūros ir poilsio parkų, bibliotekų, kultūros paminklų apsaugos ir muziejų 1981–1985 metų socialistinio lenktyniavimo vertinimo kriterijai ir apibendrinimo tvarka*. Vilnius, 1981, p. 3–5, 13–15, 34–36; *Lietuvos TSR kultūros švietimo įstaigų ir Respublikinio kultūros paminklo restauravimo tresto padalinių 1986–1990 metų socialistinio lenktyniavimo sąlygos*. Vilnius, 1986, p. 3–7, 13–14, 24–25, 30–38.

¹⁸³ *Закон Союза...*, с. 3 [Preamble].

gyvavo viso labo kelis dešimtmečius, netapo problema – pradėti įpaveldinti reprezentatyviausi nūdienos objektai; greta antikos ar gotikos šedevrų į paminklų sąrašus traukti ir, pavyzdžiui, XX a. 9 deš. statiniai. Šio reikalavimo motyvai suprantami: vargu ar buvo įmanoma surasti geresnę priemonę sovietiniams pasiekimams išaukštinti nei paveldinių verčių priskyrimas; kaip niekas neabejojo paveldo verte, taip nuo sovietinio produkto paskelbimo paveldu nebederėjo abejoti ir pastarojo istoriniu reikšmingumu, meniškumu ar kokybiškumu. Paradoksalu, kad paveldosaugos diskursas, paprastai siejamas su praeities reliktais, SSRS buvo skirtas dabarties kūriniams ir pasiekimams išaukštinti. Keltinas klausimas, ar tai buvo sąlygota paradigminių dalykų (paradigminio paveldosaugos modelio prasme, žr. 1.1 poskyrį), ar čia tiesiog būta konkrečios visuomenės savitos paveldo sampratos pasireiškimo? Žvelgiant iš paradigminio modelio, paveldosaugą matantį kaip pagal tam tikrus dėsnius besivystantį procesą, pozicijų, susirūpinimas vakar dienos palikimu priskiriamas kompleksinei-struktūrinei paradigmai¹⁸⁴, o pats reiškinys kildinamas iš paveldo sampratos išsiplėtimo bei išaugusios pareigos ir baimės prieš istoriją, kad ateičiai kažkas iš dabarties nebus išsaugota. Priėmus šią žiūrą, sovietinė paveldosauga bendrame paveldosaugos kontekste pasirodytų gana moderni: pirmosios struktūrinės-kompleksinės paradigmos apraiškos „pažangiausiose“ paveldosaugose fiksuojamos nuo 7 deš., o SSRS bent vienas šios paradigmos aspektas jau 8–9 deš. buvo visiškai įsisavintas ir įsitvirtinęs. Vis dėlto labiau argumentuota versija, kad poveikį šiuo atveju darė ne universalios prigimties paveldosauginės sąmonės (paradigmų) kaita, o specifiniai, pirmaisiai ideologiniai, sovietinės sanklodos poreikiai¹⁸⁵.

Aptarti atvejai rėmėsi sovietinės visuomenės palikimu. Tačiau sovietinė ideologija sau parankiu darė ir ikisovietinį palikimą. SSRS save legitimizavo per marksistinę teoriją – nuo to, kiek pastaroji buvo pagrįsta, priklausė ir visos

¹⁸⁴ Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis..., p. 131.

¹⁸⁵ Šie pastebėjimai atskleidžia, kad konkrečiai visuomenei nereikia „laukti“ naujos paradigmos pasireiškimo, kad įvyktų jos paveldosaugos kismai, – tam pakanka ir savųjų kategorijų, tokių kaip *progresas*, sąveikos su paveldosaugos diskursu.

santvarkos pagrįstumas. Nekvestionuotiniais teorijos tikrumo įrodymais tapo socialistinės revoliucijos bei socialistinės visuomenės susikūrimo faktai. Tačiau tas pats marksizmas deklaravo ir savitą istorijos supratimą: (1) visuomenės sankloda yra sąlygota (determinuota) jos ekonominių formacijų; (2) visuomenė dėl ekonominių formacijų kaitos vystosi ir tas vystymas yra dėsningas; (3) esminis vergovinės, feodalinės ir kapitalistinės fazių bruožas – klasinis antagonizmas. Tam, kad istorija nepradėtų byloti kitaip nei apibrėžta marksizmo, ši sritis SSRS buvo monopolizuota centrinio ideologinio aparato ir perkonstruota pagal minėtąjį supratimą. Po perkonstravimo pati istorija kiekvienu savo faktu turėjo patvirtinti, kad marksistinė istorijos teorija yra ne šiaip sau teorija, o tikroji istorijos substancija. Tai privalėjo demonstruoti tiek naratyvinė jos išraiška, tiek ir materialūs relikvai – paveldas. Jo perprasminimas (socialistinio turinio suteikimas) ir pajungimas legitimaciniams tikslams vyko pasinaudojant keliomis interpretacinėmis klišėmis:

- liaudis yra reikšmingas istorijos subjektas – todėl praeitį turi reprezentuoti ne tik valdančiųjų (politinė istorija, profesionalusis menas), bet ir liaudies (valstiečių, darbininkų ir kitų engiamųjų klasių) palikimas;
- išnaudotojų klasės savo gerovę kūrė liaudies rankomis – todėl pirmųjų palikimas priklauso liaudžiai (sovietinei visuomenei) ir yra jos savastis;
- socialinė nelygybė (klasinis antagonizmas) tarp išnaudotojų ir liaudies atsispindėjo jų gyvenamojoje aplinkoje – todėl turi būti saugomas abiejų stovyklų palikimas, kad per jų kontrastą būtų galima paliudyti šią neteisybę;
- liaudį iš priespaudos ir vergovės gali išvaduoti tik socializmas – todėl istorinis liaudies palikimas turi kontrastuoti su sovietinės liaudies nūdienu (pvz., baudžiauninko butis su kolūkiečio), kad per tai atsiskleistų socializmo privalumai;

- visuomenės formacijų (fazių) kaitą lydi ekonominė bei socialinės ir mokslinės minties pažanga – todėl ir palikimas, visų pirma technikos, mokslo, turi liudyti šiuos kokybinius žmonijos poslinkius.

Atkreiptinas dėmesys, kad sovietinės paveldosaugos objektais tapo ir dvarų, religinės bei buržuazinės kultūros relikvai. Vertybės statusas pastariesiems teiktas dėl kelių priežasčių. Pirma, pasinaudojant jais, buvo galima patvirtinti marksizmui naudingas pozicijas – iliustruoti klasinį antagonizmą ar nelygiateisiškumą. Antra, jie įkūnijo savybes, priskiriamas menui. Meno kūriniai, nepaisant oficialiai deklaruoto kultūros klasinio sąlygotumo, priklausė lyg ir viršklasinei sričiai – klasinė prigimtis neužmiršta, tačiau tai neužgožė jų estetinės pusės (šiam kontekste primintina *balzakiškojo paradokso* problema)¹⁸⁶. Pastarieji sovietinei visuomenei tapo svarbūs kaip jos pačios kultūringumo pagrindimas. Čia kliautasi modernioms visuomenėms būdinga logika – kuo tam tikros visuomenės užimamoje teritorijoje esama daugiau istorinių meno šedevrų, tuo ta visuomenė, nepaisant, kad tarp jos ir tų šedevrų nesama jokio tiesioginio ryšio, pripažįstama kultūringesne. SSRS ši paveldo nauda taip pat buvo įsisavinta ir ja naudotasi¹⁸⁷.

Paveldas SSRS naudotas ir totalitariniam režimui įtvirtinti. Sovietiniame visuomenės projekte simbiozavosi du modeliai – marksizmo (komunizmo) ir totalitarizmo. Vienas jų buvo idealusis antstatas, teikęs totalitarizmui būtiną tikslingumą (misiją) bei motyvavęs radikalių veiksmų būtinybę; kitas – reali būtis ir praktika, idėją vertusi kūnu, privertusi įtikėti ar apsimesti tikint komunizmo utopijos tikrumu bei pasiekiamumu. Jų sambūvis pasireiškė ir visuomenės internacionalizavimo klausimu. Komunistinėje vizijoje buvo numatyta, kad šios ideologijos užimama erdvė ilgainiui visais įmanomais

¹⁸⁶ Plg. „[...] tikras menas negali nesiremti gyvenimu, gyvenimo tiesa, tik tos tiesos menininkas gali neišryškinti ar net akcentuoti tik klaidingas idėjas. Išnaudotojų klasių ideologija stengiasi estetinio suvokimo procesą nukreipti sau naudinga kryptimi. Kartais tai pasiseka, o kartais ne, nes tikrasis menas visada daugiareikšmis. Pavyzdžiui, visiems žinomas Rafaelio paveikslas „Siksto madona“ vienodai sukrečia visokių įsitikinimų žmones, tačiau vieni jame mato įprasmintą moters, motinystės idėją ir grožį, kiti pirmiausia gali suvokti dievybės idėją [...]“. AREŠKA, Vitas. Ideologinė meno funkcija. *Kultūros barai*, 1970, gegužė, p. 47.

¹⁸⁷ Plg. JURKŠTAS, Vytautas; MIŠKINIS, Algimantas. Mūsų „vizitinė kortelė“. *Kultūros barai*, 1970, lapkritis, p. 31.

aspektais turi tapti vienalytė: vietoj klasių antagonizmo įsivyrauti beklasės visuomenės idilė; išnykus klasėms, išnykti ir valstybės institutas (valstybių sienos); kultūrų ir kalbų įvairovę pakeisti viena bendra kalba bei kultūra. O totalitarizmui egzistavimui itin parankus buvo vieno viename principas (viena valstybė / teritorija = viena visuomenė = viena kultūra = viena sąmonė), gerokai lengvinęs visuomenės kontrolės bei jos kūrimo uždavinius. Skirtumo būta tik tokio, kad pirmasis deklaravo iš esmės naujos visuomenės ir kultūros formos atsiradimą, antrasis kultūrinę įvairovę buvo linkęs pakeisti viena jau egzistuojančia – rusų – kultūra. Paveldosaugos plotmėje tai virto tendencija SSRS tautų palikime ieškoti rusiškojo dėmens – istorinių ir kultūrinių saitų su šia tauta. Kas sovietinėje paveldosaugoje vadinta „broliškos mūsų šalies tautų draugyste“¹⁸⁸, išties ir visų pirma reiškė „broliškumą“ su Maskva. Vienos kultūros išskirtinumas sovietinę terpe darė erdviškai ir istoriškai įcentrinta. Be to, šis įcentrintas pasaulis turėjo ribas, už kurio plytėjo jam priešiškas pasaulis – tai apibrėžta kaip Rytų (su centru Maskva) ir Vakarų antagonizmas. Totalitarizmui gąsdinimas priešais buvo dar viena visuomenės telkimo ir dėmesio nukreipimo nuo problemų, kurių nereikia matyti, priemonė. Tad priešojutimas tapo nuolatine sovietinės visuomenės būkle, o jai palaikyti naudotasi ir istorija: skiepyta, kad grėsmė iš Vakarų prasidėjo ne sulig 1917 m. revoliucija, Antruoju pasauliniu ar Šaltuoju karu, o yra istoriškai užkoduota (dėsnis) ir atsekama bent jau nuo vokiečių riterių invazijos pradžios.

Apibendrinant paveldas sovietinei sanklodai pasirodė esąs aktualus bent keturiais aspektais:

- sovietinio tapatumo (socialinio-teritorinio vientisumo) konstravime;
- marksistinės istorijos vizijos pagrįstumo argumentavime;
- socializmo kokybinio pranašumo įvaizdžio formavime;
- nuolankumo centrui (Maskvos valdžios įtvirtinimo) formavime.

¹⁸⁸ Закон Союза..., c. 3 [Preambulė].

Sovietinėje paveldosaugoje būta dviejų oficialių paveldo verčių modelių. Pirmoji sistema įvardyta *kultūrinių verčių* sąvoka ir ja kaip svarbiausios išskirtos *istorinė, mokslinė* bei *meninė* vertės. Tokiu pavidalu ji buvo išdėstyta 1949 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimo *Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti* priede ir 1976 m. SSRS *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme*¹⁸⁹. Konceptas rodė klasikinės paveldo vertės kategorijos įsisąmoninimą ir atliko viešosios motyvacijos, turėjusios elementariai paaiškinti, kodėl saugomas paveldas, vaidmenį. Viešumas pareikalavo jį apvalyti nuo ideologinių pretenzijų¹⁹⁰. Antrąją sistemą sudarė tai, kas savo laiku vadinta paminklų *rūšimis*¹⁹¹. Iš tiesų tai nebuvo vien paveldo tipologijos dalykas, o savitas konceptas, apjungęs tipologijos, verčių ir ideologijos sferas. Modeliu išskirtos keturios paveldo rūšys – *archeologijos, architektūros, dailės* bei *istorijos*. Joms priskirti atitinkamą – archeologinę, architektūrinę, dailės ar istorinę – vertę turintys objektai¹⁹². Aiškiau tarus, jei objektas vadintas architektūros paminklu, vadinasi, jis yra reikšmingas architektūrine verte. Tačiau tuo pačiu, oficialiosios paveldosaugos traktavimu, tai apibrėžė, kad jis ir teturi vien šią vertę. Jei manyta, kad tam pačiam objektui būdinga dar ir kita vertė, pavyzdžiui, istorinė, jam būdavo suteikiamas istorijos paminklo statusas. Iš principo pagal šią sistemą objekto verčių kiekis priklausė nuo to, kelioms paminklų grupėms (rūšims) jis buvo priskirtas. Taigi sovietinė

¹⁸⁹ „Visi SSR Sąjungos teritorijoje esantys kultūros paminklai, turintys mokslinę, istorinę ar meninę reikšmę, yra neliečiamas visaliaudinis turtas ir yra saugomi valstybės.“ (1948 m.); „Istorijos ir kultūros paminklai yra statiniai, atminimo vietos ir daiktai, [...], materialinės ir dvasinės kūrybos kūriniai, turintys istorinę, mokslinę, meninę arba kitokią kultūrinę vertę.“ (1976 m.). Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 1]; dar žr. ten pat. p. 5 [str. 4]; Закон Союза..., с. 4 [стат. 1]; dar žr. ten pat p. 6, 9, 11 [str. 5, 12, 20, 21].

¹⁹⁰ Istorinės, meninės ir mokslinės verčių trejybė žinota platesniame europiniame kontekste, tad nelaikytina sovietinės paveldosauginės minties produktu. Ji fiksuota jau pirmajame tarptautiniame paveldosaugos dokumente – 1931 m. *Atėnų chartijoje. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931* [interaktyvus]. 1931 [žiūrėta 2008 m. liepos 15 d.], art. 2. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/athens_charter.html>.

¹⁹¹ Закон Союза..., с. 5 [стат. 5]; Pratarinė. Iš Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas..., p. 3.

¹⁹² РІг. ЖУКАУСКАС, К. К. Просвещение, наука, культура. Из Атлас Литовской ССР. Москва, 1981, с. 193.

paveldo tipologija kartu buvo ir paveldo vertinimo bei interpretavimo kontrolė, turėjusi užtikrinti, kad paminklui nebus priskiriama daugiau verčių (prasmių) nei suteikta atsakingų institucijų. Pastaroji verčių samprata paprastai būdavo apreiškiama greta kultūrinių verčių koncepto, t. y. tuose pačiuose paveldosauginiuose aktuose¹⁹³. Skirtumas tarp dviejų sistemų buvo toks, kad pirmoji tebuvo deklaracija, antroji – paveldosaugos praktikoje taikytas modelis.

Iš visų keturių paveldo grupių didžiausias ideologinis krūvis priskirtas istorijos paminklams – jie praktiškai vieninteliai turėjo įkūnyti visas politiniam orientavimui (sovietinei ideologijai) aktualias temas. Pagrindimo dėlei prisimintinas 1976 m. istorijos paminklų apibrėžimas:

[...] istorijos paminklai – pastatai, statiniai, atminimo vietos ir daiktai, susiję su svarbiausiais istoriniais įvykiais liaudies gyvenime, visuomenės ir valstybės vystymusi, revoliuciniu judėjimu, su Didžiąja Spalio socialistine revoliucija, Pilietiniu ir Didžiuoju Tėvynės karu, socializmo ir komunizmo statyba, tarptautinio solidarumo stiprinimu, [...].¹⁹⁴

Grupės išskirtinumą patvirtina ir 6–7 deš. terminologija: *istorijos paminklai* buvo visiškai sutapatinti su *revoliucijos paminklais* – atsirado sąvoka *istoriniai-revoliuciniai paminklai*¹⁹⁵. Taigi šis paminklų tipas turėjo tapti pagrindiniu internacionalinio – sovietinius ideologinius poreikius geriausiai atitinkančio arba idealaus – paveldo resursu. Atitinkamai nemenkai relikštų daliai, kurie iš šiandienės perspektyvos suvoktini kaip istoriniai, istorinė

¹⁹³ Pavyzdžiui, Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 1, 2].

¹⁹⁴ Закон Союза..., с. 5–6 [стат. 5]. Даг žг. Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 2 г].

¹⁹⁵ Pavyzdžiui, О состоянии учета, охраны и пропаганды историко-революционных памятников в Ивановской области (решение [Президиума Научно-методического совета по охране памятников культуры Министерства культуры СССР] от 25 октября 1965 г.). Из *Документы по охране и пропаганде памятников культуры*. Москва, 1966, с. 13–14; Об историко-революционных памятниках в Узбекской ССР (решение [Президиума Научно-методического совета по охране памятников культуры Министерства культуры СССР] от 24 января 1966 г.). Из *Документы по охране и пропаганде памятников культуры*. Москва, 1966, с. 21–22; *Pažyma apie Lietuvos TSR teritorijoje esančių istorinių-kultūrinių paminklų padėtį ir priemones jų apsaugai pagerinti* [1958 m. ?]. LYA, f. 1771, ap. 191, b. 528, l. 91–120; STRAVINSKAS, A. *LTSR kultūros paminklų apsauga*. Vilnius, 1958, p. 1, 25; *Varėnos rajono istorinių-revoliucinių, architektūrinių ir archeologinių paminklų sąrašas*. Varėna, 1969.

vertė nebuvo priskirta – apsiribota jų paskelbimu architektūros ar dailės paminklais. Taip sovietinis istorijos diskursas buvo apsaugomas nuo ikirevoliucinių ar su išnaudotojų klasėmis susijusių objektų pertekliaus. Kitaip tariant, pasinaudojus identifikavimo priemonėmis, paveldu kuriama istorija buvo padaroma labiau socialistine nei ji galėtų būti suprantama be pastarųjų įsikišimo. Kitos paveldo rūšys internacionalizacijos buvo paveiktos mažiau: architektūros ir dailės paminklų sąrašai teprivalėjo būti papildomi socialistinės epochos kūriniais, o archeologinio paveldo atveju ryškiau ideologizuotų direktyvų, rodos, visiškai nebūta.

3.2. REALYBINIO DVILYPUMO DĖMENS SAMPRATOS MODELIS

Paveldo realybinio dvilypumo dėmuo SSRS buvo susietas su istorijos diskursu – jo supratime lemiantį vaidmenį atliko *istorinio laiko* kategorija, reiškiniui suteikusi savybę įkūnyti ir liudyti praeitį. Tokia traktuote neišsiskirta iš bendro Europos konteksto: XX a. pirmoje pusėje čia galutinai atsisakyta paveldosaugos bei meno teorijų simbiozės, vyravusios XIX a., ir pereita prie paveldo kaip istorijos ženklo sampratos (akivaizdesniu poslinkio tašku laikytina 1931 m. Atėnų chartija). SSRS žinotos ir Tolimųjų Rytų šalių, pavyzdžiui, Japonijos, patirtys¹⁹⁶, pasižymėjusios savitomis realybino dėmens ir apskritai paveldosaugos sampratomis, tačiau, pastarosios tiesioginės įtakos sovietinei paveldosaugai nepadarė.

Paveldo susiejimą su istoriškumu sovietinėje visuomenėje geriausiai patvirtina restauravimo darbų principai. Šiuo klausimu SSRS būta kelių žiūrų. Viena jų buvo grįsta pagarba istorinei materijai ir pasižymėjo reikalavimu griežtai atskirti mokslinius faktus nuo hipotezių bei autentišką materiją nuo per

¹⁹⁶ Žr. „Parduotos vasaros“ [interviu su: SIMANAVIČIUS, Žibartas]. *Kultūros barai*, 1981, rugsėjis, p. 32–33; LAUČKAITĖ, Laima. Tautodailės relikvų likimas. *Kultūros barai*, 1988, balandis, p. 36; GERKLA, Giedrius. Atgimęs arsenalas. *Literatūra ir menas*, 1988, gegužės 28, p. 7.

restauravą pridėtos (atkurtos). Teigta, kad hipotezės negali būti paveldotvarkos darbų pagrindu, o tai, kas atkurta, privalo turėti dabarties žymę. Kita žiūra pasireiškė paveldo vaizdiškumo vertinimu. Pastaruoju atveju pagrindiniu restauravimo tikslu iškeltas objekto istorinės formos pilnatvės atkūrimas, tad, kompensuojant žinių stygių, priimtinomis laikytos ir mokslinės hipotezės, analogijų (formos perkėlimo nuo vieno objekto kitam) metodas, o istorinės ir atkurtos materijos atskyrimo principas, kaip darkantis vaizdą, ignoruotas (žr. 4.3 poskyrį). Nepaisant sampratų prieštaravimo, jos abi buvo paveiktos istoriškumo pajutimo, tik pirmoji paveldą siekė išsaugoti kaip nesuklastotą praeities pažinimo šaltinį, antroji – sukurti istorijos iliustracijas. Tačiau esmingiausia, kad kiekvienas paveldo objektas čia suvoktas kaip įkūnijantis tik jam vienam būdingą istorinio laiko liniją (turintis savo nepakartojamą istoriją) ir dėl to esantis iš principo vienetinis (originalus). Kita vertus, minėtos žiūros atskleidžia, kad paveldo istoriškumas patirtas pojūčiais, per vaizdą, ir abstrahuotai-mentališkai, per labiau įsisąmonintą nei fiziškai užčiuopiamą materijoje įsikūnijusią istoriškumo substanciją.

Istoriškumo patyrimas, kalbant apie tęstinumo aspektą, sovietinėje visuomenėje buvo nevienareikšmis. Tam įtaką darė marksistinė istorijos traktuotė. Marksizmo supratimu, kiekvienos naujos ekonominės formacijos atsiradimas vykdavo senosios formacijos sunykimo sąskaita, vadinasi, senoji visuomeninė sankloda ne tik turi pasitraukti iš istorijos arenos, bet ir nebetenka tęstinumo. Pirmykštė-bendruomeninė ir vergovinė santvarkos, feodalizmas suvokti kaip baigtiniai istorijos tarpsniai, nebeturintys jokių tiesioginių sąlyčių su šiandienos visuomene. Atitinkamų epochų paveldas buvo pažymėtas *distanciškumo* dėmeniu. Kapitalizmas laikytas tebesitęsiančiu istorijos periodu, gyvybingu nesocialistinėse šalyse ir socialistinių visuomenių ikirevoliucinės sąmonės likučiuose bei tebedarančiu neabejotiną poveikį socialistinei visuomenei. Tiesa, jis buvo pripažįstamas dėl neišvengiamo realumo, o ne vertingumo – jį, kaip pagrindinį trukdį komunizmo išsipildymui, stengtasi

išguiti bet kokiomis priemonėmis. Kapitalistinės visuomenės palikimas taip pat buvo pažymėtas distanciškumo dėmeniu, tačiau šis buvo kitokios prigimties nei ankstesnių epochų reliktais priskirtasis. Pirma – jis buvo ne susiformavęs natūraliai, o forsuojamas – dirbtinai diegtas. Antra – buvo sąlygotas ne istorijos pertrūkio jausmo (laiko diskurso), o nepakantumo kitokių prasmų ir verčių egzistavimui (semiotinio ir aksiologinio diskursų) (ir tik vėliau, įsitvirtinus pastarojo pobūdžio distanciškumui, jis būdavo pakeičiamas istoriniu distanciškumu). Distanciškumo ar svetimumo jausmas konkrečiu atveju turėjo padėti greičiau nutraukti ryšius tarp kapitalistinio palikimo ir kapitalistinės sąmonės ar atminties. Kur saitai buvo per daug stiprūs ar pats palikimas nepasiduodavo perinterpretavimui, eita lengvesniu keliu – objektas būdavo priskiriamas kultūrinio palikimo atrankos sferai ir fiziškai sunaikinimas. Socializmo epocha suvokta kaip esatis. Tačiau ir ji turėjo savo istoriją, skaičiuojamą nuo socialistinės revoliucijos ar komunizmo idėjos gimimo. Savita, kad šis istorinis tarpsnis ir jo palikimas buvo patiriamas betarpiškai, be distanciškumo jausmo – socialistinė praeitis sovietinei visuomenei buvo gyva ir tęstinė.

Marksistinėje pasaulėvokoje greta ekonominių formacijų kaitos klausimo reikšminga buvo ir klasių problema. Komunizmo teorijoje teigta, kad sulig socialistine revoliucija turi prasidėti beklasės visuomenės kūrimasis. Atitinkamai sovietinėje visuomenėje turėjo nelikti jokių atskiros klasės gyvybingumą (kultūrinį tęstinumą) palaikančių ženklų. Iš buvusių „išnaudotojų klasių“ tęstinumo galimybė buvo atimta: dvarininkija ir buržuazija likviduotos, dvasininkijos galios apribotos. Vienintele jungtimi tarp ikirevoliucinės bei sovietinės visuomenių buvo pripažinta liaudies kultūra. *Liaudies kultūros* sąvoka SSRS apibendrintai vadintas visų engtųjų klasių palikimas, tačiau praktikoje ji dažniausiai tapatinta su valstiečių kultūra. Darbininkų klasės (nors ji socializmo kelta kaip pagrindinis revoliucijos subjektas) palikimas pasirodė sovietinės visuomenės, kurios didžioji dalis šaknų buvo valstietiškos, vangiai

priimamas kaip savastis, be to, pernelyg jaunas ir sunkiai įpaveldinamas. Deja, ir liaudies kultūros tęstinumas buvo daugiau deklaratyvus nei realus: po kolektyvizacijos ir principo *kultūra socialistinė turiniu ir nacionalinė forma* įdiegimo senoji agrarinė kultūra devalvavosi iki tautodailės ir folklorinių ansamblių judėjimų, kultivavusių vien estetinį bei pramoginį tradicijų aspektus¹⁹⁷. SSRS būta dar vienos tęstinės kultūros formos – religijos. Skirtingai nuo liaudies kultūros, ši išties buvo išsaugojusi gyvus saitus su praeitimi, tačiau socialistinėje šalyje jos oficialus pripažinimas paveldu buvo neįmanomas. Kaip gyva kultūra (tradicija) religija egzistavo vien atskirų socialinių grupių rėmuose, o viešo įteisinimo galėdavo sulaukti tik nuo tradicijos atskirtos, numarintos, formos, t. y. kas jau suvokta kaip architektūra, dailė, bet nebe tikėjimas. Apibendrintai tarus, visas klasinės prigimties paveldas, išskyrus nematerialiąsias liaudies kultūros formas, sovietinėje visuomenėje turėjo distanciškumo dėmenį. Tuo liudyta ir teigta, kad jo kūrėjai – klasės – yra praeitis ir su nūdienu neturi jokių sąsajų. Betarpiškumo savybė buvo suteikta tik sovietinės visuomenės palikimui, kuris tuo pačiu buvo ir socializmo epochos palikimas. Kita vertus, distanciškumas buvo viena iš sąlygų greta ideologinės naudos leidusių SSRS pripažinti ir ikirevoliucinį palikimą: ši kategorija buvo savotiškas garantas, užtikrinęs, kad paveldas yra nepajėgus atgaivinti ikisovietinės atmintis ir nekelti grėsmės sovietinei realybei. Nepajėgumą turėjo sustiprinti ir perinterpretavimo priemonės. Perinterpretavimo laipsnis vėlgi buvo sąlygotas epochinės ir klasinės relikto priklausomybės. Pirmykštės-bendruomeninės, vergovinės, feodalinės, kapitalistinės sanklodos bei išnaudotojų klasių palikimo turinys privalėjo būti pakeistas socialistiniu, o kapitalistinio palikimo atveju perdirbimų neišvengdavo ir fizinė forma – šalinti buržuaziniai valstybingumo ženklai, užrašai ir pan. Ta pati tendencija, turinio susocialistinimas, galiojo ir ikisovietiniam liaudies kultūros palikimui. Vienintelis sovietinis (socialistinis)

¹⁹⁷ Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 248–249.

palikimas galėjo egzistuoti nepatyręs transformacijų. Išimtis šioje logikoje buvo sakralinis palikimas: nors ir buvo sukurtos jo nuprasminimo priemonės, nesvarbu, ar jis buvo sukurtas feodalizmo, kapitalizmo ar socializmo epochoje, tam tikrais periodais praktikuotas jo fizinis naikinimas.

3.3. SOVIETINIŲ MODELIŲ RAIŠKA LIETUVOS PAVELDO APSKAITOJE

Lietuvos paveldo apskaita (identifikavimas) buvo grįsta išskirtinai sovietiniu paveldo verčių (aktualumo dėmens) modeliu. Pirmiausia tai atsispindėjo oficialiose reglamentacijose. Istoriografijoje linkstama didžiuotis 1967 m. LSSR *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo* nesavalaikiškumu: jis buvo vienas iš pirmųjų tokio pobūdžio aktų visoje SSRS; atitinkamas sąjunginio lygmens dokumentas priimtas beveik po dešimties metų (1976 m.)¹⁹⁸. Tačiau tai, kas šiame akte buvo susiję su paveldo vertėmis ir tipologija, iš esmės tebuvo 1948 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimo *Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti* priedo (analogiški dokumentai LSSR priimti 1949 m.) apibrėžčių bei frazių pakartojimas. Palyginimui:

SSRS *Kultūros paminklų apsaugos padėtis* (SSRS Ministrų Tarybos nutarimo priedas), 1948 m.:

Visi SSR Sąjungos teritorijoje esantys kultūros paminklai, turintys mokslinę, istorinę ar meninę reikšmę, yra neliečiamas visaliaudinis turtas ir yra saugomi valstybės.¹⁹⁹

LSSR *Kultūros paminklų apsaugos nuostatai*, 1949 m.:

¹⁹⁸ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 28. Kultūros paminklų apsaugos įstatymai SSRS pirmiausia pasirodė Estijoje bei Lietuvoje. Vėliau sekė Uzbekijos (1968 m.), Armėnijos, Baltarusijos, Moldavijos (visos 1969 m.) SSR ir kt. ВОЛЮДИН, П. А. *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*. Москва, 1971, с. 14, 15, 18, 20.

¹⁹⁹ Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 1].

Visi esami Lietuvos TSR teritorijoje kultūros paminklai, turintieji mokslinę, istorinę arba meninę vertę, yra neliečiamas visos liaudies turtas ir yra valstybės saugomi.²⁰⁰

LSSR *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*, 1967 m.:

Visi Lietuvos TSR teritorijoje esantys kultūros paminklai, kurie yra valstybės, kooperatinių, visuomeninių organizacijų nuosavybė arba asmeninė piliečių nuosavybė ir turi mokslinę, istorinę ar kultūrinę vertę, yra valstybės apskaitoje ir jos saugomi.²⁰¹

Taigi iš sovietinio modelio buvo perimta deklaratyviųjų verčių, apibendrintai vadintų *kultūrinėmis vertėmis*, trijulė (*istorinė, meninė* bei *mokslinė* vertės). Tiesa, Lietuvoje neapsiribota vien mechanišku formuluotės perkėlimu. Šias kategorijas siekta bent jau idėjiškai integruoti į paveldosaugos praktiką: įstatymo taikymo instrukcijoje (1972 m.) minėtosios vertės apibrėžtos kaip pamatinė paveldo tyrimų ir restauravimo darbų substancija²⁰². Buvo perimtas ir paveldo grupavimo į keturias rūšis (*architektūros, archeologijos, dailės*²⁰³ bei *istorijos* paminklus) principas. Tik įstatyme trims iš jų buvo sukurti originalūs, abstraktesni ir lietuviškuosius kontekstus labiau atitinkantys, apibūdinimai. Neliesta vienintelė *istorijos paminklų* kategorija – pažodžiui pakartotas Maskvos parengtas apibrėžimas. Palyginimui:

SSRS *Kultūros paminklų apsaugos padėtis* (SSRS Ministrų Tarybos nutarimo priedas), 1948 m.:

d) istoriniai paminklai: statiniai ir vietos, susiję su svarbiausiais istoriniais įvykiais SSRS tautų gyvenime, revoliuciniu judėjimu, pilietiniu ir Didžiuoju Tėvynės karais, socializmo kūrimu; memorialinės reikšmės paminklai, susiję su įžymių valstybės ir politinių veikėjų, liaudies didvyrių bei įžymių mokslo meno ir technikos veikėjų gyvenimu ir veikla, jų kapai; technikos, karybos, ūkio ir buities istorijos paminklai.²⁰⁴

²⁰⁰ Kultūros paminklų apsaugos nuostatai..., p. 6 [str. 1].

²⁰¹ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos 1967 m. balandžio 15 d. Iš *Kultūros-švietimo įstaigų administravimo žinynas*. Vilnius, 1975, t. 1, p. 236 [str. 1].

²⁰² Žr. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Patvirtinta Lietuvos TSR kultūros ministro 1972 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 387. Iš *Kultūros-švietimo įstaigų administravimo žinynas*. Vilnius, 1975, t. 1, p. 253 [str. 72 c, 75, 97].

²⁰³ *Dailės paminklai* iki 7 deš. vadinti *meno paminklais*.

²⁰⁴ Приложение к постановлению..., с. 5 [стат. 2 г].

LSSR Kultūros paminklų apsaugos nuostatai, 1949 m.:

d) istoriniai paminklai: statiniai ir vietos, surišti su svarbiausiais istoriniais įvykiais TSRS tautų gyvenime, su revoliuciniu judėjimu, pilietiniu ir Didžiuoju tėvynės karais, su socialistine statyba; memorialinės reikšmės paminklai, susieti su įžymių valstybinių ir politinių veikėjų, liaudies didvyrių ir garsių mokslo, meno ir technikos veikėjų gyvenimu ir veikla, jų kapai; karo technikos, ūkio ir buities istorijos paminklai.²⁰⁵

LSSR Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 1967 m.:

d) istorijos paminklai – daiktai, reti spaudiniai, statiniai, vietos, susijusios su istoriniais įvykiais, revoliuciniu judėjimu, pilietiniu ir Didžiuoju tėvynės karais, socialistine statyba, įžymių valstybinių ir politinių veikėjų, liaudies didvyrių, garsių mokslo, literatūros, meno ir technikos darbuotojų gyvenimu bei veikla, ir šių asmenų kapai; karybos, ūkio ir buities istorijos paminklai.²⁰⁶

Toks išskirtinumas ir atsargumas buvo nulemtas pačios kategorijos svarbos: prisimintina, kad pagal sovietinį paveldosaugos modelį istorijos paminklų grupė turėjo tapti pagrindiniu sovietinį tapatumą ir atitinkamas pasaulėvokines orientacijas įkūnijančio paveldo aruodu bei apsaugoti sovietinį istorijos diskursą nuo nacionalinės prigimties relikto pertekliaus. Variacijų, kai kalba ėjo apie ideologinio aparato monopolizuotą sferą, SSRS negalėjo būti. Taigi Lietuvos, kaip ir visų kitų SSR, paveldo apskaitoje remtasi dar stalinmečiu suformuluotomis schemomis. Nepakitusiomis jos išliko per visą sovietmetį²⁰⁷.

Atskiro dėmesio vertas 1958 m. LKP CK biuro nutarimas *Dėl kultūros paminklų apsaugos priemonių pagerinimo*. Tai buvo pirmasis Maskvos tiesiogiai nepadikuotas LSSR valdžios susirūpinimo paveldosauga aktas.

²⁰⁵ Kultūros paminklų apsaugos nuostatai..., p. 7 [str. 2].

²⁰⁶ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas..., p. 236 [str. 2 d].

²⁰⁷ Apibendrinant sovietinės paveldo verčių schemos be didesnių transformacijų, SSRS lygmenyje, iš 1948 m. nutarimo *Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti* buvo perkeltos į 1976 m. SSRS *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymą*, LSSR lygmenyje, – iš 1949 m. *Kultūros paminklų apsaugos nuostatų* į 1967 ir 1977 m. įstatymus. Tiesa, LSSR iki 7 deš. juridškai tebegaliojo 1940 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*, tačiau praktikoje nuo 1945 m. jis nebetaikytas. Žr. *Pasiūlymas Dėl Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsaugos Įstatymo projekto* [LSSR Ministrų Tarybos dokumentas, 1959 m.]. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 218; *Projektas. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Kultūros paminklų apsaugos įstatymas* [1959 m.]. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 225 [str. 19].

Dokumente išskirtos paveldo vertės, tipologija buvo identiškios bendrasovietinėms apibrėžtims. Tačiau pastarosiomis neapsiribota ir pasistengta detalizuoti, kas Lietuvoje vis dėlto turėtų būti laikoma paveldu. Tam pasirinkta liberaliausia, kokia tik buvo įmanoma marksizmo-leninizmo rėmuose, pozicija. Aiškiai atsisakyta *dviejų kultūrų kiekvienoje nacionalinėje kultūroje* modelio, vedusio prie palikimo dalybos pagal klases ir vienos jo formų (išnaudotojų palikimo) atmetimo²⁰⁸. Vietoj to akcentuota V. Lenino tezė apie visos žmonijos raidos palikimo perimamumą ir jo perdirbamumą²⁰⁹. Kad šiuo atveju po sąvoka *visos žmonijos raidos kultūra* neslypėjo tik pažangioji žmonijos linija, patvirtina to paties dokumento formuluotės: „kultūros paminklai, nepaisant jų pirminės paskirties, yra objektyvūs darbo liaudies [...] [kultūros ir istorijos] atspindžiai, [...] liudytojai“²¹⁰. Tai turėjo užtvirtinti ir juo aktualizuotos paminklų grupės:

- pilys, įvardyti 5 konkretūs objektai (Vilniaus Aukštutinė, Trakų, Kauno, Panemunės, Biržų);
- parkai – 4 objektai (Raudonės, Panemunės, Rietavo, Plungės);
- dvarų sodybos – 2 objektai (Paežerių, Pakruojo);
- kulto pastatai – 2 objektai (Vilniaus arkikatedra, Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia);

²⁰⁸ Plg. „*Kiekviena nacionalinė kultūra turi, nors ir nebrandžių, demokratinės ir socialistinės kultūros elementų, nes kiekvienoje nacijoje yra darbo žmonių ir išnaudojamųjų masės [...]. Bet kiekvienoje nacijoje taip pat yra buržuazinė kultūra (o daugiausia dar juodašimtiška ir klerikalinė), ir ne tik jos „elementų“ – ji yra vyraujanti kultūra. Dėl to „nacionalinė kultūra“ apskritai yra dvarininkų, dvasininkų, buržuazijos kultūra. [...] Keldami „internacionalinės demokratizmo ir viso pasaulio darbininkų judėjimo kultūros“ šūkį, iš kiekvienos nacionalinės kultūros mes imame tikrai demokratinius ir socialistinius jos elementus, imame juos tikrai ir būtinai kaip kiekvienos nacijos buržuazinės kultūros, buržuazinio nacionalizmo priešybę.“. LENINAS, Vladimiras. Kritinės pastabos..., p. 118.*

²⁰⁹ „Būtina gerai suvokti Tarybinės valstybės įkūrėjo V. I. Lenino žodžius, kad „aiškiai nesuprasdami to, jog tik gerai pažįstant kultūrą, per visą žmonijos raidą, tik ją perdirbant galima kurti proletarinę kultūrą, – to nesuprasdami mes šio uždavinio neišspręsimė“ (Leninas, *Raštai*, t. 31, p. 262).“ LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros..., p. 261. Tiesa, 6 deš. Lietuvoje *dviejų kultūrų kiekvienoje nacionalinėje kultūroje* modelio nebuvo visiškai atsisakyta. Juo taip pat nuosekliai ir sąžiningai remtasi, tik jau ne paveldosaugos, o kultūrinio palikimo atrankos (naikinamosios selekcijos) sferoje. Nors abiejų modelių autorystė priskirta vienam asmeniui (V. Leninui) ir nors savo poveikiu palikimui jie buvo kardinaliai priešingi (sunaikinimas ir išsaugojimas), tai netapo problema.

²¹⁰ LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros..., p. 262.

- archeologijos paminklai – grupė paminėta, bet neįvardytas nė vienas konkretus objektas;

- revoliucijos paminklai – grupė paminėta, bet neįvardytas nė vienas konkretus objektas.

Taigi feodalinės epochos, dvarų bei religinės kultūros palikimas laikytas tokiu pat įpaveldinamu, kaip ir revoliucinis. Apskritai, 6 deš. antrojoje pusėje Lietuvos kultūroje liautasi išvelgti vien tik internacionalinį bei nacionalistinį polius ir pradėtas atrasti nacionalinis dėmuo²¹¹. Po nacionalinės kultūros, kaip vienos iš socialistinės kultūros formų ir dėl to vertingos kultūros, skraiste papuolė ir naikinamosios selekcijos sferai nepriskirtas palikimas. Jo pripažinimas tuomet akivaizdžiausiai reikėsi per paveldotvarką. Šios praktikos objektai visiškai sutapo su 1958 m. nutarimu aktualizuotomis paveldo grupėmis²¹². Vis dėlto pats nacionalumas, kaip ir paveldas, išliko sovietinių kultūros modelių rėmuose bei kontrolėje. Pirma, nukrypimus nuo normų, pavyzdžiui, per didelį susižavėjimą ikirevoliucine praeitimi, visada būdavo galima neutralizuoti apkaltinus nacionalizmu ar vieningąja srove. O kadangi SSRS tarp *nacionalumo* ir *nacionalizmo* kategorijų niekada nebuvo nubrėžta aiški riba (ji slankiota priklausomai nuo valdžios poreikių), nuo atitinkamo pasmerkimo niekas nebuvo apsaugotas. Būtent tokio ribų perslankiojimo pasekmes Lietuvos paveldosaugai teko patirti per vadinamąjį

²¹¹ Pavyzdžiui, teatrų repertuaras pasipildė senosios Lietuvos istorijos tematikos kūriniais (1956 m. Vytauto Klovos opera *Pilėnai*, 1957 m. Juozo Gružo drama *Herkus Mantas*, 1957 m. Juozo Indros baletu *Audronė*); pradėtos atgaivinti kai kurios senosios lietuvių šventės bei papročiai (1957 m. ant Rambynų kalno surengta tarprajoninė Joninių šventė, 1958 m. miestų ir rajonų valdžia įpareigota „visomis priemonėmis skatinti kolūkinį derliaus, Joninių, sėjos pabaigtuvių ir kitų švenčių organizavimą, atgaivinti gražiausius senuosius liaudies papročius ir apeigas, suteikiant jiems naują socialistinį turinį“); 1960 m. iškilmingai atšventas Žalgirio mūšio 550-ųjų metų jubiliejus ir pan. LKP CK biuro nutarimas dėl Valstybinio akademinio operos ir baletų teatro partinės organizacijos idėjinio-politinio darbo. 1958 m. sausio 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 252; LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimas, reglamentuojantis jubiliejinės Dainų šventės surengimo tvarką. 1958 m. kovo 17 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 256–259; LKP CK sekretoriaus V. Niunkos laiškas SSKP CK dėl Žalgirio mūšio metų minėjimo panaudojimo sovietų valdžios autoritetui stiprinti. 1960 m. gegužės 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 279–280. Dar žr. STREIKUS, Arūnas. Įvadas..., p. 18.

²¹² Žr. GLEMŽA, J. Svarbesni paminklotvarkos..., p. 92–99.

Trakų salos pilies skandalą 1960–1963 m.²¹³. Antra, į nacionalumo kategoriją, o per tai ir į paveldo statusą galėjo pretenduoti tik reiškiniai, pajėgūs perteikti internacionalines prasmes (t. y. galintys talpinti socialistinį turinį). Tai nacionalinę kultūrą ne tik vertė visuomenės sovietizavimo įrankiu²¹⁴, bet ir ją pačią apvalė nuo ideologiškai nepriimtinių ar abejotinių elementų. Be atitinkamų saugiklių neapsieita ir 1958 m. nutarime. Dokumentu paveldui suteiktos labai konkrečios paskirtys ir apibrėžtys²¹⁵:

- liudyti ir iliustruoti lietuvių liaudies istoriją bei kultūrą;
- tarnauti masių politinio bei komunistinio auklėjimo tikslams;
- būti panaudojamu prieš buržuazinę nacionalistinę ideologiją ir buržuazinį nacionalistinį Lietuvos praeities idealizavimą;
- teisingai, marksistiškai, nušviesti lietuvių liaudies istoriją.

Jomis paveldo kategorija buvo visiškai sutapatinta su nacionalumo dėmeniu (lietuvių liaudimi) ir iš principo atribota nuo nacionalizmo. Tačiau tos pačios apibrėžtys paveldo neleido suprasti kitaip, kaip tik turintį socialistinį turinį. Tai užtvirtino pamatinių sąvokų detalizavimas: sąvoka *liaudis* omenyje turėta „darbo liaudis“, t. y., kas nūdienoje sudarė sovietinę liaudį, o istoriškai – engtąsias klases; *istorija* – liaudies „kova su engėjais ir eksploatatoriais“, t. y. klasių kova. *Kultūros* sąvokai tesuteikti estetinis bei buitinis, taigi iš esmės apolitiški aspektai (paveldas – „neišsemiamos kūrybinės jėgos“, „meninis skonis“, „meistriškumas“, „buitis“). Ikirevoliucinio palikimo susocialistinio klausimas, remiantis 1958 m. nutarimu, turėjo būti sprendžiamas jį suliaudinant: nepriklausomai nuo „pirminės paskirties“, jis turėjo tapti liaudies kultūros ir istorijos objektu. Taigi, kas pagal prigimtį priklausė išnaudotojų klasėms, buvo paskelbta darbo liaudies „laimėjimais“ ir komunistinio

²¹³ Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 198–202; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 27–28.

²¹⁴ Žr. STREIKUS, Arūnas. Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514–517.

²¹⁵ LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros..., p. 259, 261–262.

auklėjimo priemonėmis²¹⁶. Toks tiesmukas nusavinimas užkirto kelią sampratų (interpretacijų) įvairovei, bet suteikė fizinio išlikimo galimybę.

1958 m. paveldo aktualumo dėmens apibrėžtys bei 6 deš. antrosios pusės paveldosauginiai procesai nurodo tuomet egzistavus sąlyginį laisvumą. Paveldosaugos centru buvo išsikelta lietuvių liaudis, nuošaliau paliekant internacionalines temas – revoliuciją, Antrąjį pasaulinį karą, draugystę su broliškais tautomis. Tuo, nors ir išliekant nustatytuose rėmuose, bet perstumdžius akcentus, pasireiškė su Maskvos lūkesčiais ne visai sutampančios tendencijos – paveldas tapo ne sovietinio bendrumo, o lietuviškojo tapatumo, tiesa, visiškai socialistinio, formantu. Susidaro įspūdis, kad LSSR vadovybei sovietiniai paveldosaugos modeliai pasirodė esą parankūs socialistinės santvarkos Lietuvoje įtvirtinimui, bet vangiai naudoti saitų su Maskva kūrimui. Kaip istoriografijoje užsimenama apie Lietuvoje galimai egzistavusią rezistencinę, suprask – antikomunistinę ar nekomunistinę, paveldosaugą²¹⁷, taip ar nevertėtų kalbėti ir apie paveldosaugos idėją, grįstą lietuvių komunistų „rezistencija“ Maskvos atžvilgiu. Šiame tyrime nesiimama ieškoti galutinio atsakymo (jis priklauso sovietologijos, o ne paveldosaugos tyrimų sferai) ir mintis paliekama pirminės hipotezės (prielaidos) stadijoje. Juolab kad 1958 m. aktualumo dėmens apibrėžtys netapo pagrindiniu Lietuvos paveldo identifikavimo modeliu – galutinės LSSR kultūros paminklų sąrašų redakcijos visgi formuotos remiantis 1948 m. schema. Kelias sąlyginai liberalių aktualumo sampratų reiškimuisi buvo labai aiškiai užkirstas 1961 m. Tuomet išskirti du paveldo vertinimo principai – buržuazinis ir marksistinis-lenininis²¹⁸. Pirmasis jų neva buvo grįstas atsižvelgimu vien į objekto estetines savybes arba jo senumą. Apibendrintai tai vadinta *senovės idealizavimo tendencija*. Antrasis – atsižvelgimu į meto, kada buvo sukurtas objektas,

²¹⁶ Ten pat, p. 262.

²¹⁷ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 189, 215–216, 375; BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 116.

²¹⁸ Žr. Teisingai vertinti ir saugoti architektūrinį palikimą. *Statyba ir architektūra*, 1961, rugpjūtis, p. 6. Dar žr. НЮНКА, В. Вековое наследие..., с. 3; NIUNKA, Vl. Križiškai vertinkime savo darbą. *Tiesa*, 1961, liepos 15, p. 2; MANIUŠIS, J. Architektas ir nauji..., p. 2–3.

politinius-ekonominius santykius ir tų santykių atspindėjimo pačiame objekte laipsnį. Oponentų supratimu, Lietuvos paveldo identifikavimas iki 1961 m. didžia dalimi buvo paremtas būtent buržuaziniais principais ir tai traktuota kaip rimta ideologinio pobūdžio klaida. Praktikoje ši kritika išvirto laikinojo architektūros paminklų sąrašo, sudarinėto Valstybinės architektūros reikalų apsaugos inspekcijos, ir publikacijų apie architektūros paveldą revizija. Po „kruopščių“ specialios vyriausybės komisijos svarstymų, iš 408 minėto sąrašo objektų tik 163 buvo pripažinti kaip turintys architektūrinę-meninę bei istorinę vertę. Pažymėta, kad į jį buvo įtraukta daugiau kaip 200 bažnyčių, cerkvių, koplyčių ir varpinių²¹⁹. Atitinkamai architektūros istorijai skirti straipsniai kritikuoti dėl didikų-fundatorių išaukštinimo ir liaudies meistrų („tiesioginių paminklo kūrėjų“) ignoravimo²²⁰. Ir tai nebuvo vienintelės revizijos pasekmės: 1961 m. LKP CK biuro buvo priimtas specialus nutarimas dėl rimtų klaidų Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto darbe organizuojant architektūros paminklų apsaugą; einamų pareigų buvo priversti atisiakyti šio komiteto pirmininkas Stasys Vabalevičius bei Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas Antanas Pilypaitis ir pan.²²¹. Po šio sambrūzdžio paveldosaugos institucijos daugiau nebenukrypo nuo užduotosios paveldo identifikavimo linijos (bent jau Maskvai ir vietos valdžiai dėl to nebekilo abejonų). Tiesa, 9 deš. dar vienu įtampų objektu tapo LSSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Jis traktuotas kaip sudėtinė SSRS istorijos ir kultūros paminklų sąvado sąvado dalis (atitinkamus veikalus privalėjo parengti visi SSRS subjektai). Išties tai būta bendrasąjunginio reikalo: sąjunginiu mastu šiam darbui vadovavo SSRS Kultūros ministerija bei SSRS Mokslų akademija;

²¹⁹ MANIUŠIS, J. Architektas ir nauji..., p. 3.

²²⁰ Teisingai vertinti..., p. 6.

²²¹ „Trūkumai“ paveldo apskaitoje nebuvo vienintelė 1961 m. LKP CK biuro nutarimo ir paveldosaugos sistemos vadovybės atleidimo priežastis. Analogiškos klaidos įžvelgtos ir paveldotvarkos darbų sferoje. *Dėl rimtų klaidų, esančių Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto darbe, organizuojant architektūros paminklų apsaugą* [LKP CK biuro nutarimas, 1958 m.]. LYA, f. 1771, ap. 207 b. 86, l. 5–7.

sąvadai rengti pagal Maskvos atsiųstas instrukcijas ir šiai kontroliuojant²²². Dėl to į šią užduotį Lietuvoje žiūrėta gerokai baimingiau nei LSSR paminklų sąrašų sudarinėjimą. Medžiaga, menotyrininko Vytauto Levandausko teigimu, pirmajam sąvado tomui buvo parengta dar apie 1980 m., tačiau dėl įvairių korektūrų ir baimių išleistas jis buvo tik 1988 m.²²³. Pavyzdžiui, 1983 m. nurodymu „iš aukščiau“ LSSR architektūros paminklų sąrašas bei sąvadas buvo papildyti socialistinės visuomenės pasiekimus paliudijančiais objektais – sovietmečio architektūros pavyzdžiais²²⁴. Neparankia tapo ir sakralinės prigimties paveldo gausa, kuri buvo fiksuota LSSR paminklų sąrašė (pagal sąvado sudarymo principą kiekvienam paminklų sąrašė įrašytam paminklui turėjo būti skirtas vienas sąvado straipsnis). Tai bandyta spręsti redakcinėmis priemonėmis. 1985 m. Valstybinės enciklopedijų leidyklos parengtuose *Sąvado straipsnių redagavimo metodiniuose nurodymuose* nurodyta:

2.I.17. Religiniai kulto reikmenys, paskelbti taikomosios dailės paminklais, paprastai aprašomi trumpiau negu tolygūs pasaulietiniai arba vaizduojamosios dailės paminklai, su religija susiję paminklai mažiau iliustruojami. [...]

8.I.1.c. pasaulietiniams objektams teikiama pirmenybė prieš religinius [...] net ir iš kulto pastatų esančių meno kūrinių iliustravimui paprastai pasirenkamas (jei tik galima) tas, kuris yra pasaulietinės tematikos (pvz., istorinio asmens portretas, o ne šventojo paveikslas).²²⁵

²²² Pastabos str. „Dailės paminklų apžvalga...“. 1986.02.16. Iš *Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Įžanginio straipsnio apie dailės, istorijos ir architektūros paminklus rengimo medžiaga 1986*. [Vilnius], 1993. KPCA, f. 8, ap. 1, b. 2, l. 12–14; Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklai (Dailės paminklai). 1986.VI.17. Iš *Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Įžanginio straipsnio apie dailės, istorijos ir architektūros paminklus rengimo medžiaga 1986*. [Vilnius], 1993. KPCA, f. 8, ap. 1, b. 2, l. 15–16. Dar žr. [Interviu su: BATŪRA, Romas]. *Literatūra ir menas*, 1972, sausio 8, p. 2; Pratarmė. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. Vilnius, 1988, t. 1, p. 5.

²²³ LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime kryžių baimę? *Literatūra ir menas*, 1988, rugsėjo 3, p. 13.

²²⁴ 1973 m. Lietuvos TSR architektūros paminklų sąrašė būta vienintelio sovietmečio architektūros pasiekimus liudijančio paminklo – Vilniaus „Neringos“ kavinės interjero. 1988 m. atitinkamų objektų skaičius jau buvo išaugęs, berods, iki 31 (Vilniaus mieste). *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas...*, p. 362; KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų voratinklyje. *Kultūros barai*, 1988, gruodis, p. 38. Dar žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 202; LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime..., p. 13.

²²⁵ LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime..., p. 13.

Kaip galima spręsti iš galutinio rezultato – *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado* pirmojo tomo²²⁶ – šių reikalavimų daugiau ar mažiau laikytasi²²⁷.

Grįžtant prie 1961 m. atvejo, publikacijų autorių, skirtingai nuo paveldo apskaitos praktikų, ši revizija buvo gana greitai užmiršta. Jau 1964–1965 m. A. Pilypaitis, kuris dėl „rimtų klaidų“ buvo atleistas iš paminklų apsaugos viršininko pareigų, spaudoje atvirai liaupsino „feodales pilis“²²⁸. Pavyzdžiui, viename straipsnyje jis aukštino Biržų pilies puošnumą, architektūrinės kompozicijos sudėtingumą ir priskyre jai „nepaprastai didelę“ architektūrinę-meninę vertę („Šiandien jau nėra jokios abejonės, kad, apibendrinus tyrimų rezultatus, Biržų pilį pagal jos vertę bus galima statyti greta Trakų pilių [...].“)²²⁹. Prisimintina, kad vos prieš kelierius metus LKP CK sekretorius V. Niunka šį objektą naudojo kaip neigiamą iliustraciją („mūsų liaudies istorijoje nesužadino jokio vaidmens“)²³⁰, o estetinio kriterijaus sureikšminimas traktuotas kaip buržuazinis paveldo vertinimo principas. 1966 m. istorikas Juozas Jurginis paviešino *meno tautiškumo* konceptą, pavojingai balansavusį ant vieningosios srovės ribos.

Koks ryšys tarp bajoriško Lietuvos meno ir valstietiško lietuvių meno? Statydami tokį klausimą, mes susiduriame su tautos ir liaudies meno sąvokomis. Mes įpratę tiek dažnai linksniuoti liaudį, jog tautai nebelieka vietos. Praeities epochose tautą sudarė antagonistinės klasės, ir kultūra buvo kuriama, vykstant tarp jų kovai. Vienos klasės sukurta kultūra negali būti aukšta ir visapusiška. Tuščią darbą dirba tas, kas praraja nori atskirti vienos klasės meną nuo kitos. [...] Tai, kas Lietuvoje buvo sukurta feodalizmo

²²⁶ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. Vilnius, 1988, t. 1.

²²⁷ Plačiau žr. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime..., p. 13.

²²⁸ PILYPAITIS, A. Kuo vadovautis tvarkant Trakus. *Statyba ir architektūra*, 1964, rugpjūtis, p. 25; PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta naujam gyvenimui. *Kultūros barai*, 1965, spalio, p. 6–8; PILYPAITIS, A. Be kerpių ir pelėsių. *Švyturys*, 1966, Nr. 19, p. 8–11.

²²⁹ PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta..., p. 6–7.

²³⁰ НЮНКА, В. Вековое наследие..., с. 3. Į istorijos paminklų sąrašą Biržų pilis buvo įtraukta kaip vieta, kurioje „1701.II.26 Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Augustas II susitiko su Rusijos caru Petru I ir susitarė kariauti prieš švedus. 1702.III.23 (Šiaurės karo metu) susitarimas buvo patvirtintas raštu.“. Taigi jai visgi buvo surastas „socialistinis“ turinys. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas...*, p. 22.

laikais, nepriklausomai nuo to, kokios kilmės žmonės kūrė, yra Lietuvos menas – kultūrinis palikimas, paveldas lietuvių tautos.²³¹

1970 m. architektai Vytautas Jurkštas ir Algimantas Miškinis bandė kvestionuoti sovietinį tipologinį-aksiologinį paveldo modelį (griežtą paminklo priskyrimą vienai iš rūšių ir tuo pačiu vienai verčių grupei) bei pralaužti istorijos paminklų grupės uždarumą (jų užsimiršta ar sąmoningai neatsiminta, kad griežtos ribos tam ir buvo sukurtos, kad istorijos paminklų grupę būtų galima apsaugoti nuo sovietinės ideologijos poreikių neatitinkančio palikimo; primintina, kad pastarojoje grupėje siekta telkti sovietinei ideologijai parankiausią palikimą).

[...] kodėl gi mes tokius paminklus, kaip, pavyzdžiui, Kauno rotušė, vadiname architektūros paminklu? Kodėl mes į šį pastatą žiūrime tik kaip į mūsų architektūrinio-estetinio palikimo objektą, kaip į meninę formą, atspindinčią tik vieną mūsų praeities kultūros pusę – architektūros supratimą? Ar ne teisingiau būtų vertinti jį visų pirma kaip istorinį paminklą ir propaguoti ne tik jo architektūrą, bet ir istorinę praeitį?²³²

Deja, šie ir panašūs pasvarstymai nebuvo paveikūs oficialioms paveldo aktualumo dėmens apibrėžtims. Paveldo identifikavimas Lietuvoje iki pat 9 deš. pabaigos vykdytas pagal Maskvos įpirštą modelį. Lūžis įvyko 1988–1990 m. Savotišku katalizatoriumi tapo *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas* (1988 m.), sukėlęs nepasitenkinimą dėl nepagarbos (dalinio ignoravimo) sakraliniam paveldui ir sovietmečio kūrinių sureikšminimo²³³. 1989 m. nepasitenkinimas peraugo į atvirą ir tiesioginę sovietinių paveldo atrankos principų kritiką. Didžiausia blogybe buvo įvardyti istorijos paminklai. Bene geriausiai to meto emocijas apibendrino ir nuosekliausiai naująjį paveldo aktualumo dėmens modelį išdėstė Jonas Varnauskas.

²³¹ JURGINIS, J. Menas ir tautiškumas. *Kultūros barai*, 1966, gruodis, p. 66.

²³² JURKŠTAS, Vytautas; MIŠKINIS, Algimantas. Mūsų „vizitinė kortelė“..., p. 33.

²³³ Žr. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime..., p. 13; KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų..., p. 38–39.

Patsai istorijos paminklų sąrašas, sudarytas neseniai egzistavusios, o ir dabar kartais pasireiškiančio komunistinio lagerio argo kalbos sąvokų ir stalinistinės ar artimos jai ideologijos pagrindu, yra atrankinės – dirbtinės istorijos išdava. Išpūsta vadinamoji pažangių jėgų ir veikėjų pažangi veikla ir nutylima (ar netgi niekinama) visa kita. Ar laisva tauta kelia ant istorijos pjedestalo apgautuosius, vergus, mankurtus – tuos, kurie laižė užkariautojo, vergvaldžio batus ir it pasiutę šunys puolė savo brolių? Nebent tai būtų beprotybės istorija. [...] Todėl dabartinis paminklų sąrašas primena pasvirusį ir į nebūtį grimzantį laivą. Kad jis plauktų, reikia išmesti didžiąją dalį balasto, šiukšles ir papildyti jį žmogiškais bei tautinėmis vertybėmis.²³⁴

Naujųjų vertybių pagrindą turėjo sudaryti trijų istorinių tarpsnių palikimas²³⁵:

- ALV laikotarpio;
- Antrojo pasaulinio karo laikotarpio;
- pokario (stalininio) laikotarpio.

1990 m. atitinkamas modelis pradėtas realizuoti praktikoje. Paminklotvarkos departamento generalinio direktoriaus gruodžio 27 d. įsakymu sovietinis paminklų sąrašas buvo papildytas objektais, susijusiais su nepriklausomybės kovomis, ALV valdžios institucijomis, valstybės ir kultūros veikėjais, stalinizmo nusikaltimais ir pokario rezistencija²³⁶. Sovietinius paminklus „braukiant“ iš sąrašo apsieita be paveldosaugos – tuo užsiėmė naikinamoji selekcija, tik šįkart nebe sovietinė, o lietuviškoji.

²³⁴ VARNAUSKAS, Jonas. Lietuvos žemėje išsaugoti. *Literatūra ir menas*, 1989, liepos 29, p. 1.

²³⁵ „LIETUVOS RESPUBLIKOS LAIKOTARPIO[:] Kovų už nepriklausomybę vietų, žymių karių, partizanų kapų, paminklų. Svarbesnių valstybinių ir karinių įstaigų, karo lauko štabų būstinių. Valstybės, kultūros, mokslo veikėjų butų, namų, gimtinių, kitų jų veiklos vietų. Paminklų – istorinių LR įvykių liudininkų. Dailės paminklų. II PASAULINIO KARO LAIKOTARPIO[:] Su Lietuvos tautinių jėgų veikla susijusių paminklų, masinių NKVD, Armijos Krajovos žudynių vietų. POKARIO (STALININIO LAIKOTARPIO[:] Lietuvos pasipriešinimo judėjimo svarbiausių dislokacijos ir kovų vietų. To judėjimo dalyvių – Lietuvos partizanų kapų (masinių ir žymesnių asmenų palaidojimo vietų). Žmonių žudynių, palaidojimo vietų. Aukų atminimo paminklų, taip pat naikintų kaimų. Tremties paminklų. Žymesnių tremtinių kapų, sodybų. Kalėjimų, kuriuose fašistų ir stalinistų buvo kankinta ir nužudyta daug nekaltų žmonių.“. Ten pat, p. 8.

²³⁶ Paminklotvarkos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Įsakymas. Dėl Respublikos istorijos, architektūros ir dailės paminklų sąrašų papildymo. 1990 12 27 Nr. 33. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 25, 152–155, 197–209.

* * *

Paveldo realybinio dvilypumo ir aktualumo apibrėžtys sudarė neliečiamą sovietinės paveldosaugos sistemos bazę – jos buvo bendros visai SSRS erdvei ir visi šalies subjektai jas privalėjo priimti tokiu pavidalu, koks buvo suformuluotas centro. Saviveikla šioje sferoje nebuvo toleruojama. Šių dviejų dèmenų uzurpavimo pakako, kad būtų kontroliuojamos ir paveldo identifikavimo bei iš dalies interpretavimo elgsenos. Visa tai buvo reikalinga kaip saugiklis, kad paveldo statusas būtų suteikiamas tik sovietinei sanklodai palankiam ar bent jau jos atžvilgiu neutraliam palikimui ir kad atrinktas paveldas būtų pajėgus įgyvendinti santvarkai aktualius siekius.

4. SOVIETMEČIO PAVELDOTVARKOS MODELIAI IR JŲ RAIŠKA LIETUVOJE

Paveldotvarka, skirtingai nuo paveldo apskaitos, SSRS buvo grįsta paveldo įvairovės įsisąmoninimu: susivokta ir pripažinta, kad nevienoda paveldo prigimtis bei gamtinė aplinka neleidžia pateikti išankstinių visoms situacijoms vienodai gerai tinkamų sprendimų. Kas tiko Armėnijai, pavyzdžiui, akmeninių-blokinių konstrukcijų anastilozė,²³⁷ buvo visiškai neaktuali Lietuvai; apsaugos nuo žemės drebėjimų, musulmoniškų geometrinių ornamentų rekonstravimo problemos, būdingos Uzbekijai,²³⁸ vėlgi buvo svetimos mūsų regionui. Tad čia daugiau erdvės palikta vietos sprendimams²³⁹.

[...] skirtingų architektūros paminklų statybinių medžiagų, konstrukcinių ypatumų, kompozicijos priemonių ir dekoratyvinių sprendimų įvairovė, o taip pat jų pavidalo pasikeitimo priežasčių ir charakterio įvairovė sąlygoja tokią pat architektui-restauratoriui išskylančių uždavinių ir jų sprendimo metodų įvairovę. Tai daro neįmanomu architektūros paminklų restauravimo taisyklių ir priemonių, tinkamų visiems praktikoje pasitaikantiems atvejams, sukūrimą – senovinių pastatų restauravimo mokslinė metodika privalo turėti savitus kelius.²⁴⁰

²³⁷ Anastilozės metodas taikomas akmeninės-blokinės konstrukcijos statiniams (griuvėsiams) ir pasireiškia išlikusių, bet išsklaidytų formos dalių surinkimu, sugrąžinant jas į ankstesnes (istorines) vietas. Armėnijoje, pavyzdžiui, šis metodas naudotas atstatant Garni šventyklą (1969–1975 m.). Dar žr. FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio kultūros...*, p. 69.

²³⁸ Norint atkurti vieno statinio musulmoniško dekoro (geometrinio ornamento) schemą, restauratoriams tekdavo dirbti keliolika metų. Pavyzdžiui, Šir-Doro medresės (Samarkandas, Uzbekija) pano ornamento schemas atkūrimui sugaišta 11 metų. KAMINSKAS, Romualdas. Po žydro dangaus kupolu. *Kultūros barai*, 1971, spalio, p. 30.

²³⁹ Plg. „Ši instrukcija [omenyje turima bendrasąjunginio lygmens instrukcija], remonto-restauravimo darbų atveju, nenumato ypatingų sąlygų, kurias lemia architektūros paminklų, esančių skirtingose klimatinėse juostose, pasižyminčių savito charakterio medžiagomis, konstrukcijomis ir pan., specifika. Tokios sąlygos, kaip šios instrukcijos papildymas, turi būti sukurtos sąjunginių respublikų architektūros reikalų valdybų ir patvirtintos Architektūros reikalų komiteto prie SSRS Ministrų Tarybos Vyriausios architektūros paminklų apsaugos valdybos.“. Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной. 8 апреля 1949 г. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной*. Москва, 1949, с. 30–31 [стат. 101].

²⁴⁰ МАКСИМОВ, П. Н. Основные положения научной методики реставрации памятников архитектуры. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 18. Dar žr. ten pat, с. 7–8.

Tai atsispindėjo ir modelių, kuriais remiantis formuotas paveldotvarkos turinys, spektre – jų būta daugiau nei tik Maskvos direktyvos. Toleruotos bent trys linijos: (1) sovietinių standartų, (2) vadinamųjų tarptautinių arba ICOMOS standartų, (3) socialistinių nesąjunginių ir kapitalistinių šalių patirčių. Pirmosios dvi priskirtinos idealiųjų modelių sričiai: jos turėjo apibendrintus pavidalus ir amžininkų traktuotos kaip gairės, į kurias turėtų būti orientuota praktinė veikla. Trečiu atveju dažniausiai jau įsisavintos nebe suabstraktintos formulės, o konkretūs praktiniai sprendimai. Skirtumo būta ir tokio, kad pirmosios daugiau ar mažiau žinotos visoje SSRS erdvėje, o kitų šalių patirtis galėjo būti perimama vienos sąjunginės respublikos lygmenyje ir tik jai aktualioms paveldosaugos problemoms spręsti.

4.1. OFICIALIOSIOS SOVIETINĖS PAVELDOTVARKOS DARBŲ APIBRĖŽTYS

Sovietinė paveldotvarkos darbų koncepcija apibendrintu pavidalu pirmą kartą buvo išdėstyta, berods, 1949 m. *Valstybės saugomų architektūros paminklų apskaitos, registravimo, priežiūros ir restauravimo instrukcijoje*. Išskirtos 2 darbų grupės ir 5 rūšys²⁴¹:

- remonto-restauravimo darbų (rus. *ремонтно-реставрационные работы*)²⁴² grupė, kuriai priklausė:

(1) remontas (rus. *ремонт*);

²⁴¹ Инструкция о порядке..., с. 27–31.

²⁴² Sąvoka *ремонт-реставрация* sovietmečiu turėjo ir kitą prasmę: ja apibendrintai vadinti visi paveldotvarkos darbai. T. y., 1949 m. modelio atveju, ji apėmė ir remonto-restauravimo (siaurąja prasme), ir restauravimo darbų grupes. Ši samprata SSRS paveldosaugoje tebevertota ir 9 deš. Žr. Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. TSRS kultūros ministerijos 1986 05 13 įsakymo Nr. 203 priedas. Iš *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*. [1986], p. 31 [str. 93].

(2) konservavimas, arba sutvirtinimas (rus. *работы по консервации, укрепление*);

(3) pritaikymas, arba rekonstravimas (rus. *работы по приспособлению, реконструкция*);

• restauravimo darbų (rus. *реставрационные работы*) grupė, kuriai priklausė:

(4) atstatymas (rus. *работы по восстановлению памятников*);

(5) atkūrimas (rus. *работы по воссозданию памятников*).

Išsamesnio aptarimo nusipelno sovietinė *restauravimo* kategorijos samprata – pastaroji gerokai skyrėsi nuo europietiškujų standartų²⁴³. Žemiau pateikiamas abiejų traktuočių palyginimas, kuris grįstas tikslu geriau užčiuopti pirmosios savitumus, o ne kokybiškai jas sugretinti. (1) Traktuotės, visų pirma, nesutapo dėl skirtingo paveldo vertingumo supratimo. Sovietiniame modelyje laikytasi pozicijos, kad objekto vertingumas slypi jo pirminiame pavidale (formose, kurias jis turėjo tik jį sukūrus) arba optimalų jo egzistavimo momentą atitinkančiame pavidale (deja, *optimalios datos* sąvoka instrukcijoje nebuvo detalčiau išskleista)²⁴⁴; europietiška jame – kad ši substancija įsikūnijusi istorinės raidos visumoje²⁴⁵. Atitinkamos pozicijos gali būti įvardytos kaip *istorijos momento* bei *istoristinė*. Jos apsprendė paveldotvarkos praktiką. Vienu atveju keltas uždavinys pašalinti visus vėlesnius sluoksnius ir atkurti sunykusius ar išnykusius. To laikotarpio sąvokos puikiausiai atskleidžia vertybinę nuostatą vėlesnių sluoksnių atžvilgiu: jie vadinti „apnašomis“, „iškraipymais“ (нанос, искажение); jų pašalinimas – paminklo „apvalymu“, „apnuoginimu“, „išlaisvinimu“ (расчистка, обнажение, освобождение). Ši

²⁴³ Sąvoka *europietiškieji standartai* omenyje turimi principai, išdėstyti tarptautiniuose paveldosauginiuose dokumentuose – 1931 m. *Atėnų chartijoje* bei 1964 m. *Venecijos chartijoje*. Žr. *The Athens Charter...*, art. 1, 6; *The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* [interaktyvus]. 1964 [žiūrėta 2008 m. gruodžio 25 d.], art. 4–13, 15. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/venice_charter.html>.

²⁴⁴ Инструкция о порядке..., с. 28 [стат. 83, 85, 87].

²⁴⁵ *The Athens Charter...*, art. 1; *The Venice Charter...*, art. 11.

laikysena vienaip ar kitaip nurodė į senumo vertės svarbą sovietinei paveldosauginei sąmonei.

Restauravimo darbai įgyvendinami [...] apvalant ir apnuoginant visą objektą ar jo dalis nuo visų vėlesnių apnašų, iškraipančių pirmines formas.²⁴⁶

Europietiškujų standartų atveju siūlyta ar net reikalauta gerbti visus paveldo sluoksnius, stilius. Pastebėtina, kad realizavus sovietinę restauravimo sampratą, būdavo negrįžtamai sunaikinama tai, ką europietiškoji laikė vertybe. (2) Antras savitumas – sovietinėje paveldosaugoje viena kertinių paveldotvarkos elgsenų laikytas *atkūrimas*. Tiesa, jis nesudarė savarankiškos kategorijos, tačiau buvo integruotas į restauravimo sampratą. To meto logika neįžvelgė skirtumo tarp objekto elemento ar nedidelės jo dalies atkūrimo ir viso objekto ar didesniosios jo dalies atkūrimo. Visa tai vadinta viena sąvoka – *restauravimas*. Kitaip tarius, restauravimas SSRS iš principo reiškė atkūrimą, nepriklausomai nuo pastarojo laipsnio²⁴⁷.

Restauravimo darbai apibrėžiami kaip visiškai ar iš dalies prarasto, iškreipto ar deformuoto paminklo pavidalo atstatymas ar atkūrimas naujai.²⁴⁸

Europietiškosiose traktuotėse tokios diferenciacijos būta, ir tai tapo dviejų paveldotvarkos kategorijų – *restauravimo* ir *atkūrimo* – atskyrimo pamatu. Atskyrus reiškinius atsirado abejonių, ar atkūrimas apskritai priklauso paveldosaugos diskursui (abejonės reiškesi ne tiek tiesioginiu elgsenos atmetimu, kiek jos ignoravimu ar raiškos atvejų apribojimu²⁴⁹). Sovietinė

²⁴⁶ Инструкция о порядке..., с. 28 [стат. 85].

²⁴⁷ *Restauravimas* ir *atkūrimas* iš principo grįsti ta pačia procedūra – atstatymu; skirtumas tarp jų yra sutartinis, pavyzdžiui, J. R. Glemža siūlo tokią ribą: objektas yra restauruojamas tada, kai jame autentikos lieka daugiau nei 50–60 proc., kai mažiau – tai jau atkūrimas. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 118, 138.

²⁴⁸ Инструкция о порядке..., с. 28 [стат. 82].

²⁴⁹ Plačiau žr. RYMKEVIČIŪTĖ, Agnė. Kultūros paveldo atstatymo fenomenas ir jo raiška Europoje bei Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 187–190, 193–197; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 134.

paveldosauginė mintis vietoj to liko labiau suinteresuota paties atkūrimo reiškiniu diferencijavimu. Pavyzdžiui, buvo aktualizuota perskyra tarp išlikusių, bet apnykusių, deformuotų elementų atkūrimo (įvardinta *atstatymu*) ir neišlikusių elementų atkūrimo (įvardyta *atkūrimu*)²⁵⁰.

Atskleisti savitumai nurodo į kai kuriuos sąskambius su *stilistinio restauravimo* paradigma. Tačiau 1949 m. sovietines apibrėžtis visiškai sutapatinti su XIX a. restauravimo principais būtų netikslu. Už jų stovėjo skirtingos sąmonės – istorinė, objektą suvokusi kaip individualybę, kaip įkūnijantį tik jam vienam būdingą istorinės raidos liniją; ir estetinė, objektą mačiusi kaip vieną iš tam tikro meninio stiliaus pasireiškimų ir vertinusi jį dėl atitikimo to stiliaus universalizuotiems kanonams, o ne individualių savybių. Dėl to skyrėsi ir paveldo idealios būklės, jo vertingumo supratimas: vienur jo formas siekta priartinti prie jo paties pirminio pavidalo, kitur – prie universalių stiliaus kanonų. Skirtingų būta ir priemonių: vienur labiau praktikuotas atkūrimas, sekant duomenimis apie buvusią originalią išvaizdą, kitur sukūrimas – sekant bendraisiais stiliaus principais. Tik tam tikrais atvejais šių pozicijų siekiamybės, metodai (bet ne esminė idėja) galėjo sutapti. Pavyzdžiui, stilistinio restauravimo subjektai troško atkurti tą stilių, kuris dažniausiai būdavo ir pirminis; sovietmečio restauratoriai ne kartą istorinę informaciją apie originalią elemento išvaizdą, kai tam pritrūkdavo duomenų, pakeisdavo žiniomis apie atitinkamo meto statybos, meno bendruosius principus.

Aiškinantis įvardytų restauravimo principų ištakas, galimos kelios versijos ar veikia skerspjūviai. (1) Viena, tai galėjo būti XIX a. paveldotvarkos principų reliktai, kurių pirminė išraiška buvo transformuota prisiderinimo prie istorinės sąmonės paveldosaugos idėjų: pagarba vienam istoriniam stiliui pakeista pagarba vienam objekto istoriniam sluoksniui (bet dar ne pagarba visiems jo raidos periodams), plataus masto objekto rekonstravimas apribotas iki plataus spektro atkūrimo (bet dar neįsisąmoninta,

²⁵⁰ Инструкция о порядке..., с. 28 [стат. 86].

kad atkurta materija savyje nebeturi istoriškumo). (2) Antra, tai galėjo būti nulemta vieno specifinio ir kaip tik tam metui būdingo reiškinių – socialinės būtinybės (poreikio) vėl turėti istorines, menines vertybes, sunaikintas Antrojo pasaulinio karo audrose. Šiuo atveju spręsti nebe grynai paveldosauginiai, o nacijos psichologiniai klausimai (socialinių traumų, kompleksų užgydymo, revanšo demonstravimo, sutelkiančių ženklų atgaivinimo ir pan.). Tendencija buvo gaji Europoje, SSRS ir pasireiškė jau pirmaisiais pokario metais. Atitinkamai itališkosios prigimties paveldotvarkos standartai²⁵¹, iki tol užėmę autoritetingiausias pozicijas, kuriam laikui, praktiškai iki 1964 m. (*Venecijos chartijos* pasirodymo), buvo primiršti. Pastarieji kalbėjo apie pagarbą objekto istoriškumui, jo istorinei materijai, o tai nesutapo su socialiniu poreikiu iškreipti istorinę liniją ir vėl padaryti egzistuojančiu tai, kas jau nebeegzistavo. Tad jie buvo pakeisti parankesne elgsena – atkūrimu. Šiame kontekste atkūrimo sureikšminimas SSRS visiškai atitiko laikmečio ir europines tendencijas²⁵². Kaip tik tuo metu čia išplito tezės (klišės) apie „fašistinius barbarus“, sunaikinusius ar apgadinusius „daugelį vertingiausių“ paminklų, ir socialistinės valdžios pasiekimus šių „žaidžų užgydyme“; pats objektų atkūrimas traktuotas kaip „humanizmo pergalė prieš nacių barbariškumą“²⁵³. Taigi neatmestina, kad sovietinė restauravimo samprata buvo paveikta ką tik aptarto reiškinių, o 1949 m. instrukcija tebuvo realiųjų oficializacija²⁵⁴. Deja, ši versija nepaaiškina polinkio būtent į pirminės, o ne kokiam nors kitam raidos etapui (pavyzdžiui, sugriovimo momentui) priklausančios objekto formos atkūrimą. (3) Trečia, tai galėjo būti rusiškojo diktato pasekmė. Kitaip tariant, orientacija į atkūrimą laikytina rusiškosios paveldotvarkos savastimi, kuri buvo

²⁵¹ Omenyje turimos italų Camillo Boito, Gustavo Giovannoni idėjos. Plačiau žr. CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic...*, p. 99–111; JOKILEHTO, Jukka. *A History of Architectural Conservation*. Oxford, 1999, p. 137–156, 174–186, 200–203, 219–237.

²⁵² Apie chrestomatinius šio reiškinių pavyzdžius plačiau žr. RYMKEVIČIŪTĖ, Agnė. Kultūros paveldo..., p. 200–201, 203–212.

²⁵³ Pavyzdžiui, РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие..., с. 3–4; KUMPIS, J. *Socialistinė miestų...*, p. 61; LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros..., p. 259, 260.

²⁵⁴ Plg. „Fašistinių barbarų užpuolimas padarė didelę žalą mūsų šalies kultūros vertybėms. Kultūros paminklų bei tradicinio miestų pavidalo bruožų atgimimo, kaip gilaus sovietinio patriotizmo jausmo išraiška, problematika nuo 1945 m. įgavo iki tol nematytą reikšmę.“. ВОЛОДИН, П. А. *Вопросы градостроительства...*, с. 5.

perkelta į bendrasąjungines instrukcijas ir taip tapo vienu iš sovietinio paveldotvarkos modelio principų. Prielaida motyvuojama tuo, kad SSRS vienintele sektina patirtimi paprastai pripažinta rusų tautos patirtis; dažniausiai ji tapdavo ir visų normų pagrindu. 1949 m. instrukcija neatsirado tuščioje vietoje – daug kas buvo perimta iš atitinkamos 1948 m. Rusijos SFSR instrukcijos²⁵⁵. Iškalbingas ir toks faktas, kad 5–6 deš. bendrasąjunginiuose specializuotuose leidiniuose, kurių uždaviniu keltas apsikeitimas restauravimo patirtimi, neskaitant minimalių išimčių, puikavosi vien Rusijos SFSR pavyzdžiai²⁵⁶. Tuo metu (1949 m.) tikėtis kapitalistinių šalių įdirbio pripažinimo ar bandymų jį įsisavinti beprasmiška – tai būtų buvę tiesiog politiškai ir ideologiškai nekorektiška. Viskas nubraukta ir pasakyta viena fraze – „sovietinė restauravimo technika ir metodika – pačios pažangiausios pasaulyje“²⁵⁷. Kita vertus, atkūrimas iki šiol tebėra išskirtinis rusiškosios paveldosaugos požymis²⁵⁸. Kaip ir sovietiniais metais, čia būta stiprios krypties, praktikavusios atkūrimą bei bandžiusios šį reiškinį pagrįsti idėjiškai²⁵⁹.

Greta savitųjų sovietinės restauravimo sampratos aspektų būta ir tapačių ar artimų europietiškiems standartams: (1) reikalauta, kad restauravimo

²⁵⁵ Ištisi skyriai, blankai, juos kiek papildant, pakoreguojant, iš 1948 m. RSFR instrukcijos buvo perkelti į 1949 m. sąjunginę instrukciją (plg., pavyzdžiui, str. II.1 ir II, III arba II.2 ir IV). Tačiau skilties, skirtos paveldotvarkos darbams, atveju pasielgta kitaip – ji buvo sukurta naujai arba perimta iš dar kito šaltinio. 1948 m. dokumente būta kiek kitokios klasifikacijos (išskirtos šios darbų rūšys: avarinis remontas, konservavimas, einamasis remontas, kapitalinis remontas, atstatomasis remontas, restauravimas), o pačios elgsenos išsamiau nepaaiškintos. *Техническая инструкция по эксплуатации памятников архитектуры, состоящих на Государственной охране* [1948]. Москва, 1948, с. 10–11 [стат. II.4].

²⁵⁶ Pavyzdžiui, *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1; *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2.

²⁵⁷ РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие..., с. 4.

²⁵⁸ Žr. DUSHKINA, Natalia. *Reconstruction and its Interpretation in Russia – 2* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2010 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers/2-12.pdf>>.

²⁵⁹ Žr. КОМЕЧ, А. И. Тенденции развития и основные достижения российской архитектурной реставрации в XX веке. Из *Архитектура и ландшафты России. Белая книга. Обретения*. Москва, 2003, 9–44; РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие..., с. 8–11. Dar žr. КЕЛЛИ, Катриона. «Исправлять» ли историю? Споры об охране памятников в Ленинграде 1960–1970-х годов. Из *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре* [interaktyvus]. 2009, № 2 [žiūrėta 2010 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://magazines.russ.ru/nz/2009/2/kk7.html>>; ЖОКИЛЕНТО, Jukka. *A History of Architectural...*, p. 358.

darbai būtų pagrįsti moksliniais tyrimais²⁶⁰; (2) pripažintas naujų medžiagų panaudojimas²⁶¹.

Keblumų kyla dėl naujos ir autentiškos materijos sąveikos principo traktuotės.

Atkūrimo darbai praktiškai neišvengiamai atliekami naudojantis naujomis materialiomis priemonėmis, tačiau jas būtina maksimaliai priartinti prie pirminių ir istorinę epochą atitinkančių technologijų bei medžiagų.²⁶²

Paminklo dalinio atkūrimo atveju, remiantis bendra taisykle, naujai atkurta paminklo dalis turi atitikti išlikusias autentiškas dalis ir sudaryti su jomis vieną visumą, tačiau naujai padarytos paminklo dalys viena ar kita forma turi būti išskirtos ir pažymėtos.²⁶³

Iš dokumento formuluotės lieka neaišku, ar *naujai atkurtos dalys* (rus. *вновь воссозданные части*) ir *naujai padarytos dalys* (rus. *вновь сделанные части*) yra viena ir ta pati sąvoka (sinonimai, reiškiantys buvusių dalių atkūrimą), ar dvi skirtingos (viena reikštų buvusių dalių atkūrimą, kita – naujų pridėjimą, naujadarus). Nuo to priklauso reikalavimo samprata. Pirmu atveju – naujai atkurtos ar padarytos dalys turėtų atitikti autentiškąsias ir tuo pačiu turėti jas atskiriančią žymę. Būtent toks dermės-atskyrimo principas vėliau buvo išdėstytas *Venecijos chartijoje*²⁶⁴. Antru – naujai atkurtos dalys turėtų atitikti autentiškąsias, o naujai padarytos – išsiskirti iš pastarųjų. Deja, sąvoka *naujai padarytos dalys* tekste minima tik vieną kartą ir išsamiau nedetalizuojama. Nelabai ką išsprendžia ir to meto restauravimo praktikos analizė – esama pavyzdžių, patvirtinančių ir vieną, ir kitą laikyseną.

²⁶⁰ Инструкция о порядке..., с. 28 [стат. 84, 85].

²⁶¹ Ten pat, с. 28 [стат. 85, 88].

²⁶² Ten pat, с. 28 [стат. 88].

²⁶³ Ten pat, с. 28 [стат. 89].

²⁶⁴ *The Venice Charter...*, art. 9, 12.

1949 m. instrukcijoje išdėstyti paveldotvarkos darbų principai nebuvo vien tik deklaraciniai ar idėjiniai – jie sutapo su epochos „moksliniais pagrindais“ ir realia praktika. Kuriant bei propaguojant sovietinę paveldotvarkos metodiką (5–6 deš.), išskirtinis vaidmuo tenka Šalvai Eustafijevičiui Ratijai. Pastarasis administracinę veiklą²⁶⁵ puikiai suderino su metodinių disciplinos pamatų klojimu. Jo iniciatyva ar jo paties buvo parengti rinkiniai *Restauravimo darbų praktika* (1950 m., tai buvo pirmas tokio pobūdžio veikalas SSRS) ir *Architektūros paminklų restauravimo klausimai*, vadovauta *Architektūros paminklų restauravimo vadovėlio* rašymui (parašė penkis jo skyrius). Š. Ratijos restauravimo koncepcija buvo grįsta reikalavimu besąlygiškai remtis moksliniais duomenimis ir siekiu atkurti pirmines autentiškas objekto formas.

Galutiniu detalaus ir visapusiško tyrimo tikslu turi tapti paminklo atskleidimas. Neleistini jokie meniniai prisigalvojimai, jokie siekiai atnaujinti paminklą ar suteikti išorinį efektyvumą. Prarastų paminklo dalių restauravimas gali būti įgyvendintas tik esant visiems būtiniams duomenims. Vienintelis sovietinio architekto-restauratoriaus metodas – tai mokslinis, tiriamasis metodas, leidžiantis atkurti autentišką, istoriškai tikslų meninį paminklo pavidalą.²⁶⁶

Be jo vadovavimo, aktyvaus dalyvavimo neapsieita rengiant ir minėtąją instrukciją. Tad nenuostabu, kad tarp tuo metu vyravusių mokslinių, metodinių koncepcijų ir oficialių reglamentacijų nebūta didesnės distancijos. Tiesa, žvilgtelėjus į restauravimo praktiką (atvejus, kurie SSRS pristatinėti kaip geroji

²⁶⁵ Šalva Ratija 1944 m., tik apgynęs disertaciją apie Bibi-Chanim mečetės Samarkande (Uzbekija) tyrimus, pradėjo karjerą architektūros paveldo apsaugą kuruojančiose institucijose. 1947 m. buvo paskirtas Architektūros reikalų komiteto prie SSSR Ministrų Tarybos Vyriausios architektūros paminklų apsaugos valdybos viršininku; vėliau, panaikinus valdybą, – SSRS Architektūros akademijos Architektūros teorijos ir istorijos instituto architektūros paminklų restauravimo metodikos sektoriaus vadovu; nuo 1957 m. – SSRS Statybos ir architektūros akademijos Centrinį mokslinių restauracinių dirbtuvių mokslinio-tiriamąjo sektoriaus vadovu. Plačiau žr. Памяти Ш. Е. Ратия. 1906–1958. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 181–182.

²⁶⁶ РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие..., с. 3. Dar žr. ten pat, p. 5, 6.

patirtis), matyti, kad ne visada akiai laikytasi nuostatos atkurti pirminį statinio pavidalą. Pavyzdžiui, tvarkant Naugardo Šv. Sofijos soboro varpinę, nuspręsta orientuotis į XVII a. formas, nors buvo užčiuopti ir XVI bei XV a. sluoksniai (darbai vyko 1947–1950 m.)²⁶⁷. Maskvos Švč. Mergelės Marijos apsiausto cerkvės (церковь Ризоположения) atveju buvo numatytas jos esamo pavidalo „maksimalus priartinimas“ prie pirminio XV a., tačiau ryžtasi išsaugoti ir istorinius sluoksnius, tiksliau XVII a. laiptinę (restauravimo projektas rengtas 1946–1950 m.)²⁶⁸. Kita vertus, tokio pobūdžio sprendimai būdavo apipinami pasiteisinimais, užuot juos pateikus kaip pasiekimus (išsaugoti istoriniai sluoksniai!), pavyzdžiui, „Mums atrodo, kad toks restauravimo projektas, nors jis pilnai ir neatkuria pirminio paminklo vaizdo, visgi esamomis sąlygomis yra vienintelis teisingas ir galimas.“²⁶⁹. Išdidžiau skambėdavo tokios eilutės: „[...] galima užtikrinti, kad paminklo restauravimas išlaisvins jį nuo vėlyvų sluoksnių ir iškraipymų ir grąžins jam pirminį architektūrinį pavidalą, sumanytą ir įgyvendintą talentingų XVII šimtmečio pabaigos Jaroslavlįo meistrų.“²⁷⁰. Tai netiesiogiai nurodo į tame laikotarpyje vyravusias madas.

Vertingiausio sluoksnio traktuotė pradėjo kisti, berods, 6 deš. antrojoje pusėje. 1958 m. vedamajame straipsnyje, skirtame sovietinės restauravimo metodikos klausimams, išdėstyta pozicija, kad vėlesnių sluoksnių likimas turi būti sprendžiamas atsižvelgiant į kiekvieną konkretų atvejį, o objekto pirminė forma nebūtinai laikytina vertingiausia.

²⁶⁷ Tai grįsta tokia motyvacija: „Jei šios restauracijos metu būtų iškeltas tikslas atkurti XV arba XVI amžių varpinę, tai visus vėlesnius antsluoksnius tektų sunaikinti, o tai yra neleistina – neretai vėlesni variantai yra kokybiškesni už prieš juos buvusius. Be to, restauruojamo paminklo negalima traktuoti izoliuotai, nematant jį supančių statinių. Varpinė neatsiejama nuo kremliaus sienos ir jos perstatymas buvo sąlygotas, akivaizdu, tiek kremliaus sienos perstatymo 1590 metais, tiek ir didelių varpų atsiradimo. Galų gale, ir tai turi lemiančią reikšmę, iš trijų paminklo rekonstrukcijų – XV, XVI ir XVII amžiais – paskutinioji yra labiausiai pagrįsta.“ КРУШЕЛЬНИЦКИЙ, Ю. Э. Звонница Софийского собора. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 108. Plačiau žr. ten pat, с. 107–113.

²⁶⁸ КАЛЬНИНГ-МИХАЙЛОВСКАЯ, Л. А. Охрана и изучение памятников архитектуры. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 21.

²⁶⁹ ЗАХАРОВА, В. Н. Исследование и проект реставрации архиепископского дворца в Новгородском кремле. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 122.

²⁷⁰ ДАВЫДОВ, С. Н. Реставрационные работы 1951–1953 годов по церкви Богоявления в Ярославле. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 92.

Vėlesni architektūros paminklų perdirbimai nevienodai įtakoja jų [paminklų] meninę vertę. Daugeliu atvejų nauji papildymai, neturėdami ypatingos meninės vertės, iškreipia ir gadina seno pastato išvaizdą, bet greta to galima rasti ir priešingų pavyzdžių. Kai kada pastatai vėlesnių perdirbimų dėka įgyja didelio išraiškingumo. [...] Kitais atvejais vėlesni papildymai, nepadidindami senosios pastato dalies meninės vertės, patys savaime yra įdomūs ir vertingi architektūros kūriniai. [...] Tokių prieštaringų rezultatų [...] buvimas aiškiai nurodo, kad restauruojant juos [paminklus] privalu skirtingai spręsti klausimą dėl vėlesnių papildymų likimo. Jei pirmu atveju jis išsprendžiamas palyginti paprastai, tai sunkiau surasti jo sprendimą antru ir ypač trečiu atvejais.²⁷¹

Vis dėlto ir šia koncepcija deklaruota pagarba vienam iš paminklo raidos periodų, bet ne tos raidos visumai. „Kuris iš architektūros paminklo gyvenimo etapų turi būti atstatytas – pirminis ar vienas iš vėlesnių?²⁷²“ – taip formuluotas principinis restauravimo darbų uždavinys. Tuomet jau pripažintas ir principas, kai atveriant senesnę sluoksnį, tuo pačiu gali būti išsaugomi ir vėlesni elementai, t. y. vienu metu eksponuojami skirtingi objekto raidos periodai. Tačiau sovietinės paveldosaugos logikos jis buvo sunkiai priimamas, ir ne tiek dėl istorškumo nesuvokimo (tokios sampratos neabejotinai būta), kiek įsisąmoninimo, kad tokio restauravimo objektas įgyja išraišką, kurios jis niekada neturėjo²⁷³.

Palyginus su 1949 m. apibrėžtimi, pakito ir vertinimo kriterijus: pagrindu tapo nebe pavidalo pirmumas (senumo vertė), o meniškumas (estetinė vertė). Be šio, pripažinti ir kiti kriterijai: istorinis-architektūrinis (apimantis unikalumo, retumo, būdingumo, lyginant su atitinkamu istoriniu architektūros stiliumi ir jo reliktais, vertes), istorinis-memorialinis (memorialinė vertė) bei dermės su gamtine, architektūrine aplinka (harmoningumo, išbaigtumo vertės, kurios iš principo vėlgi susiveda į estetinę vertę)²⁷⁴. Atitinkamai jie sąlygojo arba architektūriškai reprezentatyviausio, arba su konkrečiu istoriniu įvykiu, asmeniu susijusio, arba geriausiai į aplinką įsikomponuojančio sluoksnio

²⁷¹ МАКСИМОВ, П. Н. Основные положения..., с. 6–7.

²⁷² Ten pat, c. 16.

²⁷³ Žr. ten pat, c. 18.

²⁷⁴ Ten pat, c. 16–17.

aktualizavimą. Tačiau prioritetu laikyta estetinė vertė ir kitų verčių raiška priklausė nuo to, ar jos nežeidė pirmosios.

6 deš. antrojeje pusėje konceptualizuotas dar vienas restauravimo darbų aspektas – rėmimasis analogais. Metodas gana plačiai taikytas sovietinėje praktikoje: juo kompensuotas duomenų, reikalingų prarastoms dalims atkurti, trūkumas (su juo susidurta beveik kiekviename restauruojamame objekte, ypač atkuriant senesnius nei XVIII a. sluoksnius). Sovietiniai paveldotvarkos autoritetai analogus pripažino šaltiniu, deramu moksliniam restauravimui, bet traktavo jį kaip mažiausiai pagrįstą. Šaltinių patikimumo skalėje jam skirta paskutinioji, trečioji, vieta (natūriniai duomenys > archyvinė medžiaga > analogijos su kitais statiniais)²⁷⁵. Be to, jis laikytas priimtiniu tik tais atvejais, (1) kai reikėdavo atkurti dalis, be kurių pastatas negalėdavo toliau egzistuoti (pavyzdžiui, stogą), ir apie jų formą nebūta jokių kitų patikimesnių duomenų arba (2) kai būdavo atkuriamos ne visiškai sugriautų pastato dalių nedidelės detalės.

* * *

1961 m. SSRS pasirodė dar vienas restauravimo sferą reglamentuojantis dokumentas – *TSRS architektūros paminklų restauravimo metodika*. Ryškiausias idėjinis poslinkis, palyginti su 1949 m. instrukcija ir 6 deš. principais, buvo objekto stilistinės visumos, o ne vieno kurio nors atskiro stiliaus vertingumo pripažinimas²⁷⁶. Likusius dešimtmečius sovietinė paveldotvarkos darbų koncepcija esmingesnių transformacijų nebepatyrė²⁷⁷. 1986 m. išleistoje *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos*,

²⁷⁵ Ten pat, c. 10.

²⁷⁶ Žr. GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu. *Architektūros paminklai*, 1975, Nr. III, p. 4, 8.

²⁷⁷ 1976 m. sąjunginiame įstatyme bei 1982 m. paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatuose viso labo apsiribota trijų elgsenų – restauravimo, konservavimo, remonto – išskyrimu, be išsamesnės jų detalizacijos. *Закон Союза...*, c. 11 [стр. 18]; Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai. Patvirtinta TSRS Ministrų Tarybos 1982 m. rugsėjo 16 d. nutarimu Nr. 865. Iš *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai*. Vilnius, 1983, p. 16–17 [str. 71–76].

saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcijoje, paskutiniame sąjunginiame šios srities dokumente, į atskiras kategorijas buvo atsietos *restauravimo* ir *atkūrimo* elgsenos. Šis pakitimas buvo daugiau paviršinis nei koncepcinis. Atkūrimas ir iki tol pripažintas visaverte paveldotvarkos elgsena, tik traktuotas kaip sudėtinė restauravimo darbų dalis. Dabar jam buvo suteiktas savarankiškos darbų rūšies statusas. Diferencijavimo pagrindu tapo atkuriamumo laipsnis: jei atkuriamas „elementas“, tai laikyta *restauravimu*, jei „paminklas“ – *atkūrimu*²⁷⁸. Taigi sovietinė paveldotvarka taip ir liko orientuota į vaizdinį paveldo suvokimą²⁷⁹. Tokia pozicija skyrėsi nuo ICOMOS (*Venecijos chartijos*) propaguotų principų.

4.2. PAVELDOTVARKOS DARBŲ APIBRĖŽTYS PAGAL *VENECIJOS CHARTIJĄ*

XX a. valstybė ir atskiros socialinės grupės (omenyje turimas kolekcionavimas) nustojo būti vieninteliais paveldosaugos subjektais. Atsirado naujas žaidėjas, kuris sukūrė naują reiškinių matmenį ir pasiūlė savas jo apibrėžtis. Tai tarptautinės institucijos ir vadinamieji tarptautiniai paveldosaugos principai. Pasauliniu mastu nekilnojamąjį paveldą ėmėsi kuruoti kelios organizacijos – UNESCO, ICCROM bei ICOMOS (įkurtos atitinkamai 1945, 1956 ir 1965 m.)²⁸⁰. SSRS buvo visų trijų tarptautinių organizacijų narė ir aktyviai dalyvavo jų veikloje. Tačiau jų propaguojamų idėjų poveikis sovietinei paveldotvarkai buvo nevienodas. UNESCO didžiausią įtaką darė per *Pasaulinio paveldo* programą (atitinkama konvencija buvo

²⁷⁸ Nekilnojamųjų istorijos..., p. 30 [str. 92].

²⁷⁹ Plg. 1986 m. oficialų restauravimo kategorijos apibrėžimą: „Restauravimas (tame tarpe fragmentinis) – kompleksas priemonių, užtikrinančių paminklo istorinio, architektūrinio meninio vaizdo išsaugojimą ir išryškinimą nuimant nuo jo neturinčius vertės ir iškreipiančius jo vaizdą sluoksnius remiantis moksliniais duomenimis, grąžinant pastato, ansamblio, komplekso išnykusius elementus.“. Ten pat, p. 30 [str. 92].

²⁸⁰ Būta ir regioninio lygmens organizacijų, pavyzdžiui, Europos Tarybos, tačiau jos, kaip nepadariusios įtakos SSR paveldosaugoms, čia neaktualizuojamos.

priimta 1972 m., pradėjo veikti 1977–1978 m.). Tačiau SSRS nebuvo prie jos prisijungusi (prisijungimo klausimas rimčiau pradėtas svarstyti tik apie 1988 m.²⁸¹). ICCROM buvo orientuota į tiesioginius apmokymus, tad, nepaisant to, kad sovietinių respublikų specialistai dalyvaudavo pastarosios organizuojamuose kursuose²⁸², jos idėjos plačiau nepasklisdavo ir nesulaukdavo rimtesnio atgarsio. ICOMOS turėjo paveikesnę priemonę – tarptautines chartijas.

SSRS ICOMOS nacionalinis komitetas įsteigtas 1965 m., t. y. tais pačiais metais, kai buvo įkurta ir pati organizacija. Toks skubotumas nebuvo koks nors išskirtinumas ar atsitiktinumas. Socialistinis blokas apskritai palankiai žiūrėjo į tarptautinės paveldosaugos reiškinį (suprantama, visam tam būta Maskvos pritarimo ar bent jau jos neprieštarauta). Trijų bloko valstybių, Čekoslovakijos, Jugoslavijos bei Lenkijos, atstovai dalyvavo *Venecijos chartijos* rengimo komisijoje²⁸³; lenkų meno istorikas Stanislovas Lorencas tituluojamas vienu iš ICOMOS iniciatorių²⁸⁴, be to, ji buvo įsteigta būtent Varšuvoje; ne vieno ICOMOS susirinkimo šeimininkais tapo čekoslovakai, vokiečiai, vengrai²⁸⁵. Neatsiliko ir SSRS. 1969 m. tuometiniame Leningrade įvyko ICOMOS simpoziumas *Kultūros paminklai ir visuomenė*, 1973 m. Vilniuje – simpoziumas *Istorinių centrų apsauga ir šiandieninių gyvenimo funkcijų juose organizavimas*, o 1978 m. Maskvoje ir Suzdalėje – penktoji ICOMOS

²⁸¹ Labai svarbus tarptautinis dokumentas [interviu su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1988, sausio 9, p. 11.

²⁸² Žr. KAMINSKAS, Romualdas. Restauratorių penkmetis. *Kultūros barai*, 1980, spalio, p. 39; Paminklų apsaugai – pasaulio visuomenės dėmesys [interviu su: GLEMŽA, Jonas]. *Kultūros barai*, 1981, rugsėjis, p. 24–25.

²⁸³ *The Venice Charter...*

²⁸⁴ JOKILEHTO, Jukka. *A History of Architectural...*, p. 255.

²⁸⁵ Čekoslovakijoje įvyko ICOMOS simpoziumai, skirti liaudies architektūros (1971 m., Aukštieji Tatrai, Brno) ir istorinių miestų centrų (1976 m., Praha, Bratislava) apsaugos temoms; Vokietijos Demokratinėje Respublikoje surengta konferencija jaunimo dalyvavimo istorinių miestų išsaugojimo klausimu (1977 m., Rostokas) bei septintoji ICOMOS Generalinė asamblėja (1984 m., Rostokas, Drezdenas); Lenkijoje paminėtas ICOMOS 15 metų jubiliejus – surengta proginė sesija, mokslinis simpoziumas (1980 m., Varšuva, Krokova); Vengrijoje buvo įkurdintas šios organizacijos *Istorinių miestų ir kaimų komitetas* (1982 m., Egeris). Plačiau žr. GLEMŽA, Jonas. Kultūros palikimas ir jaunuomenė. *Kultūros barai*, 1978, gegužė, p. 55–56; GLEMŽA, Jonas; PURYS, Medardas. Senamiesčių atgimimas. *Švyturys*, 1979, Nr. 9, p. 28–29; GLEMŽA, Jonas. Svarbūs ICOMOS nutarimai. *Kultūros barai*, 1984, kovas, p. 77.

Generalinė asamblėja²⁸⁶. SSRS, būdama aktyvia organizacijos nare, turėjo laikytis ir jos parengtų chartijų. Pažymėtina, kad šio tipo dokumentai neturėjo teisinio statuso ir sekimas jais buvo grįstas gera valia. 1965–1990 m. ICOMOS spėta parengti ir patvirtinti keturias chartijas. Tai:

- *Tarptautinė paminklų ir vietų apsaugos ir restauravimo chartija*, arba *Venecijos chartija* (1964 m.²⁸⁷; Venecija, Italija);
- *Istoriniai sodai*, arba *Florencijos chartija* (1981 m.; Florencija, Italija);
- *Istorinių miestų ir urbanizuotų vietovių apsaugos chartija*, arba *Vašingtono chartija* (1987 m.; Vašingtonas, JAV);
- *Archeologinio paveldo apsaugos ir vadybos chartija* (1990 m.; Lozana, Šveicarija).

SSRS erdvėje didžiausio atgarsio sulaukė būtent *Venecijos chartija*. Apskritai ji laikytina tarptautinės paveldosaugos simboliu (garsumu ir populiarumu ją lenkė tik UNESCO Pasaulio paveldo programa). Ankstesniais tarptautiniais aktais viso labo siekta sukurti bendradarbiavimo tarp atskirų valstybių paveldosaugos srityje instrumentus bei skleisti gerą patirtį. *Venecijos chartija* įkūnijo kitą tikslą – sukurti tokį objektą kaip *bendras visos žmonijos paveldas* ir standartizuotas jo palaikymo priemonės. Jos preambulėje skelbta apie „žmonių vertybių vienybę“, „bendrą paveldą“, „bendrą atsakomybę už jo išsaugojimą“ bei paveldotvarkos principų „sutartinumą“, „tarptautiškumą“. Tokios deklaracijos nebuvo naujiena²⁸⁸, tačiau tik dėl šio dokumento visa tai įgijo apčiuopiamesnį turinį – *Venecijos chartija* padėjo

²⁸⁶ Simpoziumų medžiaga žr. *Симпозиум «Памятники культуры и общество»*. Ленинград, 1969; [Konferencijos pranešimų santraukos]. *Statyba ir architektūra*, 1973, spalio, p. 4–9; [Konferencijos pranešimų santraukos]. *Statyba ir architektūra*, 1973, lapkritis, p. 25–28. Dar žr. Praeities lobiai – socialistinės visuomenės žmogui. *Kultūros barai*, 1973, spalio, p. 2–4; *Охрана памятников истории и культуры в СССР. ICOMOS-Москва-Суздаль, 1978*.

²⁸⁷ 1964 m. buvo parengtas tik *Venecijos chartijos* tekstas. Tai įvyko Antrojo tarptautinio istorinių paminklų architektų ir specialistų kongreso (Venecija) metu. ICOMOS šį dokumentą patvirtino 1965 m.

²⁸⁸ Pavyzdžiui, *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations* [interaktyvus]. 1956 [žiūrėta 2008 m. gruodžio 25 d.], [Preamble]. Prieiga per internetą: <<http://www.icomos.org/unesco/delhi56.html>>.

pamatą šios idėjos raiškai praktikoje²⁸⁹. Ir nors chartija buvo skirta labai konkrečiai paveldosaugos sričiai (paveldotvarkai), greta to apibrėžta, kaip apskritai turi būti suprantamas paveldas ar atskiri jo dėmenys. Išdėstyti standartai tapo kriterijais, kurie leido atsijoti, kas priklauso tarptautinės paveldosaugos diskursui, o kas lieka už jo ribų. Tad *Venecijos chartijos* pavadinimas netruko tapti tarptautinės paveldosaugos idėjos ir idealų sinonimu, o jos „dvasia“ privalėjo sekti ar bent jai neprieštarauti visos vėlesnės tarptautinės paveldosaugos akcijos²⁹⁰.

Pagal *Venecijos chartijos* koncepciją paveldotvarkos darbų paletė apsiribojo dviem elgsenomis – konservavimu ir restauravimu (angl. *conservation, restoration*). Tiesa, sąvokai *konservavimas* čia buvo suteikta gerokai platesnė reikšmė nei vienos iš paveldotvarkos darbų rūšių įvardijimas (omenyje turima elgsena, pasižyminti objekto esamo pavidalo išsaugojimu, pašalinant ar apribojant jo nykimą lemiančius veiksnius; būtent tokią reikšmę sąvoka turėjo SSRS). Šiuo atveju terminas apėmė ir paveldo panaudos, integralumo aspektus, tad iš esmės jis suvoktas kaip apibrėžiantis pačius bendriausius paveldo apsaugos principus. Chartijoje buvo pateikti keturi konservavimo (arba apsaugos) principai²⁹¹:

- objekto panaudos principas – paveldo panaudojimas socialiai aktualiems tikslams palengvina jo išsaugojimą, todėl reikia siekti, kad jis turėtų tokią panaudą; sąlyga: modifikavimas, kurio reikalauja funkcijos pakeitimas, neturi keisti objekto plano, dekorų;

²⁸⁹ *Venecijos chartijai* savo intencija labai artima buvo 1931 m. *Atėnų chartija*. Pastarąja taip pat siekta įdiegti „bendruosius“ paveldo pasaugos standartus. Deja, tais metais nesugebėta įkurti tarptautinės organizacijos, kuri būtų galėjusi pasirūpinti jų sklaida (*Venecijos chartijos* atveju tokia institucija tapo ICOMOS); dokumentas didesnio poveikio tarptautinėje arenoje nepadarė. Lyginant chartijas, ryškėja ne tik pretenzijų, bet ir skelbtų principų panašumas: beveik visi *Venecijos chartijos* principai buvo išdėstyti dar 1931 m., skyrėsi tik griežtumo laipsnis – kas pirmiau įvardinta kaip rekomendacija, vėliau virto reikalavimu (žr. 575 išnašą). Dar žr. *The Venice Charter...*, Preamble.

²⁹⁰ Pavyzdžiui, 1994 m. buvo parengtas tarptautinis *Naros autentiškumo dokumentas*, išreiškęs konceptualiai naują paveldosaugos reiškinių sampratą (lyginant su prieš tai UNESCO, ICCROM, ICOMOS propaguotą ir net pačios *Venecijos chartijos* principais), tačiau ir čia neapsieita be ištikimybės „Venecijos chartijos dvasiai“ deklaracijų. *The Nara Document...*, art. 3, 10.

²⁹¹ *The Venice Charter...*, art. 4–8.

- aplinkos integralumo principas (1) – paveldo apsauga yra neatsiejama nuo jo aplinkos apsaugos, todėl tradicinė aplinka, jei ji yra išlikusi, turi būti saugoma, o pakeitimai (nauja statyba, griovimas ar modifikavimas), kurie transformuotų susiklosčiusias proporcijas ir spalvas, draudžiami;

- aplinkos integralumo principas (2) – paveldas yra neatsiejamas nuo istorijos, kurią jis pats liudija, ir aplinkos, kurioje jis tarpsta, todėl objekto ar jo dalies perkėlimas į kitą vietą draudžiamas; išimtis: perkėlimas galimas tik tuomet, kai tai reikalinga objektui išsaugoti ar esama kito žūtbūtinio poreikio;

- priklausinių integralumo principas – tapybiniai, skulptūriniai ar dekoruoti elementai, kurie yra glaudžiai susiję su objektu, negali būti nuo jo atskirti; išimtis: atskyrimas galimas tik išskirtiniais atvejais, kai tai yra vienintelis būdas išsaugoti minėtuosius elementus.

Greta to išskirti šeši restauravimo principai²⁹²:

- pagrįstumo principas – restauravimas yra grindžiamas pagarba autentiškai materijai bei istoriniams dokumentams ir bet koku atveju turi būti paremtas tyrimais; restauravimas negali remtis hipotezėmis ar spėlionėmis;

- pagarbos istoriniams sluoksniams principas – turi būti gerbiami visi objekto raidos sluoksniai, stilistinis vientisumas nėra restauravimo tikslas; išimtis: apatinių sluoksnių atidengimas gali būti pateisintas išskirtiniais atvejais ir tik tuomet, kai tai, kas pašalinama, yra mažai vertinga, o kas atidengiama – turi didelę istorinę, archeologinę ar meninę vertę ir yra gana gerai išlikę;

- atkūrimo principas (atvejis, kai restauravimui turima užtekinai duomenų) – elementai, kuriais pakeičiamos trūkstamos objekto dalys, turi būti harmoningai integruoti į visumą ir tuo pačiu skirtis nuo originalių; principas turi būti taikomas taip ir tam, kad restauravimas nefalsifikuotų objekto meninių ar istorinių savybių;

- atkūrimo principas (atvejis, kai restauravimui neturima pakankamai duomenų) – objekto papildymai, kai tam neturima pakankamai duomenų,

²⁹² *The Venice Charter...*, art. 9–13.

galimi tik neišvengiamais atvejais; tokie elementai turi būti atskirti nuo architektūrinės kompozicijos ir turėti dabarties žymę;

- naujos statybos principas – pristatymai yra draudžiami; išimtis: jie leidžiami tik tais atvejais, kai nemenkina vertingųjų statinio dalių, jo tradicinės aplinkos, jo kompozicinės pusiausvyros ir jo ryšio su supančia aplinka;

- naujų technologijų galimumo principas – konservavimo ar remonto darbų metu objektui sustiprinti galima naudoti modernias technologijas; sąlyga: jos naudojamos tais atvejais, kai įrodyta, kad tradicinių technologijų nebepakanka.

Taigi „venecijietiškos“ *konservavimo* sampratos pamatu tapo objekto integralumo, o *restauravimo* – pagarbos jo istorinei materijai idėjos. Atsigręžus į sovietinius modelius, tenka konstatuoti, kad sovietinė *konservavimo* kategorija negali būti tiesiogiai palyginta su tapataus įvardijimo ICOMOS apibrėžtimi. Kaip jau užsiminta, pirmu atveju omenyje turėta konkreti paveldotvarkos elgsena, kitu – paveldo palaikymas, plačiausia šios sąvokos prasme. *Restauravimo* kategorija, tiek sovietiniame, tiek *Venecijos chartijos* modeliuose, apibrėžė tą patį reiškinį, tik sovietinė šios kategorijos traktuotė buvo labiau orientuota į istorinį vaizdą nei į materiją.

4.3. RESTAURAVIMO PRINCIPŲ GENEZĖ LIETUVOJE

Nulinis pradinis taškas – tokia sąvoka geriausiai tiktų paveldotvarkos sferai (nesvarbu, ar kalba eitų apie idėjinį lauką, ar praktiką) apibūdinti Lietuvoje po 1945 m. Tai lėmė kelios elementarios aplinkybės. Pirmą – ikisovietinė lietuviškoji paveldotvarkos patirtis buvo itin menka: ALV gyvavimo metais pajėgta pasirūpinti vos keliais objektais²⁹³, o to meto

²⁹³ Plačiau žr. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 20, 25.

mėginimai konceptualizuoti reiškinį (Jurgis Getneris, Algirdas Mošinskis²⁹⁴) neperžengė asmeninės nuomonės lygmens, neišvirto į nuoseklesnes idėines linijas. Antra – nebuvo galimybės pasinaudoti ir tuo menku ikisovietiniu įdirbiu: specialistai, turėję bent kiek paveldotvarkinės patirties, išsibarstė okupacijų ir karo audrose (pavyzdžiui, A. Mošinskis 1944 m. emigravo į Australiją). Netekta ir pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.) besireiškusių specialistų (Trakų salos pilies konservavimo-restauravimo darbų vadovas J. Borovskis pasitraukė į Lenkiją; Vilniaus vyriausiasis architektas, rūpinęsis ir miesto istorinėmis vertybėmis, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis 1944 m. išvyko į Vokietiją²⁹⁵). Taigi nebebūta, ar griežčiau tarus nė nebūta, jokios tradicijos, į kurią būtų galima atsiremti.

Pagrindiniu lietuviškosios paveldotvarkos formavimosi po 1945 m. akstinu laikytinos Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės. Jos įsteigtos 1950 m., įgyvendinant 1948 m. SSRS Ministrų Tarybos nurodymus (tokios dirbtuvės turėjo būti steigiamos sąjunginiu mastu „didelio architektūros paminklų kiekio sankauptų vietose“)²⁹⁶. Tiesa, dar 1948–1950 m. buvo restauruotas Vilniaus Aukštutinės pilies vakarinis bokštas (tai tapo pirmąja

²⁹⁴ Žr. MOŠINSKIS, Algirdas. Lietuvos architektūros paminklų apsauga. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923–924; MOŠINSKIS, A. Dėl Lietuvos kultūros turtų. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 273–274; GETNERIS, J. Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai. *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 177–181. Dar žr. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 22, 25.

²⁹⁵ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis 1959 m. grįžo į Lietuvą, o 1961 m. vėl įsiliejo į paveldotvarkos specialistų gretas – pradėjo dirbti Paminklų konservavimo instituto Kauno filiale.

²⁹⁶ Совет Министров СССР. Постановление № 3898 от 14 октября 1948 г. О мерах улучшения охраны памятников культуры. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной*. Москва, 1949, с. 4 [стат. 8].

Tenka paminėti, kad paveldas ir paveldotvarka netapo vienintele Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių misija. Sovietinė Lietuvos valdžia dirbtuvėse įžvelgė naują statybinę organizaciją, kurios pajėgumus galima išnaudoti savoms reikmėms – administracinių pastatų, sanatorijų, vilų, butų statybai, remontui ar apdailai. Tokio pobūdžio veikla 1951–1952 m. sudarė 50 proc. visų organizacijos darbų. Pavyzdžiui, darbuotasi LSSR Ministrų Tarybos sanatorijose Palangoje (atstatyta vila „Anapilis“, atliktas beveik visų kitų pastatų kapitalinis remontas), gyvenamajame name Vilniuje Sierakausko g. 4 (atliktas kapitalinis remontas, išorės ir vidaus apdailos darbai, suremontuoti baldai) ir pan. Būta ir ne tokių „kilnių“ užduočių. Pavyzdžiui, restauratoriai buvo atsakingi už fekalinės kanalizacijos nuotekų šalinimą iš A. Sniečkaus namo Žvėryno g. virtuvės-valgyklos (patalpa buvo įrengta rūsyje, esančiame žemiau miesto fekalinių nuotekų vamzdžių, ir kai tik smarkiau palydavo, prisipildydavo atitinkamos substancijos). Kaip visa tai veikė pačių dirbtuvių veiklą, atskleidžia amžininkų pastabos: „dirbant ne architektūriniuose paminkluose, [...], dingsta bendras supratimas ir priėjimas prie darbo kaip iš darbininkų, taip ir iš inžineriniai-technikinio personalo pusės“ arba „imdama darbus ne architektūriniuose paminkluose Dirbtuvė nutolsta nuo pagrindinės linijos ir priartėja eilinei statybinei organizacijai“. *Moksliniai-Restauracinės...*, t. 8, 128, 130–131; ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 13.

paveldotvarkos apraiška pokarinėje Lietuvoje), tačiau tik specializuotos paveldotvarkinės institucijos atsiradimas pačią paveldotvarką pavertė kompleksine problema. Viskas prasidėjo nuo konstatavimo, kad neturima nei atitinkamos srities specialistų, nei metodikos, nei praktikos²⁹⁷. Buvo pradėtas šių spragų užlopymo ir tuo pačiu paveldotvarkos kūrimo procesas. Tai reiškėsi keliomis tendencijomis.

Sovietinis paveldotvarkos modelis Lietuvoje netapo panacėja. Primintina, kad iki 1951 m.²⁹⁸ Maskvos buvo parengta atitinkama instrukcija (1949 m.)²⁹⁹, pradėtas leisti restauravimo klausimams skirtas mokslinių straipsnių rinkinys (nuo 1950 m.)³⁰⁰, o ir realios praktinės patirties turėta gerokai daugiau. Deja, 1949 m. instrukcija, prieinamiausia ir labiausiai kondensuota to meto priemonė, Lietuvoje taip ir neįgijo gairinio ar atraminio dokumento statuso – 6 deš. argumentacijose ji praktiškai neregistravo (nors pagal teisinę apibrėžtis tai buvo bendrasąjunginis dokumentas, kurio reglamentacijomis privalėjo sekti visi valstybės subjektai³⁰¹). Šiuo atveju mieliau remtasi nuorodomis į *tarybinę praktiką, tarybinę konservaciją ar tarybinę restauraciją*³⁰². Pastarasis konceptas, viena vertus, buvo abstraktas, skirtas išreikšti teiginio kokybiniam svoriui (sovietinis = aukščiausia kokybė), bet nenurodęs į jokių konkrečių ar kur nors aiškiau apibrėžtus principus. Kita vertus, konceptui priskiriami principai nebuvo kuo nors išskirtiniai ar grynai sovietiniai ir dažniausiai atitiko

²⁹⁷ Žr. *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 3; BALČIŪNAS, V. *Mokslinės-restauracinės...*, p. 106; ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 10, 12.

²⁹⁸ Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės LSSR Ministrų Tarybos nutarimu buvo įsteigtos 1950 m. spalio mėnesį, tačiau su metodinėmis ir praktinėmis problemomis susidurta po metų, kai buvo pradėti tvarkyti pirmieji objektai.

²⁹⁹ Инструкция о порядке..., с. 27–31.

³⁰⁰ *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1.

³⁰¹ 1949 m. balandžio 8 d. Architektūros reikalų komiteto prie SSRS Ministrų Tarybos pirmininko raštu sąjunginių respublikų Architektūros reikalų valdybos viršininkams įsakyta: „a) nuo šiol savo veikloje, susijusioje su valstybės saugomų architektūros paminklų apskaitos, registracijos, priežiūros, remonto ir restauracijos sritimis, vadovautis šia instrukcija; b) pasirūpinti instrukcijos išsiuntinėjimu visiems vietiniams architektūros reikalų organams, kad ja būtų vadovaujama praktikoje.“. Приказ № 326 Комитета по делам архитектуры при Совете Министров СССР. 8 апреля 1949 г. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной*. Москва, 1949, с. 10 [стат. 1].

³⁰² UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės architektūr. pam. buv. Zapyškio bažnyčia. Atliktų tyrimo ir restaur. darbų 1953/54 m. ataskaita*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 68, l. 8, 15; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 84.

naujausias europinės paveldotvarkos nuostatas (nors propagandiniais sumetimais jie pristatinėti būtent kaip ypatingas sovietinės visuomenės pasiekimas³⁰³). Kad instrukcija netapo besąlygišku autoritetu, patvirtintų ir kitas faktas: joje skelbta, kad restauravimo tikslas yra pirminio arba optimaliausio objekto pavidalo atkūrimas, o Lietuvoje 6 deš. visos pastangos kreiptos į išvaizdos, kurią objektas turėjo Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, atkūrimą (žr. žemiau). Taigi eita skirtingu keliu.

Lietuviškajai paveldotvarkai esminės tiesioginės įtakos neturėjo ir kitų sovietinių šalių praktinis įdirbis. 1952 m. vyкта į Maskvos bei Kijevo mokslines restauracines dirbtuves. Ten buvo susipažinta ir su taikomomis metodologijomis, visgi, berods, daugiausia pasisemta organizacinės bei administracinės patirties (itin džiaugtasi tenykščių kainininkų įsigijimu). Manyta, kad, be šio vizito, dar būtų naudinga nuvykti į tuometinio Leningrado dirbtuves, kaip veikliausias ir turinčias didžiausią patirtį visoje SSRS. Daugiau tinkamų pavyzdžių, ypač kaimyninėse respublikose, nematyta³⁰⁴. Išties, iškilus konkrečioms paveldotvarkos problemoms, sovietinėje erdvėje nelabai sekėsi rasti optimalių jų sprendinių. Pavyzdžiui, 6 deš. pirmojoje pusėje Lietuvoje itin aktualus buvo pilių griuvėsių konservavimo klausimas. Jį bandyta spręsti vadinamųjų karūnėlių uždėjimo metodu. Šiam nepasiteisinus dėl nepatvarumo bei neestetškumo, pradėta žvalgytis į „broliškas“ respublikas. Deja, išsiaiškinta, kad dauguma šalies dirbtuvių panašiais atvejais naudoja tą patį metodą³⁰⁵. Teko išrasti savas, lietuviškas, praktikas – uždengimą laikiniais stogeliais bei viso statinio atstatymą, kad būtų išsaugoti griuvėsiai. Su tokiais pat sunkumais, tik jau antrojoje dešimtmečio pusėje, susidurta ir gvildenant urbanistinio paveldo tvarkymo (regeneravimo) klausimus. Šiuo atveju atrama rasta kitų socialistinių šalių patirtyse.

³⁰³ Žr. РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие..., с. 4.

³⁰⁴ *Mokslinai-Restauracinės...*, I. 3, 131.

³⁰⁵ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 108–109.

Tokio pobūdžio darbas [Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas] atliekamas pirmą sykį. TSRS nėra pavyzdžio. Didelį patyrimą turi kai kurios demokratinės respublikos: Čekija, Lenkija, Vokietija. Deja, mums tie pavyzdžiai žinomi tik nuotrupose, iš spaudos ir tik rezultatai.³⁰⁶

Taigi apibendrinant SSRS šalių patirtis mažai kuo galėjo padėti įveikiant vietines paveldotvarkos problemas ir poreikius. Šios aplinkybės turėjo įtakos kitai tendencijai – lietuviškoji sovietmečio paveldotvarka formavosi mokantis iš savo pačių veiklos³⁰⁷.

Pradėjus savo darbą, Dirbtuvė neturėjo nei patyrusio techniško-inžinerinio ir gamybinio personalo, o taip pat ir patyrusių architektų-restauratorių. Neturėjo arti pavyzdžių, kaip atliekami panašios specifikos darbai iš kurių galėtų pasimokyti. Darbą teko pradėti remiantis sveiku galvoju ir skaitantis su esamomis darbo sąlygomis.³⁰⁸

Tokios ištakos nereiškė, kad lietuviai ėmėsi kurti savus pamatinius paveldotvarkos principus: ir tuomet Lietuvoje žinoti ar nutuokti bendrieji srities dėsniai, t. y. europietiškosios tendencijos, iš kurių ir imtasi konstruoti konservavimo, restauravimo bei atkūrimo metodikas. Toliau ir bus bandoma identifikuoti bei kiek išsamiau apibrėžti šiuos principus.

(1) **Pagrįstumo principas** sudarė vadinamosios *tarybinės praktikos* bazę. Lietuvoje jis buvo įsisąmonintas idėjiškai („Restauracijos darbai be mokslinio tyrimo negalimi“³⁰⁹), tačiau iš esmės nepažeidinėtas ir praktikoje (Šiaulių, Zapyškio bažnyčių, Kauno, Trakų, Vilniaus Aukštutinės pilių tvarkymo atvejai³¹⁰). Pastarasis faktas gana paradoksalus, nes vėlesnėje paveldotvarkoje

³⁰⁶ *Statybos ir Architektūros...*, l. 14. Dar žr. ten pat, l. 9–11, 15–16.

³⁰⁷ Žr. *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 82, 131; BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 106.

³⁰⁸ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 3.

³⁰⁹ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 107.

³¹⁰ Palyginti su vėlesnėmis tendencijomis, būta tik nežymių nukrypimų nuo pagrįstumo principo. Pavyzdžiui, Kauno pilies pietvakarinis bokštas restauruotas remiantis hipoteze, kad statinys pirmo ir antro aukšto sandūroje perėjo iš keturkampio plano į apvalų (buvo išlikusi tik keturkampė pirmo aukšto dalis). Atitinkamai buvo pamūryta (pakelta virš griuvėsių) iki 1,9 m naujo mūro. Iš pradžių bandyta pritaikyti neutralesnį sprendimą, spėjamai vietai suteikiant išardyto mūro vaizdą. Tačiau pastarasis dėl „grubumo“ ir „neryškumo“ buvo atmetas. SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies architektūrinių tyrimų ir konservacijos darbų 1953.XI–1956.XII ataskaita*. Vilnius, 1958. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 28, l. 112–113.

(po 1955 m.) tokio stropumo nebeliko, priešingai – atverti keliai istoriniais duomenimis nepagrįstoms rekonstrukcijoms.

Šiaulių Šv. apaštalu Petro ir Pauliaus bažnyčios atvejis:

Turint tiek mažai davinių, dargi nepilnai autentiškų, sunku buvo nustatyti pirmąsį pastato vaizdą, todėl buvo nuspręsta pastatą atstatyti tokia stovyje, koks jis buvo prieš paskutinį sugriovimą.³¹¹

Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios atvejis:

Atstatyti laiptuotą frontoną bei statesnį stogą restauracijos projekte nenumatyta, nes tam trūko reikalingos mokslinės medžiagos.³¹²

Trakų salos pilies atvejis:

Iš pat konservacijos darbų pradžios principaliai buvo nustatyta vengti daryti atskiroms sienų mūro dalims didelių primūrijimų, kurie įneštų naujovę ir sukeltų abejingumą. [...] 1951 m. pilyje atliekant viršaus konservacijos darbus, prisitaikyta prie buvusių sienų [t. y. griuvusių] viršaus kontūro ir nuolydžių formos. Buvo vadovaujama tarybinės mokslinės konservacijos principais ir šalintasi nuo nesveikai afektyvių buržuazinių konservacijos principų.³¹³

Šiame kontekste dėmesio verta restauratoriaus Žibarto Simanavičiaus (vėliau – Simonaitis) pasiūlyta restauravimo sprendinių tipologija (vadinta *konservacinių sprendinių principais*). Intervencijos, priklausomai nuo to, kokiais duomenimis ir samprotavimais remtasi, jo buvo suskirstytos į tris grupes: pirma – restauruojama tiksliai pagal tyrimų duomenis; antra – restauruojant dėl mokslinių duomenų stokos ar kitų motyvų pritaikomi apytikriai, kompromisiniai sprendimai; trečia – restauruojant įvedamos visai naujos, grynai inžinerinės konstrukcijos³¹⁴. Šią vertinimo skalę

³¹¹ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 35.

³¹² UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, l. 9. Dar žr. UMBRASAS, A. Visasąjunginės reikšmės architektūros paminklo, buv. Zapyškio bažnyčios restauracijos projekto aiškinamasis raštas. Iš *Architektūrinis paminklas buv. Zapyškio bažnyčia. Restauracijos projektas*. Vilnius, 1953. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 69, l. 9.

³¹³ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 84.

³¹⁴ SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies...*, l. 108.

Ž. Simanavičiaus taikė Kauno pilies tvarkymo darbams (1953–1956 m.)³¹⁵. Atitinkamų konceptų buvimas dar kartą pagrindžia, kad mokslinio pagrįstumo principas Lietuvos restauratorių buvo neabejotinai įsisavintas.

(2) **Istorinių sluoksnių vertingumo principas** irgi turėjo savitą ir tik tam laikmečiui būdingą traktuotę. 1951–1953 m. restauruojant Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčią, žinota, kad „prieš 100 metų šis pastatas turėjo grakštų renesansui būdingą stogą, maždaug 7 metrais žemesnę bokšto dalį, kuri buvo užbaigta grakščiu varpo formos stogu-kupolu“³¹⁶. 1953–1954 m., tvarkant Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią, taip pat turėta domenu, kad savo laiku statinio frontonas buvo laiptuotas, stogas daug statesnis, o sienos žemesnės³¹⁷. Tačiau nė vienu atveju nesiimta atkurti šių elementų. Pasitenkinta atstatymu „pagal prieškarinį stovį“. Analogiškai elgtasi ir 1948–1950 m. restauruojant Vilniaus Aukštutinės pilies bokštą³¹⁸. Taigi 1948–1955 m. paveldotvarkoje dominavo vėlyviausio sluoksnio restauravimo-atkūrimo darbai. Tokią praktiką bandyta aiškinti idėjiškai: teigta, kad neturima užtektinai medžiagos apie ankstyvesnę objekto išvaizdą, o, esant tokioms aplinkybėms, griebtis atkūrimo reiškė grubiai pažeisti pamatinį *tarybinės praktikos* – mokslinio pagrįstumo – principą³¹⁹. *Istorinių sluoksnių principas* buvo tiesiogiai ir griežtai susietas su *pagrįstumo principu*. Deja, tuo pačiu tenka pripažinti, kad minimos medžiagos paieškai 6 deš. apskritai neturėta nei pajėgumų, nei gebėjimų. O ir terminai, t. y. būtinybė kuo skubiau likviduoti avarinę būklę (visi pokaryje tvarkyti objektai buvo būtent tokios būklės) bei darbas dėl planų įgyvendinimo ar viršijimo, neleido per daug gilintis į kiekvieno konkretaus objekto architektūrinės ir istorinės raidos subtilumus³²⁰. Dabar sudėtinga pasakyti, ar ši kryptis buvo išankstinė sąmoninga metodinė

³¹⁵ Žr. ten pat, l. 108–136.

³¹⁶ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109.

³¹⁷ UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, b. 68, l. 3.

³¹⁸ BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 3.

³¹⁹ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109. Dar žr. tekste aukščiau pateiktas citatas.

³²⁰ Žr. *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 55; BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 111; SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies...*, l. 92–93.

laikysena, ar daugiau pasekminė, sąlygota gyvenimiškų realijų. Argumentų, prielaidų esama ir vieno, ir kito pagrindimui. Bendra to meto idėjinė situacija, pasireiškusi tendencija teorinius pagrindimus taikyti *post factum*, lyg ir nurodytą į antrąjį faktorių. Tokiu atveju metodiniais paaiškinimais tiesiog bandyta užslėpti savo intelektualinius, praktinius ir ekonominius nepajėgumus. Kita vertus, neita lengviausiu ir labiausiai gundančiu keliu – nežinojimo nepulta kompensuoti analogijomis, nors ši priemonė SSRS laikyta priimtina, o po 1955 m. prigijo ir lietuviškoje praktikoje. Be to, dėl atitinkamų sprendimų nebūta nei dvejonų, nei apgailestavimo (bent jau tokį įspūdį galima susidaryti iš to meto rašytinių šaltinių). Pastaroji laikysena skyrėsi nuo *istorinės ir naujos materijos sąveikos principo* atvejo, kuriame akivaizdžiai atsiskleidė, kad geidžiama viena, o daroma kita, bei situacijos po 1955 m., kai ankstesni sprendimai pradėti laikyti klaidingais (žr. žemiau). Galų gale restauravimo principams antrino ir konservavimo praktika. Jei pirmoji priemonė daugiausia taikyta tvarkant bažnyčias ir dvarų rūmus, tai antroji – saugant pilių griuvėsius. Šiuo atveju vėlgi nebuvo keliamas atkūrimo uždavinys ir intensyviai ieškota tinkamiausių esamos būsenos (griuvėsių) išsaugojimo metodų. Tiesa, įvairiais tikslais nevengta istorinį mūrą paaukštinti keliais metrais, tačiau pats paaukštinimas sąmoningai kurtas kaip „gražių griuvėsių“, o ne išbaigto statinio imitacija³²¹.

Tenka paminėti dar vieną su istorinių sluoksnių traktuote susijusią savybę – to meto restauratoriai buvo palyginti jautrūs objekto istoriškumui. Jautrumas pasireiškė net ir kalbant apie vertingais nelaikytus sluoksnius. Geriausiai tai paaiškina konkretūs pavyzdžiai. Tvarkant Zapyškio bažnyčią, buvo nuspręsta nugriauti vėlyvesnį jos priestatą – zakristiją. Tačiau, atsižvelgiant, kad zakristijos būta „seno priestato“, siūlyta palikti ir užkonservuoti kai kuriuos jos „buvimo pėdsakus“: sienų apačią (apie 0,3 m virš žemės paviršiaus), skliauto

³²¹ Žr. *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 84, 91; BALČIŪNAS, V. *Mokslinės-restauracinės...*, p. 109; SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies...*, l. 16–17; BALIULIS, Algirdas; MIKULIONIS, Stanislovas; MIŠKINIS, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius, 1991, p. 276.

perdengimo žymę ir pan. („Toku būdu ateityje iš paliekamų pėdsakų bus lengva spręsti apie nugriautos zakristijos išvaizdą bei konstrukcijas.“)³²². Tai iš dalies ir buvo įgyvendinta.

(3) 1948–1955 m. buvo įsisavintas ir **naujų technologijų bei konstrukcijų panaudojimo principas**. Akivaizdžiausiai jis naudotas atstatant Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčią: atkuriant statinio skliautus, vietoj istorinės plytų mūro konstrukcijos naudota gelžbetoninė. Sprendimas grįstas technologiniais bei ekonominiais privalumais³²³. Deja, aiškių kriterijų, kokiais atvejais leistinos tokios inovacijos, nebūta, ir šiuolaikinė perspektyva verstų suabejoti, ar principo taikymas praktikoje visada būdavo deramai pamatuotas ir būtinas. Pavyzdine galėtų būti *Venecijos chartijos* nuostata – naujų technologijų panaudojimas pateisinamas tik tuomet, kai įrodyta, kad tradicinių priemonių nebepakanka. Tačiau Lietuvoje inovacijų griebtasi ir dėl statybinių medžiagų deficito, ir noro modernizuoti (priartinti prie laikmečio statybos ir buities standartų). Minėtosios Šiaulių bažnyčios vidaus galerijų baliustrada buvo atkurta iš gelžbetonio ir betono, nors pirminė medžiaga buvo medis. Motyvu tam tapo banali, tačiau tiems laikams būdinga priežastis – medinei konstrukcijai būtų reikėję labai daug sauso, geros kokybės ąžuolo, o jo stokota. Dėl naujos medžiagos specifikos teko kiek pakoreguoti ir originalias baliustrų formas³²⁴. Palangos dvaro rūmų stogo plokščioji dalis restauravimo metu (1951–1952 m.) buvo pakeista į nuolydinę (paaukštinta 70 cm). Tuo siekta prisiderinti prie sovietinių statybos reikalavimų – leistino skardinės dangos stogo nuolydžio³²⁵. Įvardytos praktikos keitė ne vien autentiškas medžiagas, atlikimo technologijas (*Venecijos chartijos* paradigmos tai laikyta priimtina auka dėl objekto stabilumo bei ilgaamžiškumo), bet ir istorines

³²² UMBRASAS, A. Visasąjunginės reikšmės..., l. 12, 23.

³²³ KRISČIŪNAS, V. Paaiškinamasis raštas prie architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios restauravimo projekto. Iš *Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčia. Skliauto atstatymo projektas. Techninis-darbo projektas*. Vilnius, 1952. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1254, l. 3; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 39. Dar žr., ten pat, l. 21.

³²⁴ RAMUNIS, S. Architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios galerijų atstatymo aiškinamasis raštas. Iš *Architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios vidaus galerijos baliustrados atstatymo techninis-darbo projektas*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1260, l. 3–4.

³²⁵ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 64, 68.

paveldo formas. Pastebėtina, kad palankiausia terpe formos autentiškumo pažeidinėjimui iki 1955 m. buvo tapęs būtent naujų technologijų ir konstrukcijų panaudojimo principas. Tendencija neišnyko ir vėlesniuose paveldotvarkos etapuose, tik mastu ją užgožė atkūrimo darbų sąlygoti pažeidimai (kai prarasti elementai atstatinėti tam neturint užtektinai duomenų). Kita vertus, jau apie 1952 m. pasireiškė supratimas, kad, senąsias technologijas ar konstrukcijas keičiant naujomis, neturi būti keičiama istorinė forma. Tai gyvai iliustruoja, kaip mokymasis iš savo pačių klaidų padėjo išsigryninti paveldotvarkos principus³²⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad, nors praktika buvo akivaizdžiai grįsta naujų komponentų panaudojimu, idėjiniame lygmenyje vienbalsio sutarimo nebūta. Greta įvardytos pozicijos egzistavo nuomonė, jog paveldas privalo būti restauruojamas naudojant tokias medžiagas ir konstrukcijas, kurios būtų kuo artimesnės autentiškoms ar istorinėms. Tiesa, ji taip ir liko nuomone, neįgavusia žymesnės galios praktikoje. Juolab kad ir Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės, vienintelė Respublikos paveldotvarkinė institucija, save prisiskyrė pirmosios pozicijos šalininkams³²⁷.

(4) **Paveldo panaudos principas**, t. y., kad paveldo panaudojimas šiuolaikinėms reikmėms palengvina jo išsaugojimą, Lietuvoje buvo pripažintas vienbalsiai. 6 deš. principo realizavimo praktika buvo itin agresyvi – iš esmės vyravo nūdienos poreikių tenkinimo, o ne paveldosaugos prioritetas. Radikaliausias transformacijas patyrė statinių vidaus erdvės, kurios būdavo naujai perdalijamos pagal naujos paskirties poreikius ir naujas madas. Pavyzdžiui, tipiška laikotarpio priemone tapo navų, vestibulių, salių ir kitų aukštų patalpų perskyrimas horizontaliomis perdangomis. Taip pasielgta

³²⁶ Plg. „Seni [Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios] langai buvo viengubi [...]. Langai buvo nuspręsta daryti švediško tipo. Ta proga tenka paminėti, kad čia padaryta rimta klaida. Sudarant projektą nebuvo išlaikytas ankstyvesnis langų dalinimas ir profiliai, ko pasėkoje langai eksploatacijos sumetimais gavosi geresni, tačiau darant stambesnius dalinimus, dalinai prarado charakterį ir bendras vaizdas visgi gavosi blogesnis. Iš to tenka padaryti išvadą, kad ateityje panašūs darbai būtų rimčiau studijuojami ir galimai mažiau keičiami.“ Ten pat, l. 22.

³²⁷ Plačiau žr. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 110.

Palangos dvaro rūmuose, Vilniaus liuteronų (1954 m.), Šv. Ignoto (1955 m.) bažnyčiose³²⁸. Apie 1952 m. kilo abejonių dėl tokios praktikos, bet aiškios pozicijos šiuo klausimu neturėta dar ir 6 deš. pabaigoje. Poslinkio būta tik tokio, kad minėto pobūdžio transformacijos pripažintos blogybe.

1952 m.:

[...] sprendžiant architektūrinių paminklų restauravimo klausimus, iškildavo įvairių principinių klausimų ir kiekvienu atveju jie buvo sprendžiami Dirbtuvės pajėgomis. To pasėkoje galėjo gauti rimtų klaidų. Pav. pritaikant pastatą naujai paskirčiai, restauracijos projektuose numatyta perdengti patalpas buv. Rokiškio ir Palangos dvaro rūmuose. Ar panašūs sprendimai principiniai galimi ar ne, nežinome, o tokiu keliu einant ateityje galima padaryti ir visai stambių klaidų.³²⁹

1958 m.:

Ypatingus sunkumus ir problemas restauratoriams kelia architektūros paminklų patalpų pritaikymas naujai paskirčiai. Nors šis klausimas yra labai opus ir dažnai pasitaiko, iki šio laiko dar nėra aiškios jo sprendimo metodikos. Buvę dvaro ar didikų rūmai, vienuolynai, kulto pastatai dažnai pritaikomi šiandieninėms įstaigoms, ir senovinis patalpų išplanavimas neatitinka naujų dabartinių buitinių-sanitarinių reikalavimų. Tą patį galima pasakyti ir apie daugelį gyvenamųjų namų, kuriuose anksčiau buvo nepatogūs dideli butai. Atliekant tokio pobūdžio restauraciją ar rekonstrukciją, labai žymiai pasikeičia pastato istorinis išplanavimas ir tokių architektūros paminklų interjerai praranda savo, kaip paminklo, ypatumą. O buitiniai, sanitariniai bei ekonominiai reikalavimai verčia tuo keliu eiti. [...] Einant tokiu keliu, po keliolikos metų [...] senas išplanavimas, ir pastatai architektūros paminklais bus laikomi tik pagal išorę. Šiuo klausimu reiktų tvirtesnio nusistatymo. Daugelyje gyvenamųjų pastatų bei rūmų perplanavimo blogybės negalima išvengti, tačiau būtina atrinkti pagal išplanavimą būdingiausius pastatus, kuriuose būtų kategoriškai draudžiamas bet koks perplanavimas.³³⁰

Analogiškais metodais praktikoje naudotasi ir 7 deš.: 1962–1963 m. gelžbetoninės perdangos įrengtos Kauno Dievo kūno (Dominikonų)

³²⁸ ŠEIBOKAS, J. Aiškinamasis raštas..., l. 3; Aiškinamasis raštas [OLEKA, V.]..., l. 20; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 61–72. Dar žr. ten pat, l. 126.

³²⁹ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 131.

³³⁰ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109–110.

bažnyčioje, 1967 m. – Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje³³¹.

(5) Šiame etape daugiausia diskusijų, rodos, kilo dėl **istorinės ir naujos materijos sąveikos principo**. Būta dviejų pozicijų. Vienų teigta, kad nauja materija (restauravimo ar atkūrimo metu atstatyti elementai) turi būti aiškiai atskirta nuo istorinės; to meto frazėmis tariant – „kad stebėtojas iš pirmo žvilgsnio galėtų atskirti, kas yra sena ir kas naujai padaryta“³³². Kiti laikėsi nuostatos, kad tarp šių materijų neturi būti jokios perskyros; „kad naujai atremontuotos vietos „niekuo“ nesiskirtų nuo autentiškojo mūro“³³³. Žvelgiant formaliai, statistiškai, praktikoje dominavo atskyrimo principas: 1948–1955 m. didesnio masto atstatymo darbai vyko 4 objektuose ir tik viename iš jų nebuvo pritaikytas šis metodas – Apytalaukio dvaro rūmuose (Kėdainių r., 1952–1955 m.); o Vilniaus Aukštutinės pilies vakariniame bokšte ir Zapyškio bažnyčioje naujas mūras nuo senojo buvo atskirtas šviesesnio atspalvio plytomis, Šiaulių bažnyčioje skliautas apskritai atkurtas iš gelžbetonio, kai pirminė konstrukcija buvo plytų mūro³³⁴.

Sudarant buv. Zapyškio bažnyčios atstatymo projektą, remtasi tarybinėje praktikoje priimtu metodu – atstatant naudoti charakteringas restauruojamam paminklui medžiagas bei konstrukcijas ir neslėpti atstatymo bei rekonstrukcijos žymių dirbtinomis priemonėmis, kaip padažymu ir pan., kad nebūtų suklastota architektūros paminklo moksliniai-istorinė bei meninė vertė.³³⁵

Kyla klausimas, kodėl, būtent, pasirinktas gelžbetonis [atkuriant Šiaulių Šv. Apaštalo Petro ir Povilo bažnyčios skliautus]? Tam priežasčių ir privalumų daug iš kurių

³³¹ LEVANDAUSKAS, Vytautas. Gražinkime baroką Dominikonų bažnyčiai. *Statyba ir architektūra*, 1989, birželis, p. 19; URBONIENĖ; ROZENBLIUMAS. Centro Sąjungos..., l. 3; ČERBULĖNAS, K. Marijos Ramintojos..., p. 275.

³³² BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno..., p. 16.

³³³ Ten pat, p. 16.

³³⁴ Visi šie pastatai nukentėjo per Antrąjį pasaulinį karą (1944 m.): buvo išsprogdinta beveik 2 / 3 Apytalaukio dvaro rūmų pastato, 40 proc. Vilniaus Aukštutinės pilies vakarinio bokšto trečiojo aukšto sienų, Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčios stogas bei bokšto stogelis, kiek vėliau nugriuvo ir jos šoninių navų frontonai bei beveik 70 proc. navos skliautų. Tik Zapyškio bažnyčia buvo sužalota Nemuno potvynio ledų (1946 m.) – sugriauta 80–90 proc. apsidės. *Moksliniai-Restauracinės...*, l. 33, 34, 55; BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno..., p. 10; *Zapyškio bažnyčios restauracijos parengiamieji darbai*. 1947. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 25, l. 1.

³³⁵ UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, l. 8.

charakteringesni sekantieji: [...] 4. Panaudojus gelžbetonį, lengvai galima išlaikyti buvusią skliauto formą /iš vidaus/, be to, skirtingos medžiagos panaudojimas iš pastogės pusės visuomet leis spręsti vykdytos rekonstrukcijos ribas ir atskirti senobinį skliautą nuo atstatyto.³³⁶

Tačiau metodo pasirinkimą lėmusių aplinkybių analizė atskleidžia kiek kitokias tendencijas. Vilniaus Aukštutinės pilies atveju pirmiau norėta visiškai sutapatinti materijas ir tik tada, kai nepavyko pagaminti pageidaujamos, atitinkančios autentiškąją, spalvos plytų, pradėta aiškinti, kad taip dar geriau, nes tuo laikomasi naujos ir istorinės materijos atskyrimo principo³³⁷. Panašios situacijos būta ir tvarkant Zapyškio bažnyčią. Lietuviai, rodos, buvo linkę potvynio nenugriautų pastato sienų (navos fasadų)³³⁸ sunykusias vietas restauruoti naudojant senas, nuo to paties statinio atlikusias, plytas. Ir tik Architektūros reikalų valdybos viršininko pavaduotojui V. Veselovskiui nurodžius, buvo panaudotos naujos, savo atspalviu nuo senųjų besiskiriančios, plytos. Vėlgi pasiguosta, kad toks sprendimas geriau atitinka *tarybinės restauracijos* principus³³⁹. Galų gale ir atstatinėjant Šiaulių bažnyčios skliautus pirmiau eita technologinių, ekonominių, deficito faktorių – konstatuota, kad gelžbetoninė konstrukcija yra lengvesnė, patvaresnė, pigesnė nei plytinė (autentiškoji), o ir atitinkamas statybines medžiagas galima gauti lengviau nei geros kokybės plytas – ir tik po to paveldosauginių principų. Pastarieji tiesiog buvo pritempti prie pirmųjų³⁴⁰. Apibendrinant tenka pripažinti, kad sprendimas atskirti istorinę ir naują materijas beveik visais atvejais buvo antrinis, sekęs po visiškai priešingos intencijos, ir sąlygotas ne tiek nuoširdžios idėjinės laikysenos, kiek kitų, labiau išorinių ir priverstinių, faktorių.

Su istorinės ir naujos materijos sąveikos principu susijusių sprendimų priėmimo seka atskleidžia dar vieną savitą 6 deš. pirmosios pusės paveldotvarkos tendenciją – šioje sferoje teoriniai principai taikyti ne *a priori*,

³³⁶ *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 39.

³³⁷ BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno..., p. 16.

³³⁸ Žr. 334 išnašą.

³³⁹ UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, l. 14–15.

³⁴⁰ KRIŠČIŪNAS, V. Paaiškinamasis raštas..., l. 3; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 39.

o *post factum*. Aiškiau tarus, pagrindimas eidavo ne pirma realizacijų, o sekdamas paskui jas – būdavo priskiriamas jau atliktiems darbams ar priimtiems sprendimams³⁴¹.

Nemaža rūpesčių sukėlė taip pat senojo pavyzdžio (310x140x80 mm dydžio) plytų gamyba [Vilniaus Aukštutinės pilies bokštui]. Jos buvo užsakytos Riešės-Panerių plytinėje, kuri [...] dar turėjo molio, tinkamo intensyvios raudonos spalvos plytomis pagaminti [...]. [...] Tinkamos spalvos taip ir nepavyko gauti – plytos buvo gana šviesaus atspalvio. Buvo nutarta, kad tokia plytų spalva ne tik nepakenks paminklui, bet net padės lankytojui lengviau išskaityti vėlesnių restauracijų vietas. Prie šių samprotavimų buvo prijungtas ir neišvengiamas reikalas naudoti šviežiai gesintų kalkių skiedinį.³⁴²

Keltas klausimas, ar 1948–1955 m. pasireiškusių paveldotvarkos nuostatų bei elgsenų paletę galima vadinti nuosekliu išbaigtu konceptu ir išskirti kaip atskirą paveldotvarkos paradigmą? Abejotina. Veikiau tai būta panašių atsitiktinumų sancaupos, kurie iš esmės buvo sąlygoti daugiau nežinojimo kaip daryti ir neturėjimo galimybių daryti taip, kaip norima, nei aiškaus idėjinio nusistatymo. Tačiau jau šiame laikotarpyje išaiškėjo, kad esama dvejopos prigimties principų – nekvestionuotinių ir spektrinių. Pirmieji traktuoti kaip principai, kurių turi būti laikomasi besąlygiškai. Jie sudarė vadinamosios *tarybinės restauracijos ar konservacijos bazę* ir apėmė *mokslinio pagrįstumo, naujų technologijų panaudojimo bei paveldo panaudos aktualiams socialiniams poreikiams* principus. Idėjiniame paveldotvarkos lygmenyje aktualiais jie išliko iki pat 1990 m. (kito tik jų praktinio taikymo metodai). Antrųjų atveju, žinotas visas teorinių pozicijų tam tikru restauravimo klausimu spektras ir dėl konkrečios nuostatos (konkretaus taško tame spektre) arba neturėta aiškios bendros nuomonės, arba manyta, kad jos pasirinkimas priklauso nuo konkrečios situacijos. Šiai grupei priklausė *istorinių sluoksnių*

³⁴¹ Žr. UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, l. 14–15.

³⁴² BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno..., p. 11, 16. Pastebėtina, kad tame pačiame veikle pateikiama ir kiek kitokia to paties fakto versija – kad plytų spalvos pasirinkimas buvo sąmoningai apspręstas iš anksto („Visų pirma, iš anksto buvo numatyta, kad plytos bus senoviško formato, bet šviesesnės spalvos, kuria bus atskiriamos vėlesniojo restauravimo vietos.“). Ten pat, p. 16.

vertingumo bei istorinės ir naujos materijų sąveikos principai. Vėlesniuose paveldotvarkos raidos etapuose jie (tiksliau – skirtingos jų traktuotės) tapo akstinu dviem paveldotvarkos paradigmoms išsikristalizuoti.

* * *

Naujo paveldotvarkos etapo pradžią simboliškai įkūnijo 1955 m. LSSR Ministrų Tarybos nutarimas dėl Trakų salos pilies rūmų ir donžono atkūrimo. Šiuo atveju akcentuotina būtent *atkūrimo* kategorija. Ji akivaizdžiai kontrastavo su iki tol griuvėsių apsaugos sferoje siektais idealais ir taikytomis elgsenomis (konservavimu, restauravimu).

Idealiausiu istorinių gynybinių griuvėsių konservavimo metodu visų buvo laikomas kuo mažesnis jų formų pakeitimas, kartu stabilizuojant tolesnį jų irimą. Teoriškai geriausia būtų tokius griuvėsius užkonservuoti kažkokia bespalve mase, kuri nepakeistų išlikusių formų, medžiagų spalvos ir ilgam laikui būtų patvari. Deja, tokių medžiagų neturime.³⁴³

Pavyzdžiui, 1953–1956 m. tvarkant Kauno pilį apsiribota jos liekanų paaukštinimu keliais mūro sluoksniais (daugiausiai 2 m). Ir tai buvo didžiausio laipsnio atstatymo darbai iki 1955 m. 6 deš. viduryje nustota tenkintis esamu pilių vaizdiniu, t. y. griuvėsiais. Pastarosios būsenos peržengimui surasta formali priežastis – iki tol populiariausia griuvėsių konservavimo priemonė, karūnėlių metodas, Lietuvos klimato sąlygomis buvo pripažinta nepasiteisinančia. Faktai išties bylojo jo nenaudai³⁴⁴. Tiesa, žinotos ir kitos

³⁴³ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 108.

³⁴⁴ V. Balčiūno teigimu, karūnėlės tvirtai laikydavosi vos kelerius metus, pasak restauratorius Stanislovo Mikulionio – vidutiniškai 15 metų. Skirtingi funkcionalumo amžiaus apibrėžimai galėjo atsirasti dėl to, kad omenyje turėti skirtingi metodai. 6 deš. pirmoje pusėje karūnėlių metodika apsiribojo akmenų ir skiedinio mūro sluoksnio uždėjimu ant griuvėsių viršaus (būtent šį metodą ir kritikavo V. Balčiūnas). Kiek vėliau metodas patobulintas – griuvėsių viršus pirma dengtas izoliuota betono pluta, o jau ant jos mūrytas apsauginis ir estetinis akmenų bei plytų mūras. Ši priemonė laikyta patvaresne nei pirmoji (apie ją veikiausiai kalbėjo S. Mikulionis). BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 108–109; MIKULIONIS, S. Trakų salos pilies generalinio restauracijos projekto ir dalinės restauracijos-konservacijos sekančiam darbų etapui pasiūlymų tezės. Iš *Trakų salos pilies. Pilies dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė [dalis]*. Vilnius, 1971. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 239, l. 6–7.

alternatyvos, pavyzdžiui, griuvėsių uždengimas čerpių ar malksnų stogeliais³⁴⁵. Tačiau kai tik kildavo socialinis poreikis ką nors atstatyti, alternatyvos būdavo užmiršamos ir akcentuojami karūnėlių metodo trūkumai ar apskritai konstatuojama, kad Lietuvoje tinkamas griuvėsių konservavimas neįmanomas (omenyje turimas ne tik 6, bet ir vėlesni dešimtmečiai)³⁴⁶. Kaip tik tuo metu buvo atrasta ir nauja formulė: geriausias griuvėsių konservavimo metodas – jų uždengimas stogu atstatant visą statinį³⁴⁷. Jei sovietmečiu viešojoje erdvėje tekdavo motyvuoti feodalinių pilių atstatinėjimą, tai grįsta būtent paveldosauginiais interesais.

[Trakų salos] Pilies rūmo atstatymą nulėmė ne smalsumas matyti jį tokį, koks buvo, o tai, kad nebuvo rasta geresnių apsaugos nuo tolesnio griuvimo priemonių. Pagaliau iškilo reikalas restauruotas patalpas panaudoti muziejui. Čia romantika turėjo užleisti kelią realybei, ir tuo, kas padaryta, mes visi didžiuojamės.³⁴⁸

Dar vienu naujų vėjų signalu tapo retrospektyvus ankstesnių darbų pervertinimas. Vėlyviausio (prieškarinio) sluoksnio atkūrimas nebelaikytas jokiu pasiekimu, priešingai – dėl tokių sprendimų pradėtas jausti diskomfortas.

Nenorint sumažinti [Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios] bokšto aukščio ir neturint pakankamos istorinės medžiagos apie ankstyvesnę paminklo išvaizdą, pastatas buvo

³⁴⁵ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109; Paminklų konservavimo instituto Mokslinės-techninės tarybos posėdžio, įvykusio 1977 m. gruodžio 7 d., protokolas. Iš *Trakų pusiasalio pilis. Generalinio sutvarkymo (fragmentinės restauracijos-konservacijos) projektas. Eskizinis projektas*. Vilnius, 1978. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 676, l. 7–8. Dar žr. SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos pilies generalinės restauracijos projektinės užduoties eskizų ekspertizė. Iš *Trakų salos pilis. Generalinis restauracijos projektas. Projektinio pasiūlymo studija*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 516, l. 26.

³⁴⁶ MIKULIONIS, S. Trakų salos pilies generalinio restauracijos projekto ir dalinės..., l. 6–7; *Gedimino pilies rūmų avarinės vietos aptvėrimo-išrėmimo ir vartų įrengimo brėžiniai. Darbo brėžiniai*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1298, l. 1; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 170, 178.

³⁴⁷ Panašų sprendimą dėl Trakų salos pilies dar 4 deš. buvo priėmę ir lenkų restauratoriai: 1935 m. nustačius, kad iki tol atlikti konservavimo darbai neapsaugo nuo tolesnio irimo, buvo nutarta objektą iš dalies atstatyti. Tai ir pradėta įgyvendinti. Plačiau žr. BALIULIS, Algirdas; MIKULIONIS, Stanislovas; MIŠKINIS, Algimantas. *Trakų miestas...*, p. 218–219.

³⁴⁸ Anot J. Jurginio, būtent tokiais argumentais rėmėsi Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių nuolatinė mokslinė taryba, kai svarstytas Trakų salos pilies atkūrimo klausimas. J. R. Glemža nurodo buvus ir kitų motyvų: taryboje tvirtinta, jog būtina atstatyti bent vieną viduramžių pilį, kad ateities kartos turėtų išsamesnį dviejų šimtų metų Lietuvos kovų ir gynybos istorijos bei architektūros pavyzdį. JURGINIS, J. Griuvėsių romantika. *Literatūra ir menas*, 1967, liepos 1, p. 4; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 169.

atstatytas pagal prieškarinį stovį. Tenka pripažinti, kad čia buvo padaryta savotiška klaida. Jeigu pastatas būtų buvęs atstatytas ankstyvesnėmis būdingomis renesansinėmis formomis, jis būtų likęs žymiai grakštesnis ir istoriškai bei meniškai vertingesnis.³⁴⁹

Šiuos sprendimus pateisinusi motyvacija, esą visa tai buvo nulemta mokslinio pagrįstumo principo nuoseklaus laikymosi, taip pat prarado galią bei paveikumą. Vietoj to pradėti įsisavinti paveldotvarkos metodai, padedantys kompensuoti istorinių duomenų stoką. Omenyje turimas analogų metodas. 1958 m. Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių vyriausiojo architekto Vytauto Balčiūno konstatuota: „Vadovaujantis analogija, kaip mažiausiai autentiška medžiaga, kiekvienas architektas-restauratorius vengia, tačiau beveik neįmanoma sudaryti nė vieno restauracijos projekto, kuriame daugiau ar mažiau nebūtų panaudota analogija, ypač detalėse.“³⁵⁰ Metodas naudotas ir ankstesniame etape, bet gana saikingai ir daugiausia būtiniems statinio elementams, be kurių jis negalėtų apskritai ar tinkamai funkcionuoti, atkurti (pavyzdžiui, grindų³⁵¹). Taikytas jis ir dar vienu atveju – kai sunykusius elementus (kontraforsus, langų angas ir pan.) buvo įmanoma atkurti pagal tame pačiame statinyje išlikusias dalis³⁵². Po 1955 m. metodo raiškos sfera buvo išplėsta: remiantis juo, pradėti atstatinėti architektūriniai-simboliniai elementai (elementai, per kuriuos geriausiai atsiskleidžia objekto architektūrinis-mėnininis vertingumas – gotikiškumas, renesansiškumas ar pan.). Tipiniu pavyzdžiu čia galėtų būti frontonai: šie elementai sunkiausiai iškenčia laiko tėkmę (dažniausiai jie nepasiekia dabarties ar pasiekia gerokai transformuoti), tačiau būtent per juos akivaizdžiausiai matoma statinio stilistinė priklausomybė. Atitinkamos trūkstamos formos pradėtos perkilnoti nuo kitų pastatų arba tiesiog sukūrinėti remiantis vieno ar kito architektūros stiliaus principais.

³⁴⁹ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109. Dar žr. BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno..., p. 3, 16.

³⁵⁰ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 110. Dar žr. ten pat, p. 11.

³⁵¹ Pavyzdžiui, apie ankstesnę Zapyškio bažnyčios grindų išvaizdą nebuvo išlikę jokių žinių, tad jų plytų išdėstymui naudotas piešinys, „koks dažnai sutinkamas senosiose Lietuvos bažnyčiose“. UMBRASAS, A. Visasąjunginės reikšmės..., l. 14.

³⁵² Pavyzdžiui, ten pat, l. 10–11.

Norint suvokti po 1955 m. įvykusias paveldotvarkos idėjų bei principų transformacijas, pakanka detaliau susipažinti su dviejų objektų – Trakų salos pilies rūmų bei gyvenamųjų namų Vilniuje, Pilies g. 12,³⁵³ – tvarkymo darbais. Darbai juose atitinkamai vyko 1955–1962 m. ir 1956–1960 m. Būtent čia pirmiausia bei ryškiausiai atsiskleidė ankstesniam etapui nebūdingos tendencijos. (1) Trakų salos pilyje suklestėjo **analogų metodas**. Priežastimi tam tapo dviejų faktorių – duomenų, reikalingų atstatymui, stygiaus ir žūtbūtinio noro turėti vizualiai išbaigtą pilį – sankirta. Pilies rūmų parapeto šaudymo angų formos pasiskolintos iš pilies donžono; rūmų trečiojo aukšto skliautų nerviūrų piešinys – iš Kauno arkikatedros bazilikos; donžono frontono nišų vaizdas – iš Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios³⁵⁴ ir t. t.³⁵⁵. Rūmų stogo konstrukcija (forma, matmenys) taip pat sukurta remiantis vien restauratorių prielaidomis: siūlyti keli variantai, iš kurių pasirinktas tariamai tikroviškesnis ar istoriškesnis. Tokiais sprendimais buvo pažeistas kertinis paveldotvarkos darbų principas – mokslinis pagrįstumas (restauravimas baigiasi ten, kur prasideda spėlionės ar hipotezės). Pasekmė – ant autentiškų griuvėsių buvo užauginta ne kas kita, kaip XX a. restauratorių interpretacija viduramžių pilies tema. Apibendrinant, jei ankstesniais metais pagrįstumo principas buvo idėja apsprendusi praktika, tai 1955–1962 m. jis virto deklaracija, nebūtinai sutampančia su praktika. (2) Kitas lūžis – Trakų salos pilies atstatymo darbuose nustota kreipti dėmesį į **materijų atskyrimo principą**: jei iki 1955 m. restauratorių jausta būtinybė senų ir naujų plytų atspalvių skirtumus

³⁵³ Istoriskai šį objektą sudarė du namai. Sovietmečiu iki restauravimo jie atitinkamai žymėti M. Gorkio g. 12 ir 14. Plačiau žr. JANKEVIČIENĖ, A. Namas M. Gorkio g. 12. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 128.

³⁵⁴ Kad Trakų salos pilies donžono frontonas ir stogas turėjo būtent trikampę formą, nuspręsta remiantis 1600 m. T. Makovskio graviūra. Įdomumo dėlei pastebėtina, kad 1988–1989 m. buvo restauruotas ir pačios Šv. Mikalojaus bažnyčios frontonas. Po restauravimo jis įgijo kiek kitokį pavidalą, nei turėjo Trakų salos pilies donžono restauravimo metu – tapo dantytu. Tai atskleidžia perkėlimo (analogų) metodo pavojingumą: garantijų nėra ne tik dėl to, kas atkuriamas (kad savo laiku jis būtent taip ir atrodė), bet, pasirodo, kai kuriais atvejais, ir dėl to, kas tampa atkūrimo prototipu. Plačiau žr. PURLYS, Evaldas. Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčios 1989 metų natūros tyrimai. *Architektūros paminklai*, 1993, Nr. 13, p. 29–35.

³⁵⁵ BALIULIS, Algirdas; MIKULIONIS, Stanislovas; MIŠKINIS, Algimantas. *Trakų miestas...*, p. 277.

pateisinti ar paaiškinti idėjiškai (materijų atskyrimo principu), dabar tokio poreikio nebeliko.

Trečioji tendencija pasireiškė restauruojant namų Pilies g. 12. (3) Sulig šiuo atveju baigėsi vėlyviausio sluoksnio atkūrimo era: nuo tada mestasi į kitą kraštutinumą – **ankstyviausio ar seniausio sluoksnio atidengimą**. Lemiančiu faktoriumi tapo nebe *mokslinis pagrįstumas*, o *senumo kultas*. Tiksliau – pagrįstumo principas nebuvo paneigtas; ir toliau visur jo oficialiai laikytasi, tačiau, dėl geidžiamo vaizdo turėjimo, jo atžvilgiu pradėtos daryti nemenkos išimtytys. Neatsiejama tendencijos palydove tapo vėlyvesnių sluoksnių negrįžtamas sunaikinimas. Pilies g. 12 atveju buvo atidengtas XVI a. gotikinis klodas ir nušluoti visi negotikiniai fasado elementai, nepaliesta liko vienintelė vėlyvesnė detalė – klasicistinis vartų portalas. Praktinėms realizacijoms antrino ir idėjiniai poslinkiai. Be jau minėto analogų aktualizavimo bei legitimizavimo, viešumon iškilo svarstymai ir dėl vieno ar kito istorinio sluoksnio vertingumo. Formavosi toks paveldo suvokimo modelis: istorines vertybes (paveldą) dengia vėlesni sluoksniai > daugelis tų sluoksnių menkina vertybės vertę > vertybė būtinai turi būti apvalyta nuo ją menkinančių sluoksnių > praktiškai įgyvendinti tai ne visada įmanoma, tad galimos išlygos. Palyginimui, *Venecijos chartija* teigė, kad paveldas ir yra sluoksniai; sovietinėje ir lietuviškoje koncepcijoje paveldas buvo tapatus tik savo pirminei formai, o jį dengiančių sluoksnių vertingumas laikytas ne aprioriniu, o svarstytinu kiekvienu konkrečiu atveju.

Karai, gaisrai, stilių keitimasis, pagaliau ir šių pastatų šeimininkų skoniai istorinius pastatus keitė, perstatinėjo, plėtė, gražinio ir iki mūsų dienų pirmakščiu pavidalus retas kuris pastatas teišsilaike. Taip respublikos architektūros paminklai pasidengė amžių sluoksniais, kurių daugelis sumenkino paminklo vertę. Pilnai restauruojant architektūros paminklą, pirmiausia iškyla problema, pagal kurį laikotarpį, pagal kurį stilių jį restauruoti. Dažniausiai gotikos pastatai įvilkti į vėlesnį baroko rūbą, kuris ilgainiui tapo būdingu vieno ar kito architektūros paminklo bruožu. [...] Dirbtuvės restauratoriai-

architektai įsitikino, kad atstatyti pastatus ištaisai pirmą kartą pavidalu dažnai neįmanoma, tačiau atskiro pastato dalis, elementus būtina atstatyti pagal būdingiausią laikotarpį.³⁵⁶

Visa tai liudijo išsikristalizavus paveldotvarkos koncepcijai, kuri šiame tyrime bus įvardyta **istorinio vaizdo autentiškumo paradigma**. Lengviausiai ji atsekama iš 3 principų – pagarbos istoriniams sluoksniams, istorinės ir naujos materijos atskyrimo bei, sąlyginai, mokslinio pagrįstumo – nepaisymo ir analogų metodo taikymo³⁵⁷. Kai kurie specialistai šią paradigmą yra linkę vadinti *stilistiniu restauravimu*³⁵⁸. Deja, toks įvardijimas nėra tikslus. Esminiai skirtumai tarp XIX a. kultivuoto stilistinio restauravimo ir XX a. praktikų detaliau buvo išdėstyti šio darbo 4.1, 1.2. poskyriuose, tad čia primintinos tik pagrindinės opozicijos:

- koncepcinis (motyvuojantis ir paaiškinantis) pamatas: estetinė sąmonė – istorinė sąmonė;
- atkuriamos formos prototipas: universalus stilius – konkretus unikalus objektas;
- siekiamybė: sukurti geriau nei buvo – atkurti taip, kaip buvo.

Kita vertus, su šia paradigma priartėta prie sovietinio paveldotvarkos modelio – 1949 m. instrukcijos principų. Tik šiuo atveju tenka kalbėti ne apie prievartinį atvedimą į „doros kelią“, o savaiminį tapataus kelio atradimą.

Pilies g. 12, greta jau įvardytų elgsenų, taikyti ir principai, netelpantys į vaizdo autentiškumo paradigmos rėmus. Anot J. R. Glemžos, čia vykdyti darbai „metodikos atžvilgiu (jie buvo atliekami dar prieš priimant Venecijos chartiją 1964 m.) atitiko būsimos chartijos principus, nes buvo restauruotos tik tos pastato dalys, kurios turėjo autentiškus duomenis“³⁵⁹. Ar šie darbai visiškai

³⁵⁶ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 109. Dar žr. PINKUS, S. [Priedas prie aiškinamojo rašto Nr. 1] [1957]. Iš *Vilniaus senamiesčio 23 kvartalas. Priešprojektiniai darbai. Susipažinimas su objektu*. Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 704, l. 13–19.

³⁵⁷ Šiai paradigmai būdingą polinkį atkurti kuo pilnesnį ir išbaigtesnį istorinio objekto pavidalą J. Butkevičienė aiškina estetinės vertės sureikšminimu. Plačiau žr. BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 55–98.

³⁵⁸ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 170, 188; BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 93–94.

³⁵⁹ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 205.

derėjo su *Venecijos chartijos* nuostatomis, diskutuotina. Restauravimu sukurtas vaizdas neperteikė žinios, kurios objekto fasado angos ar nišos yra originalios, kurios atkurtos ir paremtos aiškiais įrodymais (pagrįstos), o kurios atkurtos ir paremtos spėliuone – viskas buvo suplakta į vieną harmoningą kūrinį. Pavyzdžiui, duomenų visiškai neturėta apie pietinio namo pirmojo aukšto gotikines formas (istoriniai pėdsakai sunaikinti XIX a. pabaigoje įrengiant vitrinas), antrojo aukšto langų formas (atsektos tik segmentinių arkinių langų nišos) ir kt.³⁶⁰, tačiau visi šie elementai buvo atkurti „istoriškai“. Apie šių dalių atitikimą chartijai, reikalaujančiai atskirti tai, kas autentiška, istoriška ir kas tėra hipotezė, naujadaras, kalbėti nederėtų. Tačiau tame pačiame objekte pasireiškia ir priešingos tendencijos: buvo susilaikyta nuo frontono, apie kurio istorines formas neturėta jokių patikimesnių žinių, atkūrimo³⁶¹. Vietoj jo įrengtas laikinas, lentomis apkaltas frontonas. Tokio sprendimo pagrindu tapo būtent atsižvelgimas į pagrįstumo bei istorinės ir naujos materijos atskyrimo principus. Tenka prisiminti ir dar vieną intenciją. Pagal pirminį sumanymą objekto istorinį mūrą nuo naujo vis dėlto ketinta atskirti restauravimui naudojant naujas gotikinio formato, tačiau specialias žymas su pagaminimo data turinčias plytas. Deja, to nepavyko iki galo įgyvendinti: naujam mūriui, greta specialių plytų, naudotos ir senos autentiškos plytos (atrinktos iš to paties objekto griuvėsių)³⁶². Taip atskyrimo principas nebeteko prasmės. Tačiau, įvertinus visumą, kontekstus ir pastangas, tenka konstatuoti, kad Pilies g. 12 paveldotvarkos darbuose ir galutiniame produkte pasireiškė pagarba tai substancijai, kuri vadintina istorinės materijos autentiškumu. Ši substancija reikalauja specifinių paveldotvarkos principų, kurie geriausiai buvo apibendrinti ir išdėstyti *Venecijos chartijoje*. Tačiau dar iki šio dokumento pasirodymo, būtent Pilies g. 12 pavyzdžiu, Lietuvoje buvo padėtas pagrindas atitinkamai linijai – **istorinės materijos autentiškumo paradigmam**.

³⁶⁰ JANKEVIČIENĖ, A. Namas M. Gorkio..., p. 128, 129.

³⁶¹ UMBRASAS, A. [be pavadinimo]. Iš *Architektūros paminklo, gyv. namo Vilniuje nr. 12 / buvusi Pilies g-vė Nr. 12 ir Nr. 14 / frontono atstatymo eskizai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 115.

³⁶² GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 206.

Istorinio vaizdo autentiškumo bei istorinės materijos autentiškumo paradigmos išsikristalizavo iškart po 1955 m. ir nuo tada lėmė visą lietuvių sovietmečio bei vėlesnių metų paveldotvarką³⁶³. Tiesa, tarp paradigmu būta chronologinio nesutapimo dėl jų raiškos intensyvumo. Pirmos paradigmos apibrėžtis visapusiškai atitinkančių pavyzdžių (idealiųjų prototipų) Lietuvoje turėta jau nuo 1962 m. Tai Trakų salos pilies rūmai (darbai pradėti 1955 m.). Antros paradigmos atitinkami pavyzdžiai sukurti bent dešimtmečiu vėliau – 1973 m. Omenyje turima Kauno rotušė (darbai pradėti 1969 m.). Pastarasis atvejis vertas atidesnio žvilgsnio. Žinota, kad rotušė yra išgyvenusi mažiausiai keturis raidos etapus³⁶⁴, tačiau restauravimo atskaitos tašku tapo ne pirminis gotikinis (1556 m.), o vėlyviausias (priešrestauracinis) pavidalas. Šiame objekte nė vienas sluoksnis nebuvo naikinamas, tik zondažų metodu išeksponuoti atskiri ankstesnių etapų elementai. Taigi pagundai, kuri buvo užvaldžiusi tvarkant, pavyzdžiui, Pilies g. 12, buvo atsispirta. Privalu pastebėti, kad Kauno rotušės restauravimo darbams didelį poveikį turėjo visuomenės opinija. Pastarosios sąmonėje rotušė buvo betarpiškai susieta su pavidalu, kurį ji turėjo restauravimo išvakarėse: šiame kontekste prisimintinas kad ir jos „liaudiškas“ pavadinimas – „Baltoji gulgė“. Toks įvaizdis iš esmės prieštaravo tuometei restauravimo tendencijai – kur tik įmanoma atverti netinkuotus raudonų plytų fasadus. Neatmestina, kad tokių ketinimų būta ir rotušės atžvilgiu, juolab kad jos restauratorius Ž. Simanavičius buvo tvirtas istorinio vaizdo autentiškumo paradigmos šalininkas³⁶⁵. Tačiau visuomenės, spaudos į bet kokius „Baltosios gulgės“ baltojo apvalkalo (tinko) nuiminėjimus žiūrėta itin skausmingai: nepasitenkinimo banga kilo jau objekto tyrimų stadijoje, kai

³⁶³ J. Butkevičienė teigia, kad sovietmečiu Lietuvoje nebuvo vertinama autentiška substancija ir kad *autentiškumo* konceptas tapatintas su pirminiu sluoksniu. Iš esmės tuo pasakoma, kad būta tik vienos paradigmos – istorinio vaizdo. Tačiau to meto paveldotvarkos produktai ir idėjiniai kontekstai rodo, jog šis teiginys yra per daug apibendrintas. Tenka sutikti, kad sąmonėse ir praktikoje dominavo ši paradigma (dar žr. 4.4 poskyrį), tačiau ji nebuvo vienintelė. BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 104, 116.

³⁶⁴ Žr. KAMINSKAS, Romualdas. Rūmai, prikelti naujam gyvenimui. *Kultūros barai*, 1974, balandis, p. 20.

³⁶⁵ Žr. KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena*. Vilnius, 1983, p. 34.

tyrimo tikslais pradėtos zonuoti sienos³⁶⁶. Tokie faktai ragintų daryti ir antrą prielaidą – rotušės restauravimo metodika buvo ne tik paveldosaugos specialistų, bet ir visuomenės produktas.

[...] [Kauno rotušės] restauravimo kryptis buvo priimta tokia, kad pastatas išlaikytų vieningą sprendimą, vienijantį visus buvusius stilius bei rekonstrukcijas, ypač išryškinant paskutinįjį stilių, geriausiai išsilaikiusį iki mūsų dienų, kuris atsispindi pastato sienose. Juo labiau, kad paskutinės žinomos rotušės rekonstrukcijos stilistinis sprendimas buvo teisingas, ir su juo nesiskaityti būtų buvę per daug rizikinga. [...] Žinoma, didžiai malonu, kad priimta metodinė rotušės restauravimo kryptis sutapo arba, teisingiau sakant, patenkino pageidavimus visuomenės, taip akylai sekusios visus darbus.³⁶⁷

Kauno Rotušę, pramintą Baltąja gulbe, mes įsivaizduojame kiekvienas užsimerkęs. Jos paveikslas daug kartų visiems matytas, jis yra virtęs tradiciniu. Ir štai architektas restauratorius ruošiasi mus nustebinti: Kauno Rotušę parodyti ne tokią, kokią mes įpratę matyti, o daug senesnę, su aiškiais gotikos žymėmis. Ieškant šių žymių, rausiamasi po pamatais, lupamas tinkas, kalamos sienos, žodžiu – paminklas žalojamas ir už tai tikimasi padėkos ar net premijos.³⁶⁸

Kauno rotušė nebuvo vienetinis ar išskirtinis atvejis – tuo pat metu ir remiantis analogiška metodika restauruota Vilniaus Šv. Jonų bažnyčia (1964–1978 m.). Iki tol lietuviškoje paveldotvarkoje (nuo 1955 m.) kiekybiškai ir hierarchiškai karaliavo vaizdo autentiškumo paradigma: objektai tvarkyti arba laikantis vien tik šios paradigmos principų, arba juos derinant su materijos autentiškumo paradigmos principais (pastarieji restauruoto objekto visumoje reiškėsi kaip elementiniai intarpai). Atitinkami pavyzdžiai būtų Perkūno namo (Kaunas) bei Raudondvario pilies (Kauno r.) tvarkymo darbai (1965–1968 ir 1962–1964 m.; žr. žemiau³⁶⁹).

³⁶⁶ KAMINSKAS, Romualdas. Kai darbai baigti. *Literatūra ir menas*, 1974, kovo 16, p. 10.

³⁶⁷ KAMINSKAS, Romualdas. Rūmai, prikelti..., p. 20. Dar žr. KAMINSKAS, Romualdas. Paminklų meninės vertybės – po tinku. *Literatūra ir menas*, 1979, rugsėjo 8, p. 11.

³⁶⁸ JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų saugojimo kultūra. *Literatūra ir menas*, 1969, rugsėjo 6, p. 3.

³⁶⁹ Dar žr. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 186–189; PINKUS, S. *Raudondvario pilis*. Vilnius, 1983, p. 41–45.

1960 m. gruodžio mėnesį prasidėjęs „juodasis“ Lietuvos paveldosaugos periodas³⁷⁰ truko iki 1963–1965 m. Pastebėtina, kad po šio sukrėtimo sugebėta labai greitai atsitiesti. Pasak restauratoriaus Stanislovo Mikulionio, „1966 m. padėtis architektūros paminklų srityje staigiai pagerėjo. Jie vėl pradėti vertinti [...]“³⁷¹. Iš tiesų, 1966 m. skandalo kaltininkės ar veikiau preteksto – Trakų salos pilies – tvarkymui buvo skirtos „gana stambios“ lėšos ir numatyti „gana stambūs“ darbai. Noras restauruoti buvo toks didelis, jog darbai pilyje pradėti nepaisant, kad tam neturėta nei projekto, nei tinkamų medžiagų (iškilus dilemai, ar visiškai nutraukti darbus, ar dirbti naudojant „labai blogas“ medžiagas, buvo pasirinktas antrasis variantas)^{372 373}. Toks spartus atsitiesimas liudija, kad per kiek daugiau nei 10 metų (1948–1960 m.) Lietuvoje buvo spėjusi susiformuoti gana stipri paveldosaugos tradicija. Taigi 1965 m. (sąlyginė data) iš principo žymėjo ne naujo paveldosaugos etapo pradžią, o ankstesnio įdirbio tąsai palankių aplinkybių susiklostymą³⁷⁴, sugrįžimą prie jau išsikristalizavusių idėjų bei pradėtų procesų.

Nei 1960–1965 m., nei po 1965 m. lietuviškoje paveldotvarkoje ryškesnių transformacijų nebeįvyko – viską apsprendė istorinio vaizdo ir istorinės materijos paradigmos. Pirmosios linijos idealiu įsikūnijimu ir toliau

³⁷⁰ КОНОВАЛОВ, Н.; ПОНОМАРЕНКО, Ю. Время ли восстанавливать замки? *Известия*, 1960, 20 декабря, с. 4. Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 198–202; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 27–28.

³⁷¹ MIKULIONIS, S. Trakų salos pilies generalinio restauracijos projekto aiškinamasis raštas. Iš *Trakų salos pilis. Generalinis restauracijos projektas. Projektinio pasiūlymo stadija*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 516, l. 3.

³⁷² Žr. ten pat, l. 3–5.

³⁷³ Pačios feodalinių pilių temos viešas reabilitavimas prasidėjo dar bent dvejiems metams anksčiau – 1964 m. spaudoje pasirodė straipsnių, liaupsinančių gynybinę architektūrą bei šalies restauratorių pasiekimus. Reikšmės šiam procesui turėjo ir faktas, kad Trakų salos pilies restauravimo-atkūrimo darbai, kaip SSRS paveldotvarkos pasiekimas, 1964 m. buvo pristatyti parodoje Londone. PILYPAITIS, A. Kuo vadovautis..., p. 25; PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta..., p. 6–8; PILYPAITIS, A. Be kerpių..., p. 8–11. Dar žr. MARCINKEVICIENĖ, Br. Meilė. *Kultūros barai*, 1965, spalio, p. 10.

³⁷⁴ Šis poslinkis buvo nulemtas politinių aplinkybių, o ne vidinių paveldosaugos reiškinių procesų: apie 1963 m. išsikvėpė vietinės (Vilniaus) valdžios baimė, sukelta vadinamojo Trakų skandalo, ir atitinkamai liovėsi jos represijos prieš savąją paveldosaugos sistemą; 1964 m. iš valdžios teko pasitraukti N. Chruščiovui, kurio politika buvo sudariusi puikią terpę tam pačiam Trakų skandalui, naikinamajai selekcijai bei sakralinės prigimties paveldo engimui reikštis.

išliko Trakų salos pilies restauravimo-atkūrimo darbai (1966 m. prasidėjo naujas jos tvarkymo etapas). 1968 m. rengiant restauravimo projektą išaiškėjo, kad 3/4 visų darbų turės būti grįsti mokslinėmis hipotezėmis³⁷⁵, t. y. 3 / 4 pilies turės būti XX a. architektų išvedžiojimų bei fantazijos produktu. Taip iš tiesų ir būta. Žemiau, kaip pavyzdys, pateikiami pilies architekto S. Mikulionio apmąstymai, lėmę, kelių aukštų turi būti pietvakarinis komplekso bokštas (istorinių duomenų šiuo klausimu neturėta):

Kiek bokštas turėjo aukštų vieningos nuomonės nebuvo ir ankstyvesnių konservacijos-dalinės restauracijos projekto autorių tarpe. J. Borovskis /dirbęs 1929–1939 m.m. laikotarpiu/ savo makete bokštuose rodo šešis aukštus /jų tarpe trys skirti šaudyti iš patrankų/. Br. Krūminis, dirbęs Trakuose 1951–1962 m.m. savo makete bokštus rodo tik penkių aukštų /tame tarpe du šaudyti patrankomis/. Jų abiejų sprendimų pagrindimas neaiškus. Bendrai žinoma viena, kad pradėjus patrankas naudoti pagal jų tiesioginę prasmę bokštai pradėjo žemėti. Šis procesas be abejo turėjo atsispindėti ir Trakų salos pilies bokštų sprendime. Kiek tas bokštų vystymosi procesas atsispindėjo Trakuose dabar sunku pasakyti. Tačiau aišku viena, kad bokštai buvo ne žemesni kaip penkių aukštų /su dviem aukštais šaudyti iš patrankų/ ir vargu ar aukštesni kaip šeši aukštai /atitinkamai trys aukštai šaudyti iš patrankų/.³⁷⁶

Simboliška, tačiau ir Pilies g. 12 toliau laikytasi 1956–1960 m. užduoto tono – istorinės materijos paradigmos principų. Neradus patikimų duomenų apie istorinio frontono išvaizdą, laikinasis medinis buvo pakeistas „gotikinės kompozicijos šiuolaikiškai interpretuotu“ frontonu³⁷⁷. Pastarasis nuo autentiškos materijos skyrėsi sušiuolaikintomis formomis ir šiuolaikinėmis plytomis.

Tendencijos nepakito ir paveldosauginių idėjų įtakų lygmenyje – Maskvos bei kitose sovietinėse respublikose sukurti modeliai nedarė didesnio poveikio lietuviškoms restauravimo tradicijoms. Atvirkščiai – 7 deš. antroje pusėje Lietuva tapo viena iš pagrindinių paveldotvarkos patirčių skleidėjų

³⁷⁵ SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos..., l. 25. Dar žr. ten pat, p. 7, 9, 12.

³⁷⁶ MIKULIONIS, St. Aiškinamasis raštas [1966 m.]. Iš *Trakų salos pilies, pietvakarių bokštas. Bokšto aukščių ir prie bokšto prieinančių pilies dalių ryšio projektiniai pasiūlymai*. Vilnius, 1966/74. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 551, l. 3.

³⁷⁷ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 206.

SSRS. Tuomet pradėta atvirai deklaruoti, kad lietuviai paveldosaugos srityje pirmąją šalyje, bei didžiuotis, kad iš lietuviškosios patirties mokosi kitų sovietinių šalių specialistai³⁷⁸. Dėmesio vertais konkurentais pripažinti tik estai, kartais latviai bei ukrainiečiai³⁷⁹. *Paveldosauginė savigarba* buvo visiškai naujas, iki tol nepatirtas, jausmas³⁸⁰. Kita vertus, ši savigarba nebuvo vien subjektyvus savęs „susireikšminimas“. Lietuvos pasiekimus pripažino ir Maskva. Keletas faktų. 1973 m. Vilnius buvo pasirinktas tarptautinio ICOMOS simpoziumo vieta (tai buvo antras tokio pobūdžio renginys visoje SSRS). Beveik tendencija virto Lietuvos specialistų siuntimas atstovauti SSRS į socialistines, kapitalistines šalis bei tarptautines organizacijas³⁸¹. Čia pakaktų paminėti J.R.Glemžos pavardę, kuris 1981–1990 m. užėmė ICOMOS viceprezidento pareigas. Taigi lietuviškajai paveldosaugai neoficialiai buvo priskirtas SSRS gerosios patirties statusas.

Visgi po 1965 m. paveldotvarkos sferoje būta vieno poslinkio – ji pradėta konceptualizuoti, t. y. paveldotvarkos praktikos nustojo būti vien tik savaime suprantamais principais ir joms pradėtas suteikti idėjinis ar teorinis turinys. Visos to meto teorijos iš esmės siekė paaiškinti ir pagrįsti vieną ar kitą restauravimo kryptį (paradigmą). Kaip konceptualiausi (suformulavę nuoseklesnes teorijas) ir originaliausi išskirtini J. Jurginis bei Ž. Simanavičius.

³⁷⁸ Pavyzdžiui, PILYPAITIS, A. Praeitį atgimsta..., p. 7, 9; Statome dabarčiai ir ateities kartoms (Iš LTSR Architektų sąjungos valdybos ats. sekretoriaus J. VAŠKEVIČIAUS ataskaitinio pranešimo [Lietuvos TSR architektų sąjungos VI] suvažiavimui). *Literatūra ir menas*, 1966, gegužės 14, p. 3; JURGINIS, J. Talino įspūdžiai ir mūsų rūpesčiai. *Literatūra ir menas*, 1967, balandžio 8, p. 4; MIKULIONIS, Stasys. Problemos dar neišspręstos. *Literatūra ir menas*, 1968, kovo 30, p. 3; [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]. *Literatūra ir menas*, 1969, vasario 22, p. 2; JURKŠTAS, Vytautas; MIŠKINIS, Algimantas. Mūsų „vizitinė kortelė“..., p. 31; Praeities lobiai..., p. 2; MIKULIONIS, Stasys. Kas turi būti norma? *Literatūra ir menas*, 1982, liepos 31, p. 9.

³⁷⁹ Pavyzdžiui, ŽEMKALNIS, V. Muziejus po atviru dangum. *Kultūros barai*, 1965, gegužė, p. 27; JURGINIS, J. Talino įspūdžiai..., p. 4; VILPIŠAUSKAS, Vitolis. Rekonstruoti ar laukti? *Literatūra ir menas*, 1968, rugpjūčio 10, p. 12; KUNIGĖLIS, Antanas. Ar praeičiai pakanka vien meilės? *Literatūra ir menas*, 1968, rugsėjo 7, p. 3; JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų..., p. 3; KAVALIAUSKAS, Povilas; KUDABA, Česlovas. „Išsaugoti natūralią gamtą – išsaugoti pasaulį“. *Literatūra ir menas*, 1971, spalio 16, p. 8; GLEMŽA, Jonas. Paminklai nemažini... *Kultūros barai*, 1972, rugpjūtis, p. 22; Kaimynų darbai ir rūpesčiai. *Kultūros barai*, 1972, spalio, p. 55–59.

³⁸⁰ Paveldosauginės savigarbos jausmo užgimimui, atrodo, nemenką poveikį bus padariusi ir socialistinio lenktyniavimo dvasia.

³⁸¹ Žr. [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]..., spalio 11, p. 2; Paminklų apsaugai..., p. 25; GLEMŽA, Jonas. Kultūrinis palikimas ir visuomenė. *Kultūros barai*, 1980, liepa, p. 28; GLEMŽA, Jonas. Nuomonės aštrios ir prieštaringos. *Literatūra ir menas*, 1983, balandžio 30, p. 5.

Pirmasis atstovavo istorinės materijos, antrasis – istorinio vaizdo autentiškumo paradigmam.

Paveldosaugos sferoje J. Jurginis aktyviausiai reiškėsi 1966–1971 m.³⁸². Jis, ko gero, pirmasis pabandė apibendrinti Lietuvos paveldosaugos (atitinkamai ir paveldotvarkos) procesus ir išskyrė egzistuojant dvi kryptis – *realistinę* bei *romantiškąją*. *Realistine* kryptimi J. Jurginis vadino tai, kas šiame tyrime buvo įvardyta istorinės materijos autentiškumo paradigma. Jai priskirtos tokios nuostatos³⁸³:

- paveldo vertingumas slypi tame jo pavidale, koks egzistuoja esamu momentu, ir visos paveldotvarkinės priemonės turi būti orientuotos būtent į šio pavidalo išsaugojimą;

- intervencija (restauravimas) galima tik apsaugos, o ne atkūrimo tikslais; tačiau jei atkūrimas padeda išsaugoti patį objektą, tai tokiais atvejais pateisinamas ir atkūrimas (tokia pateisinama išimtimi J. Jurginis laikė Trakų salos atvejį);

- paveldo, tokio, koks jis buvo, atkurti negalima ir nereikia;

- atkurtas objektas bet kokių atveju yra *padirbinys* (originali J. Jurginio sąvoka), šiandienos produktas, o nebe paveldas; perdirbinys neturi svarbiausio paveldo požymio – autentiškumo;

- ankstyvesnių sluoksnių atidengimas yra paveldo žalojimas; siūlyta gerbti visus vėlesnius sluoksnius, taip pat ir XIX a.

Pats koncepto autorius tvirtai laikėsi realistinės pozicijos ir ją propagavo. Greta šių nuostatų J. Jurginis sukūrė savitą *griuvėsių romantikos* teoriją. Ji grįsta keturiomis tezėmis³⁸⁴.

- praeities gražinti negalima, galima tik išsaugoti jos romantiką;

³⁸² J. Jurginis į paveldosauginę veiklą buvo įtrauktas apie 1956 m.: tais metais jis tapo Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių nuolatinės mokslinės tarybos nariu; vėliau buvo išrinktas Paminklų restauravimo tarybos prie Kultūros ministerijos pirmininku.

³⁸³ Pagal JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų..., p. 3; JURGINIS, J. Griuvėsių romantika..., p. 4.

³⁸⁴ Pagal JURGINIS, J. Griuvėsių romantika..., p. 4.

- griuvėsių romantika mus žavi savo nežinia, mįslėmis ir sukelia daugybę individualių asociacijų;

- išlikę griuvėsiai yra ne tik romantikos, bet ir autentiškumo pagrindas;

- perdirbiniai (atkurti objektai) taip pat gali sužadinti romantiką, tačiau tokia romantika negali pakeisti griuvėsių romantikos (nes ji neturi istorinio autentiškumo).

Dėl tokio požiūrio (pavyzdžiui, jis viešai pasisakė prieš Vilniaus Aukštutinės pilies atstatymą) amžininkų istorikas ne kartą kaltintas „tėvynės meilės stoka“ ir panašiais nukrypimais³⁸⁵. Geriausiais realistinės krypties pavyzdžiais J. Jurginis laikė tuometės Skandinavijos, Čekoslovakijos bei Bulgarijos patirtis. Pačią Lietuvą priskyrė kitos – *romantinės* – krypties atstovėms. Romantiškoji kryptis šiuo atveju sutapo su istorinio vaizdo autentiškumo paradigma. Pagrindinė jos nuostata, J. Jurginio teigimu, pasireiškė tokia idėja: paveldo vertingumas slypi jo ankstesniuose sluoksniuose, dažniausiai seniausiam ar pirminiam (Lietuvos atveju – romaniniame, gotikiniame), atitinkamai restauravimo priemonės turi būti orientuotos į šių sluoksnių atidengimą ar atkūrimą.

Lietuvoje architektų ir kraštotyrininkų tarpe pastebima tendencija atiduoti pirmenybę romantiškajai krypčiai, siekiant restauruoti paminklus, grąžinant jiems seniausią išvaizdą, pritempti juos iki gotikos arba net romaninio stiliaus.³⁸⁶

Apibendrinant J. Jurginis suformulavo savitus idėjinius istorinės materijos paradigmos principus (artimus *Venecijos chartijai*, bet nesutampančius su ja) ir juos pagrindė *autentiškumo* kategorija. Šie samprotavimai taip ir liko individualiu požiūriu, nesulaukusi jokio platesnio pritarimo ar reakcijos ir juo labiau nepadariusiu poveikio praktikai. Daugiau

³⁸⁵ Žr. MIKELIŪNAITĖ, Teresė. Koks bus Anykščių šilelis. *Literatūra ir menas*, 1969, rugpjūčio 16, p. 10; JURGINIS, J. Griuvėsių romantika..., p. 4.

³⁸⁶ JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų..., p. 3.

nei po dešimties metų, 1980 m., J. Jurginis dar kartą paviešino savo idėjas³⁸⁷. Tačiau ir vėl likta be atgarsio. 1980 m. ankstesnės įžvalgos buvo papildytos keliais naujais aspektais. Pirma, konstatuota, kad romantiškosios krypties prioritetas (vertybė) yra nebe tik vienas ar kitas seniausias architektūrinis stilius, bet ir toks reiškinys kaip pagonybė. Antra, paveldo keitimas pripažintas neišvengiamybe, be kurios neįmanoma paties paveldo apsauga. Šiuo atveju keitimas suprastas kaip konservavimo ir restauravimo pasekmės. Tuo pačiu liberaliau pradėta žvelgti ir į atkūrimą. J. Jurginio buvo išskirti du atkūrimo tipai – pagrįstas (vadintas *atkūrimo sąvoka*) ir nepagrįstas, hipotetinis (vadintas *kūrimo sąvoka*). Paveldotvarkoje priimtinais laikyti abu, tik sukurtą materiją, kaip neautentišką, reikalauta aiškiai atskirti nuo atkurtosios. *Venecijos chartijos* nuostata šiuo klausimu buvo griežtesnė – bet kokį atkūrimą, nepriklausomai nuo jo pagrįstumo laipsnio, reikalauta atskirti nuo autento.

Ž. Simanavičius, skirtingai nei J. Jurginis, pirmiausia buvo paveldosaugos praktikas – architektas-restauratorius. Jo restauracinėje veikloje akivaizdžiai dominavo istorinio vaizdo paradigmos principai: prisiminti gyvenamųjų pastatų Rotušės a. 2 ir 3 Kaune tvarkymo darbai³⁸⁸ ar Panemunės, Raudonės pilių restauravimo projektiniai siūlymai³⁸⁹. Už šios praktikos slypėjo savitas konceptas. Esminės jo tezės išryškėjo apie 1968 m. Tuo metu buvo suformuluota konservavimo-restauravimo tikslų hierarchija: pasak Ž. Simanavičiaus, pirminis (įžanginis) konservavimo-restauravimo tikslas – užtikrinti ilgalaikį paveldo egzistavimą; pagrindinis (giluminis) – perduoti žiūrovui kuo gausesnę ir kuo efektyvesnę informaciją apie praeities epochų

³⁸⁷ JURGINIS, Juozas. Praeities kultūra – šiandienos poreikiams. *Kultūros barai*, 1980, liepa, p. 33–36.

³⁸⁸ Šių objektų tvarkymo darbų kritiką žr. BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės...*, p. 85, 91, kt.; JANKEVIČIENĖ, Algė. Du žingsniai į gotiką. *Literatūra ir menas*, 1978, kovo 4, p. 8–9.

³⁸⁹ Žr. *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37; *Panemunės pilies restauravimo ir pritaikymo LTSR aukštųjų mokyklų poilsio ir simpoziumų namams projektiniais pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis*. Vilnius, 1978, t. II, b. 1. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 791; *Vidurinė mokykla Raudonės pilyje. Projektinė užduotis. II variantas*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 131. Tiesa, dviejuose Ž. Simanavičiaus tvarkytuose objektuose išvengta akivaizdesnio istorinio vaizdo autentiškumo paradigmos pasireiškimo: tai Kauno pilis (konservuota-restauruota dar iki istorinio vaizdo autentiškumo paradigmos „pažinimo“) ir Kauno rotušė (jos restauravimo koncepciją nemaža dalimi nulėmė visuomenės nuomonė).

visuomenės gyvenimo formas ir istorinius įvykius. Pastarąjį tikslą koncepto autorius laikė „nenuneigiamu“ ir siektinu „visuose paminkluose“. Atitinkamai atkūrimas skelbtas pranašesniu už konservavimą ar dalinį restauravimą³⁹⁰.

Visuomenės protinės veiklos sferai pilnai pakankama išsaugoti ir konservuoti esamus griuvėsius, tačiau visuomenės pasąmonės interesams naudinga turėti pilną restauruotą pilį. Pasąmonės sfera mūsų nuomone svarbesnė.³⁹¹

Pateikęs savą paveldotvarkos traktuotę, Ž. Simanavičius vėliau siūlė permąstyti ir pačios *paminklo* sąvokos turinį. Tradicinę sampratą, kai paveldui priskiriami tik autentiški (istorijos materijos autentiškumo prasme) kūriniai, jis laikė „sąlygine“ ir „iracionalia“. Tai grįsta keliais pastebėjimais. Pirma, autentiška statinių materija nuolat nyksta ir ją išsaugoti nėra galimybių (omenyje pirmiausia turėtas medinis paveldas, tačiau principas taikytas ir visiems kitiems paveldo tipams). Antra, paveldo, kaip žinių šaltinio apie praeities kultūrą, funkcija (pastaroji skleidžiasi per autentišką materiją) nėra vienintelė ar absoliuti – tai tik viena iš daugelio paveldo funkcijų. Trečia, žmogaus individualybė vienaip ar kitaip yra formuojama „optinės vizualinės informacijos“ (pavyzdžiui, senamiesčio aplinkos) poveikio. Remiantis visu tuo, teigta, kad *paminklo* statusas privalo būti suteiktas ir statiniams, kurie jau iš dalies ar net iš viso neturi autentiškos pirminės medžiagos, tačiau turi atitinkamai nukopijuotas pirminio autento formas. Juos siūlyta laikyti vertybėmis ir saugoti³⁹². Atitinkamai buvo išdiferencijuoti trys paveldo tipai³⁹³:

- autentiški paminklai;

³⁹⁰ SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos..., l. 26; SIMANAVIČIUS, Ž. Aiškinamasis raštas. Iš *Vilniaus miesto sienos bastiono Bokšto kalne ir Vilniaus miesto sienos Bokšto g. restauravimo projektinė užduotis*. Vilnius, 1969. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 580, l. 4, 10; Išplėstinės mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros paminklų sekcijos ir Paminklų konservacijos instituto techninės tarybos jungtinio posėdžio, įvykusio 1972 m. balandžio 18 d., Protokolas. Iš *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros paminklų sekcijos 1972 01 06 ir 1972 04 18 posėdžių protokolai*. Vilnius, 1972. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 36, l. 5, 8.

³⁹¹ SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos..., l. 26.

³⁹² „Parduotos vasaros“..., p. 32–33.

³⁹³ SIMANAVIČIUS, Žibartas. Muziejų perteklius ar stygius? *Literatūra ir menas*, 1986, rugsėjo 13, p. 3.

- paminklai iš dalies arba visiškai atstatyti pagal patikimus duomenis (pastarieji dar vadinti *muliažais*);

- paminklai iš dalies arba visiškai atstatyti pagal analogijas.

Ž. Simanavičius pripažino, kad pagal mokslinį tikslumą šie modeliai nėra lygiaverčiai, bet tuo pačiu akcentavo, jog visi jie atlieka savo kultūrologinę misiją ir turi teisę gyvuoti. Teigta, kad trečiuoju atveju žiūrovui pateikiamas ne tikslus buvęs kūrinio vaizdas, bet apibendrinta kitų išlikusių tos pačios rūšies objektų kopija, ir dėl to šis atvejis yra „tipologiškai teisingas“.

* * *

Autoritetingiausiu istorinės materijos autentiškumo paradigmos šaltiniu laikytina *Venecijos chartija*³⁹⁴. Jos nuostatas atitinkantys principai Lietuvoje žinoti ir praktikuoti nuo 6 deš., taigi dokumento turinys šiuo atveju nebuvo naujiena. Vis dėlto reakcijos į chartiją būta. Maža to, ji įgijo ypatingą statusą. Visų pirma, dokumentas Lietuvoje buvo įsisavintas labai sparčiai: ICOMOS jį patvirtino 1965 m. (parengtas 1964 m.), po metų publikuotas jo vertimas į lietuvių kalbą³⁹⁵, o 1968 m. jis jau funkcionavo kaip neatsiejama paveldosaugos diskurso dalis³⁹⁶. Antra, per visą sovietmetį Lietuvoje nė į vieną kitą dokumentą neapeliuota taip dažnai kaip į *Venecijos chartiją*. Kitaip tariant, jis tapo svarbiausiu lietuviškosios paveldosaugos atskaitos tašku – „Venecijos chartijos reikalavimai buvo ir yra mūsų respublikos paminklosaugos pamatas.“³⁹⁷. Puikiausiai to paliudijimas – oficialiosios lietuviškosios *restauravimo* kategorijos apibrėžtys turėjo sąskambių būtent su šiuo aktu, o ne sovietiniais modeliais (1949 m. instrukcija ar 1961 m. metodika). Palyginti:

³⁹⁴ Žr. KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo..., p. 152–153, 164–165.

³⁹⁵ Tarptautinė kultūros paminklų apsaugos chartija. *Muziejai ir paminklai*, 1966, Nr. 1, p. 45.

³⁹⁶ Pavyzdžiui, MIKULIONIS, Stasys. Problemos dar neišspręstos..., p. 3, 13; SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos..., l. 26, 27.

³⁹⁷ GLEMŽA, Jonas. Svarbūs ICOMOS..., p. 77. Dar žr. Tarptautinė paminklų ir jų kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija. *Architektūros paminklai*, 1977, Nr. IV, p. 75.

Venecijos chartija, 1966 m. vertimas į lietuvių kalbą:

Elementai, kurie pakeičia trūkstamas dalis, turi harmoningai įsijungti į visumą, tačiau ir skirtis nuo autentiškųjų, kad istorijos ir meno dokumentas nebūtų klastojamas.³⁹⁸

LSSR *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, 1972 m.:

Restauravimas – [...] restauruotos dalys privalo skirtis nuo originalo, bet drauge sudaryti estetinę paminklo visumą; [...].³⁹⁹

Tačiau tapsmas atskaitos tašku jokių būdu nereiškė besąlygiško išdėstyto principų pripažinimo. Idėjiniame lygmenyje su pastaraisiais būta trejopo santykio: (1) pripažinimo, (2) laisvo interpretavimo bei (3) visiško atmetimo. Specialistų, kurie chartijos nuostatomis sekė paraidžiui, būta nedaug. Ištikimiausiu šalininku ir pagrindiniu propaguotoju laikytinas J. R. Glemža. Jo užimamos pareigos ir autoritetas⁴⁰⁰ lėmė, kad žinia apie *Venecijos chartiją* Lietuvoje buvo girdima dažnai⁴⁰¹. Gerokai gausesnei specialistų grupei dokumentas tapo ne pirminiu idėjiniu šaltiniu, o priemone savai pozicijai pagrįsti. Toji pozicija neretai būdavo tik dalinai sutampanti su chartijos nuostatomis ar net joms prieštaraujanti. Taigi iš esmės naudotasi garsiu chartijos vardu, bet ne jos turiniu. Pavyzdžiui, 11 dokumento punktas⁴⁰² suprastas kaip leidimas atidenginėti ankstyvesnius statinio sluoksnius. Ypatingas dėmesys čia skirtas frazėms „kiekvienos epochos kultūros palikimas

³⁹⁸ Tarptautinė kultūros..., p. 45 [str. 12].

³⁹⁹ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo..., p. 253 [str. 72 c].

⁴⁰⁰ J. R. Glemža sovietmečiu vadovavo Architektūros paminklų apsaugos inspekcijai, Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybai, buvo Paminklų restauravimo instituto vyriausiasis architektas, nuo 1981 m. ICOMOS viceprezidentas. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, 1 viršelio atvartas.

⁴⁰¹ Pavyzdžiui, STAUSKAS, Vladas. Senasis Kaunas architektų akimis. *Literatūra ir menas*, 1971, gegužės 8, p. 7; GLEMŽA, Jonas. Paminklai neamžini... *Kultūros barai*, 1972, rugpjūtis, p. 20–21; Išplėstinės mokslinės-metodinės..., l. 6; GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų..., p. 3–11; GLEMŽA, J. Architektūros paminklo, Vilniaus Žemosios pilies arsenalo, paminklinių darbų ir pritaikymo muziejinei paskirčiai planinė užduotis projektavimui [1972 m.]. Iš *Archit. Vžemkalnio sudaryto ir Vilniaus Vyk. Komit. patvirtinto Lietuvos Isor. Etnografinio Muziejaus Projekto maketo nuotraukos*. Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 711, l. 3–4; Paminklų apsaugai..., p. 24; GLEMŽA, Jonas. Nuomonės aštrios..., p. 5; GLEMŽA, Jonas. Svarbūs ICOMOS..., p. 77.

⁴⁰² „Kiekvienos epochos kultūrinis palikimas paminkle turi būti gerbiamas, kadangi stiliaus vieningumas nėra tikslas, kurio siekia konservacija. Jeigu paminklas turi būti viena kita pakeitusias fazes, seniausios fazės atidengimas yra pateisinamas tik ypatingais atvejais ir tik su sąlyga, kad nuimti elementai nėra vertingi, kad atidengta kompozicija yra didelės istorinės, archeologinės ar estetiškos vertės dokumentas, ir jeigu jo stovis yra patenkinamas.“. Tarptautinė kultūros..., p. 45.

paminkle turi būti gerbiamas“ bei „stiliaus vieningumas nėra tikslas, kurio siekia konservacija“ ir traktuota, kad teisę egzistuoti turi ne tik esamas objekto pavidalas, bet ir po juo slypintys sluoksniai⁴⁰³. Nekreipta dėmesio, kad po šių frazių sekė kita mintis: „Jeigu paminklas turi kelias viena kitą pakeitusias fazes, seniausios fazės atidengimas yra pateisinamas tik ypatingais atvejais [...]“. ir nepastebėta, kad omenyje turėta priešinga nuostata – draudimas šalinti vėlesnius sluoksnius⁴⁰⁴. Restauratorė Elena Urbonienė pateisinimą pirminių sluoksnių atidengimui matė kitoje dokumento tezėje – restauravimo tikslas yra „atskleisti paminklo estetinę bei istorinę vertę“⁴⁰⁵. S. Mikulionis *Venecijos chartijos* konservavimo principus nurodė kaip idealą puoselėjant Lietuvos senamiesčius⁴⁰⁶, tačiau to paties dokumento restauravimo principai didesnio jo dėmesio nesulaukė. Nesilaikė jis jų ir praktinėje veikloje: tvarkant Trakų salos pilį, nepaisyta nei pagrįstumo, nei senos ir naujos materijos atskyrimo. Apskritai grynuoju pavidalu chartija (pažodinė jos principų samprata) Lietuvoje buvo sunkiai pripažįstama ir ne kartą deklaruota, kad ji turi būti perinterpretuota ir pritaikyta „savo kultūros ir nacionalinių tradicijų sąlygomis“⁴⁰⁷.

[Venecijos] chartija nėra nekintama. Viena chartija paneigia kitą. Jos nusako tik bendras kryptis bei tendencijas, ir kiekvienu konkrečiu atveju reikia jomis remtis labai kūrybingai. [...] Blogiausia, kai jomis vadovaujasi architektai empirikai su ribota

⁴⁰³ Plg. JURKŠTAS, Vytautas. Įsižiūrėkim į senąjį Vilnių. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 28, p. 12; Laikas – ketvirtas miesto matas [architektūros istorikės Algės Jankevičienės mintys]. *Literatūra ir menas*, 1984, balandžio 14, p. 6–7.

⁴⁰⁴ Plg. GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų..., p. 8.

⁴⁰⁵ URBONIENĖ, Elena. Atsisakykime stereotipų. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10.

⁴⁰⁶ MIKULIONIS, Stasys. Problemos dar neišspręstos..., p. 3, 13; MIKULIONIS, Stanislovas. Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma? *Literatūra ir menas*, 1979, gruodžio 1, p. 6.

⁴⁰⁷ Kalbant apie interpretacijas, tenka pastebėti, kad jau pats lietuviškas 1966 m. *Venecijos chartijos* vertimas buvo originalaus dokumento interpretacija – pakeistos sąvokos, formuluotės. Pavyzdžiui, pirminė sąvoka *istorijos paminklai* išvirto į *kultūros paminklai, restauravimas* ir *konservacija* ir pan. Mintis, kad visi neišvengiami ir spėlione grįsti papildymai privalo būti atskirti nuo autentiškos architektūrinės kompozicijos ir turėti dabarties žymę, pakeista į teiginį, kad atitinkami papildymai „išplaukia iš architektūrinių kompozicijų ir turės mūsų laikų žymes“ (9 str.) ir pan. Viena iš tokio neatitikimo priežasčių buvo tai, kad vertimui naudotasi ne originaliu tekstu, o lenkišku jo vertimu. Pačių amžininkų šie neatitikimai, berods, liko nepastebėti ir nekėlė jokių problemų. Kita vertus, restauravimo principai, išdėstyti tiek originaliame dokumente, tiek lietuviškame vertime iš esmės sutapo. Netikslumų neišvengta ir 1977 m. šio dokumento vertimo versijoje. Tarptautinė paminklų..., p. 75; RIAUBIENĖ, Edita. *Lietuvos architektūros...*, p. 4, 6.

fantazija ir gabumais. Tada chartijos teiginiai virsta dogmomis. Nuo čia, manau, dauguma mūsų bėdų ir prasideda. Kūrybiškumo ir talento stoka lemia prastus rezultatus [...].⁴⁰⁸

Būta ir dar griežtesnės pozicijos, kuomet be jokių išvedžiojimų kvestionuotas chartijos aktualumas bei privalomumas. Stipriausiai ji reiškėsi paskutiniaisiais sovietinės eros metais ir buvo veikiamą naujų Lietuvos visuomenės nuotaikų – paveldo atkūrimo bumo⁴⁰⁹.

[...] kartais nenoro atstatyti atveju pasitelkiama Venecijos chartijos „raidė“. Bet kiek teko girdėti ją jau siūloma papildyti. Ir siūlo tie, kurie kiekviename bažnytkaimyje turi senamiestį! Antra vertus, ir Venecijos chartija – ne dievo duotas dokumentas.⁴¹⁰

Apie *Venecijos chartijos* principų gyvybingumą ar keitimą dar 9 deš. pradžioje buvo pradėta diskutuoti ir pačioje ICOMOS bei ICCROM terpėje. Šios žinios pasiekė Lietuvą⁴¹¹, tačiau reakcijos tuo metu tai nesulaukė.

* * *

1987 m. Lietuvoje prasidėjo naujas paveldosaugos etapas, kurį amžininkai įvardijo *paminklosaugos sąjūdžiu*⁴¹². Jis reiškėsi keliomis linijomis:

- ankstesnio (sovietinio) paveldosaugos įdirbio kritika ir atmetimu;
- lietuviškojo paveldo paieškomis (žr. 3.3 poskyrį);
- lietuviškojo paveldo ir palikimo atkūrimo bumu;
- sovietinio paveldo ir palikimo naikinimu (naikinamąja selekcija).

⁴⁰⁸ Laikas – ketvirtas miesto matas [architekto Algimanto Alekno mintys]. *Literatūra ir menas*, 1984, balandžio 14, p. 6. Dar žr. „Parduotos vasaros“..., p. 33.

⁴⁰⁹ Pavyzdžiui, SIMANAVIČIUS, Žibartas. Muziejų perteklius..., p. 3; ČEPAITIS, Virgilijus. Kada ir kaip ginčytis. *Literatūra ir menas*, 1988, kovo 5, p. 7; GERKLA, Giedrius. Atgimęs arsenalas..., p. 7; Visuomeninio pasitarimo, įvykusio 1988.11.03 viešojoje A. Mickevičiaus bibliotekoje dėl A. Mickevičiaus bibliotekos protokolas. Iš *Posėdžių ir pasitarimų protokolai paminklų restauravimo klausimais*. Vilnius, 1980–1990. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 123, l. 7.

⁴¹⁰ BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. Turistus stebinti ar gaivinti istorijos pojūtį? *Kultūros barai*, 1988, gegužė, p. 34.

⁴¹¹ Paminklų apsaugai..., p. 24; GLEMŽA, Jonas. Nuomonės aštrios..., p. 5.

⁴¹² PENKAUSKAS, Audrius; PUTEIKIS, Naglis. Paminklo statymas. *Kultūros barai*, 1987, lapkritis, p. 43.

Paveldotvarkos sferoje tuo metu aršiausiai kritikuotas senamiesčių regeneravimas – tiek taikyti principai (sanavimas; orientavimasis į kvartalą, kaip į pagrindinį regeneravimo vienetą; pramoninis-kompleksinis metodas), tiek rezultatai⁴¹³. Netrukta surasti ir visų blogybių kaltininką – juo tapo restauratoriai. Pradžią šiam procesui davė dailės istoriko V. Drėmos bei filosofo Romualdo Ozolo publikacijos (1988 m.)⁴¹⁴. Apogėjus pasiektas 1990 m., kuomet kone visi Vilniuje dirbę architektai, restauratoriai, paveldosaugininkai ir valdininkai apkaltinti senamiesčio žalojimu⁴¹⁵. Jie buvo pasmerkti, kaip, esą, veikę prieš lietuvių kultūrą (naikinę paveldą) bei neturintys deramų gebėjimų.

Restauracija tirpdo senamiestyje būtiną stabilumo pojūtį, kurio mums taip stinga gyvenime. Baisiausia, kad kitaip dirbti restauratoriai paprasčiausiai negali. Jie nepajėgūs konservuoti pastato ir išsaugoti jo funkcijų, vadovaudamiesi kultūriniais ir istoriniais sumetimais. Juk restauravimo organizacijos sukurtos remiantis gamybiniais principais.⁴¹⁶

Principinio skirtumo tarp Vokiečių gatvės griovėjų ir šiandieninių naujosios kultūros senamiestyje puoselėtojų, deja, nematome.⁴¹⁷

Atmetus sovietmečio patirtį, pradėti kurti „sąjūdinės“ paveldotvarkos pagrindai. Idėjine baze čia tapo R. Ozolo vizija. Urbanistinio paveldo atveju teigta, kad turi būti išsaugotas kiekvienas, net ir pats menkiausias senamiesčio elementas. Iš esmės vieno senamiesčio statinio likimas pradėtas tapatinti su

⁴¹³ Pavyzdžiui, NARBUTAS, Vytautas; PALIONIS, Jonas; ZINKEVIČIUS, Zigmantas. Operacija – dėl reikalo ar ambicijų? *Statyba ir architektūra*, 1987, rugpjūtis, p. 20–21; ČEPAITIS, Virgilijus. Kada ir kaip..., p. 7; VILDŽIŪNAS, Linas. Dėl istoriškai determinuotos sąmonės. *Literatūra ir menas*, 1988, rugpjūčio 20, p. 12; Senos sienos. *Kultūros barai*, 1990, spalio, p. 24–28; MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Atsikratyti ar išgelbėti? *Literatūra ir menas*, 1990, lapkričio 17, p. 1, 6; Visuomeninio pasitarimo...

⁴¹⁴ Tuo metu būta ir daugiau kritinių publikacijų, tačiau išskirtinės refleksijos sulaukė būtent V. Drėmos ir R. Ozolo tekstai. DRĖMA, Vladas. Apie kultūros paminklų būklę [atviras laiškas LKP CK sekretoriui Lionginui Šepečiui, 1988 m.]. Iš *Europa*. Vilnius, 1989, p. 281–308; DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom..., Nr. 22–24; OZOLAS, Romualdas. Dramatiškas kelias. *Literatūra ir menas*, 1988, gegužės 21, p. 10–11; Reakciją žr. VAITYS, Leonas. Atsargiau, broliai! *Literatūra ir menas*, 1988, liepos 16, p. 7; PURLYS, Evaldas. Mes patys. *Literatūra ir menas*, 1989, vasario 4, p. 11; GRIGOŠAITIS, Zenonas, et al. „Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim?“. *Švyturys*, 1989, Nr. 12, p. 10–11; MAČIULYTĖ-KASPERAVIČIENĖ, Audronė. Kada dingo..., p. 20–21.

⁴¹⁵ Žr. Asmenys, prisidėję prie Vilniaus senamiesčio žalojimo nuo 1944 metų iki mūsų laikų. *Vilniaus Sąjūdis*, 1990, Nr. 2–6.

⁴¹⁶ VILDŽIŪNAS, Linas. Dėl istoriškai..., p. 12.

⁴¹⁷ BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. Turistus stebinti..., p. 35.

viso senamiesčio likimu, o paties senamiesčio likimas susietas su visos tautos likimu⁴¹⁸. Paveldotvarkos sferoje labiausiai akcentuotas *istorizmo* principas⁴¹⁹. Pastarasis suvoktas kaip pagarba istorinei vertei ir įsipareigojimas restauruoti paveldą „istoriniu požiūriu maksimaliai autentiškai“. Deja, koks autentiškumas – materijos ar vaizdo – turėtas omenyje, nedetalizuota. Amžininkų šios abstraktokos tezės buvo prilygintos manifestui. Išties tokią funkciją jos ir atliko: skirtingai nuo J. Jurginio ar Ž. Simanavičiaus, R. Ozolo mintys neliko nepastebėtos – jos tapo diskutuojamu konceptu⁴²⁰. Kita vertus, net ir neapeliuojant į R. Ozolą, ne vieno paminklosaugos sąjūdžio dalyvio idėjos sutapo su šiomis tezėmis⁴²¹.

Ne mažiau radikalaus poslinkio būta praktikoje. Kaip pirmaisiais pokario metais, taip ir 1988–1990 m. prasidėjo kraštovaizdžio perprasminimas. Buvo įjungti du mechanizmai – atkūrimo ir naikinamosios selekcijos. Pirmasis taikytas sovietmečiu sunaikintiems ALV monumentams, antrasis – sovietiniams monumentams. Lietuviškųjų ženklų atstatymo akcija prasidėjo 1988 m. Tais metais sutvarkyta bent 10 objektų: iš jų 5 buvo skirti nepriklausomybės temai (paminklai), 4 susiję su ALV simbolika (pastatų ir tiltų elementai), vienas – su stalinizmo aukų pagerbimu (paminklas). Pastebėtina, kad vyravo paveldotvarkinio pobūdžio (materijos ir vaizdo autentiškumui

⁴¹⁸ „Vienas baisiausių lietuvių savimonės nykimo ženklų yra senamiesčių erozija. Bandytas tą savimonę atgaivinti taip pat ir urbanistikos pagalba reiškia kiekvieno – net ir paties menkiausio – namo, grindinio, interjero išsaugojimą.“ arba „Tad jo [namo Tiltų g. 6] išsaugojimas pirminiu pavidalu yra svarbus ir principiškai, ir praktiškai: jeigu nebus nugriautas (= perstatytas nauju pavidalu) šis, tegul ir eilinis, istorinis namas, turės būti nebegriaunami (= nebeperdirbinėjami) ir kiti, o jeigu bus nugriautas (= perdirbtas) šitas, architektūrinė senų namų bakchanalija, perdirbant juos į pseudosenus, tęsis ir plėsis.“ OZOLAS, Romualdas. „Talkos“ klubui, „Literatūros ir meno“ redakcijai. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 25, p. 16.

⁴¹⁹ OZOLAS, Romualdas. *Dramatiškas kelias...*, p. 11.

⁴²⁰ BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. *Turistus stebinti...*, p. 36; SONGAILA, Gintaras, *et al.* „Talkos“ nuomonė. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 25, p. 16; VILDŽIŪNAS, Linas. *Dėl istoriškai...*, p. 12. Dar žr. *Visuomeninio pasitarimo...*, I. 12.

⁴²¹ Plg. „Galime neabejoti, kad per kelis amžius beveik kiekvienas senamiesčio pastatas yra tapęs istorijos ir kultūros (pačia plačiausia prasme) paminklu.“ (BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. *Turistus stebinti...*, p. 34); „Senamiestis – ne architektų daržas, o tautos atgimimo laidas.“ (VILDŽIŪNAS, Linas. *Dėl istoriškai...*, p. 12); „[...] norėtusi paklausti projektuotojų apskritai – kodėl nemokame vertinti ir puoselėti to, ką turime, o būtinai norime perdirbti, kurti nauja ne plikame lauke, o seno, gero daikto vietoje ir tikrus laiko nugludintus daiktus ir formų santykius keisti butaforiniais, gatves paversti dekoracijomis [...]. Iš kur tas įsitikinimas, kad naujas daiktas bus geresnis už senąjį? Juk tai pseudopozityvistinis tikrų gyvenimo vertybių nesuvokiantis mąstymas!“ (NARBUTAS, Vytautas; PALIONIS, Jonas; ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Operacija...*, p. 20).

pagarbūs) darbai – restauravimo bei kopijų atliejimo⁴²². 1989 m. atkurtų objektų skaičius šoktelėjo iki beveik 130. Pradėti atstatinėti sakralinės tematikos bei įvairiems herojams skirti paminklai. Greta restauravimo, atkūrimo, imtas taikyti ir laisvo istorinės (buvusios) formos interpretavimo metodas. Tendencija tiek kiekybiškai, tiek darbų pobūdžiu nepakito ir 1990 m. Atstatymo bumus reiškėsi ir stambesniais projektais. 1987–1988 m. prabilta apie Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atkūrimą. Imtasi veiksmų – komplekso liekanų tyrimo, lėšų atstatymui rinkimo⁴²³ bei paveldotvarkos principų permąstymo. Pastaruoju atveju kalba ėjo apie istorinės materijos autentiškumo paradigmos (ir tuo pačiu *Venecijos chartijos*) įveiką, mat jos principai akivaizdžiai prieštaravo atkūrimo poreikiui (ypač atkūrimui, nepagrįstam moksliniais duomenimis). Paradigmą, kaip jau užsiminta, bandyta įveikti *Venecijos chartijos* autoriteto atmetimu ir visuomenės poreikių iškelimu aukščiau vadinamųjų mokslinių paveldotvarkos principų.

Anksčiau būdavo atsakoma, kad panašus [Vilniaus Žemutinės pilies] atstatymas, išlikus tik pamatams, yra nemoksliškas, ir tie atsakymai dar būdavo pagrindžiami citatomis iš kokios nors istorinių miestų, kultūros paminklų apsaugos chartijos. Bet šitos citatos, manyčiau, galioja kraštuose su ramia istorijos tėkme, kur paminklai nyksta tik veikiami laiko ir kur jų atstatymas net iš nulinio taško nėra politinio ir dvasinio tautos apsisprendimo aktas.⁴²⁴

Mes labai sunkiai nugalime mąstymo dogmatiškumą. „Arba tegul būta be priekaištų, arba visai nereikia“ – šūkis, dažnai užgniauziantis gerus darbus, ypač tuos, kurie nėra vienprasmiai, kurie reikalauja ieškoti, nugalėti sunkumus, kurie nėra įprasti. Architektūros restauratoriams tokia saugumą teikianti dogma yra „moksliniai autentiškumo kriterijai“. Iš restauravimo specialistų sunku sužinoti tiksliai suformuluotus „mokslinius kriterijus“, nors aptarimuose dažnai išgirsi, kad toks ir toks dalykas neatitinka „mokslinės metodikos“. Kas gi tą metodiką patvirtino, kur ir kada? Puritoniškumas, paplitęs tarp konservatyviau mąstančių architektų, rodo dabar plačiai

⁴²² Skaičiavimai atlikti remiantis leidinyje *Nukentėję paminklai* (Vilnius, 1994) pateikta informacija.

⁴²³ Lėšų rinkimu Žemutinės pilies atstatymui tuo metu rūpinosi Lietuvos kultūros fondas. Žr. Ilgalaikės programos. *Literatūra ir menas*, 1988, liepos 30, p. 12.

⁴²⁴ ČEPAITIS, Virgilijus. Kada ir kaip..., p. 7.

kritikuojamą kultūros cechinių susiskaidymą. Kartais jaunystėje iškalto institucinės taisyklės trukdo pajusti visuomeninį vienių ar kitų dalykų aktualumą.⁴²⁵

Greta šių kraštutinių pozicijų būta ir kompromisinės linijos. Pavyzdžiui, istorikai Alfredas Bumblauskas bei Antanas Kulakauskas greta *paminklo, kaip autentiško daikto ir istorijos liudytojo*, kategorijos siūlė pripažinti *paminklą-priminimą*. Tuo siekta įteisinti atkūrimą, tačiau pačiam atkūrimui jie iškėlė griežtą sąlygą – turi būti pakankamas mokslinis pagrindas. Šiuo atveju pasisakyta prieš Žemutinės pilies atstatymą (teigta, kad ji nepakankamai ištirta), tačiau pritarta gerai dokumentuotų pokaryje sugriautų Vilniaus senamiesčio kvartalų atkūrimui. Pastarasis veiksmas traktuotas kaip miesto urbanistinės struktūros žaizdų užgydymas ir mūsų pačių „dvasios autentikos“ bei „istorinių dimensijų“ restauravimas⁴²⁶.

Paminklosaugos sąjūdžio iškeltoms idėjoms – atstatyti Žemutinę pilį bei senamiesčio kvartalus – tuomet nebuvo lemta išsipildyti. Vėlesniais dešimtmečiais vykusios diskusijos dėl Valdovų rūmų atskleidė, kad Lietuvos paveldotvarka išliko paveikta sovietmečiu susiformavusių (bet ne sovietinių) paradigmu. Lyginant su 9 deš., iš esmės nepakito ir jų atstovų argumentacijos – pagrindinėmis ginčo ašimis išliko *autentiškumo* kategorija, mokslinio pagrįstumo bei *Venecijos chartijos* autoritetingumo klausimai.

* * *

Apibendrinant tenka konstatuoti, kad paveldotvarka buvo viena iš liberaliausių, mažiausiai Maskvos direktyvų suvaržytų, paveldosaugos sričių. Nesikišta nei į jos turinį, nei raidą (išimtimi tapo tik Trakų skandalas; jis sutrikdė procesą, tačiau patiems paveldotvarkos principams nepadarė jokios įtakos); neprieštarauta, kad gerosios patirties semtasi už SSRS ribų.

⁴²⁵ GERKLA, Giedrius. Atgimęs arsenalas..., p. 7.

⁴²⁶ BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. Turistus stebinti..., p. 34.

Atitinkamai Lietuvoje sekta ne sovietiniais modeliais, o ieškota savų arba ne SSRS sukurtų alternatyvų. Todėl to meto paveldotvarka traktuotina kaip savasties išraiška.

4.4. PAVELDO SUBJEKTYVIZACIJOS MODELIAI LIETUVOJE

Greta paveldosauginiuose aktuose išdėstytų ir viešai deklaruojamų principų esama ištiso poveikio paveldui lauko, kurio ištakos glūdi nebe paveldotvarkoje (disciplinos dėsnuose, skirtuose pačiai disciplinai apibrėžti), o išoriniuose faktoriuose – visuomenės tapatumo ar ideologiniuose modeliuose. Pirmųjų ir antrųjų skirtumas slypi tame, kad paveldotvarkos principai (disciplinos dėsniai) pagal pirminę intenciją yra orientuoti į paveldo išsaugojimą tokiam pavidale, kokiu jis pasiekė dabartį, arba atkūrimą to pavidalo, kokį jis „iš tikrųjų“ kažkada turėjo; o išoriniai modeliai geidžia matyti tokį paveldo pavidalą, kuris geriausiai atitiktų pačių modelių poreikius. Trumpiau tarius, pirmieji yra orientuoti į objektą (paveldo išsaugojimą), antri – į save patį (savo siekių realizavimą). Atitinkamai jie gali būti įvardyti kaip objektyvusis ir subjektyvusis paveldotvarkos klodai.

Tapatumo ar ideologinių modelių subjektyvumas neapsiriboja vien intencija. Realizuojantis šiems modeliams, susiduriama su trukdžiu – praeities formos ne visada yra pajėgios deramai įkūnyti ir išreikšti nūdienos įgeidžius. Tokiais atvejais imamas koreguoti (fiziškai perkonstruoti) patį paveldą. Savita, kad subjektyvusis klodas tam neturi savo priemonių ir parazitiškai naudoja objektyviojo klodo instrumentariją, t. y. šie modeliai, tiesiogiai neatsispindėdami paveldotvarkos principuose, nebūdami įtraukti į jų turinį, puikiausiai geba veikti per pastaruosius. Toks mechanizmas, visų pirma, padeda apeiti socialinius saugiklius: kadangi paveldosauginės sąmonės visuomenė deklaratiniame lygmenyje linkusi nepripažinti jokių kitų elgsenų su

paveldu kaip tik paveldosauginių, tai tik veikimas per pačią paveldosaugą leidžia subjektyvizacijoms fiziškai įsikūnyti pavelde. Antra, tai padeda objektyvizuoti subjektyvias intervencijas, t. y. dabartyje sukurtus ir subjektyvius pavidalus pateikti kaip autentišką paveldą. Taip paveldo palaikymo dėmuo, kuris pagal idealųjį paveldosaugos modelį turėtų būti skirtas paveldo autentiškumui (tikrumui) užtikrinti, tampa autentiškumo koregavimo instrumentu – tikrasis autentiškumas sunaikinamas ir pakeičiamas nauju simuliakriniu autentiškumu, kuriuo tikima taip pat nuoširdžiai, kaip ir tikru autentiškumu⁴²⁷. Apibendrinant galima teigti, kad veikimas per paveldotvarkos instrumentarijų nuslepia subjektyviojo klodo egzistavimą paveldotvarkos procesuose ir poveikį jiems. Visuomenė, kuri iš paveldo subjektyvizacijos gauna daugiausia naudos, nebeįžvelgia skirtumo tarp dviejų klodų ir visus sprendimus ar veiksmus priskiria paveldotvarkos, t. y. objektyvybės, terpei. Tokios su paveldotvarkos deklaruojamais principais prasilenkiančios, bet tik per pačią paveldotvarką besireiškiančios bei įteisinamos rekonstrukcijos minėtajai visuomenei nekelia nei diskomforto, nei disonanso; priešingai – toks konstruktas dar labiau įtraukiamas į savasties sferą, priartinamas prie idealiųjų atminties ženklų. Iš tradicinių europietiškujų paveldotvarkos elgsenų – konservavimo, restauravimo bei atkūrimo – palankiausia terpę subjektyvizacijai sudaro paskutiniosios dvi.

Sovietinių modelių poveikis. Paveldo subjektyvizacija Lietuvoje pasireiškė sulig pirmaisiais paveldotvarkos darbais. Tik įsikūrusioms Mokslinėms-restauracinėms gamybinėms dirbtuvėms buvo pavesta Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčią pritaikyti muziejaus reikmėms. Atliekant darbus (1951 m.), greta pritaikymo imtasi ir paveldo suateistinimo: buvo pašalinti 4 barokiniai altoriai bei sakykla. Formaliu dirbinių šalinimo motyvu tapo jų trukdymas būsimo muziejaus ekspozicijai. Domėt neimta ir tai, kad vienas iš altorių buvo „dailios kompozicijos ir kruopštaus meistriškumo“, t. y.

⁴²⁷ Dar žr. KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo..., p. 161–164.

buvo pripažintas vertingu. Sprendimą dėl griovimo priėmė komisija, sudaryta iš Lietuvos SSR mokslų akademijos, Vilniaus valstybinio universiteto, Architektūros reikalų valdybos bei dirbtuvių atstovų⁴²⁸. Ateistinio pobūdžio subjektyvizacijos Lietuvos paveldotvarkoje pagreičio neįgavo. Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia padaryti sužalojimai jau apie 1958 m. traktuoti kaip skaudi netektis: vienoje pažymoje konstatuota, kad „Žymia dalimi prarado savo meninę vertę Mykolo bažnyčia, nes čia sunaikinta dalis vertingų altorių ir antkapių“⁴²⁹. Deja, kokiomis aplinkybėmis tai įvyko, neprisiminta. O štai 1953 m. (teprabėgus vos dviem metams po 1951 m. precedento) Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios restauravimo projekte apskritai buvo numatytas pagrindinio altoriaus atkūrimas („jeigu atkasus griuvėsius pasirodys, kad jis turi architektūrinę vertę“) ir beveik bažnytinio muziejaus įsteigimas („gal būt, ateityje bus saugomi seni eksponatai, susiję sus buv. Zapyškio bažnyčios praeitimi“)⁴³⁰. Pastebėtina, kad stalinmečiu sovietinė ideologija neuzurpavo ne tik paveldotvarkos praktikos, bet ir tvarkytinų objektų atrankos. Netgi atvirkščiai. Kaip jau minėta, didžiausias dėmesys skirtas tiems objektams, kurių socialiniai, kultūriniai ir istoriniai kontekstai viešojoje erdvėje buvo aršiausiai koneveikiami, – kulto pastatams, dvarų rūmams bei feodalų pilims. Jų pasirinkimo motyvas buvo sąlyginai aiškus ir objektyvus – tvarkytos vertybės, kurioms labiausia to reikėjo (buvo avarinės būklės)⁴³¹. Paveldosauginis interesas tąsyk buvo aukščiau ideologinio. Deja, tai galima pasakyti tik apie paveldosaugos, bet ne naikinamosios selekcijos sferą.

Vis dėlto suateistinimo reiškinys iš sovietmečio paveldotvarkos horizontų visiškai neišnyko. 1962 ar 1963 m. valdžios pareikalauta nuo Kauno Dievo

⁴²⁸ Dėl komisijos nutarimo vykdymo kurį laiką dvejota, delsta. Galutinį tašką šioje istorijoje padėjo Architektūros reikalų valdybos viršininko pavaduotojas V. Veselovskis, suraizgęs parašą po reikiamu nurodymu (valdybos viršininkas Jonas Kumpis to padaryti nesiryžo). Plačiau žr. MAČIULYTĖ-KASPERAVIČIENĖ, Audronė. Kada dingio..., p. 20–21; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 15, 17–19, 21.

⁴²⁹ *Pažyma apie Lietuvos...*, l. 99.

⁴³⁰ UMBRASAS, A. Visasąjunginės reikšmės..., l. 13, 15. Dar žr. UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės...*, l. 9.

⁴³¹ BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 107; ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 12–13; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 30.

kūno bažnyčios (tuo metu ji buvo pritaikoma kino teatrui) fasado pašalinti mozaiką su Kristaus atvaizdu. Nurodymas buvo įgyvendintas, tiesa, tik iš dalies – mozaika ne sunaikinta, o uždengta⁴³². 1976 m. Kauno Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje įrenginėjant Skulptūros ir vitražo galeriją vėlgi pareikalauta nuo statinio kupolo nuimti kryžių. Restauratoriams delsiant ir atsikalbinėjant, naktį kryžių nuėmė alpinistai⁴³³. Analogiškai būta ir su Kauno Liuteronų bažnyčia. Dalis Kauno senamiesčio 14 kvartalo bei jame stovinti bažnyčia turėjo virsti Vilniaus universiteto Kauno vakariniu fakultetu. Restauravimo ir pritaikymo darbams einant į pabaigą (1984 m.), apsižiūrėta, kad būsimos fakulteto aktų salės (buvusios bažnyčios) bokštą ir visą mokslo įtaigos kompleksą vainikuoja kryžius. Restauratoriams vėlgi nesiryžtant nuimti kryžiaus, pasidarbavo gaisrininkai ir darbininkai iš šalies. Paradoksalu, bet pačioje salėje nepabijota atkurti visiškai sunykusio altoriaus (nors ir be akivaizdžių sakralinių ženklų)⁴³⁴. Taigi desakralizavimas taikytas religinę paskirtį praradusiems objektams ir visais atvejais apsiribota smulkių sakralinio turinio elementų pašalinimu.

Be desakralizavimo būta ir kitų sovietinės ideologijos sąlygotų subjektyvizacijos formų – tai ALV simbolikos naikinimas bei paveldo susovietinimas. ALV simbolikos šalinimas buvo tiesioginė naikinamosios selekcijos funkcija. Pastarosios nuoširdžiai pasidarbuota, tad subjektyvizacijai čia liko nedaug erdvės. Žinomi pavieniai atvejai. Pavyzdžiui, 1974 ar 1978 m. Kauno miesto valdžia, reaguodama į skundus, restauratoriams nurodė nuo buvusių Lietuvos banko rūmų nukapoti „buržuazinius ženklus“ – Vyčio bei Gedimino stulpų atvaizdus. Šių pasielgta švelniau – atvaizdai uždengti tinko

⁴³² Plačiau žr. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Gražinkime baroką..., p. 19; ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 36.

⁴³³ Plačiau žr. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 31.

⁴³⁴ Plačiau žr. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 165; ZIVIENĖ, Danutė. Seno kvartalo jaunystė. *Literatūra ir menas*, 1985, kovo 2, p. 9; LEVANDAUSKAS, Vytautas. Restauruotas XVI a. architektūros paminklas. *Statyba ir architektūra*, 1985, rugsėjis, p. 23.

sluoksniu⁴³⁵. Paveldo susovietinimas reiškėsi keleriopai: sovietinės simbolikos prilipdymu prie pastatų; karių kapinių ar sovietinių monumentų įkurdinimu istoriniuose kompleksuose; paveldo monumentalizacija. Pavyzdžiui, Astravo dvaro rūmus (Biržų r.) planuota padabinti špiliumi su žvaigžde (apie 1952 m. projektas)⁴³⁶; priešais Apytalaukio dvaro rūmus turėjo išdygti I. Stalino statula (1952 m. projektas)⁴³⁷ ir pan. Antrojo pasaulinio karo sovietinių karių kapinės buvo įrengtos greta Raudonės pilies (Jurbarko r.), Kretingos, Terespolio (Kretingos r.), Žagarės buvusių dvarų parkuose ir kt. Ko gero labiausiai monumentalizuota paveldo grupė buvo vadinamosios fašistinių nusikaltimų vietos. 1948 m. Aukštuosiuose Paneriuose (Vilnius) pastatytas obeliskas, 1960 m. Pirčiupiuose (Varėnos r.) atidengtas paminklas „Motina“ ir memorialinė sienelė, 1972 m. Ablingoje (Klaipėdos r.) sukurtas ansamblis iš trisdešimties liaudies skulptūrų, 1974 m. Dimitrave (Kretingos r.) įkomponuoti keli skulptūriniai-memorialiniai elementai, 1977 m. Pagėgiuose (Šilutės r.) atsirado skulptūrinis reljefas ir simboliniai antkapiai, 1984 m. Kauno IX forte taip pat sukurtas memorialas⁴³⁸. Konteksto dėlei paminėtina, kad pastarasis ansamblis tapo didžiausiu memorialiniu kompleksu Lietuvoje⁴³⁹. Tokiais papildymais siekta sustiprinti emocinį paveldo ir juo perteikiamos temos

⁴³⁵ Pastebėtina, kad Lietuvos banko rūmų frontono skulptūrinei grupei, drauge su joje esančiais Vyčio bei Gedimino stulpų atvaizdais, 1972 m. buvo suteiktas respublikinės reikšmės dailės paminklo statusas (DR348). Deja, tai neapsaugojo nuo intervencijos. Plačiau žr. Donelaičio g. 85 [Kaunas]..., p. 60; ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 31, 77–78.

⁴³⁶ КАСПЕРАВИЧЮС, et al. Пояснительная записка. Из *Восстановление и реконструкция фабрики «Суллас» в г. Биржай. Проектное задание*. [apie 1952]. КРСА, f. 5, ap. 2, b. 57, l. 9.

⁴³⁷ *Architektūrinio paminklo Kėdainių invalidų namų Apytalaukyje atstatymo techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis*. Vilnius, 1952. КРСА, f. 5, ap. 2, b. 65, l. 27, 32; *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 53.

⁴³⁸ Pirčiupių kaimas 1944 m. vokiečių buvo sudegintas kartu su jo gyventojais; Ablingoje 1941 m. sušaudyti šio ir Žvaginių kaimų gyventojai, pats kaimas sudegintas; 1941–1944 m. Aukštuosiuose Paneriuose, Dimitrave, Kauno IX forte ir Pagėgiuose veikė „mirties stovyklos“. Visi šie objektai (vietovės) turėjo istorijos paminklų statusą.

⁴³⁹ Kančia, kova, pergalė. *Literatūra ir menas*, 1984, birželio 23, p. 8. R. Čepaitienė šį paminklų būmą („antrąją bangą“) sieja su istorinės atminties kitimu (Antrojo pasaulinio karo primiršimu) ir siekiu atiduoti duoklę pačios liaudies kovai bei patirtoms kančioms. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 167.

paveikumą bei eilines (masines) vietas⁴⁴⁰ paversti atminties vietomis. Šią intenciją geriausiai paliudija monumentų autorių konceptai ir amžininkų įspūdžiai:

Kauno IX fortas:

Pagrindinė viso memorialo idėja – kančių, nutraukto gyvenimo kelio ir pasipriešinimo įkūnijimas. Eidamas prie monumento, lankytojas pirmiausia galės aplankyti forto muziejų [...] – memorialo įvadinį akcentą. Toliau stambių betono plokščių kelias ves pro fortą, čia susijungs su mirtininkų taku. [...] Einant keliu, visą laiką stiprės emocinė įtampa, atitinkamais akcentais lankytojas bus ruošiamas susitikimui su svarbiausiu memorialo komponentu – paminklu. Pats monumentas sukomponuotas iš trijų didžiulių, nuožulniai į viršų gelžbetonio plokščių [...]. [...] Plokščių faktūra grubi, figūros modeliuotos įvairiais rakursais; tai žudomų ir besipriešinančių mirčiai žmonių tragiškas vaizdas.⁴⁴¹

Ablinga:

Stambių ažuolų kamienuose išdrožta 30 skulptūrų, nesudėtingais atributais atspindinčių taikų kasdienį darbą, šventinių epizodų momentus. Čia menine kalba, ekspresyviais kontrastais išsakyta žudynių tragedija, žiaurumas, neviltis ir siaubas, pabrėžtas pasiryžimas kovoti, smerkiamas smurtas. Memorialą simboliškai užbaigia alegorinė „Naujosios Ablingos“ kompozicija, simbolizuojanti optimizmą ir pergalę. Ablingos ansamblis, nuskaidrintas talentingų rankų šilumos, aplinkinės gamtos komponentais, sukuria intymią nuotaiką; jis stipriai veikia žmogaus emocijas.⁴⁴²

Dimitravas:

Rami Dimitravo gamta, aukštų, plačiai šakas išskleidusių medžių aplinka nuteikia susitelkti, giliai pažinti ir išgyventi čia sukauptą istoriją. Memorialo idėjinė ir estetinė reikšmė, emocinis įtaigumas išauga kovojusių prieš fašizmą ir žuvusių atminimo ir pagerbimo dienomis [...]. Dimitravas tada prakalba kalėjusių čia revoliucinio judėjimo dalyvių atsiminimais. Jis graudus nuo hitlerininkų rankos žuvusiųjų giminių ir artimųjų padėta prie paminklo akmens gėle, nubraukta ašara. Jis herojiškas vaduotojų iš okupacijos pasakojimuose. [...] Iškilmingas rajono saviveiklininkų parengtas

⁴⁴⁰ Lietuvoje istorijos paminklo statusą turėjo 146 vietos, susijusios su vokiškųjų fašistų nusikaltimais: 129 laidojimo, 7 žudymo, 4 sudegintų kaimų, 3 kalinimo vietos, 1 subombarduotos pionierių stovyklos vieta ir 2 monumentai. Pagal *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas...*; *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)*. Vilnius, 1977; *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, d. I, II.

⁴⁴¹ [Informacinis pranešimas]. *Literatūra ir menas*, 1974, gegužės 9, p. 5.

⁴⁴² ČERBULĖNAS, Klemensas. Epochą atspindintys paminklai. *Kultūros barai*, 1979, vasaris, p. 31.

ceremonialas suvienija visus – jaunus ir senus – pagerbti kovojusius ir žuvusius, šlove apgaubtus.⁴⁴³

Autentiškos aplinkos ir monumentų kuriamą įspūdį dar labiau turėjo sustiprinti muziejinės ekspozicijos – tokios buvo įrengtos Aukštuosiuose Paneriuose, Dimitrave, Kaune, Pirčiupiuose. Pastebėtina, kad šių kompleksų kūrimas buvo ne vien valdžios iniciatyva. Ablingos memorialo idėja priklausė liaudies skulptoriui Vytautui Majorui. Sumanymą jis realizavo padedamas 28 savanorių, dirbusių „be jokios materialinės naudos“, ir vietos kolūkių, parūpinusių medžiagas⁴⁴⁴. Dimitravo buvusi priverčiamoji darbo stovykla vėlgi tvarkyta už Paminklų apsaugos fondo, t. y. visuomenės, lėšas.

Senumo kulto poveikis. 6 deš. antroji pusė paveldotvarkai reikšminga ne tik dėl paradigmų išsikristalizavimo – tuo metu užgimė ir nauja subjektyvizacijos forma. Pilies g. 12 pasireiškęs siekis objektams suteikti kuo senesnį pavidalą akimirksniu virto lietuviškosios paveldosaugos tendencija. Ši praktika įvardintina *senumo kultu*. Kultas, lyginant su paveldo susovietinimu, buvo grįstas visai kita idėjine baze – jo ištakos glūdėjo nebe sovietinėje ideologijoje, o lietuviškajame tapatume (suprantama, sąvokų *sovietinis* ir *lietuviškas* atskyrimas čia sąlyginis). Paveldo sugotikinimas ar surenesansinimas buvo visiškai neaktualus ir nenaudingas formuojant internacionalinę kultūrą, tačiau tai neabejotinai kėlė nacionalinės kultūros prestižą. Sendinimo tendencija 6–7 deš. dar nebuvo akivaizdžiau susisaisčiusi su jokių tradiciniu lietuvių tapatumo modeliu (žr. žemiau); ji rėmėsi ne kokiai nors vienai socialinei grupei būdinga, bet „bendražmogiškesne“ (pripažįstama bent jau didesnės Europos visuomenės dalies) formule: kuo senesnis, tuo vertingesnis. Kiekvienas naujai atrastas (tiksliau – atidengtas ar sukurtas) gotikos paminklas kėlė lietuvių istorinę bei kultūrinę savigarbą ir turėjo demonstruoti jų kultūringumą kitiems. Šiuos išvedžiojimus patvirtina ir

⁴⁴³ STAPONKUS, Antanas. Dimitravo atminimas. *Kultūros barai*, 1974, gruodis, p. 15.

⁴⁴⁴ Plačiau žr. PATAŠIUS, Algimantas; KUNČIUS, Algimantas. Amžinieji ažuolai. *Kultūros barai*, 1972, rugsėjis, p. 3–5.

konkretesnis atvejis. Iki 1956–1960 m. teko taikytis su teiginiais, kad Vilniuje nebūta mūrinių gotikinių miestiečių gyvenamųjų pastatų. LSSR sostinei tai nedarė garbės. Tačiau Pilies g. 12 tyrimai atskleidė, kad pastarųjų čia esama jau nuo XVI a., o restauravimas šį faktą padarė matomu ir pačiupinėjamu. Kompleksą pakeitė pasididžiavimas⁴⁴⁵. Ir šis pasididžiavimas vis stiprėjo, kol 9 deš. Vilnius, prieš tai žinotas kaip barokinis miestas, buvo paskelbtas gotikiniu. Tokie ir panašūs pavyzdžiai neabejotinai prisidėjo prie palankios terpės kulto įsitvirtinimui kūrimo.

Prieš dešimt metų archyvuose ir bibliotekų rankraštynuose pradėjus tirti Vilniaus senamiesčio ir jo užstatymo praeitį, pasirodė, kad Vilnius prieškarinių istorikų, menotyrininkų bei architektų duomenimis buvo laikomas baroko, t. y. 17–18 amžiaus miestu. Mat, vyravo nuomonė, kad Vilnius anksčiau buvo daugiausia medinis, išskyrus kai kurias bažnyčias ir vieną kitą visuomeninį pastatą. Po pusantrų metų kruopštus tyrimo ši nuomonė neišlaikė kritikos – Vilniaus senamiestyje buvo surasta virš šimto gotikos bei su gotikos likučiais pastatų. Kai kurie jų siekia net 14 a., o dauguma – 15–16 amžius. [...] Vadinasi lietuvių tautos kultūros istorijos ratas šimtmečiais pasisuko atgal.⁴⁴⁶

Prieš trisdešimt metų net ir specialistams buvo mažai kas žinoma apie tokį architektūros stilių susipynimą mūsų senajame Vilniuje. Net ir oficialiuose spaudiniuose (lenkų prieškarinėje spaudoje) buvo skelbiama, kad Vilniuje niekada nėra buvusios gotikinės gyvenamosios architektūros, o ką jau bekalbėti apie romaninę. Vadinasi, ir miesto ribos, ir jo kultūra, ir reikšmė tiek valstybėje, tiek tarptautiniu mastu turėjo būti kur kas menkesnė, negu kalbama nors ir negausiuose archyvų dokumentuose. Tyrimai parodė visai ką kita. Pirmieji liudytojai buvo gyvenamųjų namų M. Gorkio 12, 14 Vilniuje gotikiniai fasadai. [...] paneigė tvirtinimą, kad gotikinis Vilnius baigėsi Žemutinės pilies teritorijoje.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Žr. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės..., p. 111; [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]..., lapkričio 21, p. 2; ŽEMAITYTĖ, Aldona. Vartai į laiką. *Literatūra ir menas*, 1980, rugsėjo 13, p. 8; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Radiniai Siaurojoje gatvėje. *Kultūros barai*, 1981, vasaris, p. 31; ŽEMAITYTĖ, Aldona. Atradimai ir praradimai. *Literatūra ir menas*, 1982, kovo 6, p. 7; PURLYS, Evaldas. Priartinti praeitį – praturtinti dabartį. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 21, p. 9.

⁴⁴⁶ RAULINAITIS, A. Vilniaus senamiestis senėja ir gražėja. *Kultūros barai*, 1967, gegužė, p. 31.

⁴⁴⁷ KAMINSKAS, Romualdas. Kultūros paminklai ir mes. *Literatūra ir menas*, 1979, lapkričio 17, p. 3.

Sąvoka *kultas* šios subjektyvizacijos formos įvardijimui pasirinkta neatsitiktinai – *senumo* kategorija paveldosaugoje buvo išsikovojusį išskirtinę vietą, ir tai pagrindžia ne vienas faktas. Pradėtina nuo to, kad Lietuvoje buvo susiformavusi istorinių sluoksnių vertingumo skalė. Vertingiausiais, be abejo, laikyti ankstyviausi klodai – gotika, renesansas bei vadinamasis ikigotikinis mūras – , o XIX a. stiliai ir sluoksniai apskritai nepriskirti vertybių sričiai. Pastaroji architektūra traktuota kaip meno nuopolis, o atitinkami sluoksniai – kaip menkinantys ar žalojantys paveldą⁴⁴⁸. Dėl to jie naikinti be didesnių diskusijų: motyvacijai pakakdavo vienos magiškos sąvokos – *eklektika* (šiuo terminu vadinta poklasicistinė XIX a. architektūra). Pavyzdžiui, siekiant atkurti Raudondvario pilies renesansinį pavidalą, buvo pašalinta dalis XIX a. neogotikinių elementų: balkonas su bokšteliais-dūmtraukiais, bokšto kuorai, fasadų dekoras ir kt.⁴⁴⁹. Analogiška tendencija gyvavo ir regeneruojant senamiesčius: sanacijos objektu, greta sandėlių ir pašiūrių, dažniausiai tapdavo būtent eklektikos epochoje sukurti statiniai ar priestatai. Tačiau XIX a. sluoksniai nebuvo riba – dėl gotikos, renesanso ryžtasi naikinti ir XVIII a. ar

⁴⁴⁸ Pavyzdžiui, žr. *Mokslinai-Restauracinės...*, l. 52; JURKŠTAS, Vytautas. Devynioliktojo amžiaus architektūra. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, rugpjūtis, p. 25. Ši nuostata pradėjo švelnėti tik paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais. Pavyzdžiui, JURKŠTAS, Vytautas. Pastarųjų amžių slenksčio Vilniaus architektūros įvairovė. *Statyba ir architektūra*, 1975, liepa, p. 27–32; JURKŠTAS, Vytautas. Devynioliktojo amžiaus..., p. 25; TATORIS, Jonas. Jungendo stilius Klaipėdoje. *Statyba ir architektūra*, 1983, vasaris, p. 22–23; LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Konfrontacija ties amžių riba. *Literatūra ir menas*, 1984, rugpjūčio 4, p. 6–7.

⁴⁴⁹ Raudondvario pilis buvo išgyvenusi tris istorinės-architektūrinės raidos etapus: I etapas – pastatymo momentas (XVII a. pirmoji pusė); II etapas – I rekonstrukcija (XVIII a. ar 1834–1840 m.); III etapas – II rekonstrukcija (apie 1855 m.). Tvarokant Raudondvario pilį, nesiekta visiškai atkurti pirminį jos vaizdą. Tam įtaką darė du veiksniai: duomenų apie objekto išvaizdą XVII a. stoka bei suvokimas, kad visgi reikia atsižvelgti ir į vėlesnius sluoksnius. Dėl to buvo išsaugoti kai kurie XIX a. elementai: mezoninas, jo neogotikinis dekoras, karnizų aptinkavimas. Kiek kitokia situacija buvo su bokštu. Norint atkurti bokšto renesansinį pavidalą, būtų tekę nugriauti 3 ir 4 jo aukštus, užstatytus XVIII–XIX a. Mokslinių restauravinių gamybinių dirbtuvių Mokslinės tarybos balsų dauguma nuspręsta „išlaikyti jau priprastą Raudondvario rūmų siluetą“. Visgi ir čia neapsieita be intervencijų: neogotikinis dekoras pašalintas, 3 aukšto langų angos užmūrytos, kuorai nugriauti. Vietoj jų restauratorių sukurti naujadarai, kurie istoriškai niekada neegzistavo: XVIII a. bokšto tarpsniuose įrengtos gotikinių formų mašikulos bei šaudymo angos, jo viršutinis cilindras paaukštintas ir uždengtas kūginiu čerpių stogu. ČERŠKUTĖ; JURKŠTAS. Projekto aiškinamasis..., l. 5–12, 14, 18; PINKUS, S. *Raudondvario pilis...*, p. 16–26, 41, 44. Žinoma ir daugiau atvejų, kai sendinant objektą būdavo „užmirštama“ pasendinti jo bokštus – lemiančiu tapdavo nebe vaizdo senumo, o bokšto aukštumo (dominantės) principas. Žr. ABRAMAUSKAS, St.; ZUBOVAS, V.; PINKUS, St. Panemunės / Gelgaudų/ pilies Vytėnuose 1958–1959 m. tyrimo darbų ir restauracijos projektinių pasiūlymų ekspertizė [1959 m.]. Iš *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 49.

net ankstesnių epochų palikimą⁴⁵⁰. Skirtumo būta tik tokio, kad dėl stipraus oponavimo atitinkamus sumanymus ne visada pavykdavo įgyvendinti. 1959–1960 m. Ž. Simanavičius siūlė nepagailėti nei barokinių, nei klasicistinių sluoksnių (išsaugant tik jų elementines iliustracijas) ir visiškai atkurti renesansinį Panemunės pilies (Jurbarko r.) vaizdą⁴⁵¹. Pavyzdžiui, norėta pašalinti XVIII a. dviejų aukštų korpusą ir jo vietoje atstatyti XVII a. gynybinę sieną su vienaaukščiais priestatais⁴⁵². Ekspertai tokiai pozicijai nepritarė. Jie siūlė vienodai gerbti visų trijų pilies statybos etapų palikimą⁴⁵³. Diskusijų, kaip minėta, būta ir dėl Kauno rotušės barokinių-klasicistinių sluoksnių vertingumo.

Kultas turėjo savo apologetų. Iš pastarųjų, be jau ne kartą linksniuoto Ž. Simanavičius, išskirtinas Romualdas Kaminskas. Jis atskiro dėmesio nusipelno dėl kelių priežasčių. Pirma – jis buvo ilgametis Lietuvos paveldotvarkos sistemos vadovas (1968–1990 m.)⁴⁵⁴, antra – buvo vienas iš aktyviausių paveldosaugos propaguotojų⁴⁵⁵. Taigi tai būta vieno ryškiausių viešųjų paveldosaugos veidų sovietmečiu. 8 ir 9 deš. sandūroje R. Kaminskas

⁴⁵⁰ Žr. KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai...*, p. 34.

⁴⁵¹ Panemunės pilis buvo išgyvenusi keturis istorinės-architektūrinės raidos etapus: *I etapas* – pastatymo momentas (1604–1610 m.); *II etapas* – I rekonstrukcija (XVII a. antroji pusė); *III etapas* – II rekonstrukcija (XVIII a. antroji pusė–1831 m.); *IV etapas* – nykimo periodas (1831–1938 m.). Plačiau žr. SIMANAVIČIUS, Ž. LTSR Aukštųjų mokyklų poilsio namų Panemunės pilyje eskizinio projekto aiškinamasis raštas. Iš *Panemunės pilies restauravimo ir pritaikymo LTSR aukštųjų mokyklų poilsio ir simpoziumų namams projektiniais pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis*. Vilnius, 1978, t. II, b. 1, l. 10–12, 14, 23–24.

⁴⁵² SIMANAVIČIUS, Ž. Turistinės bazės Panemunės pilyje projekto eskizo I-jo i II-jo variantų aiškinamasis raštas. Iš *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 7. Dar žr. ten pat p. 7–9.

⁴⁵³ ABRAMAUSKAS, St.; ZUBOVAS, V.; PINKUS, St. Panemunės /Gelgaudų/..., l. 49–50; BUDREIKA, E. Gelgaudų pilies Vytėnuose restauracijos-rekonstrukcijos projekto, atlikto 1958–1959 metais inž. arch. Ž. Simanavičiaus ir inž. arch. A. Urbšto, pasiremiant archeologės E. Milčiutės kasinėjimo duomenimis bei St. Pinkaus surinkta istorine medžiaga ekspertizė. Iš *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 53.

⁴⁵⁴ Romualdas Kaminskas 1968–1969 m. ėjo Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių direktoriaus, 1969–1975 m. Paminklų restauravimo valdybos viršininko, 1974–1983 m. Paminklų restauravimo tresto valdytojo, 1983–1990 m. Paminklų konservavimo instituto (nuo 1987 m. Paminklų restauravimo projektavimo institutas) direktoriaus pavaduotojo pareigas.

⁴⁵⁵ Vien periodiniuose leidiniuose *Literatūra ir menas* bei *Kultūros barai* iki 1990 m. buvo išspausdinti mažiausiai 25 straipsniai, parengti paties R. Kaminsko ar susiję su jo pavarde (atitinkamai J. Glemžos – apie 22, N. Kitkausko – apie 30). Jo rankai priklausio ir keletas stambesnių veikalų paveldosaugos tema: KAMINSKAS, Romualdas. *Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė 1950–1960*. Vilnius, 1960; KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai...; Atgimę paminklai*. Vilnius, 1983; KAMINSKAS, Romualdas; MEJEROVIČIUS, Levas. *Kultūros paminklų priešprojektiniai tyrimai*. Vilnius, 1986; ir kt.

išdėstė gana savitą istorinių sluoksnių vertingumo koncepciją. Jos esmė susidėjo iš kelių tezių⁴⁵⁶:

- dabartiniai fasadai yra istorinių fasadų supaprastinimo rezultatas; jie buvo supaprastinami dėl dviejų priežasčių – neturėjimo galimybių juos deramai prižiūrėti ir stilių kaitos;

- sluoksniai (supaprastinimas), atsiradę dėl neturėjimo galimybių deramai prižiūrėti fasadus, nėra jokia vertybė;

- sluoksniai (supaprastinimas), atsiradę dėl stilių kaitos, taip pat nėra jokia vertybė, nes stiliai, pradedant nuo renesanso, yra tik pastangos tinku uždengti netinkuotus romanikos-gotikos fasadus, kad šiuos būtų galima lengviau prižiūrėti;

- dėl to istorinių fasadų ar elementų atidengimas ne sumenkina paveldą, o padeda suprasti jo architektūrinę ir stilistinę raidą;

- istorinių fasadų atkūrimas neturi būti tabu.

Šių išvedžiojimų moralas buvo toks: kad ir kokia bebūtų sluoksnių, uždengusių romaniką ar gotiką atsiradimo priežastis, jie nėra vertybė. Iš R. Kaminsko tekstų retorikos matyti, kad čia siekta ne tik išdėstyti požiūrį, bet ir jaustas poreikis auklėti – įteigti, jog senesnių sluoksnių atidengimas yra ne blogybė, o vertybės atskleidimas.

Vis dėlto akivaizdžiausiu kulto galios įrodymu tapo architekto Justino Šeiboko išprovokuota diskusija. 1983 m. savaitraštyje *Literatūra ir menas* buvo išspausdintas jo straipsnis *Pasendintas Vilnius*. Publikacijos esmę atskleidžia dvi citatos:

Mane jaudina tai, kad bandoma dirbtinai pasendinti Vilnių. Man tai dvelkia provincialumu: ak, kokią seną turime kultūrą! Man tai atrodo anomalija, nes niekas jokiais amžiais pastatų nesendino. Atvirkščiai – jaunino, nauji stiliai užklodavo senuosius, tokia buvo istorijos dialektika.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ KAMINSKAS, Romualdas. Paminklų meninės..., p. 11; KAMINSKAS, Romualdas. Kultūros paminklai..., p. 3; KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai...*, p. 32–35.

⁴⁵⁷ ŠEIBOKAS, Justinas. Pasendintas Vilnius. *Literatūra ir menas*, 1983, gruodžio 3, p. 11.

Nustatyta, kad gotikinis Vilnius, keičiantis epochoms, buvo aprengtas barokiniu rūbu, tai sudaro jo tikrąją vertę, dėl to jis ir vadinamas baroko perlu. Tačiau tikrieji gotikos šedevrai niekad nebuvo nei uždengti kito stiliaus, nei kaip nors kitaip sugadinti (prisiminkime Šv. Onos, Mikalojaus, Bernardinų bažnyčias). O toji gotika, kurią nuolat atidengiam, atlikdami architektūrinius-archeologinius tyrimus, argi ji yra tokia vertybė, kad ją turėtume demonstruoti?⁴⁵⁸

Taigi buvo suabejota sendinimo (ankstyvesnių sluoksnių atidengimo) praktikos tikslingumu ir atidengtosios gotikos vertingumu. Straipsnis sulaukė audringos reakcijos. 1984 m. tame pačiame savaitraštyje pasirodė mažiausiai septyni atsakomieji straipsniai, surengta diskusija⁴⁵⁹. Pareigą pasisakyti šia tema pajuto žymiausi to meto paveldosaugos specialistai. Peržvelgus pastarųjų nuomones, tenka konstatuoti, kad paveldosaugos elito sąmonėje *senumo* kategorija buvo neabejotina vertybė ir dar daugiau – tabu, į kurią negalima kėsintis. Simptomiška, kad, visiems puolus ginti gotiką, buvo visiškai užmiršta pagarba kitų epochų palikimui (sluoksniams). Sąlygine išimtimi tapo tik architektūros istorikės Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės (tuomet Lukšionytės) pozicija: ji pareiškė, kad turi būti gerbiamas ir XIX a. palikimas, tiesa, tik esantis naujamiestyje; o XIX a. fasadų naikinimas senamiesčio ribose pripažinas pateisinama praktika⁴⁶⁰.

Architektūros istorikė A. Jankevičienė:

Įvertinant paminklus, vienas esminių kriterijų yra jų amžius. Kuo paminklas senesnis, tuo jis reikšmingesnis bendrame materialinės kultūros fone. Todėl gotikos laikotarpio paminklai – seniausi Vilniuje – yra didžiausia vertybė, nepriklausomai nuo to, ar jie unikalios, aktyvios kompozicijos, ar pasyvios. Ir juos būtina demonstruoti. [...]

⁴⁵⁸ Ten pat, p. 11. Plg. KULIKAUSKAS, Paulius. J.Šeibokas: kai mano projektą giria, visada abejoju. *Statyba ir architektūra*, 1987, kovas, p. 18–19.

⁴⁵⁹ PURLYS, Evaldas. Priartinti praeitį..., p. 9; JURKŠTAS, Vytautas. Išižiūrėkim į senąjį..., p. 12; KAZLAUSKAS, Bronius. Ne stabdyti, o kurti gyvenimą. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 28, p. 12; NARBUTAS, Vytautas. Stabtelėkim ir apsidairykim. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 18, p. 11; MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Skelbimų lenta ar enciklopedija? *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10; NERVONIS, Vytautas. Aistros verda, senamiestis kenčia. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10; URBONIENĖ, Elena. Atsisakykime stereotipų..., p. 10; Laikas – ketvirtas miesto matas. *Literatūra ir menas*, 1984, balandžio 14, p. 6–7.

⁴⁶⁰ LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Konfrontacija ties..., p. 6.

Architekto šventa pareiga – neslėpti pastato istorijos, rūpintis ne vien jo estetiniu vaizdu, suvokti pastatą kaip kompleksą. Apie tai kalbama ir Venecijos chartijoje.⁴⁶¹

Architektas V. Jurkštas:

[...] atrastos senosios architektūros formos ar detalės restauruojamos, atstatomos ir eksponuojamos, kad būtų parodytas mūsų architektūros ir urbanistikos vystymosi kelias, pateikti nauji faktai istorijos ir kultūros mokslui. Pagaliau jie turi svarbią ideologinę-auklėjamąją reikšmę. Ir jokiū būdu negalima sutikti su teiginiu, kad tai daroma dėl tuščio gardžiavimosi senove, kad tai tik puošybos reikalas.⁴⁶²

Menotyrininkė J. Markevičienė:

Kuo labiau tiriama senamiesčio namai, tuo daugiau gotikos liekanų surandama, tad kodėl gi turėtume atsakyti po tinku glūdinčio viduramžių Vilniaus? Restauratoriai atskleidžia mums miestą-procesą, perskrodžia šimtmečius, ir zondažai – tai ne specialistų „žaidimai“, o citatos – tikslingi žvilgsniai į kitus laikus. Vilniaus senamiestis žavi savo grožiu, nuostabia architektūros ir gamtos derme, jo estetinė vertė didžiulė. Sklaidydami šią enciklopediją, miesto nesendiname, priešingai – jauniname, apsaugome nuo užmaršties, chaoso, kurį sukelia ne margi sienų lopiniai, bet pažinimo stoka.⁴⁶³

Restauratorius E. Purlys:

Atidengti architektūros paminklai [...] bus lyg nedideli akcentai senamiesčio gatvelių posūkiuose, lyg maži perliukai greta didžiųjų Vilniaus architektūros paminklų gražiame senamiesčio audinyje. [...] Unikalius senosios architektūros pavyzdžius eksponuoti tiesiog būtina. [...] Pašalinus XIX a. tinką ir restauravus šiuos pastatus [Šv. Ignoto g. 5], susiformuotų ištas gotikos-ankstyvo renesanso architektūros kampelis. Jis, be abejo, pakeistų M. Bulhako įamžintą gatvės vaizdą. Užtat restauruotą, iš naujo suformuotą gatvelę įamžintų M. Sakalauskas. Tokia istorijos dialektika.⁴⁶⁴

Restauratorė E. Urbonienė:

J. Šeibokas negali nežinoti, jog Vilniaus, Kauno senamiesčių mūrinė užstatymo struktūra susiformavo ne baroko laikotarpyje, bet viduramžiais (gotika). Pastarųjų metų archeologiniai kasinėjimai Vilniaus arsenale rodo, kad pirmieji mūrai atsirado XIII amžiuje. Tai ar galima kalbėti apie kažkokį „dirbtinį pasendinimą“? [...] Kokį Vilnių mes norime matyti? Gotikinis Vilnius išstovėjo nuo XIII iki XVII a. Toks buvo jo tikras, pirminis veidas, po to buvo nugriauta ir rekonstruota daugybė pastatų. Istoriniai,

⁴⁶¹ Laikas – ketvirtas..., p. 6–7.

⁴⁶² JURKŠTAS, Vytautas. Įsižiūrėkim į senąjį..., p. 12.

⁴⁶³ MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Skelbimų lenta..., p. 10.

⁴⁶⁴ PURLYS, Evaldas. Priartinti praeitį..., p. 9.

archeologiniai, architektūriniai tyrimai rodo Vilnių ir Kauną buvus gotikinius, o ne barokinius miestus. Tie miestai buvo Lietuvos valstybės suklestėjimo ir smukimo, daugelio reikšmingų įvykių liudininkai. Tai kaip galima nuoširdžiai klausti, ar „toji gotika, kurią nuolat atidengiam /.../, yra tokia vertybė, kad ją turėtume demonstruoti?“.

Negi J. Šeibokas nežino, jog, pagal vadinamąją Venecijos chartiją, „restauravimas – tai specifiška operacija, kurios tikslas yra išsaugoti ir atskleisti paminklo estetinę bei istorinę vertę /.../“ [...]. Ir kaip atskleisti tą vertę be restauravimo, rekonstravimo ir eksponavimo? [...] Žinoma, tam būtina atsakyti įprastinių pasenusių stereotipų [omenyje turimas barokinio Vilniaus stereotipas]. [...] Mums atrodo, kad būtina įvairiomis priemonėmis ir ten, kur vėlesnių stilių pavyzdžiai nukenčia nedaug, restauruoti kaip galima daugiau mums žinomų gotikinių pastatų ar jų fragmentų, plačiau naudojant sąlyginės rekonstrukcijos metodą. [...] Šitaip ir pasireikštų meilė Vilniui, jo tikrosios vertės suvokimas.⁴⁶⁵

Architektūros istorikė N. Lukšionytė-Tolvaišienė:

Natūralu, kad vertingiausiais laikomi patys seniausi architektūros paminklai, atspindintys pirminį Vilniaus veidą. Gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo pastatai senamiestyje – akivaizdūs istorijos liudininkai, apgaubti romantine laiko skraiste. Į juos pirmiausia nukreiptas tiek šeiminių, tiek svečių žvilgsnis. [...] Diskusijoje [omenyje turima J. Šeiboko išprovokuota diskusija] užsiminta, jog Vilniaus senamiestį būtina apvalyti nuo vėlyvų apnašų paaukojant XIX a. fasadus vardan gotikos ar renesanso pastatų likučių. Tradiciniame senamiestyje toks restauravimo metodas nekelia abejonių.⁴⁶⁶

Grįžtant prie bendresnių dalykų, iškeltina dar viena prielaida dėl senumo kulto socialinių-funkcinių ištakų. Kulto ir paveldotvarkos simbiozė padėjo kurti Lietuvos kultūros senumo paliudijimus, tačiau tie patys paliudijimai demonstravo ir lietuvių kitoniškumą nuo autoritetingiausios SSRS kultūros – rusų kultūros. Buvo įsisavinta, kad joks kitas istorinis stilius Lietuvos taip netolino nuo Rusijos ir nesiejo su Europa kaip gotika (iš dalies ir renesansas)⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ URBONIENĖ, Elena. Atsisakykime stereotipų..., p. 10.

⁴⁶⁶ LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Konfrontacija ties..., p. 6.

⁴⁶⁷ Pavyzdžiui, JANKEVIČIENĖ, A. Lietuvos gotiškos architektūros kompozicinės ypatybės. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1966, t. III, p. 358–376; RAULINAITIS, A. Vilniaus senamiestis..., p. 31–32; JANKEVIČIENĖ, Algė. Kaip formavosi senųjų mūsų krašto pilių stilius. *Statyba ir architektūra*, 1975, rugpjūtis, p. 30–31; PINKUS, Stasys. Kultūros paminklų apskaitą baigus. *Kultūros barai*, 1976, balandis, p. 27; ČERBULĖNAS, Klemensas. Renesanso architektūra. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, balandis, p. 24; JURKŠTAS, Vytautas. Įsižiūrėkim į senąjį..., p. 12.

[Gotikos] Stiliaus paplitimas priklausė nuo socialinio-ekonominio įvairių kraštų lygio, nuo viešpatavusios ideologijos. Gimęs XII a. viduryje Prancūzijoje, XIII a. gotikos stilius paplito Anglijoje, Vokietijoje, Ispanijoje, Skandinavijoje, XIV a. jis suklestėjo Čekijoje, Lenkijoje, Kryžiuočių valstybėje ir Livonijoje. Tik XIV a. antrojoje pusėje jis pasiekė Lietuvą ir Vakarų Baltarusiją. Toliau į rytus gotika nebeplito, nes Rusijoje vyravusi provoslaviškoji tikyba atvėrė kelius bizantiškam stiliui.⁴⁶⁸

Ar 1956 metais atrasti dviejų gotikinių namų fasadai (M. Gorkio [dabar – Pilies] 12) nėra didžiulė vertybė? Juk tokių pavyzdžių Europoje išlikę vienetai. Ar mes neprivalome juos atidengti, restauruoti ir vėl įsijungti į Europos architektūros bendrosios raidos grandinę?⁴⁶⁹

Kita vertus, nepalankumas XIX a. architektūrai buvo sąlygotas ne tik pastarosios meninių savybių (eklektiškumo), bet ir menamo ar realaus jos svetimumo – ji laikyta carinės Rusijos palikimu. Atitinkamai XIX a. sluoksnio nulupimas traktuotas kaip svetimybės įveika ir tikrojo, autentiškojo pavidalo (gotikos, renesanso) sugražinimas⁴⁷⁰. Neatmestina, kad po šia procedūra slypėjo kultūrinės savasties – formų, nesutampančių su sovietinės kultūros modelių peršamomis idėjomis, – paieškos.

Lietuviškųjų tapatumo modelių poveikis⁴⁷¹. 6 deš. antrojoje pusėje prasidėjusi pagoniškojo klodo (su sovietinei ideologijai naudingomis potekstėmis) legitimizacija⁴⁷² naują ir gerokai stipresnę kvėpavimą įgavo 7 deš. antrojoje pusėje. Tuomet itin suaktyvėjo pastangos moksliskai pagrįsti (ištirti) pagoniškąją lietuvių praeitį⁴⁷³ bei pagoniškųjų relikto paieškos. Šie kontekstai veikė paveldosaugos sferą, visų pirma paveldo interpretavimą. Neabejotinu faktų tapo tezė, kad mažoji sakralinė architektūra (jos simboliai ir formos) yra

⁴⁶⁸ JANKEVIČIENĖ, Algė. Gotika. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, vasaris, p. 23.

⁴⁶⁹ Laikas – ketvirtas..., p. 6–7.

⁴⁷⁰ Pavyzdžiui, KAMINSKAS, Romualdas. Kultūros paminklai..., p. 3; PURLYS, Evaldas. Priartinti praeitį..., p. 9.

⁴⁷¹ Omenyje turimi tapatumo modeliai, susiformavę dar iki sovietinės okupacijos. Dalis jų legitimizuoti ir sovietmečiu, žinoma, suteikus daugiau ar mažiau socialistinį turinį.

⁴⁷² Žr. STREIKUS, Arūnas. Apie antikrikščioniškus..., p. 514–517.

⁴⁷³ Pavyzdžiui, JURGINIS, J. Lietuvių dievai ir deivės. *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, kovas, p. 30–31; DUNDULIENĖ, P. Ginu Kernavės perkūną. *Švyturys*, 1966, Nr. 4, p. 18–19; JURGINIS, J. Dievai ir stabai. *Švyturys*, 1966, Nr. 4, p. 18–19; MAČIANSKAS, Feliksas. Visatos sąranga senovės lietuvių akimis. *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, kovas, p. 47; DUNDULIENĖ, P. Rasa kėlė žolę. *Švyturys*, 1969, Nr. 15, p. 8; DUNDULIENĖ, P. Senosios lietuvių religijos klausimu. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1969, t. X, p. 181–207.

pagoniškosios kultūros, o ne krikščionybės palikimas⁴⁷⁴. Vis daugiau pagonybės temų buvo atrandama archeologiniuose objektuose⁴⁷⁵ ir istoriniuose parkuose⁴⁷⁶. Tai veikė ir restauratorių sąmonę. Būta specialistų, kurie į tvarkomus objektus pradėjo žvelgti per pagoniškumo prizmę. Vienas iš tokių atvejų – restauratorės Dalijos Zareckienės Perkūno namo Kaune frontono traktavimas (1968 m.). Perkūno namai XIX a. buvo apipinti legendomis, esą šis statinys yra Perkūno šventykla: pasakota, kad jo stogo viršūnėje buvusi Perkūno statula, požemyje – aukuras, o 1818 m. jo sienoje rasta indų dievaičio ar Perkūno skulptūrėlė. Sovietmečiu šios sąsajos buvo atmestos⁴⁷⁷. Deja, Perkūno namų restauravimo projekto autorė su tokiu nuosprendžiu nenorėjo lengvai susitaikyti („Ar šių įrodymų pakanka, kad Perkūno namų pavadinimas yra tik XIX a. romantikų kūryba? Atrodo ne.“⁴⁷⁸). Ji iškėlė versiją, kad pastato pagoniškumas slypi ne jo paskirtyje, o estetiškoje formose – statinio frontono meninė programa yra ne kas kita, kaip ugnies garbinimo idėja.

Geraį įsiziūrėję į Perkūno namų frontoną, matome jame išreikštą ugnies garbinimo idėją. Centrinis frontono elementas – ant pjedestalo stovįs dengtas aukuras, kuriame ant kolonėlės su taure viršuje dega plytinė „liepsna“. Šalutinius elementus galima aiškinti įvairiai, tačiau jie vienaip ar kitaip susiję su aukuru, tarsi jį pagerbia. Ši idėja siejasi su

⁴⁷⁴ Pavyzdžiui, ČERBULĖNAS, K. Liaudiškų memorialinių paminklų kilmė ir jų architektūrinė-meninė charakteristika. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1966, t. III, p. 98–103, 120; ŽEMAITYTĖ, Z. Žaismingųjų „Saulučių“ kūrėjai. *Kultūros barai*, 1966, liepa, p. 33; TRINKŪNAS, J. Pamiřti ženklai. *Kultūros barai*, 1967, birželis, p. 65–67; BUDRYŠ, Stasys. Liaudies meno muziejaus ekspozicija. *Kultūros barai*, 1968, liepa, p. 46; DUNDULIENĖ, Prane. Kaip atsirado mūsų liaudies paminklai? *Kultūros barai*, 1978, liepa, p. 62–63.

⁴⁷⁵ Pavyzdžiui, MERKEVIČIUS, V. Senovės liudininkas. *Švyturys*, 1966, Nr. 13, p. 28; TRINKŪNAS, J. Pamiřti ženklai..., p. 66–67; RIMANTIENĖ, Ramutė; URBANAVIČIUS, Vytautas. Pagoniška šventykla Žemaitijoje. *Mokslas ir gyvenimas*, 1971, vasaris, p. 11–13; URBANAVIČIUS, Vytautas. Dubenuotų akmenų paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, vasaris, p. 16–19.

⁴⁷⁶ Pavyzdžiui, LEONAITĖ, Elena. Perkūno ažuolo paunksmėje. *Mokslas ir gyvenimas*, 1969, birželis, p. 41–43; Kas laukia parkų, ko laukia parkai. *Literatūra ir menas*, 1983, liepos 23, p. 6.

⁴⁷⁷ Architektūros istorikas Juozas Baršauskas manė, kad pastatas buvo pastatytas prekybos reikalams, o Perkūno vardas suteiktas dėl noro pabrėžti vietinių pirklių savarankiškumą, o ne senosios religijos įtakos; istorikas Adolfas Raulinaitis teigė, kad pavadinimas susijęs tik su XIX a. rastąja skulptūrėle (pastaroji versija laikyta priimtinausia). Be to, tyrimai atskleidė, kad rūsyje jokio aukuro nebuvo, o antrojo aukšto ugniakurai niekuo nesiskyrė nuo kitų to meto židinių. BARŠAUSKAS, J. Gyvenamieji ir kai kurie visuomeniniai gotikiniai namai Kaune. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1960, t. I, p. 196, 198; ZARECKIENĖ, Dalija. Perkūno namai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, kovas, p. 36–37. Dar žr. PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta..., p. 7.

⁴⁷⁸ ZARECKIENĖ, Dalija. Perkūno namai..., p. 36.

fasade esančių penkių glazūruotų akmenų ženklų, archeologų nuomone simbolizuojančių Saulę. Tyrimai parodė, kad „aukuras“ nugriuvo ar buvo nugriautas XVII–XVIII a.⁴⁷⁹

Šios simbolikos atsiradimas aiškintas kaip sąmoningas veiksmas – tai buvusi senosios pagoniškosios ideologijos pasipriešinimo prieš naująją krikščioniškąją akcija. Pastebėtina, kad D. Zareckienės motyvacijose persipynė ir noras matyti pagoniškumo apraiškas, ir sovietmečio klišės (architektūra traktuota kaip ideologinės kovos bei propagandos priemonė), o vienas aspektas – antagonizmas krikščionybei – simbioziškai siejo abu polius. Tai atspindėjo bendrąją lietuviškųjų tapatumo modelių situaciją: pastarieji galėjo egzistuoti su sąlyga, kad be savųjų intencijų atliko ir sovietinei ideologijai naudingas funkcijas⁴⁸⁰.

Informacijai apie pagoniškumą ar mitologinius laikus buvo paveikūs ir kiti restauratoriai. Ž. Simanavičius „legendinę žinią“ (jo paties sąvoka) iš Bychovco kronikos, kad Kauno pilį 1030 m. pastatė kunigaikštis Kunas, laikė priimtiniu faktu – esą, ją patvirtinusios kitos to paties šaltinio žinios, tam „neprieštaravo“ archeologinių kasinėjimų duomenys ir „anų laikų logika“⁴⁸¹. Remiantis 1965 m. Stefanijos Čerškutės projektu, Kauno pilies teritorija turėjo būti paversta memorialu žuvusiems kovoje su kryžiuočiais, o greta komplekso buvęs Santakos parkas tapatintas su kronikose minimu šventuoju gojumi⁴⁸². Panašių įžvalgų turėjo ir su restauratoriais bendradarbiavę istorikai. Štai Mokslinių restauracinių gamybinių dirbtuvių mokslinio tiriamojo sektoriaus vadovas Adolfas Raulinaitis istoriniuose dvarų parkuose matė miškų-alkų reliktus ir siūlė juos išryškinti.

Jo [A. Raulinaičio] nuomone, [Plungės dvaro] parko šimtamečiai ąžuolai primena žilos senovės miškus-alkas. Alkai – vieni iš vėliausių architektūrinių ir istorinių paminklų

⁴⁷⁹ Ten pat, p. 37.

⁴⁸⁰ Žr. PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004, p. 145–168; STREIKUS, Arūnas. Apie antikrikščioniškus..., p. 515.

⁴⁸¹ SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies...*, l. 30–32, 36–37.

⁴⁸² ČERŠKUTĖ, S. Paaiškinamasis raštas. Iš *Kauno pilies teritorija. Išplanavimo ir apželdinimo projektas*. Kaunas, 1965. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 583, l. 7, 10, 14.

Lietuvoje. Jų amžius siekia XIII–XIV a. Įsigalint krikščionybei Lietuvoje, senovės tradicijos buvo naikinamos. Kai kurie miškai-alkos vėlesniaisiais šimtmečiais Lietuvoje buvo rekonstruoti į landšaftinius ir mišrius parkus. Tų vietų suradimas ir išryškimas suteiktų savitą nacionalinį atspalvį mūsų gražiesiems parkams. Šitaip gimė mintis – išryškinti seniausiąją parko dalį – ramuvą su alkvieta. Lietuvoje tokio tipo darbai būtų atliekami pirmą kartą. [...] Aukščiausieji dievai buvo garbinami ramuvoje, o žemesnieji – rikajote. Abi šios kultavietės dar gana žymios seniausioje Plungės parko dalyje.⁴⁸³

Visgi nuosekliausiu ir ištikimiausiu pagoniškosios linijos šalininku laikytinas Sigitas Lasavickas. Jau amžininkai atkreipė dėmesį į šio asmens „ypatingą architektūros pojūtį“ – gebėjimą atrasti senuosius paveldo sluoksnius⁴⁸⁴. Tačiau jo idėjos ir veikla nebebuvo sąlygotos vien senumo kulto ar proeuropietišku aspiracijų. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, S. Lasavickas su restauratoriumi Napaliu Kitkausku bei archeologu Albertu Lisanka įkūnijo naują poslinkį paveldo subjektyvizacijoje – senieji sluoksniai pradėti traktuoti nebe tik kaip stilistinė (ikigotikinės, gotikos ar kitos architektūros), bet ir pagoniškumo išraiška (aukščiau minėti atvejai buvo vienetiniai, o atitinkama žiūra įvardintųjų restauratorių sąmonėje nebuvo tapusi dominuojančia). Taigi paveldosauga pradėta įtakoti kito tapatumo modelio. Šis lūžis įvyko 8 deš. antrojoje pusėje–9 deš. pradžioje⁴⁸⁵. Tai vaizdžiai iliustruoja Vilniaus Aukštutinės pilies interpretacijų kaita. 1958 m. oficialiame lygmenyje buvo iškelta idėja atkurti šį objektą; nustatytas ir terminas atkūrimo projektui parengti – iki 1961 m. gruodžio 31 d.⁴⁸⁶. S. Lasavickas 1960 m. pateikė atitinkamus siūlymus (jam nuo 1956 m. buvo patikėti pilies tvarkymo darbai). Tuomet objektas traktuotas kaip Lietuvos kunigaikščių istorijos liudininkas: pilies rūmai vadinti „Kunigaikščių rūmais“ ar „Karalių-didžiųjų Kunigaikščių

⁴⁸³ LEONAITĖ, Elena. Perkūno ažuolo..., p. 43.

⁴⁸⁴ Žr. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Atradimai ir praradimai..., p. 7.

⁴⁸⁵ Plg. KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje. Mítai ir faktai. *Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 6, p. 207–218.

⁴⁸⁶ PILYPAITIS, A. Visasąjunginės reikšmės XV amž. architektūros paminklo Vilniaus Gedimino kalno ir pilies sutvarkymo bei panaudojimo restauracinė užduotis [1958 m.]. Iš *Archit. paminklo Vilniaus aukštutinės pilies ir kalno išplanavimo aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 114; LASAVICKAS, S. Dėl Gedimino pilies kompleksinio atstatymo-restauracijos projekto ruošimo. Iš *Gedimino pilies kompleksinio atstatymo-rekonstrukcijos projekto paruošimas*. Vilnius, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 151, l. 1.

rūmais“; greta istorinių, archeologinių, architektūrinių tyrimų numatytas medžiagos apie XIV–XV a. valdovų tradicijas bei buitį rinkimas⁴⁸⁷. Jokių pretenzijų į pagoniškąjį dėmenį nebūta. Prie objekto atkūrimo idėjos vėl sugrįžta 1977 m.⁴⁸⁸. Šįkart S. Lasavicko samprotavimuose rūmai įgijo naujų prasmių. Jie pradėti vadinti „templum“ arba „pagoniška šventykla“. Teigta, kad tai tradicinis rūmų pavadinimas, o šaltiniu tokiam teigimui, berods, bus tapęs 1737 m. Fiurstenhofo planas. Lotyniška sąvoka *templum* S. Lasavickui virto nuoroda į graikų *Υαος*, kuri žymėjo ne tik šventyklą, bet ir Atėnų Akropolio Partenoną. Sąsajos tarp Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų bei Atėnų Akropolio Partenono neapsiribojo lingvistika – išvelgti ir proporciniai atitikimai.

Reikia pažymėti, kad Gedimino pilies rūmų II-ro a. salės gabaritai atitinka partenono *Υαος* centrinės dalies gabaritams tarp galinių sienų ir kolonų, o mūsų rūmų plano ilgis = pusei partenono plano ilgio. Kad šie sutapimai nėra pripuolami dar liudija ir mūsų „Perkūno šventyklos“ buv. Viln. katedros vietoj gabaritai 22,6 x 22,6 m, kuris lygus Atėnės šventyklai Delfuos 22,6 x 11,55 m. /tai lygiai pusė mūsų šventyklos/.⁴⁸⁹

Dviejų kultūrinių sąsajų hipotezės ar įsitikinimo neatsisakyta ir vėliau – jie tapo S. Lasavicko skiriamuoju bruožu⁴⁹⁰.

9 deš. Vilniuje viena po kitos pradėtos atradinėti „pagoniškos šventvietės“: 1980 m. Siaurosios g. – „apeiginės paskirties ugniavietė“, 1981 m. Latako g. – „Ragučio šventykla“, 1981 m. Pilies kalne – „Saulės

⁴⁸⁷ LASAVICKAS, S. Dėl Gedimino pilies..., l. 2, 3; LASAVICKAS, S. Gedimino pilies Kunigaikščių rūmų menė. Iš *Vilniaus Aukštutinės ir žemutinės pilies rekonstrukcijos sutvarkymo pasiūlymai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 119, l. 10. Dar plg. iliustraciją ten pat, l. 13.

⁴⁸⁸ Išplėstinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos ir PKI mokslinės metodinės tarybos jungtinio posėdžio, įvykusio 1977 m. rugsėjo 29 d., protokolai. Iš *Vilniaus Aukštutinė Gedimino pilis. Rūmų konservacijos projektas*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1297, l. 6–8; LASAVICKAS, S. Vilniaus Aukštutinės Gedimino pilies rūmų konservacijos projekto aiškinamasis raštas [1978 m.]. Iš *Vilniaus Aukštutinė Gedimino pilis. Rūmų konservacijos projektas*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1297, l. 15–16.

⁴⁸⁹ LASAVICKAS, S. Rekonstrukcija. Padėtis, jeigu rūmai būtų statyti lygiame reljefe. Iš *Vilniaus aukštutinė – Gedimino pilis. Buvusių rūmų stovio eskizinė rekonstrukcija*. Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 716, l. 30, 31.

⁴⁹⁰ Senos sienos..., p. 27; GLEMŽA, Jonas. Architektas restauratorius Sigitas Benjaminas Lasavickas (1923 07 19–1998 03 25). *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 176; STALGYS, A. Graikiškas Sigito Lasavicko tikėjimas. *Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 12, p. 11.

šventykla“, 1987 m. greta arkikatedros – „apeigų šulinys“⁴⁹¹. Kone visų šių įvykių dalyvis buvo S.Lasavickas. Dalyvauta interpretuojant ir kitų Lietuvos vietovių archeologiją: jis su archeologu Vytautu Daugudžiu atkūrinėjo Bačkininkėlių piliakalnio (Prienu r.) pagonių šventyklos hipotetinį vaizdą⁴⁹². Vis dėlto garsiausia sovietmečio sensacija pagonybės tema tapo vadinamosios Perkūno šventyklos atradimas senuosiuose Vilniaus arkikatedros sluoksniuose 1986 m. Tiesa, šis įvykis jau siejamas su N. Kitkausko pavarde, nors neapsieita ir be A. Lisankos, S. Lasavicko indėlių.

Arkikatedros perprastinimas vyko dviem etapais. 8–9 deš. sandūroje jai teko patirti senumo kulto poveikį. 1980 m., siekiant išeksponuoti XVII a. smiltainio blokų sienas, nuo Šv. Kazimiero koplyčios fasadų buvo nuvalyti XIX–XX a. dažų sluoksniai (psak Vlodo Drėmos – nukapotas Lauryno Gucevičiaus laikais padarytas tinko sluoksnis)⁴⁹³. Statinį, tik jau chronologine, o nebe išvaizdos prasme, sendino ir atradimai jo rūsiuose: 1973–1976 m. tyrimų medžiaga (buvo atrastos kvadratinio plano pastato liekanos) paskatino iškelti hipotezę, kad arkikatedroje esama XIV a. pradžios ar net XIII a. antrosios pusės sluoksnių. Iki tol manyta jog seniausi klodai siekia Jogailos

⁴⁹¹ Apie šių vietų prigimtį ir sąsajas su pagonybe (kritinis aspektas) žr. KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje..., p. 213–215.

⁴⁹² S. Lasavicko atradimai nenutrūko ir po 1990 m.: 1996 m. greta Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno atrastas „aukuras, panašus į daktų saulės šventyklą“, o greta arkikatedros – „apvalaus kulto pastato ir aukuro liekanos“. Žr. LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Radiniai Šiaurojoje..., p. 30; KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje. *Kultūros barai*, 1986, gruodis, p. 54; KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Perkūno šventyklos..., 1987, sausis, p. 62–63; ŽEMAITYTĖ, Aldona. Pilių teritorija – amžių veidrodis. *Literatūra ir menas*, 1987, rugsėjo 26, p. 3; MARCINKEVIČIŪTĖ, Rūta. Pasijunti tautos žmogum. *Kultūros barai*, 1988, rugpjūtis, p. 45; STALGYŠ, A. Graikiškas Sigito..., p. 11; KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje..., p. 213–215.

⁴⁹³ Plačiau žr. KITKAUSKAS, Napalys. Vilniaus klasicizmo šedevras. *Kultūros barai*, 1980, gruodis, p. 26; KAMINSKAS, Romualdas. Paminklų meninės..., p. 11; DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom..., Nr. 22, p. 8; PURLYS, Evaldas. Mes patys..., p. 11. Analogiškai ketinta pasielgti ir su arkikatedros varpinės pirmojo tarpsnio fasadais – pašalinant tinką, atidengti XIV a. gotikinį mūrą. Visgi nesulaukus pritarimo buvo apsiribota zondażais. Žr. KAMINSKAS, Romualdas. Paminklų meninės... p. 11; KAMINSKAS, Romualdas. Kada restauruojame, kada atkuriamo? *Literatūra ir menas*, 1980, birželio 1, p. 8.

laikus⁴⁹⁴. 1979 m. Liucijaus Dringelio, N. Kitkausko ir Regimanto Pilkausko parengtame *Vilniaus pilies aplinkos išplanavimo ir sutvarkymo projekte* Vilniaus pilių ir arkikatedros kompleksas traktuotas kaip istorinis LDK centras ir jam priskirtos administracinė, gynybinė, ūkinė bei gyvenamoji funkcijos. Religinė (senojo lietuvių tikėjimo prasme) funkcija išskirtinio dėmesio tuo metu nesulaukė. Atitinkama planuota ir memorialinė programa: Žemutinės pilies rūmų, gynybinių sienų ir kitų statinių kontūrų išryškinimas, stogastulpio Gedimino kapo kalvoje pastatymas, Kasparo Bekešo kapo Bekešo kalvoje sąlyginis pažymėjimas. Būta tik vienintelės užuominos į pagoniškumo temą – vietoje, kur istoriniai šaltiniai mini buvus kalnelį, o pagal Mykolą Balinskį kūrenosi amžinoji ugnis (greta dabartinio paminklo Gediminui), siūlyta pastatyti monumentą, dedikuotą Lietuvos istorijai⁴⁹⁵.

9 deš. viduryje kompleksas greta minėtų aspektų, pradėjo įgyti naują reikšmę – pagoniškumo⁴⁹⁶. 1984–1986 m. arkikatedros požemiuose vėl vyko tyrinėjimai. Jų metu padaryti du sensacingi atradimai. Pirma, N. Kitkausko ir A. Lisankos nuspręsta, kad 1973–1976 m. išaiškintos kvadratinio pastato liekanos yra ne kas kita o Mindaugo laikų katedra. Taigi pastato chronologija paslinkta iki XIII a. vidurio. Antra, pareikšta, kad šis statinys, po Mindaugo

⁴⁹⁴ KITKAUSKAS, Napalys; ABRAMAUSKAS, Stasys. Paveikslų galerijos požemių mūrai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1973, lapkritis, p. 25, 27; KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą. *Kultūros barai*, 1986, balandis, p. 61. Dar žr. Katedra – dabar Paveikslų galerija. Gedimino a. Iš *300 kultūros paminklų*. Vilnius, 1980, p. 15; KITKAUSKAS, N. Katedra ir varpinė Gedimino a. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 94.

⁴⁹⁵ DRINGELIS, L.; KITKAUSKAS, N.; PILKAUSKAS, R. *Vilniaus pilies aplinkos išplanavimo ir sutvarkymo projektas*. Vilnius, 1979. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 937, l. 1–10.

⁴⁹⁶ Plg. 1980 ir 1986 m. pozicijas. 1980 m.: „[...] norėtusi patikslinti paminklinės lentos Paveikslų galerijos vakarinėje sienoje turinį. Lentoje rašoma, kad „Sąjunginės reikšmės architektūros paminklas Vilniaus katedra pastatyta 1777–1801 metais“. Tačiau istoriniai šaltiniai ir pastaruoju metu atlikta pastato mūrų analizė liudija, kad pagrindinė pastato dalis (visos trys navos ir didelė koplyčių dalis) yra gotiškos. Be to, požemiuose dar yra ankstesnio, vadinamojo kvadratinio, pastato su glazūruotų plytelių grindimis liekanos. Taigi būtų tikslinga pakeisti šią lentą, patikslinti joje įrašą.“ (KITKAUSKAS, Napalys. *Vilniaus klasicizmo...*, p. 29). 1986 m.: „Ryšciausias Vilniaus, taip pat ir visos Lietuvos, klasicizmo architektūros paminklas yra architekto L. Stuokos-Gucevičiaus sukurta Vilniaus katedra, [...] – sąjunginės reikšmės architektūros paminklas. Kad ji pastatyta 1777–1801 m., liudija ir paminklinės lentos įrašas pastato vakarinėje sienoje. Tačiau šio pastato istorija yra kur kas sudėtingesnė, senesnė – po išviršiniu klasicizmo stiliaus rūbu slypi gotikinis tūris, esama jame ir Renesanso bei baroko laikotarpiams sukurtų dalių. Su katedra dar siejami istoriniuose šaltiniuose ne kartą minimi mūsų tolimųjų protėvių pagoniškosios kultūros relikvai, kuriuos pažinti yra aktualu, norint geriau suprasti senovės lietuvių pasaulėžiūrą, to meto valstybės ideologiją.“ (KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. *Nauji duomenys...*, balandis, p. 59. Dar žr. KITKAUSKAS, Napalys. *Vilniaus pilys tampa muziejum*. *Kultūros barai*, 1984, birželis, p. 44).

mirties naudotas kaip pagonių šventykla. Visuomenei ši žinia buvo paskelbta 1986 m. (tiesa, S. Lasavickas vadinamąjį kvadratinį pastatą ir Perkūno šventyklą sutapatino dar 8 deš.⁴⁹⁷)⁴⁹⁸. Vėliau sekė ir kiti „ypač sėkmingi ieškojimai“: atkasti pagonių šventyklos grindiniai, aukojimo židiniai, o greta arkikatedros išvelgti apeigų šulinys bei kalnelis. 1987 m. pavišinta dar viena naujiena: Mindaugo laikų katedra nėra pirminis atskaitos taškas – pagonių apeigų vieta šioje teritorijoje buvo įrengta dar gerokai prieš krikščionybės įvedimą, galbūt net I tūkstantmetyje⁴⁹⁹. Lygiagrečiai prasidėjo Lietuvos visuomenės švietimas, išaiškinant, kas yra tos pagonių šventyklos, bei pagrindinių šaltinių apie atitinkamas vietas, visų pirma T. Narbuto, reabilitavimas⁵⁰⁰.

Kartais manyta, kad pagonys baltai šventyklų nestatė, o savo apeigas atlikinėjo miškuose, prie vandens, prie pavienių medžių. Būta ir kitokių nuomonių. Šventyklų versiją ypač išpopuliarino XIX a. istorikai, užuominų apie baltų šventyklas randame ir XV–XVII a. metraštininkų veikaluose. Kad jų teiginiuose apie šventyklas būta tikrų duomenų, paliudijo pastarųjų kelerių metų katedros požemių archeologiniai kasinėjimai.⁵⁰¹

Kaip matome, [Vilniaus pilyje] viena šalia kitos buvo dvi pagrindinės institucijos: religinio, dvasinio lietuvių gyvenimo centras ir Lietuvos didikų kunigaikščių rezidencija, valstybės valdymo centras. Panašus yra Atėnų Akropolis, kuris taip pat buvo svarbiausia, reprezentatyviausia miesto dalis: joje koncentravosi ir religinis gyvenimas, ir karaliaus valdžia. Po krikščionybės įvedimo pagonių šventyklos vietoje buvo pastatyta Katedra, kuri tapo neofitų dvasinio bei religinio gyvenimo centru. Laikantis senųjų

⁴⁹⁷ LASAVICKAS, S. Rekonstrukcija..., l. 30.

⁴⁹⁸ 1986–1987 m. arkikatedros ir jos pagoniškumo tema pasirodė du straipsnių ciklai – *Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą bei Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje*. KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. *Nauji duomenys...*, balandis–liepa; KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. *Perkūno šventyklos...*, 1986, gruodis; 1987, sausis–vasaris.

⁴⁹⁹ N. Kitkausko, A. Lisankos ir S. Lasavicko atradimų Vilniaus arkikatedroje kritiką žr. KATALYNAS, Kęstutis. *Vilnius XIII amžiuje...*, p. 212–215; VAITKEVIČIUS, Gediminas. *Ankstyvasis Vilnius: įrodomumo vingiai. Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 7, p. 178–180.

⁵⁰⁰ KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. *Nauji duomenys...*, gegužė, p. 60–61; KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. *Perkūno šventyklos...*, 1986, gruodis, p. 53–55; ten pat, 1987, sausis, p. 60–62; URBANAVIČIUS, Vytautas. *Šventaragio slėnis: legendos ir faktai. Kultūros barai*, 1987, gruodis, p. 53–56; BATŪRA, Romas. *Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas. Mokslas ir gyvenimas*, 1988, kovas, p. 26–28.

⁵⁰¹ KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. *Perkūno šventyklos...*, 1987, vasaris, p. 57.

tradicijų, Katedrai vieta buvo parinkta pilies aptvaro viduje, greta valdovų rezidencijos; daugelyje Vakarų Europos šalių katedros buvo statomos miestų aikštėse, atokiau nuo valdovų rūmų.⁵⁰²

9 deš. atradimai⁵⁰³ neabejotinai veikė patį lietuviškąjį propagoniškąjį tapatumą. Paveldo tyrimų ir į pagoniškumą orientuotų interpretacijų simbiozės dėka buvo sukonstruotas naujas reiškinytis – *pagoniškieji statiniai*. Jie, visų pirma, praturtino gana skurdų (tipologine prasme) šiam tapatumui parankių nekilnojamojų objektų sąrašą (tradiciskai tai buvo mitologiniai akmenys bei alkakalniai). Antra, tai buvo visiškai kitokios kokybės objektai – jie bylojo ne tik apie protėvių pagoniškumą, bet ir civilizuotumą. Dabar jau turėti akivaizdūs (propagoniškiosios linijos atstovų supratimu) fiziniai įrodymai, kad senovės Lietuvoje būta šventyklų, observatorijų ir kad bent dalis jų buvo mūrinės. Trečia, šie atradimai nebe tokiu absoliučiu darė pačių propagoniškiosios linijos atstovų, pirmiausia Jono Basanavičiaus, iškeltą tezę, jog reikšmingiausi pagoniškiosios civilizacijos pėdsakai yra sunaikinti⁵⁰⁴. N. Kitkausko ir A. Lisankos teigimu, arkikatedros požemiuose buvo atrasta ne šiaip eilinė šventykla, o „pagrindinio pagoniškiosios Lietuvos religinio centro“ paliudijimas⁵⁰⁵. Galiausiai, jie patvirtino šaltinių apie pagoniškas šventyklas, kuriuos aplinkiniai (istorijos specialistai) vadino prasimanymais, objektyvumą. Atrastoji Perkūno šventykla beveik pažodžiui atitiko T. Narbuto aprašymą, vadinasi (vėlgi propagoniškiosios linijos supratimu), kad ir kituose atitinkamuose tekstuose (Petro Dusburgiečio, Jano Dlugošo, Motiejaus Strijkovskio, Simono Daukanto ir kt.) esama tiesos. Apibendrinat 9 deš.

⁵⁰² KITKAUSKAS, Napoleonas; DZIKAS, Liudvikas. Žemutinės pilies karalių rūmai. *Kultūros barai*, 1988, birželis, p. 52.

⁵⁰³ Tuo metu Lietuvoje būta ir kitų, su S. Lasavicko ar N. Kitkausko pavardėmis nesusietų, atradimų, pavyzdžiui, 1983 m. Palangos Birutės kalne buvo atidengta XV a. „alkvietė-šventykla su stulpinės astronominės paskirties įrenginiu“. ŽULKUS, Vladas. Birutės kalno paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, birželis, p. 17; KLIMKA, Libertas. Kur saulutė stulpavojo. *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, rugpjūtis, p. 24–25; BATŪRA, Romas. Lietuvos istorikas..., p. 28.

⁵⁰⁴ PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų...*, p. 27. Dar plg. „Krikščionybė buvo skleidžiama rengiant nepabaigiamus kryžiaus žygius, naikinant pagoniškos kultūros paminklus, smerkiant senuosius žmonių papročius.“. KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. Nauji duomenys..., gegužė, p. 58.

⁵⁰⁵ KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. Nauji duomenys..., gegužė, p. 61.

atradimai propagoniškajam tapatumui suteikė naujos ir didesnės galios įrodant savo paties pagrįstumą.

Tenka pastebėti, kad restauratorių palaikytos ir kurtos propagoniškosios interpretacijos didesnio poveikio paveldo fiziniam pavidalui neturėjo. Pasitenkinta monumentalizacijos priemonėmis – vietos pažymėjimu (supagoninimu) aukuro statiniu. Jie statyti ant piliakalnių (pavyzdžiui, ant Šeimyniškélių piliakalnio (Anykščių r.)), parkuose (pavyzdžiui, Verkių dvaro parke (Vilniaus miest.)). Pasitaikė ir originalesnių atvejų. 1980 m. Vilniuje, Latako gatvėje, buvo aptiktos 26 girnapusės ar jų dalys bei akmuo su dubeniu. Šią teritoriją netrukta paskelbti Ragučio šventyklos vieta: minėtas akmuo buvo pergabentas į Pilies, Latako ir Bokšto gatvių sankryžą, o greta pritvirtinta lentelė su užrašu „Legendinės Ragučio šventyklos vieta“⁵⁰⁶.

Greta propagoniškojo sąmonės veikė ir lituanistinis tapatumo modelis. Akivaizdžiausiomis pastarojo apraiškomis laikytini Tolminkiemio bažnyčios bei Vilniaus universiteto kompleksų tvarkymo darbai. Pirmuoju atveju lituanistinės aspiracijos tapo akstinu atstatyti, antruoju – veikė objekto monumentalizacijos programą. Po 1953 m. pradėjo formuotis palankesnė terpė saviems, lietuviškiesiems nacionaliniams, herojams aktualizuoti. Suprantama, viskas turėjo tilpti į sovietinės nacionalinės kultūros apibrėžtis. Šiuo atžvilgiu itin parankūs pasirodė besantys istoriniai veikėjai, susiję su lituanistikos sfera: jų darbai buvo orientuoti į reikiamą klasę – liaudį; juose nebuvo tiesioginių asociacijų su valstybingumo ar nepriklausomybės temomis; ir tuo pačiu jie liudijo apie sovietinei sanklodai nepavojingą kultūros savitumą – kalbą. Iš atitinkamų veikėjų daugiausia dėmesio sulaukė Kristijonas Donelaitis. Jo vardas vienaip ar kitaip sietas su Tolminkiemiu (Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) – vieta, kur jis gyveno, parašė „Metus“ ir buvo palaidotas. Dar 1957–1958 m. lietuvių restauratorių lankytasi Tolminkiemyje, o 1960 m. pradėtas rengti bažnyčios, kurioje poetas pastoriavo, atstatymo projektas (autorius –

⁵⁰⁶ KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje..., p. 213–214; VAITKEVIČIUS, Vyktintas. Senosios Vilniaus šventvietės. *Šiaurės Atėnai*, 2003, lapkričio 15, p. 10.

S. Lasavickas)⁵⁰⁷. Visgi tikrasis K. Donelaičio kulto proveržis įvyko 1964 m., kai minėtos 250-osios jo gimimo metinės. Jubiliejus buvo pompastiškai paminėtas Maskvoje, Kremliuje, minėtas jis ir UNESCO mastu⁵⁰⁸. Metines vainikavo paminklo K. Donelaičiui atidengimas Vilniaus universiteto centriniuose rūmuose. Tačiau sulig tuo neišsikvėpta – veiksmas persikėlė į Tolminkiemį. 1964 m. prie bažnyčios griuvėsių buvo pastatytas paminklinis akmuo su poeto gyvenimą nusakančia metrika, o 1971 m. pradėti pačios bažnyčios atstatymo darbai (projekto autorius – N. Kitkauskas), trukę iki 1979 m.⁵⁰⁹. Atstatymas traktuotas, kaip paminklo K. Donelaičiui statymas ir nacionalinės svarbos („visų mūsų“) reikalas⁵¹⁰. Čia neapsieita be subjektyvizacijos. Akivaizdžiausiai ji reiškėsi pastato interjere – pirminė sakralinė jo reikšmė buvo pakeista lituanistine-memorialine.

Ji atstatyta ne maldai, o mūsų Donelaičiui. [...] Donelaitis buvo palaidotas sieroje žemelėje, po altoriumi, mediniame karste. Dabar lygiai toje pačioje vietoje kiek giliau įrengta kriptą, kur ažuolinėje urnoje, apmuštoje švinu, po juodo marmuro plokšte atgulė [...] Poetas. Erdvus jo mauzoliejus turbūt yra pati reikšmingiausia, įspūdingiausia atstatyto paminklo vieta. [...] Rytiniuose languose – A.Garbausko vitražai. Tik dabar juose – Donelaitis ir jo būrai. [...] Ekspozicijoje – Donelaičio gyvenimas, kūryba ir garsas pasaulyje.⁵¹¹

Eksterjere tokių tiesioginių nuorodų išvengta. Atrodo, netgi nesiekta atkurti XVIII a., t. y. K. Donelaičio laikų, pavidalo – pasitenkinta XIX a. formomis. Viena vertus, tam stokota istorinės medžiagos, kita vertus, būtų tekę

⁵⁰⁷ GLEMŽA, Jonas. Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus gimimas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1980, vasaris, p. 14; ŽEMAITYTĖ, Aldona. Prūsų, arba Mažoji, Lietuva. *Literatūra ir menas*, 1988, gruodžio 3, p. 4.

⁵⁰⁸ MARCINKEVIČIUS, Arūnas. N. Kitkauskas: Valdovų rūmų krikštatėvis. Iš *Savaitė* [interaktyvus]. 2009, balandžio 5 [žiūrėta 2009 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <www.delfi.lt/archive/article.php?id=21330117>.

⁵⁰⁹ Bažnyčia memorialui buvo pasirinkta dėl vienos paprastos priežasties: tuo metu manyta, kad ji tėra vienintelis iš K. Donelaičio laikų išlikęs ir su juo susijęs objektas. Tikrai 1979 m., jau atstačius bažnyčią, išsiaiškinta, kad greta esama ir kito autentiško tos epochos objekto – klebonijos. KITKAUSKAS, Napalys. Tolminkiemis atgimsta. *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, kovas, p. 29; KITKAUSKAS, Napalys. Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje. *Statyba ir architektūra*, 1983, gruodis, p. 22.

⁵¹⁰ Pavyzdžiui, KAŠAUSKAS, Stasys. Donelaitis. *Literatūra ir menas*, 1979, gruodžio 12, p. 8–9.

⁵¹¹ Ten pat..., p. 9.

atsisakyti pagrindinio memorialo akcento – bokšto (šis buvo pastatytas 1820 m.⁵¹²).

Antrą kartą su tokiu pat užmoju prie K. Donelaičio ir Tolminkiemio temos sugrįžta 9 deš. antrojoje pusėje. 1979 m. sukurtas memorialas apsiribojo bažnyčia ir šventoriaus teritorija. Apie 1986 m. prie jo sumanyta prijungti pastoriaus sodybą. Memorialo teritorija turėjo padidėti dvigubai – iki 3 ha. 1989 m. sutvarkyta klebonija (projektavimo darbai pradėti 1982 m., restauravimo – 1986 m.), sodas, konservuoti ūkinių pastatų pamatai⁵¹³. Tai nebuvo riba: 1987–1989 m. prabilta apie „pareigą“ atkurti našlių namą, kuris statytas K. Donelaičio iniciatyva ir kur, manyta, galėjo būti laikomi „Metų“ rankraščiai; išsaugoti Tolminkiemio gyvenvietės, kaip neatsiejamos memorialo dalies, planinę struktūrą bei pastatus; sutvarkyti poeto gimtinę (Lazdynėlių sodybos vietą)⁵¹⁴. Vis daugiau pritarimo sulaukė siūlymas Čistyje Prudy vietai sugrąžinti istorinį Tolminkiemio vardą ar pervadinti ją Donelaičiu⁵¹⁵. Kai ką suspėta realizuoti. 1988 m. iš Nesterovo rajono (Kaliningrado sr.) valdžios išsireikalauta atšaukti neseniai sudarytą Tolminkiemio gyvenvietės planavimo projektą (jame buvo numatyta išgriauti senuosius pastatus ir jų vietoje statyti naujus); sutarta, kad naująjį projektą parengs LSSR Žemės ūkio projektavimo institutas. 1989 m. Gusevo rajono (Kaliningrado sr.) vykdomasis komitetas, lietuvių prašymu, Donelaičio Lazdynėlių memorialui išskyrė 4,5 ha sklypą; čia pasodinta ažuoliukų giraitė, o 1990 m. pastatytas memorialinis akmuo⁵¹⁶.

⁵¹² KITKAUSKAS, Napalys. Nauji duomenys apie Tolminkiemį. *Kultūros barai*, 1971, kovas, p. 66; KITKAUSKAS, Napalys. Tolminkiemis atgimsta..., p. 31; KITKAUSKAS, Napalys. Kristijono Donelaičio..., p. 23.

⁵¹³ Plačiau žr. KITKAUSKAS, Napalys. Pagerbkime Mažosios Lietuvos didžiuosius vyrus. *Literatūra ir menas*, 1986, rugpjūčio 9, p. 16; KITKAUSKAS, Napoleonas. Tolminkiemis jo Dainiaus jubiliejaus išvakarėse. *Kultūros barai*, 1988, lapkritis, p. 43–47.

⁵¹⁴ Plačiau žr. ALEKNAVIČIUS, Bernardas. Išsaugokime Lazdynėlius. *Literatūra ir menas*, 1987, spalio 17, p. 14; KITKAUSKAS, Napoleonas. Tolminkiemis jo..., p. 47; KARČIAUSKAS, Mykolas; KITKAUSKAS, Napalys. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1986, gegužės 13, p. 14; KITKAUSKAS, Napalys. Tvarkoma Donelaičio gimtinė. *Kultūros barai*, 1992, rugsėjis/spalis, p. 46–48.

⁵¹⁵ Plačiau žr. BIELIAUSKAS, Bronislovas, *et al.* Nekartokime klaidų. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 4, p. 3; GARŠVA, Kazimieras, *et al.* Tolminkiemis: K. Donelaitis, J. Rėza, J. Šperberis. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 18, p. 2–3; ŽEMAITYTĖ, Aldona. Prūsų, arba..., p. 4.

⁵¹⁶ KITKAUSKAS, Napalys. Tvarkoma Donelaičio..., p. 47–48.

Plačiau eina garsas apie Kristijoną Donelaitį, jo „Metus“. Tauri sukaktis dar aukščiau išskėlė jo, mūsų literatūros, kultūros Saulės, vardą, įprasmino mūsų tikėjimą amžinojo poeto žodžiu. Tolminkiemis, jame išlikęs šventnamis – laimingos tautos, turinčios Donelaitį, ženklas.⁵¹⁷

Sovietmečiu būta dar vieno simbolio, liudijusio lietuvių kultūrinį išskirtinumą, – Vilniaus universiteto. Tuomet itin pabrėžtas šios institucijos senumas („seniausia Tarybų Sąjungoje aukštoji mokykla“⁵¹⁸). Tuo mėginta deklaruoti, kad lietuviškoji kultūra turi giliausias tradicijas iš visų sovietinių respublikų. Tačiau kad universitetas taptų lietuvišku, reikėjo užmiršti lenkiškąją jo praeitį ir primiršti lotyniškąją⁵¹⁹. Ši geidžiamybė ar įsitikinimas projektuoti ir į universiteto fizinį pavidalą – jo erdvėje pradėti įkurdinti lietuviškumą liudijantys (ar veikiau sukuriantys) monumentai. 1963 m. centrinių rūmų nišoje buvo pastatytas paminklas K. Donelaičiui. Jis su universitetu neturėjo jokių tiesioginių sąsajų, tačiau tai netapo jokia problema. Iniciatorių teigimu, šis monumentas turėjo „užprogramuoti“ studentus toliau tęsti, plėsti ir gilinti pradėtąjį „donelaitianos darbą“⁵²⁰. Prie komplekso sulietuvinimo dar kartą grįžta po dešimtmečio, artėjant universiteto 400 metų jubiliejui. Senoji istorinė, iki 1940 m. sukurta, memorialinė programa tąsyk pradėta pildyti naujais lituanistiniais akcentais: Šv. Jonų bažnyčios interjere atsirado paminklai-epitafijos S. Daukantui ir Konstantinui Sirvydui (1979 m.), Lituanistikos centro koridoriuje – 8 lietuvių literatūros pradininkų skulptūrėlės (1979 m.). Iškalbinga ir 1976 m. Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos išplėstinio posėdžio, kuriame svarstyta įamžintinų asmenų sąrašas, medžiaga. Universiteto atstovo Algirdo Šidlausko deklaruota apie sąmoningą Stepono Batoro universiteto laikotarpio „apėjimą“, esą jo atspindėjimui pakanka senųjų memorialinių lentų lenkų kalba ir apskritai to

⁵¹⁷ KARČIAUSKAS, Mykolas; KITKAUSKAS, Napalys. [be pavadinimo]..., p. 14.

⁵¹⁸ *300 kultūros paminklų*. Vilnius, 1980, p. 45.

⁵¹⁹ PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų...*, p. 162.

⁵²⁰ KORSAKAS, K. Jubiliejinis balsas. *Literatūra ir menas*, 1965, sausio 1, p. 3.

meto mokslininkai kelia daug abejonių. V. Drėmos teigta, kad memorialinės lentos, esančios Šv. Jonų bažnyčioje, suredaguotos tendencingai ir jas reikėtų pakeisti naujomis, skirtomis K. Sirvydui bei Mikalojui Daukšai. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojo Kosto Doveikos svarstyta, ar nereikėtų senųjų lentų pakeisti taip, kad jos savo dydžiu neužgožtų naujųjų⁵²¹.

Sulituanistinimo praktika reiškėsi ir tvarkant kitus objektus. Pagal 1883 m. piešinius atkurtoje Kauno rotušės vėjarodėje (apie 1971 m.) nebeliko teksto lenkų kalba – vietoj jo atsirado lietuviškas įrašas („Bokštas restauruotas miesto lėšomis 1774 metais“)⁵²². Panašiai pasielgta ir Vilniaus Aušros vartuose, tik lenkiškas įrašas, kaip „tendencingas“ ir neautentiškas, čia buvo pakeistas lotynišku⁵²³. Remiantis šiais ir Vilniaus universiteto pavyzdžiais, pastebėtina, kad lenkiškumo apraiškų naikinimas tapo išskirtiniu lituanistinio tapatumo sąlygotos paveldo subjektyvizacijos požymiu.

Apibendrinant ir lyginant su senumo kulto raiška, lietuviškieji tapatumo modeliai padarė tik nežymų poveikį paveldo fiziniam pavidalui. Tačiau per juos buvo sukonstruotos atitinkamų tapatumo formų atminties vietos – K. Donelaitis sovietmečio lietuviams tapo gyvu ne tik per savo poemą, bet ir konkrečią vietą; Vilniaus universiteto sienos ir kiemai kaip niekad iki tol prabilo lietuviškais ženklais; pagoniškumo apraiškos iš nuošalių erdvių persikėlė į patį tautos centrą ir pasirodė esančios gerokai civilizOTESNĖS nei iki tol manyta. Objektyvieji paveldotvarkos principai nebuvo pajėgūs tai sukurti.

* * *

Įvairiuose veikaluose pateikiami Lietuvos sovietmečio paveldosaugos raidos modeliai tradiciškai yra grindžiami paveldosaugos teisinės-

⁵²¹ *Išplėstinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžio protokolas 1976–11–03*. Vilnius, 1976. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 113, l. 2, 4, 5, 7.

⁵²² Žr. DZŪKAS, Vytautas. Vėtrungė dairosi nuotakų. *Švyturys*, 1971, Nr. 22, p. 4.

⁵²³ *Išplėstinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžio protokolas...*, l. 11.

administracinės sistemos kaitos faktais. Pavyzdžiui, architektūros ir paveldosaugos specialistė E. Riaubienė išskiria tris raidos periodus: 1944–1953 m. (1944 m. atgaivinama Meno reikalų valdyba ir įsteigiama Architektūros reikalų valdyba – pagrindinės to meno paveldosauginės institucijos); 1953–1963 m. (1953 m. pertvarkoma LSSR ministerijų struktūra, reorganizuojama ir paveldosaugos institucinė sistema); 1963–1990 m. (1963 m. dar kartą reorganizuojama paveldosaugos institucinė sistema, visą paveldo apsaugą patikint Kultūros ministerijai)⁵²⁴. Architektė E. Navickienė, į paveldosaugos istoriją žvelgianti per naujos architektūros istorinėje aplinkoje prizmę, taip pat išskiria tris periodus: 1950–1967 m. (1950 m. istorinėje miesto aplinkoje pastatomas pirmas pastatas); 1967–1977 m. (1967 m. priimamas *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*); 1977–1990 m. (1977 m. priimamas *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*)⁵²⁵. Paveldo dėmenų ir juos sąlygojančių idėjinių modelių genezė nors ir koreliuoja su šiomis datomis, tačiau nurodo egzistavus kiek kitokias perskyras. Geriausiu indikatoriumi čia galėtų būti paveldotvarkos principų (paveldo palaikymo dėmens) genezė. Pirmojo akivaizdaus lūžio būta apie **1955 m.**⁵²⁶. Oficialiame lygmenyje tai reiškęsi sprendimu pradėti Trakų salos pilies atkūrimą; idėjinių

⁵²⁴ RIAUBIENĖ, Edita. *Lietuvos architektūros...*, p. 79–99.

⁵²⁵ NAVICKIENĖ, Eglė. *Nauja architektūra...*, p. 46–48.

Šiame kontekste minėtina ir J. R. Glemžos pozicija. Nors jis nepateikia apibendrinto paveldosaugos raidos modelio, tačiau akcentuoja kelias reikšmines datas: 1949 m. – patvirtinami *Kultūros paminklų apsaugos nuostatai*; 1950 m. – įsteigiamos Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės; 1960 m. – prasideda vadinamasis Trakų skandalas; 1961 m. – patvirtinamas pirmas respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas; 1963 m. – pertvarkoma paveldosaugos institucinė sistema, visą paveldo apsaugą patikint Kultūros ministerijai; 1967 m. – priimamas *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*; 1977 m. – priimamas *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*. J. Markevičienės pateikiama chronologija taip pat grįsta teisinio paveldosaugos lygmens transformacijomis. Atitinkamai išskiriamos 1944, 1949, 1967, 1977 bei 1987 m. datos (tik pastaroji data motyvuojama spontaniškų protestų prieš paminklų naikinimą pradžia ir Lietuvos kultūros fondo įsisteigimu). GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 25–29; MARKEVIČIENĖ, Jūratė. *Kultūros paveldo...*, p. 9–10.

⁵²⁶ Pateiktos datos yra sąlyginio pobūdžio (pagrindimą žr. 4.3 ir 4.4 poskyriuose). Visgi kai kurias jų galima susieti su konkrečiais ir tuo pačiu simboliniais įvykiais: 1955 m. buvo priimtas LSSR Ministrų Tarybos nutarimas dėl Trakų salos pilies rūmų ir donžono atkūrimo, žymėjęs visiškai naują poslinkį Lietuvos paveldosaugoje; 1960 m. *Izvestijose* išspausdintas straipsnis *Ar laikas atstatinėti pilis?*, tapęs Trakų skandalo pradžios signalu ir simboliu; 1978 m. priimtas sąjunginio „sukirpimo“ *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas* (Lietuva šį įstatymą turėjo parengti pagal sąjunginį prototipą), užbaigęs lietuviškojo paveldosaugos įstatymo gyvavimo erą; 1987 m. spaudoje prabilta apie *paminklosaugos sąjūdį*.

modelių plotmėje – paveldotvarkos paradigmu išsikristalizavimu; tuo baigėsi paveldotvarkos principų įsisavinimo periodas. Kita reikšminė data – apie **1965 m.** Ankstesnį įdirbį, kuris tęstas ir šiame etape, papildė nauji reiškiniai – lietuviškieji idėjiniai paveldotvarkos konceptai bei lietuviškųjų tapatumo modelių paveiktos paveldo subjektyvizacijos. Šią nuoseklią raidą sutrikdė vadinamasis Trakų skandalas, kilęs **1960 m.** Esmingesnės įtakos paveldotvarkos paradigmoms ir principams (skirtingai nuo paveldo aktualumo ir identifikavimo sferos) jis neturėjo, bet jo pabaiga (apie 1965 m.) tapo impulsu naujam proveržiui. 7 deš. antrojoje pusėje prasidėjęs lietuviškosios paveldosaugos pakilimas apie **1978 m.** pradėjo virsti rutina: baigėsi visi didieji paveldotvarkiniai projektai, o naujieji sumanymai arba savo mastu nebeprilygo ankstesniesiems, arba strigta juos įgyvendinant. Apie **1987 m.** įvyko paskutinis lūžis – sovietmečiu sukurti paveldotvarkos modeliai ir praktikos tapo revizijos bei, neretu atveju, atmetimo objektu. Remiantis šia schema bei ją papildant kitų dėmenų raiškos, paveldosaugos praktikos ir realizacijų faktais, siūlomas dar vienas Lietuvos sovietmečio paveldosaugos chronologinis modelis. Išskirtini šeši raidos etapai.

Pirmas etapas (1944–1955 m.) – **Maskvos direktyvų ir lozunginės paveldosaugos laikotarpis.** Reiškėsi pirmųjų bendrasąjunginių paveldosaugos srities reglamentacijų pasirodymu ir menku pastarųjų vykdymu praktikoje. Praktinės paveldosaugos patirties tuomet semtasi tik iš „brolišku“ respublikų.

Antras etapas (1955–1960 m.) – **lietuviškosios paveldosaugos proveržio laikotarpis.** Jo metu sukurti produktai, kurie ilgainiui tapo lietuviškosios paveldosaugos pasiekimų simboliais. Tai Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas bei Trakų salos pilies rūmų atstatymo darbai⁵²⁷. Šiame laikotarpyje nebeapasitenkita sovietinių respublikų patirtimi ir pradėta sekti Čekoslovakijos, Lenkijos, kitų socialistinio bloko šalių praktikomis.

⁵²⁷ Greta viso to 1958 m. buvo parengtas *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo* projektas. Iki 1960 m. projektą suspėta apsvarstyti LSSR Ministrų Taryboje, gauti LKP CK biuro pritarimą. Žr. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 205–225; LYA, f. 1771, ap. 196, b. 97, l. 4, 14, 38–41.

Trečias etapas (1960–1965 m.) – **paveldosaugos revizijos laikotarpis**. Pasireiškė įsibėgėjančių paveldosauginių procesų sutrikdymu⁵²⁸.

Ketvirtas etapas (1965–1978 m.) – **didžiųjų lietuviškųjų paveldosaugos projektų realizavimo laikotarpis**. Tarpsniui priskirtini tokie pasiekimai kaip Lietuvos SSR liaudies buties muziejaus įkūrimas, Lietuvos SSR nacionalinio parko įsteigimas, pirmųjų senamiesčių kvartalų regeneravimas, Tolminkiemio bažnyčios atstatymas; taip pat buvo parengtas ir priimtas *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*, sudaryti ir patvirtinti oficialūs paminklų sąrašai (pirmą kartą Lietuvos istorijoje). Aktyviai pradėjo reikštis ir lietuviškoji paveldosauginė mintis. Tuo metu pradėta atvirai deklaruoti, kad lietuviai paveldosaugos srityje pirmauja SSRS. Svarbiausia paveldosaugos gaire tapo tarptautiniai principai – *Venecijos chartija*.

Penktas etapas (1978–1987 m.) – **paveldosaugos sąstingio laikotarpis**. Paveldosaugos procesai šiame etape nesustojo. Ir toliau buvo atliekami didelio masto paveldotvarkos darbai (pavyzdžiui, atstatyti Vilniaus senasis arsenalas, Biržų pilis), kuriamos kompleksinės paveldotvarkos programos (pavyzdžiui, kaimų regeneravimo programa, buvusių dvarų sodybų perspektyvinio pritaikymo schema), visgi nebetekta to pagreičio ir kibirkšties kaip ankstesniame periode.

Šeštas etapas (1987–1990 m.) – **paminklosaugos sąjūdžio laikotarpis**. Reiškėsi negailestinga visų ankstesnių etapų kritika, jų idėjinių ir praktikų modelių atmetimu. Pradėtos kurti naujosios lietuviškosios paveldosaugos vizijos.

⁵²⁸ Šio etapo atžvilgiu esama ir kiek kitokios pozicijos. R. Čepaitienė apsiriboja stalinmečio ir chruščiovmečio („atšilimo“) supriešinimu, laikydama juos esmine 6–7 deš. paveldosaugos skirtimi. Visgi šis tyrimas rodo, kad būta kiek subtilesnės dinamikos: lietuviškosios paveldosaugos transformacijos prasidėjo dar iki N. Chruščiovo įsitvirtinimo valdžioje (apie 1955 m.), o pastarojo įsigalėjimas kaip tik pasireiškė ne „atšilimu“, o proceso sutrikdymu ir revizija (nuo 1960 m.). Tai patvirtina poslinkiai tiek paveldosaugos idėjinėje plotmėje, tiek jos praktikoje, tiek LSSR valdžios laikysenoje paveldo atžvilgiu. Galų gale tai atsispindėjo ir naikinamosios selekcijos intensyvume: 1955–1960 m. būta sušvelnėjimo, po 1960 m. vėl nebenusileista stalinmečio „pasiekimams“. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 191–192, 201 ir kt; ČEPAITIENĖ, Rasa. *Sovietinės kultūros...*, p. 100.

Ši chronologija suponuoja kelias įžvalgas apie Lietuvos paveldosaugos dinamiką sovietmečiu. Visų pirma, akivaizdu, kad būta didesnės dinamikos nei galima spręsti vien iš teisinės-administracinės sistemos kaitos ir nurodoma tradiciniuose paveldosaugos raidos modeliuose. Antra, teisinės ar administracinės sistemos pokyčiai nebuvo lemiantis paveldosaugos idėjinių modelių ir principų raidos faktorius. Trečia, paveldosauga gyvavo ne vien pagal savo vidinę logiką: ji buvo paveikta išorinių faktorių, tiksliau – „didžiosios politikos“ (valdžios, o taip pat ir politinių linijų pasikeitimų Maskvoje bei Vilniaus reakcijų į tai; neatsitiktinai beveik visi Lietuvos paveldosaugos lūžiai sutapo su SSRS vadovybės kaitos dinamika)⁵²⁹.

4.5. KITŲ PAVELDO PALAIKYMO ELGSENŲ RAIŠKA

Išanalizavus *restauravimo* idėjinius modelius bei jų raišką Lietuvoje, prisimintinos ir kitos paveldo palaikymo elgsenos. *Venecijos chartijoje* įvardytieji *konservavimo* principai (žr. 4.2 poskyrį) nebuvo svetimi ir SSRS paveldosaugai – jie žinoti, pripažinti bei praktikuoti. Sovietinės santvarkos specifika lėmė, kad paveldo pritaikymo naujoms funkcijoms klausimas SSRS tam tikra prasme buvo aktualesnis nei kitose šalyse. Nacionalizacijų, atskirų socialinių sluoksnių likvidacijų, antireliginių vajų, kolektyvizacijos metu išstisios statinių grupės (kulto pastatai, vienuolynai, dvarų sodybos, kaimai ir kt.) akimirksniu likdavo be šeimininkų ir paskirties. Dėl to paveldo panaudos problema čia pirmiausia turėjo būti sprendžiama sistemiškai, o ne, tarkim, perkeliant ją į konkrečių objektų ar atvejų lygmenį. Taip ir elgtasi. Sovietinėje paveldosaugoje šis klausimas buvo išskirtas į atskirą sritį (reiškinį), kuri įvardyta *patinklų naudojimu* (rus. *использование памятников*). Svarba ji prilyginta tokioms elgsenoms kaip apskaita ar tvarkymo darbai. Keletas tai

⁵²⁹ Žr. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 190.

pagrindžiančių faktų. 1949 m. sovietinėje instrukcijoje bei 1976 m. įstatyme srities reglamentavimui buvo dedikuotos atskiros šių dokumentų dalys⁵³⁰. Jos nagrinėjimui rengtos mokslinės teminės konferencijos, pavyzdžiui, kad ir minėtasis 1973 m. ICOMOS simpoziumas *Istorinių centrų apsauga ir šiandieninių gyvenimo funkcijų juose organizavimas* Vilniuje (nors renginys vyko po tarptautinės organizacijos vėliava, tikrieji jo iniciatoriai buvo SSRS bei Čekoslovakijos ICOMOS Nacionaliniai komitetai)⁵³¹. Galų gale reiškinių išskirtinumą liudijo jo įamžinimas pagrindinio šalies paveldosauginio akto, *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo*, pavadinime. Pastebėtina ir tai, kad jei visos kitos paveldosaugos elgsenos traktuotos kaip elementarios praktinės veiklos ir jų apibrėžimuose apsieita be ideologinių lozungų, tai, kalbant apie naudojimą, prisimintos paveldo auklėjamosios bei propagandinės funkcijos⁵³². Tačiau šią intenciją realizuoti praktikoje sekėsi ne itin sklandžiai: didžiosios dalies vertybių atveju, užuot joms suteikus socialistinį-auklėjamąjį turinį (pavertus švietimo ir kultūros įstaigomis), pasitenkinta ūkinio turinio buvimu, t. y. pavertimu sandėliais ir pan. Kita vertus, tai buvo sąlygota ne nusistatymo prieš paveldą, ideologinių poteksčių (tokių metodų SSRS pradėta atsisakyti dar 6 deš. antrojoje pusėje), o objektyvesnių aplinkybių – visus tradicinę paskirtį praradusius istorinius statinius paversti muziejais ir visuomeninėmis įtaigomis buvo tiesiog neįmanoma. Atskiras paveldo naudojimo reiškinių aspektas buvo *pritaikymo darbai*⁵³³. Sovietiniame paveldotvarkos modelyje jie išskirti kaip savarankiška

⁵³⁰ Инструкция о порядке..., с. 19–21 [стат. 38–44]; Закон Союза..., с. 9–10 [стат. 13–16].

⁵³¹ Даг žг. *Методические основы приспособления и использования памятников культуры. Тезисы докладов и сообщений к пленуму НМС*. Москва, 1973; *Тезисы докладов к предстоящей конференции «Охрана памятников культуры и их использование в целях туризма»*. Москва, 1975.

⁵³² „Pagrindinė paminklų naudojimo sąlyga yra paminklų išsaugojimas ir jų egzistavimo pratęsimas bei jų visuomeninės reikšmės politinei-šviečiamajai, mokomajai-auklėjamajai ir mokslo sritims atskleidimas.“ (1949 m.) arba „Istorijos ir kultūros paminklai naudojami mokslo, liaudies švietimo ir kultūros vystymo, patriotinio, idėjinio-dorovinio, internacionalinio ir estetinio auklėjimo tikslams. Istorijos ir kultūros paminklus naudoti ūkiniams ir kitokiems tikslams leidžiama, jeigu tai nedaro žalos paminklų saugumui ir nepažeidžia jų istorinės-mėninės vertės.“ (1976 m.). Инструкция о порядке..., с. 19 [стат. 38]; Закон Союза..., с. 9 [стат. 13].

⁵³³ *Притаikymo darbų sąvoka* sovietinėje paveldosaugoje įsitvirtino 8–9 deš. Iki tol greta jos vartotas sinoniminis terminas – *rekonstravimas*.

elgsena, o jų principai apibrėžti dar 1949 m. To meto apibrėžtys savo esme nesiskyrė nuo reikalavimų, vėliau išdėstytų *Venecijos chartijoje*⁵³⁴. Pritaikymo darbų praktika buvo orientuota į pavienių statinių modifikaciją. Visgi ne šioje sferoje geriausiai atsiskleidė sovietinio paveldo naudojimo koncepto galia ir specifika. Būta dar vienos praktikos – *regeneravimo* (plačiau žr. 5.1 poskyryje).

Paveldo panaudojimo klausimas nuošalyje neliko ir Lietuvoje. 1967 m. LSSR paveldosaugos įstatyme bei 1972 m. šio įstatymo taikymo instrukcijoje ši priemonė traktuota kaip viena pamatinių paveldo palaikymo elgsenų – „Kultūros paminklai panaudojami tam, kad geriau būtų galima juos išsaugoti, taip pat politiniam auklėjimui, kultūrai, švietimui, mokslui“⁵³⁵. Jos įsisąmoninimą geriau už teisinius aktus liudijo praktika bei idėjiniai konceptai. Vienu iš pirmųjų ir ryškiausių šio įsisąmoninimo pasireiškimų laikytinas *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas* (1956–1959 m.). Pastarojo pamatinis akstinas, greta paveldo išsaugojimo, buvo būtent senamiesčio funkcionalumo padidinimas.

Rekonstrukcijos pamatinis uždavinys yra nepažeidžiant esamos senojo miesto struktūros, nesumažinant jo architektūrinės-meninės vertės, sudaryti gyventojams šioje miesto dalyje žmonėms normalias gyvenimo, darbo ir poilsio sąlygas. Tam pasiekti sumažinamas užstatymo procentas, pagerinamas kvartalų vidaus vedinimas, pastatų insoliacija, iškeliamos iš senamiesčio visuomeninės įstaigos ir pramonės įmonės, [ir t. t.].⁵³⁶

Tiesa, praktiškoje regeneravimo idėja buvo realizuota tik po 13 metų, sulig senamiesčio 34 kvartalo sutvarkymu (per tą laiką spėjo pasikeisti ir pageidaujama funkcija – iš gyvenamosios į turistinę-paslaugų). 7–8 deš.

⁵³⁴ Plg. „[Paminklų pritaikymo darbai] apibrėžiami kaip šiuolaikinis panaudojimas ir eksploatacinių sąlygų pagerinimas, tai susieta su poreikiu atlikti organiškų pakeitimus, nepažeidžiant meninės-istorinės paminklų vertės. Pagrindinė pritaikymo darbų sąlyga – neleisti meninės-istorinės vertės, ar tai būtų susiję su paminklo visuma, ar atskiomis jo dalimis, sumenkinimo, iškreipimo ir sunaikinimo.“. Инструкция о порядке..., с. 19 [стат. 38].

⁵³⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo..., p. 246 [str. 40].

⁵³⁶ *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai...*, l. 4–5.

sandūroje socialine aktualija tapo nebe tik faktas apie naujai restauruotą objektą, bet ir žinia apie jo pritaikymą⁵³⁷, o principas, kad tinkama paveldo panauda yra jo išsaugojimo garantas, virto viena pamatinių Lietuvos paveldosaugos dogmų⁵³⁸.

Jau beveik niekam nekyla abejonių, kad architektūros paminklų panaudojimas šiuolaikiniams reikalams – bemaž vienintelė galimybė juos išsaugoti ir propaguoti. Mokslškai pagrįstas, mūsų šalies ir užsienio praktika patvirtintas architektūros paminklo panaudojimas įgalina žymiai prailginti jo egzistavimo laiką, sudaryti palankias sąlygas jį lankyti ir populiarinti, rasti lėšų, reikalingų nuolatinei jo priežiūrai.⁵³⁹

Nors mūsų dirbtuvė vadinosi restauracinė, – ji savo pagrindiniu uždaviniu nelaikė paminklų restauravimo. Svarbiausias jos tikslas buvo ir tebėra – mokslškai konservuoto paminklo panaudojimas šiuolaikiniams poreikiams (kai reikia – nevenigiant ir rekonstrukcijos).⁵⁴⁰

Šiuos procesus lydėjo bandymai konceptualizuoti patį reiškinį. Pavyzdžiui, 1969 m. J. Jurginis išdiferencijavo du *palikimo* kategorijos tipus – *senienas* ir *paminklus*. Jų atskyrimo pagrindu tapo žinomumas ir lankomumas: paminklas yra tai, kas lankoma visuomenės, jei jis nelankomas – tai seniena. Paminklo požymiu arba objekto pavertimo paminklu priemone laikytas paminklo aplinkos tapsmas *poilsio vieta*. Pastaroji sąvoka (J. Jurginio iš principo ji vartota kaip terminas) reiškė patogumų lankytojams bei turizmo infrastruktūros sukūrimą⁵⁴¹. Apibendrinant, pagal J. Jurginio konceptą, *paminklo* kategorija turėjo reikšti *paveldo* ir *turizmo objekto* simbiozę. 7–8 deš.

⁵³⁷ Pavyzdžiui, MAČIULIS, Algimantas. Senamiestis bus išsaugotas. *Literatūra ir menas*, 1974, balandžio 6, p. 11; JURKŠTAS, Vytautas. Kultūros paminklas..., p. 11. Dar žr. ŠIDLAUSKAS, Aleksas. Odė malūnams. *Literatūra ir menas*, 1968, rugpjūčio 24, p. 10; BAUBLIENĖ, Marina. Antokolskio gatvės premjera. *Literatūra ir menas*, 1971, lapkričio 6, p. 8–9; KAMINSKAS, Romualdas. Rūmai, prikelti..., p. 19–22.

⁵³⁸ PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta..., p. 6–8; JURKŠTAS, Vytautas; MIŠKINIS, Algimantas. Mūsų „vizitinė kortelė“..., p. 33; [Interviu su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1973, liepos 28, p. 2.

⁵³⁹ KALASAUSKAS, Algirdas. Paminklai mūsų laukia. *Literatūra ir menas*, 1970, liepos 25, p. 4.

⁵⁴⁰ [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]..., lapkričio 21, p. 2.

⁵⁴¹ JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų..., p. 3–4; JURGINIS, Juozas. Paminklų saugojimas ir turizmas. *Kultūros barai*, 1969, birželis, p. 56–57. Dar žr. MIKELIŪNAITĖ, Teresė. Koks bus..., p. 10.

sandūroje kilęs susidomėjimas paveldo panaudos klausimais nebeatslūgo iki pat sovietinės epochos pabaigos⁵⁴². 1985 m. pradėtas įgyvendinti savo užmoju ir konceptu išsiskiriantis projektas, oficialiai vadintas *Sodybinių ansamblių perspektyvine pritaikymo schema* (rengėjas – Paminklų restauravimo projektavimo institutas; autorius – Ričardas Stulpinas). Projekte atsisakyta tradicinės elementinės paveldo sampratos ir tyrimo objektu laikyta visa sodybinių ansamblių sistema – buvusių dvarų ir palivarkų sodybų, jų fragmentai ir vietų visuma (ši visuma apėmė 3342 sodybas ar jų liekanas). Novatoriška buvo ir pritaikymo metodika – ansamblius siūlyta traktuoti kaip sudėtinę šalies teritorijos apgyvendinimo sistemos dalį, t. y. istorinį paveldą per teritorijų (rajonų) planavimą organiškai sujungti su šalies nūdiena ir perspektyva. 1985–1989 m. įgyvendintas pirmasis schemos etapas (išanalizuoti sodybinių ansamblių, jų fragmentų ir vietų sistemos bei tapsmo dėsningumai)⁵⁴³. 1989 m. pradėtas įgyvendinti antrasis etapas (atrinktų sodybinių ansamblių ir jų fragmentų inventorizacija)⁵⁴⁴. Iki trečio, sudėtingiausio ir galutinio, etapo (perspektyvinio pritaikymo techninio ekonominio skaičiavimo dokumentacijos parengimo), rodos, neprieita. Apie 1993 m. projektas nutrūko.

Kitą principą, objekto ir jo aplinkos integralumą, SSRS taip pat netrukta įsisavinti, tiesa, vėlgi be tiesioginės *Venecijos chartijos* įtakos. 1948 m. sovietiniuose aktuose buvo išskirta paminklo *apsauginės zonos* (rus. *охранная зона*) sąvoka bei uždraustas pačių paminklų perkėlimas⁵⁴⁵. Deja, reikalavimas aplink paveldo objektus išskirti atitinkamas zonas tuomet

⁵⁴² Žr., pavyzdžiui, Saugokim kultūros paminklą [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1977, kovo 5, p. 14; KAMINSKAS, Romualdas. Kultūros paminklai..., p. 3; Jie nori gyventi. *Literatūra ir menas*, 1983, birželio 4, p. 4–5; KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai...*; FIRKOVIČIUS, Leonidas. Architektūros paminklai ir mes. *Statyba ir architektūra*, 1986, spalio, p. 14.

⁵⁴³ STULPINAS, Ričardas. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai. *Architektūros paminklai*, 1993, Nr. 13, p. 42–60; STULPINAS, Ričardas. Pamišti dvarai. *Literatūra ir menas*, 1989, liepos 15, p. 8–9.

⁵⁴⁴ *Sodybinių ansamblių perspektyvinio pritaikymo schema. II etapas*. Vilnius, 1989–1991. КРСА, f. 5, ap. 5.

⁵⁴⁵ Приложение к постановлению..., с. 6, 8, 9 [стат. 9, 20, 26, 29]. Даг жг. Инструкция о порядке..., с. 15–16 [стат. 19].

vykdytas labai vangiai⁵⁴⁶. Nelabai aišku, ir kas slypėjo po pačiu terminu (jis išsamiau nebuvo detalizuotas) – ar buferinės teritorijos, skirtos sušvelninti ūkinės veiklos poveikį paminklui, ar paveldinės teritorijos, saugomos dėl istorinių, tradicinių saitų su paminklu, ar kita. Aiškumas šioje srityje atsirado, berods, tik sulig 1976 m. įstatymu bei 1986 m. *TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija*. Tuomet išskirtos trijų tipų zonos – *apsauginės, reguliuojamo užstatymo, saugomo gamtinio landšafto* (bendrai vadintos *apsaugos zonomis* (rus. *зоны охраны*)) –, iš kurių paskutiniosios dvi buvo akivaizdžiai orientuotos į aplinkos, kaip istorinio ir tradicinio paveldo konteksto, puoselėjimą⁵⁴⁷.

Lietuvoje, lyginant su bendrosiomis SSRS tendencijomis, šis klausimas buvo apspręstas kiek anksčiau. 1972 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje* numatyta, kad apsauginėje zonoje atskirais atvejais gali būti išskirta *paminklo įtakos zona*, apjungianti buferinės teritorijos ir paveldinės aplinkos savybes⁵⁴⁸. O 1981 m. priimtas paveldosauginis aktas, skirtas išskirtinai apsaugos zonų klausimui – *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų, reguliuojamo užstatymo zonų ir saugomo gamtinio landšafto zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos instrukcija*. Šiuo dokumentu respublikos apsaugos zonų sistema priderinta prie bendrasąjunginės, 1976 m. SSRS įstatymu reglamentuotos, schemas. Praktikoje vėlgi viskas klostėsi ne taip sklandžiai. Iki 1985 m. Lietuvoje privalėjo būti nustatytos visų paveldo objektų apsauginės zonos (paminklo teritorijos, apsaugos zonos ir riboto užstatymo zonos⁵⁴⁹). Tačiau ir 1987 m. šis užmojis dar nebuvo iki galo įgyvendintas: iš 4116 objektų zonos buvo nustatytos ir patvirtintos 1886 (įgyvendinta 45,82 proc.)⁵⁵⁰. Proceso problemišumą taikliai nusakė tuometis LSSR

⁵⁴⁶ Žr. ВОЛОДИН, П. А. *Вопросы градостроительства...*, c. 6–7.

⁵⁴⁷ *Закон Союза...*, c. 11 [stat. 19]; *TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija*. Vilnius, 1986, p. 5 [str. 2.4, 2.5].

⁵⁴⁸ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo...*, p. 246 [str. 40].

⁵⁴⁹ Pažymėtina, kad į šią programą saugomo gamtinio landšafto zonų išskyrimas nebuvo įtrauktas.

⁵⁵⁰ ŽALĖNAS, Gintautas. Tautos atminties šaltiniai. Ar pajėgi juos išsaugoti esamoji paminklosaugos sistema? *Kultūros barai*, 1989, sausis, p. 43; BIELINIS, Jonas. Išsaugoti ir prikelti gyvenimui. *Literatūra ir menas*, 1987, sausio 31, p. 3.

kultūros ministras Jonas Bielinis: „Kultūros ministerija čia atvirai susiduria su neįveikiamais žinybiniais barjerais, ignoruojančiais istorijos ir kultūros paminklų reikšmę.“⁵⁵¹. Pagrindiniais zonų išskyrimo priešininkais tapo kolūkiai bei tarybiniai ūkiai. Zonos dažnai kurtos jų žemės sąskaita – atitinkamose teritorijose buvo uždraudžiama arba pradedama riboti ūkinė veikla. Tai tiesiogiai veikė ūkių ekonominius rodiklius, suprantama, neigiama linkme. Į patiriamus nuostolius niekas neatsižvelgdavo ir už neįvykdytus planus vėlgi turėjo atsakyti tie patys ūkiai. Dėl to jie įvairiais būdais priešinosi apsauginių teritorijų steigimui: sulaukdavo aukštesnių ar kitų instancijų užtarimo, siekė kiek įmanoma sumažinti numatomas zonas ir pan.⁵⁵².

Grįžtat prie paveldo ir jo aplinkos integralumo principo, atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvoje gana gajai buvo objektų perkėlimo praktika. Tačiau iškart pastebėtina, kad daugeliu atvejų tai buvo sąlygota paveldosauginių tikslų, t. y. siekiant užtikrinti deramesnę paveldo apsaugą. Tad formaliai nei *Venecijos chartijos*, nei sovietinių aktų reikalavimai nebuvo pažeidinėjami, tiksliau – gebėta pataikyti į numatytas išimtis (visgi lieka klausimas, ar tokia praktika nebuvo lengviausia išeitis užuot siekus sudėtingesnių, bet paveldo integralumui labiau pagarbių receptų?). Omenyje turimos dvi objektų grupės – medinė kaimo architektūra (pastatai) ir mažoji architektūra. Nemenka jų dalis sovietmečiu buvo paskelbti valstybės saugomais paminklais: pirmieji įtraukti į architektūros paminklų sąrašus (1961, 1963 m.; apie 400 pozicijų⁵⁵³), antrieji – dailės paminklų (1971, 1972 m., 948 pozicijos⁵⁵⁴). Tik po šio žingsnio susivokta, kad visiškai neturima nei atitinkamos paveldo puoselėjimo strategijos, nei metodikos. Tai tapo viena opiausių ir labiausiai svarstomų 7–8 deš. paveldosauginių problemų. 7 deš. antrojoje pusėje greta kitų vizijų pradėjo plisti mintis, kad medinius statinius galima saugoti juos pergabenant į

⁵⁵¹ BIELINIS, Jonas. Išsaugoti ir prikelti..., p. 3.

⁵⁵² Žr. ten pat, p. 3; Jie nori..., p. 5.

⁵⁵³ Saugokim kultūros..., p. 2.

⁵⁵⁴ ŽEMAITYTĖ, Z. Pranešimas išplėstinės..., l. 9.

skanseno tipo muziejus⁵⁵⁵, o mažąją architektūrą – perkeliant į tradicinių muziejų saugyklas, ekspozicijas⁵⁵⁶. Pastarąsias idėjas bandyta paversti kompleksinėmis ir sistemingomis paveldosauginėmis programomis, bet šis lygmuo taip ir nebuvo pasiektas. Tačiau ir be to perkėlimo principas sugebėjo įsitvirtinti paveldosauginėje praktikoje. 1974–1986 m. į įvairius Lietuvos muziejus buvo perkelta ne mažiau nei 90 mažosios architektūros objektų (paminklų) ar atskirų jų dalių⁵⁵⁷. Kaip tik tuo metu steigtam Lietuvos SSR liaudies buities muziejui perduoti ir keli paminkliniai pastatai, pavyzdžiui, sodyba (AtV495), numas (AtV547), vėjo malūnas (AtV589), koplyčia (AtV679) (visi perkelti apie 1974–1984 m.)⁵⁵⁸. Kita vertus, pati perkėlimo priemonė Lietuvoje vertinta gana kritiškai. Aiškiai suvokta, kad taip skurdinamas tradicinis kraštovaizdis (teritorijos, iš kurių išgabunami objektai), o patys statiniai, atsidūrę naujoje vietoje, netenka dalies savo autentiškumo. Įsisąmoninta ir tai, jog perkėlimu galima išgelbėti tik nežymią palikimo dalį.

⁵⁵⁵ Pavyzdžiui žr. Kultūros paminklai ir jų apsauga [interviu su: GLEMŽA, Jonas]. *Kultūros barai*, 1967, rugsėjis, p. 19; Tėviškės muziejus kviečia viešnagėn ir talkon. *Kultūros barai*, 1975, liepa, p. 32–33; ŠEŠELGIS, Kazys. Ar išsaugosime liaudies architektūros paminklus? *Kultūros barai*, 1976, birželis, p. 25–26.

⁵⁵⁶ RIMKUS, V. „Stebuklai“ su mediniais stebuklais. *Kultūros barai*, 1966, birželis, p. 56; VĖLIUS, N. Ant aukštųjų dzūkų kalnelių. *Kultūros barai*, 1966, lapkritis, p. 63; VALATKA, Vitas. Išsaugokim ateities kartoms. *Kultūros barai*, 1969, liepa, p. 12; Išsaugokime liaudies meno paminklus. *Kultūros barai*, 1973, rugpjūtis, p. 29.

⁵⁵⁷ Tiksliau buvo perkelta apie 94 paminklus. Duomenys skaičiuoti remiantis 1993 m. *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašu*; 1977 m. sąrašo duomenys neįtraukti (priežastis – sąrašas nedetalizuojama paminklo išbraukimo priežastis, tad nežinia, ar jis sunyko, ar buvo perkeltas į muziejų, ar būta dar kito atvejo). Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1980 m. lapkričio mėn. 4 d. Nr. 114. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 8–9; Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1982 m. gruodžio 21 d. Nr. 185. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 12–13; Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašų tikslinimo. 1984 12 11 Nr. 135. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 16–17; Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1987 12 22 Nr. 222. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 20–21.

⁵⁵⁸ Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašų..., p. 16–17. Lietuvos paveldosaugos istorijoje buvo ir vienas netipiškas atvejis, kai objektas pergabentas ne į specialią muziejinę erdvę, o tiesiog į kitą, saugesnę, vietą. Taip pasielgta su Rumšiškių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia ir varpine (1958–1959 m.; Kaišiadorių r.), ją gelbstint nuo užliejimo Kauno hidroelektrinės užtvankos vandenimis. Plačiau žr. JANKEVIČIENĖ, Algė. Rumšiškių Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios ir varpinės architektūra. *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5, p. 41–43.

Liaudies buities muziejus yra tik viena priemonė išsaugoti ateinančioms kartoms ir mokslui mūsų liaudies architektūrinio palikimo dalį. Muziejus, koks jis didelis, kokio įvairaus reljefo, apželdinimo bebūtų, kokias sudėtingas situacijas ir perspektyvas beturėtų, vis tiek negalės pilnai atstoti natūralaus kraštovaizdžio, gamtos. Jame, kaip rodo kitų šalių praktika, lieka ribotumas, muziejiniai rėmai, visada daugiau ar mažiau trūksta oro, erdvės, perspektyvos, landšafto. Todėl, mūsų supratimu, jau šiandien turėtų būti visu rimtumu susirūpinta charakteringo lietuviško architektūrinio landšafto apsauga.⁵⁵⁹

[...] muziejuje neįmanoma parodyti komplekso, stambesnio už sodybą, ar mažą jų grupę; jame niekuomet neišvysim atskiriems etniniams regionams būdingo architektūros ir ją supančios gamtos derinio. Jau pats regionalių pastatų perkėlimas, jų statymas palyginti nedidėleje muziejaus teritorijoje sudaro įspūdį, kad matome tik natūralaus dydžio maketą. Kaimo pastatų grupės kartu su želdiniais yra neatskiriama kraštovaizdžio dalis, ir tik jų sintezė su aplinka gali duoti pakankamai vertingos informacijos [...].⁵⁶⁰

Dilema dėl medinio paveldo apsaugos išprovokavo dar vieno reiškinių – *diferencijuotos paveldo apsaugos* – atsiradimą (reiškinys lygiagrečiai plėtojosi ir urbanistinio paveldo apsaugos sferoje⁵⁶¹). 8 deš. Lietuvoje pradėta kurti paveldosaugos sistema, kuria paveldo objektai pagal jų reikšmę, fizines ir kitas savybes diferencijuoti į atskiras grupes, kiekvienai jų numatant skirtingas apsaugos priemones⁵⁶². Liaudies architektūra (pastatai) buvo išdiferencijuota į „pilnai išsaugomą“ ir „dalina išsaugomą“. Pirmu atveju orientuotasi į konservavimo, restauravimo priemones, antru – apsiribota mokslinė inventurizacija. Kiek vėliau išskirta dar viena grupė – pastatų, perkeltų į buities muziejus. Mažoji liaudies architektūra atitinkamai buvo suskirstyta į saugotiną vietoje ir keltiną į muziejų saugyklas. Nepaisant visų pastangų (buvo pradėti sudarinėti atitinkami sąrašai ir pan.), prie kompleksinio šio sumanymo

⁵⁵⁹ PILYPAITIS, A. Architektūrinio landšafto apsauga. *Kultūros barai*, 1966, gegužė, p. 10.

⁵⁶⁰ ŠEŠELGIS, Kazys. Ar išsaugosime..., p. 26. Dar žr. DANIULAITIS, Giedrius. Gyvenviečių architektūra saugomo kraštovaizdžio zonose. *Statyba ir architektūra*, 1976, rugsėjis, p. 4.

⁵⁶¹ Pavyzdžiui, žr. VIČKUS, Petras. Klaipėdos senamiesčio pastatų vertė ir restauracija. *Kultūros barai*, 1981, vasaris, p. 26–28.

⁵⁶² *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės...*; GLEMŽA, Jonas. Dabarčiai ir ateities kartoms. *Kultūros barai*, 1977, gegužė, p. 19; GLEMŽA, Jonas. Bendras rūpestis. *Literatūra ir menas*, 1984, kovo 3, p. 3; BIELINIS, Jonas. Išsaugoti ir prikelti..., p. 3. Dar žr. PILYPAITIS, A. Architektūrinio landšafto..., p. 8–10; ŠEŠELGIS, Kazys. Ar išsaugosime..., p. 28–29.

įgyvendinimo neprieita – viskas taip ir liko pavienių padrikų praktikų lygmenyje.

Kitas paveldo integralumo aspektas – objekto ir jo priklausinių neatsiejamumas – SSRS taip pat įsisažymintas dar 5 deš. 1949 m. instrukcijoje paskelbta, kad paveldinių statinių priklausiniai turi būti saugomi kartu su pačiais statiniais. Priklausinių kategorijai (atitinkama sąvoka sovietmečiu nevertota) tuo metu priskirti monumentaliosios, dekoratyviosios bei taikomios dailės kūriniai⁵⁶³. Deja, praktika ne visada buvo grįsta šia nuostata. Pavyzdžiui, apie 1973 m. Lietuvoje prasidėjo varpų iškeldinimo iš uždarytų bažnyčių akcija. Varpai išgabenti iš Kauno Šv. Mikalojaus, Šv. Gertrūdos ir kitų bažnyčių. Dalis jų atsidūrė Kauno rotušėje, kitus ketinta perkelti į Vilniaus arkikatedros varpinę (čia buvo sumanyta įrengti karilioną). Akciją kuravo paveldosaugininkai: buvo išduoti atitinkami leidimai, darbus atliko restauracinių dirbtuvių darbuotojai⁵⁶⁴.

Pabaigai pastebėtina, kad išdėstytų idėjinių nuostatų ankstesnis pasirodymas SSRS aktuose (1948–1949 m.) nei *Venecijos chartijoje* (1964 m.) neturi būti laikomas koku nors sovietinės paveldosaugos „pažangumu“ ar išskirtinumu. Visos jos buvo apreikštos dar 1931 m. *Atėnų chartijoje* ir jau nuo tada pradėtos įsisavinti kaip pamatiniai modernios paveldosaugos principai⁵⁶⁵.

⁵⁶³ Инструкция о порядке..., с. 12 [стат. 3].

⁵⁶⁴ ŠINKŪNAITĖ, Laima. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1988, kovo 4, p. 14; ŠINKŪNAITĖ, Laima. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1988, gegužės 27, p. 10; MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993, p. 136. Dar žr. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus...*, p. 32.

⁵⁶⁵ *Atėnų chartijoje* objekto panaudos principas išreikštas tokia apibrėžtimi: „Konferencija rekomenduoja, kad pastatai turėtų būti ir toliau panaudojami, nes tai užtikrina jų išlikimą, bet jie turi būti naudojami tikslui, kuris gerbia jų istorinį ar meninį charakterį.“; aplinkos integralumo principas – „Turi būti atkreiptas dėmesys į istorines vietas supančios aplinkos apsaugą.“ bei „Konferencija rekomenduoja, kad statant pastatus turėtų būti gerbiamas miestų, kuriuose jie statomi, charakteris ir išoriniai aspektai, ypač senovės paminklų kaimynystėje. Šitai aplinkai turi būti suteiktas specialios svarbos statusas. Netgi ypatingesni kompleksai ir ypatingesnės išskirtinės vaizdingos perspektyvos turėtų būti saugomos.“; priklausinių integralumo principas – „Gerbiant monumentaliosios skulptūros apsaugą, Konferencija mano, kad kūrinių iškėlimas iš aplinkos, kuriai jie buvo sukurti, *in principle*, turi būti draudžiamas.“ (pastaroji nuostata buvo orientuota į priklausinių kaip nekilnojamojo paveldo, o ne interjero detalių apsaugą). *The Athens Charter...*, art. 7, I, III, V.

5. KOMPLEKSNĖS PAVELDOSAUGOS IDĖJOS IR PRAKTIKA LIETUVOJE SOVIETMEČIU

Lietuviškoje istoriografijoje kone aksioma tapo teiginys apie sovietmečio paveldosaugos „atsilikimą“ nuo vakarietiškosios ar europietiškosios⁵⁶⁶. Šią tezę geriausiai konceptualizavo ir pagrindė R. Čepaitienė. Pasak jos, Vakarų šalys XX a. 7–8 deš. įžengė į kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos paradigmos erą, kai lietuviškoji sovietinė paveldosauga tebeliko elementinės paminklosaugos lygmenyje. Esą didesnių poslinkių, nei pavienių specialistų bandymai kvestionuoti elementinį požiūrį ir teoriškai apibrėžti sisteminės sampratos gaires, nebūta⁵⁶⁷. Kompleksinei paradigmai autorė priskiria tokius bruožus: tinkamos paveldo funkcijos palaikymas; regeneracijos, reabilitacijos, vadybos aktualizavimas apsaugos procese; paveldo sampratos išsiskleidimas (perėjimas nuo „seno“ prie „ne tokio seno“, nuo „didingo ir vaizdingo“ prie „menkesnio ir kasdieniškesnio“, nuo „monumentalaus“ prie gerokai platesnio „paminklo“ apibrėžimo, įtraukiančio ištisų kraštovaizdžių ir miestovaizdžių pripažinimą); įprastos gyvenamosios aplinkos, savitų gyvenimo būdų apsaugos bei tęstinumo akcentavimas⁵⁶⁸. Deja, nuoseklesnė analizė atskleidžia, kad Lietuvoje sovietmečiu vis dėlto būta paveldosaugos konceptų (ne pavienių asmenų minčių, o idėjinių srovių) ir net praktikų, visiškai atitinkančių šias apibrėžtis. Pastarosioms atskleiti ir skirta ši darbo dalis. Iškart tenka pastebėti, kad kompleksinės paradigmos pėdsakas įžvelgiamas atskirose sovietmečio paveldosaugos srityse, bet ne jos visumoje. Kita vertus, kvestionuotina, ar netgi šiandien, t. y. prabėgus keturiems, penkiems dešimtmečiams nuo

⁵⁶⁶ Omenyje turimi R. Čepaitienės, J. Markevičienės, J. Butkevičienės tekstai. Žr. ankstesnes nuorodas.

⁵⁶⁷ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 272, 371.

⁵⁶⁸ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 40, 272; ČEPAITIENĖ, Rasa. *Paveldosauga ir tarpdisciplininis...*, p. 131; ČEPAITIENĖ, Rasa. *Šiuolaikinė paveldosauga: dvi vertinimo perspektyvos. Iš Kultūrinio paveldo išsaugojimas kaimyninių tautų identitetui stiprinti*. Klaipėda, 2008, p. 52.

kompleksinės paveldosaugos atsiradimo tariamos datos, pačioje Vakarų Europoje yra nors viena šalis, kurios paveldosaugos sistema visokeriopai atitiktų minimos paradigmos principus. Kitaip tariant, kompleksinės paradigmos raiška konkrečiose (realiose) paveldosaugose ir dabar išlieka tik elementinė, bet ne sisteminė. Kita pastaba – šios darbo dalies tikslas yra ne pagrįsti paradigmą paveldosaugos modelį ar tirti lietuviškąją paveldosaugą iš pastarojo perspektyvos, o verifikuoti istoriografijoje įsitvirtinusių sovietmečio paveldosaugos vertinimus. Šiuo atveju pasirenkamas tas pats atskaitos taškas, kuriuo naudojasi kritikai, – kompleksinės paradigmos ar kompleksinės paveldosaugos principai. Tiesa, čia jie visiškai atsiejami nuo paradigmaticiam modeliui būdingų chronologinių sekų ir progresyvistinio vertinimo.

5.1. KOMPLEKSNĖ PAVELDOTVARKA – REGENERAVIMAS

Greta tradicinių paveldotvarkos elgsenų (konservavimo, restauravimo, atkūrimo bei pritaikymo) SSRS praktikuotas ir *regeneravimas*⁵⁶⁹. Tipinis regeneravimo objektas buvo didelės sudėtingos teritorijos (pavyzdžiui, miestų kvartalai ar istoriniai centrai, ištisi kaimai, kraštovaizdžiai ir pan.) ir, svarbiausia, tos teritorijos, jų sudėtinės dalys traktuotos kaip viena nedaloma sistema. Tai yra esminis praktikos savitumas ir tuo pačiu kompleksinės paveldosaugos požymis⁵⁷⁰. Tokia nuostata lėmė eilę idėjinių lūžių (lyginant su tradicine arba vadinamąja elementine paminklosauga). Pirma, vertingais ir saugotinais pradėti laikyti ne tik išskirtiniai, bet ir patys savaime niekuo nepasižymintys, tačiau istorinės aplinkos ar vietos charakterio formavimui

⁵⁶⁹ *Regeneravimo* sąvoka SSRS pradėjo plisti 8 deš. ir pirmiausia įsitvirtino Pabaltijo respublikose. Iki tol vietoje jos vartotas *rekonstravimo* ar kiti terminai.

⁵⁷⁰ Plg. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis..., p. 131; ASHWORTH, Gregory J. From History to Heritage..., p. 16.

svarbūs objektai⁵⁷¹. Taigi išsiplėtė paveldo vertingumo ribos. Antra, nauja paveldo traktuotė pareikalavo ir naujų, taip pat kompleksinių, paveldotvarkos sprendimų. Įsisąmoninta, kad konkrečios *aplinkos*⁵⁷² elementus racionaliausia tvarkyti ne pavieniui, o visus vienu ypu, t. y. derinant įvairių rūšių paveldotvarkos ir statybos darbus. Kitas regeneravimo savitumas pasireiškė per jo intenciją – elgsena buvo orientuota ne į praeitį, o dabartį. Pagrindinis jo tikslas buvo atgaivinti istorines teritorijas, jas pritaikant šiandienos poreikiams, surandant naujas funkcijas ir integruojant į šiuolaikines infrastruktūras. Atitinkamai neatsiejama regeneravimo planavimo procedūra tapo visos tvarkomos teritorijos ir atskirų jos dalių perspektyvos (funkcijų) apsvarstymas ir numatymas⁵⁷³. Taigi sovietinė regeneravimo patirtis savo pobūdžiu ir principais priklausytų kompleksinės paveldosaugos paradigmam.

Visos įvardytos idėjos sulaukė atgarsio sovietiniuose regeneravimo projektuose ir praktikose. Atskiro dėmesio nusipelno Suzdalės miesto (Rusijos SFSR) atvejis. Sovietmečiu miestas tituluotas kaip neturintis sau lygių „paminklų gausumu iš visų senojo rusų meno istorijos etapų“. Iš tiesų čia gausiai išliko XII–XVIII a. kūrinių (33 cerkvės, 5 vienuolynai, 14 varpinių ir t. t.), o pats miestovaizdis menkai tepakitęs nuo XVIII a.⁵⁷⁴. 1967 m. SSRS

⁵⁷¹ Žr. MIŠKINIS, Algimantas. Urbanistikos tradicijos šiandien. *Kultūros barai*, 1967, kovas, p. 14; BARANAUSKAS, Vytautas. Išeities pozicijos. *Literatūra ir menas*, 1968, birželio 22, p. 4; SVIDKOVSKIS, Olegas. Senamiesčių dabartis. *Kultūros barai*, 1973, lapkritis, p. 23; MIŠKINIS, Algimantas. Kaip saugosim Kėdainių senovę? *Literatūra ir menas*, 1977, lapkričio 19, p. 6; KUGEVIČIUS, Vytautas. Jautriausia Kauno dalis. *Literatūra ir menas*, 1981, kovo 7, p. 8; Senamiestis – šiandien ir visados. *Literatūra ir menas*, 1986, balandžio 12, p. 6; OKSAS, Jurgis. Ar visada ieškojimai – atradimai? *Literatūra ir menas*, 1987, rugpjūčio 8, p. 7; ZUBOVAS, Vytautas. Senamiesčių krizė. Kokios jos priežastys? *Statyba ir architektūra*, 1990, kovas, p. 5; JURKŠTAS, Vytautas. Amžinas senamiesčio pulsas. *Statyba ir architektūra*, 1990, spalio, p. 12.

⁵⁷² Regeneravime atsisakyta tradicinės distinkcinės paveldo sampratos (paveldo dalybos pagal tipus, sritis, žinybas), ją pakeičiant holistine arba integruotąja. Paveldas pradėtas suvokti per *aplinkos* kategorijos prizmę. Atitinkamai kiekvienas objektas tapo egzistuojančiu nebe pats sau, bet visų pirma užimančiu tam tikrą didesnės visumos nišą ir sąveikaujančiu su kitais tos visumos objektais. Idealiu atveju regeneracijos akiratis prasidėjo sulig kraštovaizdiniu lygmeniu ir užsibaigė tą kraštovaizdį sudarančių pastatų reklaminiemis iškabomis bei interjeriais. Minimą idealų atvejį (jo realizaciją praktikoje) puikiausiai iliustruoja Vilniaus senamiesčio 34-ojo kvartalo regeneravimo darbai (1969–1972 m.). Žr. BAUBLIENĖ, Marina. Antokolskio gatvės..., p. 8–9.

⁵⁷³ Žr. [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]..., vasario 22, p. 2; JURKŠTAS, Vytautas. Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija. *Literatūra ir menas*, 1969, balandžio 5, p. 3; ŠNIUKAS, Domas. Senamiesčio atgimimas. *Literatūra ir menas*, 1973, kovo 31, p. 3; MAČIULIS, Algimantas. Senamiestis bus..., p. 11.

⁵⁷⁴ STAPONKUS, Antanas. Senosios Suzdalės atgimimas. *Kultūros barai*, 1978, rugpjūtis, p. 50.

Ministrų Tarybos buvo priimtas nutarimas *Apie turizmo centro sukūrimą Suzdalės mieste*. Iškeltas uždavinys – išsaugoti miesto istorijos ir kultūros paminklus bei išplėsti sovietinių ir užsienio turistų lankymąsi, istorijos-architektūros draustinio pagrindu sukuriant turizmo industrijos kompleksą⁵⁷⁵ (pastebėtina, kad sąvoka *turizmo industrija* yra to meto terminas). Sumanymas įgyvendintas laikantis pagrindinių kompleksinės paradigmos nuostatų⁵⁷⁶. Žemiau pristatomos amžininkų idėjos, kuriomis grįstas regeneravimo projektas, bei galutinis šios akcijos rezultatas.

Tiesa, daug ką laikas sunaikino. Buvo pastatyta nemaža miesto vaizdą gadinančių namų. Iš 1500 pastatų tik 30 pasirodė esą visai unikalūs. 150 namų didesnės vertės neturėjo, bet tuo pačiu sudarė Suzdalės charakterio komponentą. Nutarta išsaugoti tik tų namų fasadus, viduje įrengiant šiuolaikinius butus, suvenyrų parduotuves, parodų sales, restoranus su tradicine rusų virtuve, amatų dirbtuves. Toks sprendimas, autoriaus [omenyje turimas V. Vorobjovas, vienas iš regeneravimo projekto autorių] nuomone, neiškreipė miesto charakterio, nes tokio, kaip Suzdalė, miesto žavesys slypi ne atskiruose pastatuose, o architektūros ansamblių ir aplinkos harmonijoje – ryšyje su landšaftu, pievomis, dangumi, pačiu oru.⁵⁷⁷

Miestas-muziejus be turizmo negali egzistuoti, nes gyvenimas turi savo reikalavimus, ir mieste atsiras tokių įstaigų ar įmonių, kurios nepadės saugoti senovės paminklų. O nesukūrus būtinausių komforto sąlygų, aptarnavimo įstaigų komplekso, turizmas, daugelyje šalių jau tapęs savotiška industrija, nebetenka savo ekonominio pamato, o istoriniai-architektūriniai paminklai – jų restauracijos ir apsaugos šaltinio [M. Orlovo, Suzdalės turistinio centro projektavimo instituto direktoriaus, mintys].⁵⁷⁸

Sename rusų mieste Suzdalėje greitai priims pirmuosius lankytojus didžiausias šalyje turistinis kompleksas. Jį sudaro modernus 430 vietų viešbutis, 300 vietų motelis, restoranas, kavinė ir barai, kino teatras, rusų liaudies žaidimų parkas, baseinas. Šį didžiulį statinių kompleksą „paslėpdami“ už Kamenkos upės, projektuotojai rado

⁵⁷⁵ Suzdalė – „turizmo industrijos“ pirmagimis. *Kultūros barai*, 1968, liepa, p. 49. Plačiau žr. АЛИМОВА, Г. С; ВЫБОРНЫЙ, В. Н. Градостроительные методы и организация заповедных зон при сохранении и реконструкции исторических городов и сельских поселений. Из *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных работ*. Москва, 1989, с. 39–42.

⁵⁷⁶ Apie proceso kritiką iš kompleksinės paveldosaugos pozicijų plačiau žr. ВЫБОРНЫЙ, В. Издержки полемики и издержки практики. *Литературная газета*, 1968, 1 мая, с. 10 arba Suzdalė – „turizmo...“, p. 51.

⁵⁷⁷ Suzdalė – „turizmo...“, p. 50.

⁵⁷⁸ Suzdalė – „turizmo...“, p. 51.

vienintelę išeitį, leidusią išsaugoti nepakartojamą Suzdalės peizažą, senovės dvasią, tvyrančią mieste, ir sykiu aprūpinti turistus viskuo, ko reikia atvykstantiems iš tolimo kelio. [...] Naująjį turizmo centrą projektuotojai traktuoja kaip kompleksinę „turizmo industrijos“ įmonę. Kiekvienas į ją įeinantis objektas – paminklai, muziejai, parodų salės, aptarnavimo įstaigos – tai vieningos sistemos grandis. Šitoks požiūris leido sėkmingai išspręsti ne tik architektūros ir planavimo problemas, bet ir numatyti turistinio centro ekonominį efektą. [...] Suzdalė gali kasmet priimti daugiau kaip 500 tūkstančių lankytojų. [...] Čia galima užsisakyti patiekalų, pagamintų pagal senus, jau užmirštus senuosius rusų virtuvės receptus, liaudies meistrų dirbtuvėse-kioskuose nusipirkti čia pat pagamintą suvenyrą, o Pokrovskio vienuolyno teritorijoje esančiame viešbutyje pernaktoti liaudies meistrų suręstoje medinėje troboje...⁵⁷⁹

Atrodo, ne viskas, ką korespondento akys (paskutinė citata) 1977 m. jau matė egzistuojant, tuo metu išties buvo realizuota. Ir praslinkus vieneriems metams tebekalbėta apie „turinčius veikti“ XV–XVI a. rusiškų patiekalų restoraną, užėigas, „numatytus“ pastatyti du suvenyrų fabrikus. Tačiau ir be to regeneravimo sėkme neteko abejoti – 1977 m. Suzdalėje lankėsi 750.000 turistų⁵⁸⁰.

* * *

Suzdalė buvo išskirtinės reikšmės objektas – ji pasauliui turėjo reprezentuoti SSRS pasiekimus turizmo bei paveldosaugos sferose. Tačiau šis miestas nebuvo vienintelis kompleksinės paradigmos raiškos sovietuose pavyzdys. Poreikis ir palanki terpė kompleksiniams paveldosaugos sprendimams, visų pirma urbanistikos paveldo srityje, Lietuvoje atsirado apie 1956 m. (Lietuvos senamiesčių regeneravimo tema išsamiai aptariama kituose veikaluose⁵⁸¹, tad šiame tyrime nebus imtasi detalesnio jos pristatymo). Jau 1958 m. buvo parengtas ir po metų patvirtintas *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas*. Tai buvo pirmas tokio pobūdžio dokumentas visoje SSRS. Deja, uždelsta su jo realizavimu: pirmas senamiesčio kvartalas pagal

⁵⁷⁹ Turistus kviečia Suzdalė. *Kultūros barai*, 1977, vasaris, p. 36–37.

⁵⁸⁰ STAPONKUS, Antanas. Senosios Suzdalės..., p. 49, 50.

⁵⁸¹ GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 148–148, 155–164.

naujuosius principus sutvarkytas tik 1972 m. (Vilniaus senamiesčio 34-asis kvartalas; darbai pradėti 1969 m.)⁵⁸². 8 deš. ir 9 deš. pradžia tapo tikru regeneravimo idėjos proveržiu. Nuo 1969 m. pradėti rengti antrosios kartos senamiesčių regeneravimo projektai. Tęsti atskirų kvartalų regeneravimo darbai. Pavyzdžiui, 1979 m. sutvarkytas Vilniaus universiteto ansamblis. Neatsitiktinai, o būtent įvertinant šiuos pasiekimus Vilnius 1973 m. buvo pasirinktas tarptautinio ICOMOS simpoziumo vieta. Be to, Vilniaus universiteto tvarkymo darbai 1985 m. įvertinti Europos aukso medaliu. Kompleksinio tvarkymo idėja netruko persimesti ir į kitas paveldo sritis – istorinių kapinių bei kaimų puoselėjimą.

O jeigu į Rasas ar Bernardinų kapines žiūrėsime kaip į memorialinius parkus, visuomet rasime būdų iš pradžių vienam, vėliau kitam kvartalui tvarkyti, kaip daroma, regeneruojant senamiesčius. Sutvarkius vieną kurį kvartalą, bus jau žymu, nes sutvarkyti teritoriją yra kur kas svarbiau, negu vieną ar kitą antkapį. [...] Vadinasi, jau šiandien **neatidėliojant** reikia galvoti apie mokslinę istorinę šių paminklų rekonstrukciją. [...] Rekonstravę kapines ir pritaikę jas dabartinei paskirčiai – padarę memorialinius parkus ir išlaisvinę laidojimo plotus nusipelnusiems tarybinės visuomenės žmonėms, išsaugotume šiuos kultūros paminklus ir ateities kartoms.⁵⁸³

Šioms 1981 m. architektų Vytauto Čekanausko bei Algimanto Nasvyčio išsakytoms vizijoms antrino ir paveldosaugininkai. 1979 m. Mokslinėje metodinėje kultūros paminklų apsaugos taryboje išsakyta nuostata, kad Vilniaus Rasų kapinės turi būti tvarkomos „išlaikant pagrindinę erdvinę, planinę, tūrinę kapinių struktūrą“, ir reikalauta parengti visos jų teritorijos, t. y.

⁵⁸² Pirmasis senamiesčio regeneravimo projektas Lietuvoje buvo parengtas 1961 m. (Vilniaus senamiesčio 61-asis kvartalas), tačiau praktikoje jis realizuotas tik iš dalies (vietoj per karą sugriautų statinių pastatyti nauji pastatai) ir neįgavo kompleksinio pobūdžio. *Vilniaus senamiesčio VII – Nr. 61 kvartalo rekonstrukcija. Projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1961, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 166; *Vilniaus senamiesčio VII – Nr. 61 kvartalo rekonstrukcija. Techninis projektas. Genplanas, Muziejaus gatvės išklotinė*. Vilnius, 1972. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 532; GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros...*, p. 157.

⁵⁸³ ČEKANAUSKAS, Vytautas; NASVYTIS, Algimantas. Padarykime pradžia. *Literatūra ir menas*, 1981, gegužės 23, p. 10.

kompleksinį, rekonstrukcijos projektą⁵⁸⁴. Reikalavimas įgyvendintas tik iš dalies – 1980 m. buvo paruoštas vieno kapinių kvartalo sutvarkymo eskizinis projektas⁵⁸⁵. Gerokai solidesnio įdirbio būta etnografinių kaimų regeneravimo sferoje. Visų pirma čia sugebėta išsigryninti pamatinius veiklos principus:

- (1) regeneravimas turi remtis naujausiomis urbanistikos mokslo idėjomis;
- (2) regeneravimo procesas ir rezultatas turi visiškai tenkinti paveldosaugos reikalavimus;
- (3) regeneravimo metu turi būti sukurtos sąlygos, visiškai atitinkančios šių dienų poreikius;
- (4) kaimai turi būti išsaugoti, jiems suteikiant funkcijas (pratęsiant senas arba sukuriant naujas);
- (5) funkcija turi būti suvokiama kompleksiškai (originale – „funkcija yra sudėtinė“) ir susidėti iš tiesioginės-utilitarinės, kultūrinės, turistinės, informacinės bei propagandinės funkcijų.

(2 ir 3 principai traktuoti kaip vieno ir to paties siekio du aspektai);

Apibendrinant regeneravimo sprendimai turėjo apimti (a) funkcijos parinkimą, (b) kaimo planinės struktūros išsaugojimą ir atkūrimą, jo teritorijos (kelių, apželdinimo, mažosios architektūros) sutvarkymą, (c) inžinerinių tinklų rekonstrukciją ar sukūrimą, (d) sodybų regeneravimą, (e) kaimo įtakos zonų ir jų režimų nustatymą, (f) turistinių trasų numatymą ar sukūrimą, (g) socialinius (demografinius, užimtumo ir pan.) klausimus. Tokios nuostatos buvo išdėstytos *LTSR Nacionalinio parko senųjų kaimų regeneracijos-rekonstrukcijos darbų programoje*⁵⁸⁶ (parengta apie 1979 m.; ši programa laikytina koncepciniu srities dokumentu).

⁵⁸⁴ Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžio, įvykusio 1979 metų lapkričio mėn. 28 dieną, protokolas. Iš *Rasų kapinių Vilniuje sutvarkymas. 12-to kvartalo sutvarkymas. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė [dalis]*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 832, l. 11.

⁵⁸⁵ *Rasų kapinių Vilniuje...*

⁵⁸⁶ LTSR Nacionalinio parko senųjų kaimų (Šuminių, Strazdų, Vaišnioniškių ir Salų II-ųjų) Ignalinos raj. regeneracijos-rekonstrukcijos darbų programa. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 4–5. Plg. Zervynų kaimo Varėnos rajone regeneracijos projekto užduoties detalizavimas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Techninis projektas. GP. A.* Vilnius, 1981, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 843, l. 6–8.

Antra, įvardytus principus pajėgta įkūnyti konkrečiuose projektuose. Tai liudija, kad pastarieji buvo ne sausa popierinė teorija, bet gaji lietuviškosios paveldosauginės sąmonės dalis. 1979–1983 m. paruošti regeneravimo projektai mažiausiai šešioms kaimams⁵⁸⁷. Kiekvienas jų išsiskyrė originaliais funkciniais siūlymais. Taigi jie nebuvo štampuotės, o rėmėsi išsamiomis situacijos studijomis. Šuminų kaimui siūlytos keturios paskirtys: muziejinė – kaimas paverčiamas statiška ekspozicija po atviru dangumi; gyvoji-muziejinė (pirmas variantas) – paverčiamas muziejumi, kuriame darbuotųsi liaudies menininkai; gyvoji-muziejinė (antras variantas) – paverčiamas muziejumi, kurio teritorijoje, objektuose ir toliau gyventų žmonės; turistinė – įrengiamos trumpalaikio poilsio stovyklos. Paminklų konservavimo techninės-mokslinės tarybos sprendimu pasirinkta muziejinė funkcija. Perspektyvoje Lietuvos SSR liaudies buities muziejus turėjo supirkti visas kaimo sodybas, o pats kaimas „kaip gamybinis vienetas nustoti savo reikšmės“. Likusios paskirtys atmetos: antroji – abejojant, ar menininkams bus galima sudaryti reikiamas buitines sąlygas ir ar jie apskritai čia norės kurtis; trečioji – grindžiant įsitikinimu, kad, kol kaime gyvens žmonės, nebus įmanoma deramai užtikrinti jo apsaugos; ketvirtoji – teigiant, kad reikės viešbučių su šiuolaikiniais patogumais, o visa tai nederės prie muziejinės paskirties, kaimas praras savo vertę,

⁵⁸⁷ Strazdų, Šuminų, Vaišnoriškių (visi Utenos r.), Salų II (Ignalinos r.), Zervynų (Varėnos r.), Minijos (Šilutės r.). Žr. *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminų kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208; *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Strazdų kaimo regeneracija. Techninis projektas*. GP. A. Vilnius, 1980, t. VI. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1223; *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Vaišnoriškės kaimo regeneracija. Techninis projektas*. GP. A. Vilnius, 1980, t. VI. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1224; *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Salų II kaimo regeneracija. Techninis projektas. Genplanas*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1222; *Zervynų kaimo regeneracija. Techninis projektas*. GP. A. Vilnius, 1981, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 843; *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Pastatų ir kaimo teritorijos regeneravimas. Regeneravimo projektas*. Vilnius, 1983, t. III, d. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1004. Dar žr. LAINAUSKAITE, Audronė. *LTSR nacionalinio parko etnografinių kaimų tyrimai ir pasiūlymai, kaip juos regeneruoti. Architektūros paminklai*, 1984, Nr. IX. p. 37–42.

autentiškumą⁵⁸⁸. Toks funkcinis sprendimas liko už kompleksinės paradigmos rėmų, tačiau pačios teritorijos tvarkymo principai neabejotinai buvo grįsti kompleksine erdvės samprata⁵⁸⁹.

Salų II kaimo regeneravimo idėjine ašimi tapo siekis išlaikyti jo gyvybingumą. Atitinkamai kaimo teritorijoje buvo numatytos gyvenamoji ir muziejinė zonos. Iš keturių kaimo sodybų pirmajai zonai priskirtos trys, antrajai – viena⁵⁹⁰. Ir tai buvo ne vienintelis „pažangus“ sprendimas – kraštovaizdis (dirbami kaimo laukai) traktuotas kaip neatsiejamas kaimo komponentas. Negana to, jo apsaugos pagrindu pasirinktas ne konservavimas (tradicinė europietiška kraštovaizdžio apsaugos priemonė), o trilaukės žemdirbystės tęstinumo užtikrinimas.

Dalinai prie muziejinės zonos priskirtini ir dabar kultivuojami dirbamos žemės laukai, iki šių dienų išsaugoję trilaukį žemės dirbimo būdą. Ateityje būtina jį išlaikyti, žemės naudotojus nukreipiant reikiama žemės eksploatavimo (išsaugant rėžius) kryptimi. Antroje regeneracijos stadijoje numatomas pilnas rėžių atkūrimas.⁵⁹¹

Iš viso Salų II kompleksą turėjo sudaryti trys komponentai: kaimo sodybos, jo laukai ir aplinkiniai miškai. Pastariesiems suteikta rekreacinė funkcija.

Minijos kaimo atveju pasirinkta polifunkcinė paskirtis – gyvenamasis kaimas su keliomis rekreacinėmis sodybomis (pirminis variantas) arba gyvenamasis kaimas su kūrybinio darbo sodybomis (vėlesnis variantas). Grynai muziejinės ar rekreacinės-poilsinės funkcijų atsisakyta dėl kelių

⁵⁸⁸ PKI techninės-mokslinės tarybos posėdžio, įvykusio 1979 m. X. 31, protokolas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 8, 10–12; MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 25.

⁵⁸⁹ Žr. MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas..., b. 1208, l. 25.

⁵⁹⁰ Antrajame regeneravimo etape (po 10–25 metų) turėjo likti dvi gyvenamosios sodybos (viena sodyba skirta muziejaus prižiūrėtojui, kita – intensyviai ūkininkavimui) ir dvi muziejinės (vienoje sodyboje įrengiama krašto buities ir ūkio ekspozicija, kitoje – sezoninė svetainė).

⁵⁹¹ MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Salų II kaimo regeneracija. Techninis projektas. Genplanas*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1222, l. 14, dar žr. p. 12–16.

priežasčių: viena vertus, kaimas buvo nutolęs nuo turistinių trasų; kita vertus, turizmo plėtojimą ir rekreacinių veiklų įvairovę ribojo draustinio statusas (objektas pateko į Nemuno deltos botaninio-zoologinio draustinio sugriežtinto režimo zoną). Gyvenamosios paskirties tęstinumas laikytas vienintele realia priemone išsaugoti kaimą⁵⁹².

[Minijos] Kaimo pobūdis [po regeneracijos] turėtų išlikti tas pats – žvejų gyvenvietė. [...] Siekiant, kad gyventojai liktų kaime, stengiamasi juos aprūpinti darbu čia pat, vietoje. Sociologiniai tyrimai parodė, jog ir ateityje daugelyje sodybų bus gyvenama, o jų šeimininkai pastatų priežiūra bei remontu rūpinsis patys. [...] Toje kaimo dalyje, kur daugiausia griūvančių ir nenaudojamų pastatų, galėtų būti zona kūrybiniam darbui. Galbūt ja susidomėtų kūrybinės sąjungos, jų nariai čia dirbtų ir ilsėtusi. Tokia dviguba kaimo funkcija (žvejų gyvenvietė su kūrybinio darbo sodybomis) paskatins spartesnę jo restauraciją, įdarbins dalį gyventojų.⁵⁹³

Analogišku principu (gyvenamosios funkcijos palaikymu) buvo grįstas ir Zervynų kaimo regeneravimo projektas. Pastarajame socialinių klausimų sprendimas traktuotas kaip neatsiejama paveldosaugos problemų sprendimo dalis ir sąlyga⁵⁹⁴. Taigi paveldosauga palaipsniui nustojo būti orientuota vien į objektą ir gręžėsi į subjektą – vietos gyventojus ar bendruomenę.

Apibendrinant regeneravimo projektai visais atvejais rėmėsi kompleksine paveldo samprata: kaimai ir jų aplinka suvokti kaip „vienas etnografinis vienetas“, „kompleksinis paminklas“, „paminklinis kompleksas“⁵⁹⁵. Tas vienetas galėjo užimti 26,1 ha teritoriją ir susidėti iš 48 sodybų (Zervynų

⁵⁹² MEŠKAUSKIENĖ, A.; MOLIAKOVA, I. Pastatų esamos padėties techninis-ekonominis įvertinimas. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Paruošiamieji darbai, architektūriniai-menotyriniai tyrimai. Priešprojektiniai darbai*. Vilnius, 1983, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1025, l. 20–23; Paminklų konservavimo instituto mokslinės-techninės tarybos posėdžio, įvykusio 1983 m. kovo 21 d., [protokolas]. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Pastatų ir kaimo teritorijos regeneravimas. Regeneravimo projektas*. Vilnius, 1983, t. III, d. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1004, l. 13–14, 16; MOLIAKOVA, I. Aiškinamasis raštas. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Pastatų ir kaimo teritorijos regeneravimas. Regeneravimo projektas*. Vilnius, 1983, t. III, d. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1004, l. 26–28.

⁵⁹³ ŠAKALAUSKAITĖ, Irena. Kaimas abipus upės. *Literatūra ir menas*, 1984, kovo 3, p. 8.

⁵⁹⁴ Žr. Aiškinamasis raštas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Priešprojektiniai darbai. Esamos padėties tyrimai*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 870, l. 50; Aiškinamasis raštas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Techninis projektas. GP. A*. Vilnius, 1981, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 843, l. 5–6.

⁵⁹⁵ PKI techninės-mokslinės..., l. 7; MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas..., b. 1222, l. 10, 16.

kaimas). Siūlomi paskirties sprendiniai daugeliu atvejų buvo artimi idėjoms, kurios priskiriamos kompleksinei paradigmai. Sumanymus numatyta visiškai realizuoti per 10–25 metus. Deja, projektai taip ir liko projektais, t. y. nė vienas jų nebuvo įgyvendintas. Priežastys slypėjo pačiose programos ištakose. Projektai pradėti kurti, vienu atveju – neturint realių ar pajėgių užsakovų, antru – deramai neišsprendus nuosavybės klausimų, trečiu – esant abiem trūkumams. Pavyzdžiui, Zervynų kaimo regeneravimo projekto autorių konstatuota, kad „visos kaimo sodybos šiuo metu yra privačių savininkų rankose, neaišku, kuri kokios funkcijos tarnaus ateityje, neaišku, kas ir kaip vykdys projektą, todėl projektas įgavo šiek tiek abstraktų, rekomendacinį pobūdį“⁵⁹⁶; svarstant Šuminų kaimo likimą, apgailestauta, kad gyventojai nesutinka parduoti pastatų (nors liaudies buities muziejus yra suinteresuotas juos nusipirkti) ir kad, kol jie netaps valstybės nuosavybe, tol nebus galima nieko tvarkyti⁵⁹⁷. Taigi būta poreikio, bet jam realizuoti stokota priemonių⁵⁹⁸.

5.2. KOMPLEKSNĖS SAUGOMOS TERITORIJOS

Kompleksinei paveldosaugos paradigmai neabejotinai priskirtinas ir kitas reiškinys – kompleksinės saugomos teritorijos. Norint geriau suvokti pastarųjų savitumus, tenka atsigręžti į platesnius kontekstus. Sovietiniame paveldosaugos modelyje labai aiškiai buvo atskirti du dėmenys – kultūros

⁵⁹⁶ [Aiškinamasis raštas]. Iš *Zervynų kaimo...*, l. 5.

⁵⁹⁷ PKI techninės-mokslinės..., l. 10. Dar žr. GLEMŽA, Jonas. Bendras rūpestis..., p. 3.

⁵⁹⁸ Visgi sovietmečiu subrandinta etnografinio palikimo kompleksinio puoselėjimo idėja neliko bevaisė. Sąlygine jos išraiška laikytinas Kleboniškių kaimo buities muziejus (Radviliškio r.), įkurtas 1989 m. Egidijaus Prascevičiaus iniciatyva. Šiandien muziejus su kitais objektais (Burbiškio dvaro istorijos ekspozicija, Šeduvos kraštotyros ekspozicija, Raginėnų archeologiniu kompleksu ir kt.) sudaro Daugyvenės kultūros istorijos muziejų-draustinį (steigėjas – Radviliškio rajono savivaldybė). Patį kaimą sudaro 26 statiniai, iš jų 10 (3 sodybos) yra privati kaimo gyventojų nuosavybė, likusioji priklauso muziejui. Per du muziejaus veiklos dešimtmečius buvo suremontuoti šeši senieji kaimo pastatai, devyni atkelti iš kitų vietų. Atkeltieji pastatai statomi senųjų sunykusių pastatų vietoje, siekiant atkurti senąjį kaimo vaizdą. *Daugyvenės kultūros istorijos muziejus-draustinis* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muzejai.lt/radviliskis/daugyvenes_muz.htm>; PRASCEVIČIUS E. *Kleboniškių kaimas* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muzejai.lt/radviliskis/kleboniskiu_km.htm>.

paveldas ir gamtos paveldas. Atitinkamai buvo sukurtos dvi jokių tarpusavio saitų neturinčios paveldosaugos sistemos: sovietmečio terminais tariant, tai buvo *paminklosauga* ir *gamtosauga*. Kiekviena jų turėjo savą teisinę bazę, administracinį aparatą, veiklos strategiją bei priemones. Kitas ypatumas – sovietinė paminklosaugos sistema orientavosi į kraštovaizdžio elementų, kompleksų, bet ne paties kraštovaizdžio apsaugą. Stambiausi kraštovaizdžio vienetai, kuriuos sugebėta aktualizuoti, buvo senamiesčiai ir etnografiniai kaimai. Tiesa, SSRS aktuose buvo numatyta galimybė steigti *istorinius-kultūrinius rezervatus* (ru. *историко-культурный заповедник*)⁵⁹⁹, tačiau priemonė taikyta ribotai, atitinkamą statusą dažniausiai suteikiant urbanistiniams kompleksams⁶⁰⁰. Lietuvoje taip pat buvo reglamentuotas tokių teritorijų steigimas⁶⁰¹. Deja, šia galimybe pasinaudota tik vieną kartą ir palyginti vėlai – 1989 m. įkurtas Kernavės kultūrinis rezervatas-muziejus. Gamtosaugoje kraštovaizdinio lygmens vertybių (didesnių ar didelių teritorijų) apsauga buvo įprasta praktika. Pažymėtina, kad įvardyti principai nebuvo ku nors išskirtiniai – jie visiškai atitiko europietiškas tendencijas ir buvo įsigalėję ne vienoje Europos šalyje.

Lietuvos SSR pirmieji gamtiniai draustiniai įsteigti dar 1945 m. Nuo to laiko sistema tiek kokybiškai, tiek kiekybiškai nuosekliai plėtota⁶⁰². Kertinis vaidmuo čia tenka 1959 m. *Gamtos apsaugos įstatymui*. Akcentuotina, kad į šio dokumento apibrėžtis pateko ir kultūrinės prigimties vertybės⁶⁰³. Įstatymui

⁵⁹⁹ Žr. Приложение к постановлению..., c. 6 [stat. 5]; *Закон Союза...*, c. 11 [stat. 20].

⁶⁰⁰ Pavyzdžiui, septyni tokie draustiniai 7 deš. buvo įkurti Ukrainoje; jų būta Rusijos Federacijoje, Estijoje. KUNIGĖLIS, Antanas. Ar praeičiai..., p. 3.

⁶⁰¹ Žr. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai..., p. 8 [str. 5]; Kultūros paminklų apsaugos įstatymas..., p. 235 [str. 4]; *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas* [interaktyvus], str. 31. 1977 [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1>.

⁶⁰² Plačiau žr. GUDAVIČIUS, H.; KAVALIAUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai*. Kaunas, 1989, p. 11–12; KAVALIAUSKAS, P. Saugomų teritorijų tinklo raida. Iš *Lietuvos saugomos teritorijos*. Kaunas, 2006, p. 10–13.

⁶⁰³ *Gamtos apsaugos įstatyme* valstybės saugomais gamtos turtais įvardyta: „[...] vietovės bei kraštovaizdžiai, kurie būdingi ir svarbūs mūsų kraštui gamtiniu, kultūriniu, estetiniu bei turistiniu požiūriu, taip pat vietovės, kurios naudojamos darbo žmonių poilsiui ar sveikatingumo kėlimui; [...] vietovės, susijusios su istoriniais įvykiais (mūšių vietos, piliakalniai, Didžiojo Tėvynės karo, partizanų laikymosi vietos ir kt.) [...]“. *Gamtos apsaugos įstatymas*. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1959 m. balandžio 22 d. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1959, balandžio 30, p. 122 [str. 1].

antrino 1960 m. priimtas nutarimas *Dėl gamtinių draustinių įsteigimo Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje*. Jame buvo išskirtas atitinkamas saugomų teritorijų tipas – *landšaftiniai-istoriniai draustiniai*⁶⁰⁴. Visa tai neliko tuščiomis reglamentacijomis. Dar tais pačiais (1960 m.) LSSR įsteigti 89 gamtiniai ir kompleksiniai draustiniai, iš kurių 27 buvo landšaftiniai-istoriniai⁶⁰⁵. Toks statusas, pavyzdžiui, suteiktas Kernavės archeologinio komplekso kraštovaizdžiui. Landšaftinių-istorinių draustinių kategorijos įsitvirtinimas žymėjo du dalykus: pirma – gamtinėse teritorijose buvo atrastas kultūrinis dėmuo; antra – tokios teritorijos laikytos vertingomis. Tai tapo reikšmingu poslinkiu kultūros ir gamtos paveldo atskirties įveikos link (ši savybė laikoma kompleksinės paradigmos požymiu), nors kalbėti apie visišką dėmenų, o ypač jų apsaugos sistemų integralumą dar buvo per anksti. Remiantis oficialiu apibrėžimu (1960 m. nuostatais), ši kategorija suvokta kaip žmogaus transformuotas gamtinis, bet dar ne kompleksinis kraštovaizdis. Pati sąvoka *landšaftas* (dabartiniu supratimu – *kraštovaizdis*) tuo metu turėjo gamtinę prasmę, kitaip tarius, būta modelio: kraštovaizdis = gamtinis kraštovaizdis⁶⁰⁶. Tačiau, nepaisant gamtinio dėmens prioriteto, kultūra ir gamta nebelaikyti nesuderinamais viename (kraštovaizdyje) ir tai buvo svarbiausias idėjinis poslinkis.

Landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių apibrėžtys neliko statiškos. 8–9 deš. įvyko svarbus prasmų pakitimas (žr. 1983 m. *Draustinių Lietuvos TSR teritorijoje nuostatai*): struktūrose, kurios iki tol laikytos grynai gamtinėmis (landšaftiniai draustiniai), buvo pripažintas kultūrinio dėmens

⁶⁰⁴ „Landšaftiniai-istoriniai draustiniai yra vietovės, pasižyminčios būdingais fizinio-geografinio rajono gamtiniais kompleksais, istorijos eigoje žmogaus iš dalies pakeistais bei pritaikytais kultūriniais ir ar gynybiniais tikslais ir turinčios mokslinę, estetinę-turistinę ar politinę reikšmę.“. Dėl gamtinių draustinių įsteigimo Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1960 m. rugsėjo 27 d. nutarimas Nr. 517. Iš *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 349.

⁶⁰⁵ Ten pat, p. 349–355.

⁶⁰⁶ Plg. „Landšaftiniai draustiniai yra vietovės, pasižyminčios būdingais fizinio-geografinio rajono gamtiniais kompleksais (reljefu, vandenimis, augalija-gyvūnija) ir turinčios mokslinę, estetinę-turistinę ar poilsinę reikšmę.“. Ten pat, p. 343.

egzistavimas⁶⁰⁷, o mišrios struktūros (landšaftiniai-istoriniai draustiniai) priskirtos antropogenuotų, t. y. kultūrinių, kraštovaizdžių sričiai⁶⁰⁸. Tai liudijo dar stipresnį kompleksinės paradigmos įsisąmoninimą. Pirma, minėtais konceptais deklaruota, kad Lietuvos kraštovaizdyje gamta iš principo nebeegzistuoja grynuoju pavidalu ir jos bei kultūros sąveika yra neatsiejama (pagal 1960 m. apibrėžtis ši sąveika pripažinta tik atskirose teritorijose, bet ne visumine prasme). Kultūra ir gamta pradėti traktuoti kaip lygiaverčiai kraštovaizdžio faktoriai, o greta tradicinės grynujų kraštovaizdžių sampratos įsitvirtino kraštovaizdžio kaip mišraus darinio samprata. LSSR iš esmės susiformavo trilypis draustinių modelis: gamtinės teritorijos – kompleksinės teritorijos (landšaftiniai draustiniai) – kultūrinės teritorijos (landšaftiniai-istoriniai draustiniai)⁶⁰⁹. Antra, kultūros paveldo samprata nuo elementinės (objekto, komplekso) išsiplėtė iki kraštovaizdinės (kraštovaizdžio). Jeigu 1960 m. gyvavo formulė landšaftinis-istorinis draustinis = žmogaus pakeisti ir pritaikyti gamtiniai kompleksai, tai 1983 m. ji buvo pakeista modeliu landšaftinis-istorinis draustinis = istorijos, kultūros paminklai ir jų aplinka. Taigi landšaftinio-istorinio draustinio kategorija buvo visiškai atsietą nuo gamtosaugos sferos, prioritetu iškeliant kultūros paveldą. Taip buvo sukurta kraštovaizdinio lygmens kultūros paveldo apsaugos priemonė. Panaši priemonė, istorinių-kultūrinių rezervatų statusas, buvo įteisinta dar 1949 m., tačiau tuo metu ji funkcionavo kaip svetimybė, iš bendrasąjunginių dokumentų mechaniškai perkelta į Lietuvos paveldosaugos aktus, – kelis dešimtmečius jos realizavimui nejausta jokio poreikio. O landšaftinių draustinių bei nacionalinių parkų linijos, pasireiškusios 8–9 deš., laikytinos lietuviškojo intereso ir iš

⁶⁰⁷ Plg. „Landšaftiniai draustiniai steigiami apsaugoti gamtiniais kompleksams, kurių struktūrą ir išorę yra nulėmę tiek gamtiniai procesai, tiek ir ilgaamžė žmogaus veikla, arba kurie, be šito, dar yra itin vaizdingi.“ Draustinių Lietuvos TSR teritorijoje nuostatai. Patvirtinta Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1983 m. gruodžio 14 d. nutarimu Nr. 342. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1983, gruodžio 31, p. 886 [str. 17].

⁶⁰⁸ Plg. „Landšaftinių-istorinių draustinių steigimo tikslas yra išsaugoti įvairaus laikmečio istorijos ir kultūros paminklus (pilkapius, piliakalnius, kapinynus, senovines gyvenvietes, partizanų stovyklavietes) ir jų aplinką.“ Ten pat, p. 887 [str. 21].

⁶⁰⁹ Plg. KAVALIUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai: kiek, kur ir kaip juos steigti. *Statyba ir architektūra*, 1976, rugpjūtis, p. 9.

dalies lietuviškosios sąmonės produktu⁶¹⁰. Savita, kad didžiausią poveikį joms turėjo ne paveldosaugos, o gamtosaugos ir kraštotvarkos diskursai. Būtent iš pastarųjų kompleksiško idėjos skverbėsi į LSSR paminklosaugą⁶¹¹.

Kompleksinės paveldosaugos idėjos keitė draustinių sampratą, tačiau lygiagrečiai buvo įsisaugojamas ir kitas dalykas – draustiniai nepajėgūs įkūnyti visą kompleksinės paveldosaugos potencialą. Tam reikėjo dar sudėtingesnių saugomų teritorijų formų. Žvilgsnis kryo į nacionalinius ir regioninius parkus. Draustinių sistema tam tikra prasme liko antrame plane: nebūta didesnių pastangų naujuosius (1983 m.) principus kaip nors įgyvendinti praktikoje. Tačiau kompleksiškoji kryptis jokių būdu nebuvo apleista: 1991–1992 m. įvyko Lietuvos saugomų teritorijų sistemos pertvarkymas, per kurį nemenkas skaičius (apie 51 proc.⁶¹²) landšaftinių ir landšaftinių-istorinių draustinių buvo integruoti į nacionalinių ir regioninių parkų teritorijas; tiksliau, dalis minėtųjų parkų buvo sukurta prie buvusių draustinių prijungus aplinkines rekreaciniu, ūkiniu ir kitais požiūriais svarbias teritorijas.

* * *

Kompleksinės paveldosaugos idėjos geriausiai atsiskleidė nacionalinių parkų koncepte ir praktikoje. Nacionalinio parko idėja Lietuvoje pirmą kartą buvo realizuota, priklausomai nuo versijos, 1966 m. arba 1974 m.⁶¹³. Pirmoji versija. 1966 m., remiantis LSSR Ministrų Tarybos nutarimu *Dėl tolesnio*

⁶¹⁰ Lietuvos ir bendrasąjunginės statistikos palyginimas atskleidžia, kad landšaftiniai (kompleksiniai) ir landšaftiniai-istoriniai draustiniai buvo kone išskirtinis lietuviškosios paveldosaugos fenomenas: 1986 m. Lietuvoje būta 62 šio tipo draustinių, kai visoje SSRS (drauge su Lietuva) jų tebuvo 198. Iškalbingas ir kitas faktorius: Lietuvoje minėti draustiniai užėmė 53,3 proc. viso draustinių ploto, o SSRS atitinkamai tik 0,8 proc. (čia vyravo zoologiniai draustiniai – 96,1 proc.). GUDAVIČIUS, H.; KAVALIUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai...*, p. 12.

⁶¹¹ Plg. ten pat, p. 16, 19, 93, 95.

⁶¹² MIKELEVIČIUS, Laimis. *Lietuvos Respublikos valstybinių parkų veikla kompleksinio paveldo apsaugos srityje: idėjos ir praktika* [magistro darbas; Vilniaus universitetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra (mašinosraštis)]. Vilnius, 2008, p. 52–53.

⁶¹³ Apie nacionalinių parkų steigimą LSSR prabilta dar 1958 m.: tais metais parengtoje *Baltijos pajūrio kurortinės zonos planavimo schemoje* (autorius architektas Steponas Stulginskis) pateiktas siūlymas Palangos pajūrį bei Kuršių neriją paskelbti nacionaliniais parkais. KAVALIUSKAS, Paulius. *Lietuvos nacionaliniai parkai. Mokslas ir gyvenimas*, 1996, birželis, p. 6.

Neringos miesto plėtimo ir pertvarkymo, visa Kuršių nerijos teritorija paskelbta specialaus apsaugos režimo landšaftiniu draustiniu (landšaftinio draustinio statusas teritorijai suteiktas dar 1960 m.). Nutarimas netrukus įgyvendintas: pasak amžininkų, buvo sukurtas režimas, kuris faktiškai ir praktiškai atitiko nacionalinio parko apibrėžtį⁶¹⁴. Be to, 1968 m. *Neringos generaliniame plane* teritoriją siūlyta paskelbti nacionaliniu parku. Deja, sąvoka oficialiai nebuvo įteisinta. Taigi jau 1966–1968 m. Lietuvoje būta saugomos teritorijos, atitikusios nacionalinių parkų principus, bet dar nevadintos „tikruoju vardu“. Toks darinys buvo pirmasis ne tik Lietuvoje, bet apskritai visoje SSRS. Antroji versija susijusi su Lietuvos SSR nacionalinio parko įsteigimu 1974 m. (dabar Aukštaitijos nacionalinis parkas; steigimo darbai pradėti 1968 m.⁶¹⁵). Tuo metu oficialiai buvo įteisinti ir nacionalinio parko statusas, ir sąvoka. Laikantis šios versijos, Lietuva nebeteko pirmumo laurų: 1971 m. Estijoje buvo įkurtas Lahemaa nacionalinis parkas – būtent jis ir tituluotas pirmuoju SSRS⁶¹⁶. Nuo 1973 m. nacionalinį parką jau turėjo ir latviai (Gaujos nacionalinis parkas). Visgi kuriant lietuviškąjį parką kaimynų patirtimi nesinaudota. Atvirkščiai, estai, jų pačių žodžiais, mokėsi iš rengiamos Lietuvos SSR nacionalinio parko schemas⁶¹⁷. Ši schema buvo pirmas tokio pobūdžio darbas Baltijos šalyse ir vienas iš pirmųjų visoje sąjungoje⁶¹⁸.

⁶¹⁴ KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų perspektyva. *Statyba ir architektūra*, 1970, gruodis, p. 7; STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim agurkus rūtų darželyje? *Kultūros barai*, 1973, kovas, p. 15; KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų..., p. 39; GUDAVIČIUS, H.; KAVALIAUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai...*, p. 16.

⁶¹⁵ BALEVIČIUS, K. Nacionalinio parko steigimo istorija. Iš *Lietuvos TSR nacionalinis parkas*. Vilnius, 1981, p. 140.

⁶¹⁶ KAZIKAS, Madis; RANIKU, Veljė. Pirmasis nacionalinis parkas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, vasaris, p. 22; GUDAVIČIUS, H.; KAVALIAUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai...*, p. 16.

⁶¹⁷ STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim..., p. 15.

⁶¹⁸ Lietuvos SSR nacionalinio parko planavimo schema kurta 1969–1971 m. (autoriai – architektai Giedrius Daniulaitis, Vladas Stauskas, geografas Povilas Kavaliauskas bei ekonomistas I. Normantas). Palyginimui – estų Lahemaa nacionalinio parko generalinė schema taip pat sudarinėta 1970–1971 m. DANIULAITIS, Giedrius; KAVALIAUSKAS, Povilas; STAUSKAS, Vladas. Projektas ir tikrovė. *Mokslas ir gyvenimas*, 1977, sausis, p. 22; STAUSKAS, V.; DANIULAITIS, G.; KAVALIAUSKAS, P. Principinis planavimo projektas. Iš *Lietuvos TSR nacionalinis parkas*. Vilnius, 1981, p. 144; GUDAVIČIUS, H.; KAVALIAUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai...*, p. 16.

Savo [suprask – sąjunginio] patyrimo praktiškai nebuvo, o rentis užsienio patyrimu buvo galima tik labai atsargiai ir robotai. Todėl teko daug ieškoti, diskutuoti, derinti, tobulinti.⁶¹⁹

Prieš imantis projektavimo, buvo išstudijuota įvairių pasaulio šalių patirtis (1970 m.). Identifikuoti keturi nacionalinių parkų modeliai: (1) rezervatinis – palyginti nedidelės pirmykštės ar natūralios gamtos teritorijos, skirtos moksliniams tyrimams bei labai ribotam pažintiniam turizmui (Šveicarija, Skandinavijos šalys, Lenkija); (2) klasikinis – didžiulės natūralios ar pirmykštės gamtos teritorijos, skirtos moksliniams tyrimams ir masiniam turizmui (JAV, Kanada, Pietų Afrikos Respublika); (3) kompleksiškas – stambios, žymia dalimi sukultūrinto kraštovaizdžio teritorijos, skirtos rekreacijai bei moksliniams tyrimams (Didžioji Britanija, Japonija, Prancūzija, Čekoslovakija); (4) paminklinis – nacionaliniais parkais paskelbti objektai, faktiškai atitinkantys gamtos, kultūros ar istorijos paminklų kategoriją (kai kurie Filipinų, Meksikos, Čilės parkai)⁶²⁰. Lietuviškųjų parkų pagrindu pasirinktas kompleksiškas tipas. Tam įtakos neturėjo jokia „pažangi“ paveldosauginė mintis: apskritai, atitinkamos idėjos europietiška jame paveldosaugos diskurse pasirodė kiek vėliau (žr. žemiau). Nacionalinių parkų kūrimas buvo sąlygotas gamtosaugos interesų, tačiau Lietuvos kraštovaizdžio studijos privertė įsisąmoninti, kad grynai gamtinių teritorijų atsargos yra labai ribotos ir vyrauja žmogaus paveikti kraštovaizdžiai. Steigiant stambesnes saugomas teritorijas buvo neįmanoma išvengti kultūrinių dėmenų buvimo⁶²¹. Klausimas, kaip jie turėjo funkcionuoti – kaip gamtinio kraštovaizdžio intarpai ar kaip viena iš sudėtinių kompleksinio kraštovaizdžio dalių? Idėjiškai laikytasi antrojo varianto. Lietuvos nacionalinių parkų kompleksiskumas buvo dvilypis, apimantis kultūros ir gamtos dėmenų integralumą bei kelių funkcijų dermę.

⁶¹⁹ DANIULAITIS, Giedrius; KAVALIAUSKAS, Povilas; STAUSKAS, Vladas. Projektas ir tikrovė..., p. 22. Dar žr. BALEVIČIUS, K. Nacionalinio parko..., p. 141.

⁶²⁰ KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų..., p. 6.

⁶²¹ STAUSKAS, V.; DANIULAITIS, G.; KAVALIAUSKAS, P. Principinis planavimo..., p. 144.

Nacionalinių parkų sistema turėtų aprėpti būdingus vertingiausias gamtinius kompleksus: morenines ežeringąsias aukštumas, stambius girių masyvus su sengirėmis, Nemuno slėnio atkarpą, upeliais suraižytas Vidurio Lietuvos lygumas, gintaringą Kuršių neriją. Tačiau ne vien gamta nulemia kraštovaizdžio grožį, – jame iki šiol ryškūs etnografiniai ir kultūriniai bruožai. Taigi, mokslinis teorinis pagrindas respublikos nacionalinių parkų sistemai yra gamtinės geografinės bei etnografinės kultūros sritys ir jų tarpusavio santykiai.⁶²²

Šiais principais buvo grindžiamas ir Lietuvos SSR nacionalinio parko funkcionavimas. Jau pati šio darinio misija – „išsaugoti ir propaguoti vertingus moksliniu, estetiniu bei turistiniu požiūriu Rytų Lietuvoje esančius gamtos ir kultūros paminklus“⁶²³ – liudijo integralumo įsisąmoninimą. Remiantis 1971 m. planavimo schema, parko teritorijoje buvo išskirtos trijų tipų zonos (rezervacinė-apsauginė, rekreacinė bei gamybinė), turėjusios užtikrinti deramą jai priskirtų funkcijų (paveldosauginės, mokslinės, edukacinės, rekreacinės bei ūkinės) įgyvendinimą⁶²⁴. Rezervacinę-apsauginę zoną turėjo sudaryti vienas gamtinis rezervatas ir 15 draustinių: devyni gamtiniai, vienas gamtinis-kultūrinis ir keturi kultūriniai⁶²⁵. Taigi parko teritoriniai, juridiniai ir projektiniai pagrindai buvo padėti laikantis kompleksinės paveldosaugos nuostatų. Deja, joms įsitvirtinti ir pasireikšti numatytais formomis prireikė

⁶²² KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų..., p. 7. Dar žr. STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim..., p. 15; STAUSKAS, Vladas. Aukštaitijos ežerų parkas. Kas jis ir kur jis bus. *Švyturys*, 1974, Nr. 12, p. 21; KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai..., p. 8–9.

⁶²³ Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1974 m. kovo 29 d. nutarimas Nr. 124. Iš *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 390–391 [str. 1]. Plg. *Gamtos apsaugos įstatyme* nacionaliniai parkai apibrėžti taip: „Vietovės, kuriose reikia išsaugoti gamtos ir kultūros įžymybės, turinčios ypatingą mokslinę mokomąją, kultūrinę vertę ir ryškiai atspindinčias nacionalines tradicijas ir buitį, taip pat kuriose yra itin palankios sąlygos poilsiui ir turizmui organizuoti, skelbiamos nacionaliniu parku.“. Taigi kompleksiskumas turėjo reikštis keliais aspektais: (1) kultūros ir gamtos dėmenų integruotumu, (2) materialiosios ir nematerialiosios kultūros formų integruotumu, (3) daugiavfunkciškumu (atlikti apsaugos, edukacinę bei rekreacinę funkcijas). *Gamtos apsaugos įstatymas*. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1959 m. balandžio 22 d. [papildytas]. Iš *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. Vilnius, 1976, p. 6 [str. 2].

⁶²⁴ Lietuvos SSR nacionalinis parkas užėmė 29.100 ha plotą. Rezervacinė-apsauginė zona sudarė apie 25 proc. visos parko teritorijos, rekreacinė – apie 45 proc., gamybinė – apie 16 proc. DANIULAITIS, Giedrius; KAVALIAUSKAS, Povilas; STAUSKAS, Vladas. Projektas ir tikrovė..., p. 22.

⁶²⁵ Omenyje turėti Šuminų, Vaišnoriškės, Salų II etnografinių kaimų kultūriniai draustiniai, Pabiržės mažalaukių sėjomainų kultūrinis draustinis ir Žeimenos slėnio gamtinis-kultūrinis draustinis, turėjęs užtikrinti Žeimenos slėnio ruožo su būdingais pažeimenės kaimais apsaugą. Plačiau žr. ten pat, p. 22.

dar poros dešimtmečių. Išskirtinos bent trys problemų grupės. Pirmoji – juridinė-administracinė. Realizuojant kompleksinės paveldosaugos idėjas, sunkiausiai sekėsi kurti parko valdymo (sąveikos tarp skirtingų institucijų) mechanizmą. Pačios parko administracijos realios galios buvo menkos, o kitos institucijos ne visada palankiai ar supratingai žiūrėjo į naują darinį⁶²⁶. Antroji – paminklosauginė. Sovietinė paminklosauga sunkiai gebėjo surasti priemones gamtosaugos pasiūlytomis kompleksinėms paveldosaugos formoms realizuoti. Pavyzdžiui, nesugebėta sukurti medinių statinių apsaugos praktikos, o be to nebuvo įmanomas ir stambesnių medinių kompleksų – etnografinių kaimų – egzistavimas (sovietmečiu būtent pastarieji turėjo sudaryti kultūrinių draustinių pagrindą)⁶²⁷. Apie 1979 m. pradėta kurti nacionalinio parko kaimų kompleksinio regeneravimo programa⁶²⁸ bei projektai iki galo taip ir nebuvo įgyvendinti. Trečioji – gamtinio prado dominavimas. Nacionalinio parko konceptas išsivystė iš gamtosauginių teorijų, be to, jis kurtas remiantis gamtosaugos teisine-administracine sistema, tad nenuostabu, kad daugelio sąmonėje jis ir liko figūruoti visų pirma kaip gamtinis parkas⁶²⁹. Tačiau įvardytos problemos projekto nesužlugdė. Jis tebeegzistuoja iki šiol ir toliau vystosi 1970–1974 m. numatytų perspektyvų linkme.

⁶²⁶ Plačiau žr. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų..., p. 39; GINIŪNAS, K. „Sveiki atvykę į Nacionalinį parką!“. *Kultūros barai*, 1978, kovas, p. 21; KUDABA, Česlovas. Po karštos vasaros. Nacionalinis parkas – laimėjimai, rūpesčiai, atsakomybė. *Literatūra ir menas*, 1975, gruodžio 13, p. 12; STAPONKUS, Antanas. Sveiki atvykę į Nacionalinį parką! *Kultūros barai*, 1977, rugsėjis, p. 21, 23;

⁶²⁷ Per visą sovietmetį medinio paveldo apsaugos srityje būta viso labo dviejų ryškesnių pasiekimų – Lietuvos SSR liaudies buities muziejus įsteigimas bei liaudies architektūros inventorizavimo programa. Apie pastarąją plačiau žr. PURVINAS, Martynas. Liaudies architektūros pamokos. *Statyba ir architektūra*, 1986, kovas, p. 5–6. Dar žr. DANIULAITIS, Giedrius; KAVALIAUSKAS, Povilas; STAUSKAS, Vladas. Projektas ir tikrovė..., p. 23; KUDABA, Česlovas. Po karštos vasaros..., p. 12; STAPONKUS, Antanas. Sveiki atvykę..., p. 21.

⁶²⁸ LTSR Nacionalinio parko senųjų..., l. 4–5.

⁶²⁹ Netrukta ir į kultūrinį pradą orientuotų pozicijų, pavyzdžiui, būta siūlymų atkurti nacionalinio parko kaimų amatus, verslus ir juos pristatinėti lankytojams. ŠIDLA, Leonas; ŠIMKŪNAS, Romualdas. Nacionaliniam parkui – ir etnografinį turinį. *Kultūros barai*, 1970, liepa, p. 47–48. Dar žr. STAPONKUS, Antanas. Sveiki atvykę..., p. 17–18, 21.

Taigi Lietuvos paveldosaugos sistemoje jau nuo 1974 m. būta realaus vieneto, daugiau ar mažiau atitikusio kompleksinės paradigmos principus⁶³⁰. Dėmesio verta ir to meto idėjinė (teorinė) aplinka bei jos transformacijos. Iki 8 deš. vidurio nacionaliniams parkams ir jiems giminingiems dariniams apibūdinti Lietuvoje vartota *gamtos parkų* sąvoka, tiksliau, jie laikyti šios kategorijos sudėtine dalimi arba išraiška⁶³¹. Tokia priskirtis visiškai atitiko tradicinę nacionalinių parkų kaip gamtosauginių teritorijų sampratą. Analogiškas traktuotes propagavo ir tarptautinės institucijos. 1969 m. IUCN generalinėje asamblėjoje buvo patvirtintas toks nacionalinių parkų apibrėžimas:

Nacionalinis parkas – tai pakankamai didelė teritorija: (1) kurioje yra viena ar kelios žmogaus iš esmės nepakeistos ekosistemos, kurioje yra mokslinę, edukacinę ir rekreacinę vertę turinčių augalų bei gyvūnų rūšių, geomorfologinių vietovių ir biotopų arba kurioje yra didelės estetinės vertės gamtinis kraštovaizdis; [...].⁶³²

Ši apibrėžtis gerai žinota SSRS ir tuo pačiu LSSR⁶³³. Tačiau tokia samprata nesiderino su praktikoje pradėtu diegti modeliu (nacionalinis parkas kaip kompleksinė teritorija). Toji praktika netruko paveikti teorinę plotmę. Apie 1976 m. Povilas (vėliau – Paulius) Kavaliauskas (už lietuviškąjį nacionalinių ir regioninių parkų konceptą bei jo įtvirtinimą praktikoje

⁶³⁰ Lietuvoje nuo 7 deš. pabaigos aktyviai dėtos pastangos turėti ne vieną nacionalinį parką, o visą kompleksinių saugomų teritorijų sistemą. 1970 m. siūlyta įsteigti penkis–šešis nacionalinius ir aštuonis–devynis regioninius parkus; 1975 m. – septynis nacionalinius ir 21 regioninį; 1986 m. – penkis nacionalinius ir 25 regioninius. 1980 m. Žemaitijos nacionaliniam parkui steigti netgi buvo parengtas specialus projektas. Deja, valdžios nepritarimas ar abejingumas neleido realizuoti šioms planams. Apie saugomų teritorijų plėtros planus plačiau žr. KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų..., p. 6–7; KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai..., p. 9–10; KAVALIAUSKAS, Povilas; RUSA, Egilas. Lietuvos gamtosaugos strategija. *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, liepa, p. 9, 10; KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų teritorijų sistema ir regioniniai parkai. *Kurtuva*, 1997, Nr. 3, p. 10, 11. Apie valdžios trukdžius steigiant parkus plačiau žr. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų..., p. 38; KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų..., p. 10–11.

⁶³¹ Žr. KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų..., p. 6–7; STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim..., p. 15–16.

⁶³² SMITH, Stephen L.J. *Dictionary of Concepts in Recreation and Leisure Studies*. New York, 1990, p. 212.

⁶³³ Pavyzdžiui, KAVALIAUSKAS, Povilas; KUDABA, Česlovas. „Išsaugoti natūralią...“, p. 9; KAZIKAS, Madis; RANIKU, Veljė. Pirmasis nacionalinis..., p. 24; STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim..., p. 15; STAUSKAS, Vladas. Aukštaitijos ežerų..., p. 21.

labiausiai, berods, turėtų būti dėkojama būtent jam⁶³⁴) nacionaliniams parkams ir panašioms teritorijoms apibūdinti pasiūlė naują sąvoką – *kraštovaizdžio parkai*⁶³⁵. Transformacija žymėjo, kad nacionalinių parkų komponentu Lietuvoje laikomas ne tik gamtinis kraštovaizdis. Pirma, pasak P. Kavaliausko, kraštovaizdžio parkai turėtų apimti trijų tipų teritorijas: gamtinius parkus, gamtinius-kultūrinius parkus ir kultūrinius parkus (plg. gamtinių draustinių sampratos transformacijas 8–9 deš.)⁶³⁶. Gamtiniais-kultūriniais parkais siūlyta skelbti teritorijas, kuriose kultūrinio kraštovaizdžio kompleksai prilygsta gamtiniams. Antra, konstatuota, kad vertingi kultūrinio kraštovaizdžio elementai turėtų būti saugomi visuose parkuose⁶³⁷.

Paveldo kompleksiškumo įsisąmoninimas buvo tik vienas iš kraštovaizdinės paveldosaugos sampratos aspektų. Greta brandinta idėja, kad turi būti puoselėjamas ne tik elementinio ar kompleksinio, bet ir kraštovaizdinio lygmens kultūros paveldas. Dar 1966 m. A. Pilypaitis prabilo apie tradicinio kraštovaizdžio (senosios liaudies architektūros ir jos aplinkos) apsaugą, patį objektą įvardydamas *architektūrinio landšafto* sąvoka⁶³⁸. 1976 m. Giedrius Daniulaitis, architektas ir vienas iš Lietuvos SSR nacionalinio parko planavimo schemos autorių, akcentavo *kultūrinio kraštovaizdžio* vertę ir jo apsaugos svarbą. Be to, jis bandė suformuluoti pamatinius šio darinio puoselėjimo principus. Teigta, kad kultūriniai kraštovaizdžiai turi būti saugomi ne juos užkonservuojant (kas iš principo neįmanoma), bet labiau reglamentuojant juose vykdomą ūkinę ir statybinę veiklą; kad į saugomo kultūrinio kraštovaizdžio zoną patenkantys etnografiniai kaimai turi būti saugomi, o kitos gyvenvietės – formuojamos laikantis tradicinės architektūros

⁶³⁴ Žr. KAVALIAUSKAS, P. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius, 1992, p. 62–70.

⁶³⁵ KAVALIAUSKAS, Povilas. *Kraštovaizdžio parkai...*, p. 8–11.

⁶³⁶ 1975 m. perspektyvinėje Lietuvos kraštovaizdžio parkų sistemoje gamtinių parkų tipą turėjo reprezentuoti Aukštaitijos, Dzūkijos, Žemaitijos, Sūduvos ir Pajūrio nacionaliniai parkai, gamtinių-kultūrinių – Trakų nacionalinis parkas, kultūrinių – Vilniaus senamiestis. Lietuvos SSR (Aukštaitijos) nacionalinis parkas priskirtas gamtinių parkų grupei. Tai jokia būdu nereiškė kultūrinio dėmens ignoravimo. *Gamtinio parko* sąvoka pasakyta, kad šioje teritorijoje dominuoja gamtinis kraštovaizdis, tačiau jame galimi kultūrinio kraštovaizdžio elementai ir jie taip pat turi būti puoselėjami.

⁶³⁷ KAVALIAUSKAS, Povilas. *Kraštovaizdžio parkai...*, p. 9–10.

⁶³⁸ PILYPAITIS, A. *Architektūrinio landšafto...*, p. 8–10.

principų; kad tvarkant saugomas teritorijas turi būti integruotos gamtosaugos, paminklosaugos ir naujos architektūros kūrimo sferos⁶³⁹. Vėliau, 9 deš. antroje pusėje, šį konceptą plėtojo P. Kavaliauskas ir J. Bučas. Pirmasis pasiūlė kurti teritorinę (kraštovaizdinę) kultūros paveldo apsaugos sistemą, ją integruojant su gamtine, antrasis – paminklosaugos objektą išplėsti nuo pavienio paminklo (elementinio lygmens) iki didelių teritorijų (komponentinio ir kompleksinio lygmens)⁶⁴⁰.

Kiekviena istorinė epocha atspindi ne tik meno šedevruose ar mokslo traktatuose. Ji materializuojasi sudėtingiausiame žmonių visuomenės kūrinyje – kultūriniame kraštovaizdyje, kuriame tarsi saugykloje kaupiasi materialios aplinkos objektai, būdingos gamtosaugos formos, socialinės struktūros. Kultūriniai elementai, susipindami su gamtiniais kompleksais, sukuria kiekvienam kraštui savitą gyvenamąją aplinką.⁶⁴¹

[...] būtina sukurti vieningą visų gamtinių bei kultūrinių kraštovaizdžio vertybių apsaugos sistemą, kur kas glaudžiau negu iki šiol bendradarbiaujant Kultūros ministerijai ir Valstybiniam gamtos apsaugos komitetui. Juk jokių „bedugnių“ tarp gamtosaugos ir kultūros nėra, priešingai – labai daug kas bendra, ir bendri interesai įgalintų sukurti vieningą metodinę programą. Tokia programa turėtų nustatyti bendrus gamtinės aplinkos ir kultūrinio palikimo išsaugojimo tikslus bei kriterijus; sudaryti vieningą kraštovaizdžio vertybių apsaugos formų nomenklatūrą ir suformuluoti šios apsaugos teritorinės sistemos kūrimo principus.⁶⁴²

Visa kompleksinių saugomų teritorijų idėjos galia Lietuvoje atsiskleidė po 1990 m.: 1991 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu įsteigti trys nacionaliniai ir vienas istorinis nacionalinis parkas; 1992 m. įkurti 29 regioniniai parkai⁶⁴³ ir vienas istorinis regioninis parkas; 1993 m. priimtas

⁶³⁹ DANIULAITIS, Giedrius. Gyvenviečių architektūra..., p. 3–6.

⁶⁴⁰ BUČAS, Jurgis. Lietuvos kraštovaizdžio paminklinis fondas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, vasaris, p. 12–15.

⁶⁴¹ KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų..., p. 37.

⁶⁴² Ten pat, p. 37.

⁶⁴³ Regioniniai parkai grindžiami tuo pačiu kompleksinės kraštovaizdžio sampratos konceptu, kaip ir nacionaliniai, tik pirmieji steigiami regioninės, o antrieji nacionalinės svarbos kraštovaizdžiui puoselėti. Idėja Lietuvoje sukurti regioninių parkų tinklą atsirado 7 deš. pabaigoje (idėjos autorius – P. Kavaliauskas). Pirmoji saugoma teritorija, atitinkanti regioninio parko statusą, buvo įsteigta 1984 m. (Valstybinis Pavilnių gamtos parkas). BAŠKYTĖ, R. Lietuvos regioniniai parkai: istorija, samprata, problemos. *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, birželis, p. 12.

Saugomų teritorijų įstatymas, grįstas kompleksine paveldo sampratai⁶⁴⁴. 30 regioninių parkų įsteigimas vienu teisiniu aktu (jų bendras plotas sudarė daugiau nei 360.000 ha arba apie 5,5 proc. Lietuvos teritorijos), anot P. Kavaliausko, neturėjo analogų ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje⁶⁴⁵. Nors visa tai vyko pasibaigus sovietinei epochai, tačiau neabejotinai rėmėsi to meto idėjiniu bei praktiniu įdirbiu⁶⁴⁶.

Konteksto dėlei primintina paveldo kompleksiskumo idėjos raida tarptautinėje (UNESCO) paveldosaugoje. 1972 m. UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje* buvo išskirta *vietovės* (angl. *sites*) kategorija, turėjusi apimti kultūrinius ir mišrius kraštovaizdžius: „vietovės: žmogaus arba bendri gamtos ir žmogaus kūriniai“⁶⁴⁷. Deja, konvencijos įgyvendinimo praktikoje ši apibrėžtis iki pat 10 deš. iš esmės išliko tuščia deklaracija. 1994 m. atlikta *Pasaulio paveldo sąrašo* (tai pagrindinė konvencijos išraiška) analizė atskleidė, kad iš 410 į ją įtrauktų vertybių 304 buvo kultūros, 90 gamtos ir tik 16 mišrių (atitinkamai 74, 22 ir 4 proc.)⁶⁴⁸. Taigi gamtos paveldas, palyginti su kultūros, buvo gerokai nustumtas į antrą vietą, o mišrus praktiškai visai užmirštas. Ir tai nenuostabu – mišrių paveldu UNESCO realiai susirūpinta tik 1992 m.: tais metais buvo įteisinta *kultūrinio*

⁶⁴⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos nutarimas dėl Dzūkijos, Kuršių nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilės valstybinio rezervato įsteigimo [interaktyvus]. 1991 m. balandžio 23 d. Nr. I-1244 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1236&p_query=&p_tr2=>>; Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos nutarimas dėl regioninių parkų ir draustinių įsteigimo [interaktyvus]. 1992 m. rugsėjo 24 d. Nr. I-2913 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1726&p_query=regioniniai%20parkai&p_tr2=1>>; Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas [interaktyvus]. 1993 m. lapkričio 9 d. Nr. I-301 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=5627&p_query=&p_tr2=>>.

⁶⁴⁵ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų..., p. 12; KAVALIAUSKAS, P. Saugomų teritorijų..., p. 13.

⁶⁴⁶ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų..., p. 8; KAVALIAUSKAS, P. Saugomų teritorijų..., p. 13.

⁶⁴⁷ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage [interaktyvus]. 1972 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.], p. 2 [str. 1]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>>.

⁶⁴⁸ Global Strategy. In *World Heritage* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/en/globalstrategy>>.

kraštovaizdžio (angl. *cultural landscapes*) sąvoka⁶⁴⁹, išskirti jo tipai ir sukurti atrankos kriterijai⁶⁵⁰. Sampratos atsiradimą 1972 m. ir jos ignoravimą iki 1992 m. paaiškina *Pasaulio paveldo apsaugos konvencijos* rengimo aplinkybės. Dokumento koncepcijai nemenkos įtakos turėjo amerikietiškoji paveldosaugos tradicija. Esminis jos savitumas – kraštovaizdinė paveldosaugos samprata, pasireiškianti polinkiu saugoti dideles teritorijas bei gamtos ir kultūros dėmenų sąveikos (integruotumo) įsisąmoninimu⁶⁵¹. Dar 1965 m. JAV gimė mintis (autoriai – Russell Train, Joseph Fisher) sukurti Pasaulio paveldo fondą, kuris bendrai rūpintųsi gamtos ir kultūros vertybėmis. 1972 m. ši idėja buvo perkelta į UNESCO konvenciją⁶⁵². Problema, kad jos įgyvendinimui didžiausią įtaką turėjo ne amerikiečiai, o Vakarų europiečiai, kurie savo paveldosaugose buvo griežtai atskyrę gamtos ir kultūros dėmenis. Tik praslinkus dvidešimčiai metų po konvencijos parengimo ir pasipylus neeuropietišku šalių kritikai, vėl bent formaliai atsigręžta į mišrų paveldą. Taigi pasaulio paveldo atrankos praktika tapo puikiu europietiškosios paveldosaugos santykio su mišriu paveldu indikatoriumi⁶⁵³. Europietiškas tendencijas iliustruoja ir kitas faktas: Europos Taryboje tik 2000 m. buvo priimtas dokumentas, reglamentuojantis kraštovaizdžio, įskaitant ir mišrų, apsaugą⁶⁵⁴.

⁶⁴⁹ *Kultūrinio kraštovaizdžio* samprata UNESCO kontekstuose buvo ir tebėra visiškai tapati *vietovės* sąvokos apibrėžčiai, t. y. ji apima tiek kultūrinius, siaurąja šios sąvokos prasme, tiek kompleksinius kraštovaizdžius. Žr. *Operational Guidelines...*, p. 11–12 [art. 46, 47].

⁶⁵⁰ Plačiau žr. *World Heritage...*, p. 39–40, 112–117; *Guidelines on the Inscription...*, p. 83–85; *Evaluation procedures of the Advisory Bodies for nominations. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.], p. 115–116 [art. 15–18]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>.

⁶⁵¹ Dar žr. KULEVIČIUS, Salvijus. *Reliatyvistinė paveldosaugos...*, p. 160–161.

⁶⁵² Plačiau žr. TRAIN, Russell E. *The World Heritage – A vision for the Future* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 9 d.], p. 1–3. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/speeches/pdf/train.pdf>>; *World Heritage – Challenges...*, p. 28–29; *The World Heritage Convention: 30 Years Old and Going Strong* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 9 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/edito.htm>>.

⁶⁵³ Iki 10 deš. vertybės į *Pasaulio paveldo sąrašą* atrinktos remiantis grynai europietiška paveldo ir paveldosaugos samprata. Iš visos paveldo įvairovės didžiausias dėmesys skirtas kultūros paveldui, o iš pastarojo labiausiai išskirti architektūriniai monumentai ir kompleksai. Be to, visam kultūros paveldui taikytas standartinis autentiškumo testas, paremtas objekto istorinės materijos suabsoliutinimu. Europiečiai šį testą laikė tinkamiausiu paveldo verifikavimui, o realiai jis tiko tik mūrinių ilgaausių statinių įvertinimui. Deja, šie principai buvo abejingi paveldui, neatitinkančiam europietišku standartu.

⁶⁵⁴ *European Landscape Convention* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>.

Šiame kontekste lietuviškoji paveldosauga su 8–9 deš. konceptais, su realia kompleksinių saugomų teritorijų sistema atrodo gerokai „pažangesnė“ nei Vakarų Europos ir kitų regionų paveldosaugos.

Matome, kad priimtoje mūsų nacionalinių parkų koncepcijoje ypatingas dėmesys skiriamas etnokultūros ir istorijos apsaugai, kuo ji smarkiai skiriasi nuo grynai gamtosauginių koncepcijų, naudojamų daugelyje pasaulio šalių, ypač Amerikos, Azijos ir Afrikos žemynuose. Taigi žodžiui „nacionalinis“ buvo suteikta ne tik valstybinės svarbos, bet ir tautinio savitumo prasmė, be to, šalyje pradėtas formuoti net kultūros paveldo apsaugos interesus pabrėžiančių istorinių nacionalinių parkų, kol kas esančių tik Šiaurės Amerikos šalyse, tinklas. O apskritai Lietuvos nacionalinių parkų uždaviniai apima gamtiniu ir kultūriniu atžvilgiu vertingų kraštovaizdžio kompleksų ir objektų išsaugojimą [...].⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos nacionaliniai..., p. 6–7. Dar. plg. „Dirbdamas Lietuvos valstybinių [nacionalinių ir regioninių] parkų projektavimo srityje autorius [P. Kavaliauskas] parengė ir įgyvendino originalią jų sampratos bei teritorinės sistemos formavimo koncepciją, integravusią gamtos ir kultūros vertybių apsaugos kryptis, o nacionaliniams parkams pirmą kartą pasaulyje buvo pritaikyta Tautos kultūros reprezentavimo idėja. Pagal šią koncepciją, mūsų nacionaliniai parkai steigiami vertingiausiems kraštovaizdžio kompleksams bei atropoekosistemoms, reprezentuojančioms Lietuvos etnokultūrinių sričių gamtinius bei kultūrinius savitumus, saugoti, tvarkyti ir naudojimui reguliuoti.“. KAVALIAUSKAS, P. *Metodologiniai kraštovarkos...*, p. 67–68.

IŠVADOS

1. Paveldosaugos sfera SSRS buvo priskirta propagandos sričiai ir traktuota kaip visuomenės sąmonės formavimo priemonė. Už tezių apie paveldo panaudojimą komunizmo kūrimui, masių auklėjimui slėpėjo bent du pragmatiniai siekiai: įvairialypę SSRS visuomenę konsoliduoti į vieną subjektą bei įskiepyti jai aiškias vertybines gaires. Šiam tikslui pasiekti nereikėjo monopolizuoti viso reiškimo – pakako uzurpuoti strateginius jo taškus. Tokiais mazgais tapo paveldo aktualumo, identifikavimo bei realybinio dvilypumo dėmenys. Jie labiausiai buvo suvaržyti Maskvos direktyvų. Kita vertus, būta mažiau kontroliuojamos terpės. Jai priklausė tikrumo bei palaikymo dėmenys. Atitinkamai Maskvos įtaka Lietuvos paveldosaugos apibrėžtims ir procesams negali būti vertinama vienareikšmiškai – ji buvo diferencijuota.

2. Kultūrinio palikimo likimas sovietinėje visuomenėje priklausė nuo jo santykio su *internacionalumo*, *nacionalumo* bei *nacionalizmo* kategorijomis. Internacionaliniam lygmeniui priskirtas palikimas, kuris tiek turiniu, tiek forma laikytas socialistišku ir idealiai tiko auklėjamajai bei propagandinei funkcijoms. Šiuos kriterijus tenkino revoliucinio judėjimo, Antrojo pasaulinio karo, draugystės su rusų tauta, socializmo pasiekimų temos. Nacionaliniam lygmeniui priskirti objektai, kurie, savo forma būdami nesocialistiniai, buvo pajėgūs įkūnyti socialistinį ar bent jau sovietinei ideologijai neprieštaraujantį turinį. Čia naudotasi pirminių prasmų perinterpretavimu, pavyzdžiui, krikščioniškieji simboliai desakralizuoti juos muziejifikuojant arba priskiriant pagoniškosios kultūros reliktais. Nacionalizmo sferai atiteko visa tai, kas visa savo esme, ar tai būtų forma, ar turinys, prieštaravo sovietiniams idealams bei kuriamai realybės versijai. Kategorijai priskirtos „buržuazinio“ valstybingumo, gyvosios religijos ir pan. apraiškos. Priskyrimas vienai ar kitai kategorijai

apspręsdavo, kokios sferos objektu bus laikomas palikimas – paveldosaugos (*paminklosaugos*) ar naikinamosios selekcijos (*kultūrinio palikimo atrankos*). Vienu atveju tai reiškė paveldo (*paminklo*) statuso suteikimą ir oficialią apsaugą. Tokio išskirtinumo sulaukė internacionalinis bei nacionalinis palikimas. Kitu – nuosprendį visiškam ar daliniam sunaikinimui. Tai grėšė nacionalistiniam palikimui.

3. Sovietinėje paveldosaugoje būta dviejų oficialių paveldo verčių (aktualumo dėmens) modelių – *kultūrinių verčių* ir *paminklų rūšių*. Pirmasis buvo deklaracinis ir atliko viešosios motyvacijos, skirtos paaiškinti, kodėl saugomas paveldas, vaidmenį. Antruoju buvo grindžiama paveldo apskaitos (identifikavimo) praktika. Tai buvo savitas konceptas, apjungęs tipologijos, verčių bei ideologijos sferas. Jis naudotas ne tik paveldui tipologizuoti, bet ir jo vertėms bei interpretacijoms kontroliuoti: priklausomai nuo to, kokiam tipui (rūšiai) – archeologiniam, architektūriniam, dailės ar istoriniam – objektas būdavo priskiriamas, tokią vertę jis ir įgydavo; pastaroji laikyta „tikrąja“ ir oficialiąja objekto verte. *Paminklų rūšių* modeliu SSRS buvo devalvuojamas sakralinio, dvarų ir kito sovietinių idealų neatitinkančio palikimo reikšmingumas – jiems leista būti svarbiais architektūriškai, estetiškai, bet ne istoriškai. Iš visų tipologinių grupių išskirtinis statusas buvo suteiktas būtent istorijos paminklams. Šie turėjo tapti pagrindiniu paveldo, pajėgaus kurti sovietinį tapatumą ir reikiamas pasaulėvokines orientacijas, aruodu bei apsaugoti sovietinį istorijos diskursą nuo nacionalinės prigimties relikto pertekliaus. Atitinkami modeliai bei apibrėžtys buvo išdėstyti 1948–1949 m. ir nepakitę išliko iki pat sovietinės eros pabaigos. Šioms schemoms pakluso ir Lietuvos paveldo identifikavimo praktika.

4. Realybinio dvilypumo dėmuo sovietiniame paveldosaugos modelyje buvo susietas su istorijos diskursu, tačiau pats istoriškumo patyrimas buvo nevienareikšmis. Iki kapitalistinės socialinės formacijos traktuotos kaip baigtiniai istorijos tarpsniai, nebeturintys tiesioginių sąlyčių su nūdienos

visuomene, tad ir šių epochų palikimas buvo pažymėtas distanciškumo dėmeniu. Kapitalistinės visuomenės palikimas taip pat buvo pažymėtas distanciškumu, tačiau šis buvo kitokios prigimties: jis buvo nulemtas ne istorijos pertrūkio jausmo (laiko diskurso), o nepakantumo kitokių prasmių ir verčių egzistavimui (semiotinio ir aksiologinio diskursų). Socializmo epocha suvokta kaip esatis – jos palikimas buvo patiriamas betarpiškai, be distanciškumo jausmo. Klasinio skerspjūvio atveju vienintele jungtimi tarp ikirevoliucinės bei sovietinės visuomenių buvo pripažinta liaudies kultūra ir palikimas. Realybinio dvilypumo, kaip ir aktualumo, dėmens apibrėžtys sudarė neliečiamą sovietinės paveldosaugos bazę – ji buvo privaloma visai SSRS erdvei ir nekvestionuojama. Pats dėmuo nebuvo išreikštas jokia aiškesne kategorija, nebuvo įsisąmonintas kaip reiškinys, tačiau jis neabejotinai veikė paveldo apskaitą bei interpretavimą, pavyzdžiui, distanciškumas tapo vienu iš akstinių, leidusių pripažinti ir ikirevoliucinį palikimą (ji buvo savotiškas garantas, užtikrinęs, kad paveldas yra nepajėgus atgaivinti ikisovietines atmintis ir nekelti grėsmės sovietinei realybei).

5. Tikrumo dėmuo sovietinėje paveldosaugoje reiškėsi kaip *autentiškumo* kategorija. Ši sfera su paveldo palaikymo dėmeniu buvo mažiausiai suvaržyta privalomųjų apibrėžčių (Maskvos direktyvų). Lietuvoje įsitvirtino du autentiškumo sampratos modeliai – *istorinio vaizdo* bei *istorinės materijos*. Pirmoji samprata paveldo tikrumo įrodomumo substancija laikė jo vaizdą (esamo vaizdo atitikimą objekto pirminiam ar vienam iš jo raidos pavidalų), antroji atitinkamai – materiją (esamos materijos istoriškumą). Jos tapo pagrindu dviejų restauravimo paradigmų atsiradimui. Perskyra tarp jų išryškėjo 6 deš. antrojoje pusėje. Istorinės materijos autentiškumo modelio sąlygota paradigma pasižymėjo reikalavimu griežtai atskirti mokslinius faktus nuo hipotezių bei autentišką materiją nuo restauravimo metu pridėtos (atkurtos). Kitos paradigmos siekiu tapo objekto istorinės formos pilnatvės atkūrimas. Čia, stokojant duomenų, priimtinomis laikytos mokslinės hipotezės, analogijos,

o istorinės ir atkurtos materijos atskyrimo principas, kaip darkantis vaizdą, ignoruotas. Abi restauravimo kryptys išsikristalizavo savaimingai, be išorinių direktyvų įtakos. 7 deš. antrojoje pusėje pradėti kurti lietuviškieji konceptai, pagrindžiantys vieną ar kitą paradigmą.

6. Paveldotvarka sovietmečiu tapo sfera, kurioje galėjo reikštis vertės, oficialiai nelaikytos paveldo vertėmis. Senumo vertė traktuota kaip „buržuazinės“ paveldosaugos principas, tačiau tai jai nesutrukdė tapti restauravimo praktikos bei konceptų dalimi. Lietuvoje paveldo sendinimo tendencija pradėjo plisti nuo 6 deš. antrosios pusės ir netruko virsti kultu. 9 deš. pradžioje ši praktika transformavosi: įtakoiant propagoniškajam tapatumo modeliui, pavelde pradėta ieškoti ne tik seniausių architektūrinių, bet ir pagoniškujų sluoksnių. Greta to 8 deš. paveldotvarka buvo susieta ir su kitu tapatumo modeliu – lituanistiniu. Ryškiausias šios simbiozės produktas – Tolminkiemio memorialas. Tenka konstatuoti, kad subjektyvizuojant paveldą tradiciniai lietuvių tapatumo modeliai turėjo ne menkesnę poveikį nei sovietiniai.

7. Išsamesnė idėjų ir praktikų analizė atskleidžia, kad Lietuvos sovietmečio paveldosaugoje neabejotinai būta vadinamosios kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos apraiškų. Tai patvirtina bent du reiškiniai – *regeneravimas* ir *nacionaliniai parkai*. Pirmasis atstovavo kompleksinei paveldotvarkai, antrasis – kompleksinėms saugomoms teritorijoms. Lietuviškoji regeneravimo samprata akivaizdžiai peržengė elementinės paminklosaugos rėmus: regeneravimas buvo orientuotas į didelių, sudėtingų teritorijų puoselėjimą; jis grįstas holistine arba integruota paveldo samprata; pagrindinis jo tikslas buvo ne muziejifikuoti, o atgaivinti surandant naujas funkcijas, integruojant į šiuolaikines infrastruktūras. Nacionalinių parkų idėja vėlgi buvo grįsta gamtos ir kultūros dėmenų bei paveldosauginių, rekreacinių ir ūkinių funkcijų integralumu. Ir tai nebuvo tik teoriniai samprotavimai. Atitinkami produktai pradėti kurti dar 6 deš. pabaigoje: 1958 m. parengtas

Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos planas, 1972 m. kompleksiškai regeneruotas pirmas senamiesčio kvartalas, 1974 m. įkurtas pirmas nacionalinis parkas. 8 deš. suformuluotas lietuviškasis kompleksinių paveldinių teritorijų konceptas. Šie faktai skatina kvestionuoti istoriografijos teiginius, esą sovietinėje paveldosaugoje struktūrinės-kompleksinės paradigmos apraiškos buvo silpnos ir dėl to ji atsiliko nuo Vakarų Europos tendencijų.

8. Paveldosaugos idėjiniai modeliai Lietuvoje sovietmečiu gyvavo pagal savitą, su paveldosaugos teisinės-administracinės sistemos raida nesutampančią, dinamiką. Idėjų ištakų, kaitos bei raiškos tendencijos šioje dinamikoje leidžia išvelgti bent šešis etapus: (1) Maskvos direktyvų ir lozunginės paveldosaugos; (2) lietuviškosios paveldosaugos proveržio (nuo 1955 m.); (3) paveldosaugos revizijos (nuo 1960 m.); (4) didžiųjų lietuviškųjų paveldosaugos projektų realizavimo (nuo 1965 m.); (5) paveldosaugos sąstingio (nuo 1978 m.); (6) *paminklosaugos sąjūdžio* (nuo 1987 m.). Ši chronologinė schema yra pajėgi integruoti ne tik reiškinius, susijusius su idėjiniais modeliais, bet ir paveldosaugos praktikos tendencijas, paveldosaugą sąlygojusius politinius ar kitus kontekstus, pačios Lietuvos inicijuotus paveldosaugos teisinės-administracinės sistemos pakitimus. Dėl to ji gali būti laikoma bendrąja paveldosaugos raidos Lietuvoje sovietmečiu schema.

9. Kultūrinis palikimas sovietmečiu buvo ne tik paveldosaugos, bet ir kito reiškinių – *kultūrinio palikimo atrankos* (naikinamosios selekcijos) – objektas. Pastarasis suvoktinas kaip palikimo fizinio pavidalo naikinimas dėl ideologinių tikslų ir jis turėjo daug aiškesnes apibrėžtis nei mėgstama pateikti literatūroje („beveik 50 metų naikintos Lietuvos kultūros vertybės“ ir pan.). Naikinamosios selekcijos sferai priklausė kelios objektų grupės: ALV monumentai, susiję su nepriklausomybės ir herojų temomis; ALV valstybiniai ir kiti simboliai (siaurąja prasme); monumentai, skirti stalinizmo nusikaltimų atminčiai; vokiškasis palikimas (Klaipėdos krašte); sakraliniai objektai –

mažoji sakralinė architektūra, šventosios vietos, skulptūriniai bažnyčių elementai. Istorinės-politinės prigimties objektų selekcija vyko iki 7 deš. vidurio, sakralinio palikimo – iki 8 deš. pabaigos. Naikinamajai selekcijai pirmiau paveldosaugos buvo patikėta išspręsti palikimo vertingumo ir jo galimybės egzistuoti sovietinėje visuomenėje klausimus, tad pastarajai teko mažiau konfliktiški relikvai.

SANTRUMPOS:

ALV – Antroji Lietuvos valstybė (1918–1940 m.);

CK – Centro komitetas;

DV – vietinės reikšmės dailės paminklas;

ICCROM – Tarptautinis kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo studijų centras (angl. *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*);

ICOMOS – Tarptautinė paminklų ir paminklinių vietovių taryba (angl. *International Council on Monuments and Sites*);

IR – respublikinės reikšmės istorijos paminklas;

IUCN – Pasaulio išsaugojimo sąjunga (anksčiau – Tarptautinė gamtos ir gamtos išteklių išsaugojimo sąjunga) (angl. *World Conservation Union* (anksčiau – *International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*);

IV – vietinės reikšmės istorijos paminklas;

NKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariatas (rus. *Народный комиссариат внутренних дел*);

KPCA – Kultūros paveldo centro archyvas;

LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė;

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas;

LKP (b) – Lietuvos komunistų partija (bolševikų);

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika;

LTSR – Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika;

SSKP – Sovietų Sąjungos komunistų partija;

SSR – Sovietų Socialistinė Respublika;

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga;

TSR – Tarybų Socialistinė Respublika;

TSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga;

UNESCO – Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija
(angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*).

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

NEPUBLIKUOTI ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

Kultūros paveldo centro archyvas

1. ABRAMAUSKAS, St.; ZUBOVAS, V.; PINKUS, St. Panemunės / Gelgaudų/ pilies Vytėnuose 1958–1959 m. tyrimo darbų ir restauracijos projektinių pasiūlymų ekspertizė [1959 m.]. Iš *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 28–51.

2. Aiškinamasis raštas [OLEKA, V.]. Iš *Architektūros paminklas buv. Ignoto bažn. Vilniuje, Giedrio 4, pritaik. Liet. Kino Studijos paviljonui. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 21, l. 16–18.

3. Aiškinamasis raštas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Priešprojektiniai darbai. Esamos padėties tyrimai*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 870, l. 5–50.

4. Aiškinamasis raštas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Techninis projektas. GP. A*. Vilnius, 1981, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 843, l. 5–27.

5. *Architektūrinio paminklo Kėdainių invalidų namų Apytalaukyje atstatymo techninis projektas. Architektūrinė-statybinė dalis*. Vilnius, 1952. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 65, l. 27, 32.

6. BUDREIKA, E. Gelgaudų pilies Vytėnuose restauracijos-rekonstrukcijos projekto, atlikto 1958–1959 metais inž. arch. Ž.Simanavičiaus ir inž. arch. A.Urbšto, pasiremiant archeologės E.Milčiutės kasinėjimo duomenimis bei St.Pinkaus surinkta istorine medžiaga ekspertizė. Iš *Turistinė*

bazė (Gelgaudių) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 52–55.

7. ČERŠKUTĖ, S. Paaiškinamasis raštas. Iš *Kauno pilies teritorija. Išplanavimo ir apželdinimo projektas*. Kaunas, 1965. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 583, l. 5–13.

8. ČERŠKUTĖ; JURKŠTAS. Projekto aiškinamasis raštas. Iš *Raudondvario rūmų-pilies restauracijos projektas. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 122, l. 5–13.

9. Dokumentų byla apie Šiaulių rajono Kurtuvėnų Šv. Jokūbo bažnyčią. Atv-627. Iš *Dokumentų bylų apie architektūros objektus rinkinys*. 1957. KPCA, f. 3, ap. 1, b. 146.

10. DRINGELIS, L.; KITKAUSKAS, N.; PILKAUSKAS, R. *Vilniaus pilies aplinkos išplanavimo ir sutvarkymo projektas*. Vilnius, 1979. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 937, l. 1–10.

11. GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūrinio paminklo Adomui Mickevičiui remonto-restauracijos pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 491, l. 1.

12. GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūrinio paminklo LDK Vytautui remonto pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 397, l. 1.

13. GABRIŪNAS, V. [be pavadinimo]. Iš *Radviliškio raj. Šeduvos apylinkės buv. Burbiškių dvaro parko skulptūros „Madona“ remonto pasiūlymai ir paaiškinimai*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 399, l. 1.

14. *Gedimino pilies rūmų avarinės vietos aptvėrimo-išrėmimo ir vartų įrengimo brėžiniai. Darbo brėžiniai*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1298, l. 1.

15. GLEMŽA, J. Architektūros paminklo, Vilniaus Žemosios pilies arsenalo, paminklinių darbų ir pritaikymo muziejinei paskirčiai planinė užduotis projektavimui [1972 m.]. Iš *Archit. V.Žemkalnio sudaryto ir Vilniaus Vykd. Komit. patvirtinto Lietuvos Isor. Etnografinio Muziejaus Projekto maketo nuotraukos*. Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 711, l. 3–4.

16. *Istorijos pam. 1920 m. žuv. kov. su buržuazinės Lenkijos Želigovskio armija paminklo Giedraičiuose rem. restauravimo užduotis*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 576, l. 1.

17. Išplėstinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos ir PKI mokslinės metodinės tarybos jungtinio posėdžio, įvykusio 1977 m. rugsėjo 29 d., protokolas. Iš *Vilniaus Aukštutinė Gedimino pilis. Rūmų konservacijos projektas*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1297, l. 6–8.

18. *Išplėstinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos posėdžio protokolas 1976–11–03*. Vilnius, 1976. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 113, l. 1–15.

19. JURKŠTAS. Aiškinamasis raštas. Iš *D.L.K. Vytauto paminklo Veliuonoje restauracijos projektas*. Kaunas, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 591, l. 1–2.

20. Išplėstinės mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros paminklų sekcijos ir Paminklų konservacijos instituto techninės tarybos jungtinio posėdžio, įvykusio 1972 m. balandžio 18 d., Protokolas. Iš *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros paminklų sekcijos 1972 01 06 ir 1972 04 18 posėdžių protokolai*. Vilnius, 1972. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 36, l. 4–9.

21. Išplėstinės Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos posėdžio, įvykusio 1973 m. gruodžio mėn. 3 d., Protokolas. Iš *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos 1973 12 03 posėdžio protokolas*. Vilnius, 1973. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 41, l. 1–7.

22. KRIŠČIŪNAS, V. Paaiškinamasis raštas prie architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios restauravimo projekto. Iš *Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčia. Skliauto atstatymo projektas. Techninis-darbo projektas*. Vilnius, 1952. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1254, l. 3–6.

23. LASAVICKAS, S. Dėl Gedimino pilies kompleksinio atstatymo-restauracijos projekto ruošimo. Iš *Gedimino pilies kompleksinio atstatymo-rekonstrukcijos projekto paruošimas*. Vilnius, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 151, l. 1–3.

24. LASAVICKAS, S. Gedimino pilies Kunigaikščių rūmų menė. Iš *Vilniaus Aukštutinės ir žemutinės pilies rekonstrukcijos sutvarkymo pasiūlymai*. Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 119, l. 1–12.

25. LASAVICKAS, S. Rekonstrukcija. Padėtis, jeigu rūmai būtų statyti lygiame reljefe. Iš *Vilniaus aukštutinė – Gedimino pilis. Buvusių rūmų stovio eskizinė rekonstrukcija*. Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 716, l. 30.

26. LASAVICKAS, S. Vilniaus Aukštutinės Gedimino pilies rūmų konservacijos projekto aiškinamasis raštas [1978 m.]. Iš *Vilniaus Aukštutinė Gedimino pilis. Rūmų konservacijos projektas*. Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1297, l. 13–28.

27. LAUCIUS, G. Aiškinamasis raštas. Iš *Lietuvos TSR Valstybinio Dailės Instituto aktų-iškilmių salės /buv. Bernardinų bažnyčia/ projektinė užduotis*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 564, l. 14–22.

28. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklai (Dailės paminklai). 1986.VI.17. Iš *Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Įžanginio straipsnio apie dailės, istorijos ir architektūros paminklus rengimo medžiaga 1986*. [Vilnius], 1993. KPCA, f. 8, ap. 1, b. 2, l. 15–16.

29. LTSR Nacionalinio parko senųjų kaimų (Šuminų, Strazdų, Vaišioniškių ir Salų II-ųjų) Ignalinos raj. regeneracijos-rekonstrukcijos darbų programa. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų*

regeneracija. *Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 4–5.

30. MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Salų II kaimo regeneracija. Techninis projektas. Genplanas*. Vilnius, 1981. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1222, l. 8–42.

31. MAČIONIENĖ, Ž.; LAINAUSKAITĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas*. Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 16–49.

32. MEŠKAUSKIENĖ, A.; MOLIAKOVA, I. Pastatų esamos padėties techninis-ekonominis įvertinimas. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V–646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Paruošiamieji darbai, architektūriniai-menotyriniai tyrimai. Priešprojektiniai darbai*. Vilnius, 1983, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1025, l. 13–31.

33. MIKULIONIS, S. Trakų salos pilies generalinio restauracijos projekto aiškinamasis raštas. Iš *Trakų salos pilis. Generalinis restauracijos projektas. Projektinio pasiūlymo stadija*. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 516, l. 2–23.

34. MIKULIONIS, S. Trakų salos pilies generalinio restauracijos projekto ir dalinės restauracijos-konservacijos sekančiam darbų etapui pasiūlymų tezės. Iš *Trakų salos pilis. Pilies dalinės restauracijos-konservacijos pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė [dalis]*. Vilnius, 1971. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 239, l. 5–9.

35. MIKULIONIS, St. Aiškinamasis raštas [1966 m.]. Iš *Trakų salos pilis, pietvakarių bokštas. Bokšto aukščių ir prie bokšto prieinančių pilies dalių ryšio projektiniai pasiūlymai*. Vilnius, 1966/74. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 551, l. 3–4.

36. *Mokslinai-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės 1951–1952 m. veiklos ataskaita*. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 263, 147 l.

37. MOLIAKOVA, I. Aiškinamasis raštas. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Pastatų ir kaimo teritorijos regeneravimas. Regeneravimo projektas*. Vilnius, 1983, t. III, d. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1004, l. 17–32.

38. Paminklų konservavimo instituto Mokslinės-techninės tarybos posėdžio, įvykusio 1977 m. gruodžio 7 d., protokolas. Iš *Trakų pusiasalio pilis. Generalinio sutvarkymo (fragmentinės restauracijos-konservacijos) projektas. Eskizinis projektas*. Vilnius, 1978. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 676, l. 6–9.

39. Paminklų konservavimo instituto mokslinės-techninės tarybos posėdžio, įvykusio 1983 m. kovo 21 d., [protokolas]. Iš *Vietinės reikšmės architektūros paminklas (V-646) Minijos kaimas Šilutės rajone. Pastatų ir kaimo teritorijos regeneravimas. Regeneravimo projektas*. Vilnius, 1983, t. III, d. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1004, l. 13–16.

40. Pastabos str. „Dailės paminklų apžvalga...“. 1986.02.16. Iš *Valstybinės enciklopedijų leidyklos Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų sąvado redakcija. Įžanginio straipsnio apie dailės, istorijos ir architektūros paminklus rengimo medžiaga 1986*. [Vilnius], 1993. KPCA, f. 8, ap. 1, b. 2, l. 12–14.

41. PILYPAITIS, A. *Pažyma apie architektūros paminklų-buvusių dvarų sodybų būklę* [1984 m.]. KPCA, f. 3, ap. 1, b. 476, 11 l.

42. PILYPAITIS, A. Visasąjunginės reikšmės XV amž. architektūros paminklo Vilniaus Gedimino kalno ir pilies sutvarkymo bei panaudojimo restauracinė užduotis [1958 m.]. Iš *Archit. paminklo Vilniaus aukštutinės pilies ir kalno išplanavimo aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1959. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 114.

43. PINKUS S. Archit. paminklo buv. Ignoto bažn. Vilniuje, Giedrio gt. 4 trumpa istorinė apybraiža. Iš *Architektūros paminklas buv. Ignoto bažn.*

Vilniuje, Giedrio 4, pritaik. Liet. Kino Studijos paviljonui. Projektinė užduotis. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 21, l. 9–14.

44. PINKUS, S. [Priedas prie aiškinamojo rašto Nr. 1] [1957]. Iš *Vilniaus senamiesčio 23 kvartalas. Priešprojektiniai darbai. Susipažinimas su objektu.* Vilnius, 1977. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 704, l. 13–19.

45. PKI techninės-mokslinės tarybos posėdžio, įvykusio 1979 m. X. 31, protokolas. Iš *LTSR Nacionalinio parko „Aukštaitija“ paminklinių kaimų regeneracija. Šuminių kaimo regeneracija. Techninis projektas.* Vilnius, 1979, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1208, l. 7–12.

46. RAMUNIS, S. Architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios galerijų atstatymo aiškinamasis raštas. Iš *Architektūros paminklo Šiaulių Petro ir Povilo bažnyčios vidaus galerijos baliustrados atstatymo techninis-darbo projektas.* Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1260, l. 3–5.

47. *Rasų kapinių Vilniuje sutvarkymas. 12-to kvartalo sutvarkymas. Eskizinis projektas. Architektūrinė-statybinė [dalis].* Vilnius, 1980. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 832, 18 l.

48. SIMANAVIČIUS, Ž. Aiškinamasis raštas. Iš *Vilniaus miesto sienos bastiono Bokšto kalne ir Vilniaus miesto sienos Bokšto g. restauravimo projektinė užduotis.* Vilnius, 1969. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 580, l. 4–29.

49. SIMANAVIČIUS, Ž. *Kauno pilies architektūrinių tyrimų ir konservacijos darbų 1953.XI–1956.XII ataskaita.* Vilnius, 1958. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 28, 152 l.

50. SIMANAVIČIUS, Ž. LTSR aukštųjų mokyklų poilsio namų Panemunės pilyje eskizinio projekto aiškinamasis raštas. Iš *Panemunės pilies restauravimo ir pritaikymo LTSR aukštųjų mokyklų poilsio ir simpoziumų namams projektiniais pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis.* Vilnius, 1978, t. II, b. 1. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 791, p. 10–29.

51. SIMANAVIČIUS, Ž. Trakų salos pilies generalinės restauracijos projektinės užduoties eskizų ekspertizė. Iš *Trakų salos pilis. Generalinis*

restauracijos projektas. Projektinio pasiūlymo stadija. Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 516, l. 24–29.

52. SIMANAVIČIUS, Ž. Turistinės bazės Panemunės pilyje projekto eskizo I-jo i II-jo variantų aiškinamasis raštas. Iš *Turistinė bazė (Gelgaudų) Panemunės pilyje. Projekto eskizas. I ir II variantai.* Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 37, l. 2–20.

53. SIMONAVIČIUS. Vidurinės mokyklos Raudonės pilyje rekonstrukcijos projektinės užduoties II -jo varianto aiškinamasis raštas. Iš *Vidurinė mokykla Raudonės pilyje. Projektinė užduotis. II variantas.* Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 131, p. 2–16.

54. *Sodybinių ansamblių perspektyvinio pritaikymo schema. II etapas.* Vilnius, 1989–1991. KPCA, f. 5, ap. 5.

55. *Statybos ir Architektūros reikalų komiteto Mokslinės-restauracinės gamyb. dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio Protokolas. 1957 m. sausio 7 d.* Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 1, b. 1260, 27 l.

56. ŠEIBOKAS, J. Aiškinamasis raštas. Iš *Architektūros paminklas Vilniuje, Muziejaus gt. Nr. 9 / buv. Liuteronų Kirchės/ pritaikymo Moksliniai-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės stalių-skulptorių dirbtuvėms. Projektinė užduotis.* Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 17, l. 2–6.

57. ŠVABASUKIENĖ, A. LTSR Kultūros Ministerijos Ateistinis Muziejus Vilniuje Gorkio gt. Nr. 74. Aiškinamasis raštas. Iš *Ateistinio muziejaus Vilniuje, Gorkio gt. Nr. 74 /buv. Kazimiero bažnyčioje/ projektinė užduotis.* Vilnius, 1962. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 176, l. 7–11.

58. ŠVABAUSKIENĖ, A. Aiškinamasis raštas. Iš *Vilniaus dailės muziejaus fondai-ekspozicija /Buv. visų šventų bažnyčia/. Projektinė užduotis.* Vilnius, 1968. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 579, l. 4–10.

59. UMBRASAS, A. [be pavadinimo]. Iš *Architektūros paminklo, gyvenamo Vilniuje nr. 12 / buvusi Pilies g-vė Nr. 12 ir Nr. 14 / frontono atstatymo eskizai.* Vilnius, 1960. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 115, 13 l.

60. UMBRASAS, A. Visasąjunginės reikšmės architektūros paminklo, buv. Zapyškio bažnyčios restauracijos projekto aiškinamasis raštas. Iš *Architektūrinis paminklas buv. Zapyškio bažnyčia. Restauracijos projektas*. Vilnius, 1953. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 69, l. 6–20.

61. UMBRASAS; TAMONIS. *Visasąjunginės reikšmės architektūr. pam. buv. Zapyškio bažnyčia. Atliktų tyrimo ir restaur. darbų 1953/54 m. ataskaita*. Vilnius, 1955. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 68, 16 l.

62. URBONIENĖ; ROZENBLIUMAS. Centro Sąjungos Tarpresp. prekybinės bazės Ūkinių Prekių sandėlis, buv. Augustijonų bažnyčia. Aiškinamasis raštas. Iš *Centro Sąjungos Tarpresp. prekybinės bazės Ūkinių Prekių sandėlis, buv. Augustijonų bažnyčioj Vilniuje, Siaurojoje g-vėje Nr. 4. Projektinė užduotis*. Vilnius, 1962. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 175, l. 3–10.

63. *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai. Aiškinamojo rašto IV tomas*. Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 511, 21 l.

64. *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1957. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162, 304 l.

65. *Vilniaus senamiesčio VII – Nr. 61 kvartalo rekonstrukcija. Projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*. Vilnius, 1961, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 166, 35 l.

66. *Vilniaus senamiesčio VII – Nr. 61 kvartalo rekonstrukcija. Techninis projektas. Genplanas, Muziejaus gatvės išklotinė*. Vilnius, 1972. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 532, 6 l.

67. Visuomeninio pasitarimo, įvykusio 1988.11.03 viešojoje A. Mickevičiaus bibliotekoje dėl A. Mickevičiaus bibliotekos protokolas. Iš *Posėdžių ir pasitarimų protokolai paminklų restauravimo klausimais*. Vilnius, 1980–1990. KPCA, f. 27, ap. 2, b. 123, l. 4–16.

68. Zervynų kaimo Varėnos rajone regeneracijos projekto užduoties detalizavimas. Iš *Zervynų kaimo regeneracija. Techninis projektas. GP. A*. Vilnius, 1981, t. I. KPCA, f. 5, ap. 2, b. 843, l. 6–17.

69. ŽEMAITYTĖ, Z. Pranešimas išplėstinės Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės sekcijos posėdyje 1973 m. gruodžio mėn. 3 d. Iš *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos 1973 12 03 posėdžio protokolas*. Vilnius, 1973. KPСА, f. 27, ap. 2, b. 41, l. 9–21.

70. КАСПЕРАВИЧЮС, et al. Пояснительная записка. Из *Восстановление и реконструкция фабрики «Сиулас» в г. Биржай.* Проектное задание. [apie 1952]. KPСА, f. 5, ap. 2, b. 57, l. 3–17. [patikrinti rašybą, nes į rusų kalba versta iš lietuvių kalbos]

Lietuvos ypatingasis archyvas

1. *Dėl rimtų klaidų, esančių Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto darbe, organizuojant architektūros paminklų apsaugą* [LKP CK biuro nutarimas, 1958 m.]. LYA, f. 1771, ap. 207 b. 86, l. 5–7.

2. *Pasiūlymas Dėl Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsaugos Įstatymo projekto* [LSSR Ministrų Tarybos dokumentas, 1959 m.]. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 218.

3. *Pažyma apie Lietuvos TSR teritorijoje esančių istorinių-kultūrinių paminklų padėtį ir priemones jų apsaugai pagerinti* [1958 m. ?]. LYA, f. 1771, ap. 191, b. 528, l. 91–120.

4. *Projektas. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Kultūros paminklų apsaugos įstatymas* [1959 m.]. LYA, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 221–225.

PUBLIKUOTI ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

1. Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK IV plenumo apie kultūros sovietizavimą. 1944 m. gruodžio 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 43–49.

2. Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK V plenumo apie lietuvių tautos kultūrinio palikimo sovietizavimą. 1945 m. balandžio 11 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 52.

3. Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK VI suvažiavime apie komunistinės ideologijos diegimą. 1949 m. vasario 15 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 108–118.

4. J.Manušio ir M.Kenevičiaus pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie LSSR Architektų sąjungos antrojo suvažiavimo delegatų priešinimąsi Lietuvos istorinio architektūros palikimo naikinimui ir politinės kontrolės stiprinimą. 1955 m. lapkričio 14 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 219–224.

5. LKP CK biuro nutarimas dėl kultūros paminklų apsaugos pagerinimo ir jų panaudojimo propagandos tikslams. 1958 m. gegužės 12 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 259–263.

6. LKP CK biuro nutarimas dėl Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro partinės organizacijos idėjinio-politinio darbo. 1958 m. sausio 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 251–256.

7. LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimas, reglamentuojantis jubiliejinės Dainų šventės surengimo tvarką. 1958 m. kovo 17 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 256–259.

8. LKP CK sekretoriaus V. Niunkos laiškas SSKP CK dėl Žalgirio mūšio metinių minėjimo panaudojimo sovietų valdžios autoritetui stiprinti. 1960 m. gegužės 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 279–280.

9. LKP(b) CK biuro nutarimas dėl paminklinių biustų pašalinimo iš Kauno Karo muziejaus sodelio. 1941 m. gegužės 21 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 43.

10. LKP(b) CK sekretoriaus V. Niunkos nurodymas LKP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretoriui B. Lopatai dėl nepriklausomos Lietuvos laikų paminklų registravimo ir jų likimo. 1950 m. kovo 27 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 134–135.

11. LKP(b) Kauno miesto komiteto raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl karo muziejaus pertvarkymo ir tautinių paminklų sunaikinimo. 1946 m. spalio 17 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 65–68.

12. MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicino raštas LSSR valstybės saugumo ministrui P. Kondakovui dėl Vėlinių šventimo ir Lietuvos nepriklausomybės laikų paminklo sunaikinimo. 1952 m. rugpjūčio 30 d. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 164–166.

13. VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinio Lietuvoje N. Pozdniakovo raštas VKP(b) CK vadovams V. Molotovui, A. Andrejevui ir G. Malenkovui dėl lietuvių tautos kultūros sovietizavimo. 1941 m. vasario 21 d. Iš *Lietuvos*

kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys.
Vilnius, 2005, p. 37–39.

PAVELDOSAUGINIAI AKTAI

Lietuvos dokumentai

1. Dėl gamtinių draustinių įsteigimo Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1960 m. rugsėjo 27 d. nutarimas Nr. 517. Iš *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 342–362.

2. Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1974 m. kovo 29 d. nutarimas Nr. 124. Iš *LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys*. Vilnius, 1978, t. 7, p. 390–391.

3. *Dėl miestų ir rajonų kultūros įstaigų socialistinio lenktyniavimo 1971–1975 metais. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos Respublikinės Profesinių Sąjungų Tarybos 1971 m. birželio 22 d. nutarimas Nr. 254.* [Vilnius], [1971], 12 p.

4. Draustinių Lietuvos TSR teritorijoje nuostatai. Patvirtinta Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1983 m. gruodžio 14 d. nutarimu Nr. 342. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1983, gruodžio 31, p. 833–892.

5. Gamtos apsaugos įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1959 m. balandžio 22 d. [papildytas]. Iš *Gamtos apsauga. Normatyvinių aktų rinkinys*. Vilnius, 1976, p. 5–7.

6. Gamtos apsaugos įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1959 m. balandžio 22 d. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1959, balandžio 30, p. 121–124.

7. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos 1967 m. balandžio 15 d. Iš *Kultūros-švietimo įstaigų administravimo žinynas*. Vilnius, 1975, t. 1, p. 235–238.

8. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Patvirtinta Lietuvos TSR kultūros ministro 1972 m. lapkričio 23 d. įsakymu Nr. 387. Iš *Kultūros-švietimo įstaigų administravimo žinynas*. Vilnius, 1975, t. 1, p. 239–280.

9. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (Priedėlis prie LTSR Ministrų Tarybos 1949.III.10 d. nutarimo Nr. 184). Iš *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 184. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai. 1949 m. kovo mėn. 21 d.* Vilnius, 1949, p. 6–14.

10. *Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos nutarimas dėl Dzūkijos, Kuršių nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilės valstybinio rezervato įsteigimo* [interaktyvus]. 1991 m. balandžio 23 d. Nr. I-1244 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=1236&p_query=&p_tr2=>>.

11. *Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos nutarimas dėl regioninių parkų ir draustinių įsteigimo* [interaktyvus]. 1992 m. rugsėjo 24 d. Nr. I-2913 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=1726&p_query=regioniniai%20parkai&p_tr2=1>.

12. *Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas* [interaktyvus]. 1993 m. lapkričio 9 d. Nr. I-301 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per

interneta: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=5627&p_query=&p_tr2=>.

13. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas* [interaktyvus]. 1977 [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8577&p_k=1>.

14. Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1987 12 22 Nr. 222. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 20–21.

15. Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1980 m. lapkričio mėn. 4 d. Nr. 114. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 8–9.

16. Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašo tikslinimo. 1982 m. gruodžio 21 d. Nr. 185. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 12–13.

17. Lietuvos TSR kultūros ministerija. Kolegijos nutarimas. Dėl Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašų tikslinimo. 1984 12 11 Nr. 135. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 16–18.

18. *Lietuvos TSR kultūros švietimo įstaigų ir Respublikinio kultūros paminklo restauravimo tresto padalinių 1986–1990 metų socialistinio lenktyniavimo sąlygos*. Vilnius, 1986, 38 p.

19. *Lietuvos TSR miestų ir rajonų klubinių įstaigų, kultūros ir poilsio parkų, bibliotekų, kultūros paminklų apsaugos ir muziejų 1981–1985 metų socialistinio lenktyniavimo vertinimo kriterijai ir apibendrinimo tvarka*. Vilnius, 1981, 36 p.

20. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 184. Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai. 1949 m. kovo mėn. 21 d. Vilnius, 1949, p. 3–5.

21. Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. TSRS kultūros ministerijos 1986 05 13 įsakymo Nr. 203 priedas. Iš *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*. [1986], p. 2–36.

22. Paminklotvarkos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Įsakymas. Dėl Respublikos istorijos, architektūros ir dailės paminklų sąrašų papildymo. 1990 12 27 Nr. 33. Iš *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, I dalis, p. 25.

SSRS lygmens (bendrasąjunginiai) ir kitų SSR dokumentai

1. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai. Patvirtinta TSRS Ministrų Tarybos 1982 m. rugsėjo 16 d. nutarimu Nr. 865. Iš *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai*. Vilnius, 1983, p. 6–17.

2. TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija. Vilnius, 1986, 14 p.

3. Закон Союза Советских Социалистических Республик об охране и использовании памятников истории и культуры [1976 г.]. Москва, 1976, с. 16.

4. Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной. 8 апреля 1949 г. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации,*

содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной. Москва, 1949, с. 11–34.

5. О состоянии учета, охраны и пропаганды историко-революционных памятников в Ивановской области (решение [Президиума Научно-методического совета по охране памятников культуры Министерства культуры СССР] от 25 октября 1965 г.). Из *Документы по охране и пропаганде памятников культуры.* Москва, 1966, с. 13–14.

6. Об историко-революционных памятниках в Узбекской ССР (решение [Президиума Научно-методического совета по охране памятников культуры Министерства культуры СССР] от 24 января 1966 г.). Из *Документы по охране и пропаганде памятников культуры.* Москва, 1966, с. 21–22.

7. Приказ № 326 Комитета по делам архитектуры при Совете Министров СССР. 8 апреля 1949 г. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной.* Москва, 1949, с. 10.

8. Приложение к постановлению Совета Министров СССР № 3898 от 14 октября 1948 г. Положение об охране памятников культуры. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной.* Москва, 1949, с. 5–7.

9. Совет Министров СССР. Постановление № 3898 от 14 октября 1948 г. О мерах улучшения охраны памятников культуры. Из *Инструкция о порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры, состоящих под государственной охраной.* Москва, 1949, с. 3–4.

10. *Техническая инструкция по эксплуатации памятников архитектуры, состоящих на Государственной охране* [1948]. Москва, 1948, 22 с.

Tarptautiniai dokumentai

1. *European Landscape Convention* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>.

2. Evaluation procedures of the Advisory Bodies for nominations. In *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>.

3. Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List. In *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>.

4. Tarptautinė paminklų ir jų kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija. *Architektūros paminklai*, 1977, Nr. IV, p. 75–77.

5. *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931* [interaktyvus]. 1931 [žiūrėta 2008 liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/athens_charter.html>.

6. *The Declaration of San Antonio* [interaktyvus]. 1996 [žiūrėta 2008 gruodžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html>.

7. *The Nara Document on Authenticity* [interaktyvus]. 1994 [žiūrėta 2008 rugsėjo 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm>.

8. *The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* [interaktyvus]. 1964 [žiūrėta 2008 gruodžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/venice_charter.html>.

9. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* [interaktyvus]. 1972 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>>.

Paveldo sąrašai

1. *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. Vilnius, 1993, d. I, 221 p.; d. II, 445 p.
2. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)*. Vilnius, 1977, 99 p.
3. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. Vilnius, 1973, 826 p.
4. *Varėnos rajono istorinių-revoliucinių, architektūrinių ir archeologinių paminklų sąrašas*. Varėna, 1969, 23 p.

PUBLIKACIJOS IR KITA MEDŽIAGA

1. AREŠKA, Vitas. Ideologinė meno funkcija. *Kultūros barai*, 1970, gegužė, p. 46–48.
2. Asmenys, prisidėję prie Vilniaus senamiesčio žalojimo nuo 1944 metų iki mūsų laikų. *Vilniaus Sėjūdis*, 1990, Nr. 2–6.

3. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951–1957 metų veiklos apžvalga. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 106–112.
4. BALEVIČIUS, K. Nacionalinio parko steigimo istorija. Iš *Lietuvos TSR nacionalinis parkas*. Vilnius, 1981, p. 138–143.
5. BARANAUSKAS, Vytautas. Išėjties pozicijos. *Literatūra ir menas*, 1968, birželio 22, p. 4.
6. BARŠAUSKAS, J. Gyvenamieji ir kai kurie visuomeniniai gotikiniai namai Kaune. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1960, t. I, p. 156–203.
7. BATŪRA, Romas. Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, kovas, p. 26–28.
8. BAUBLIENĖ, Marina. Antokolskio gatvės premjera. *Literatūra ir menas*, 1971, lapkričio 6, p. 8–9.
9. BIELINIS, Jonas. Išsaugoti ir prikelti gyvenimui. *Literatūra ir menas*, 1987, sausio 31, p. 2–3, 14.
10. BUČAS, Jurgis. Lietuvos kraštovaizdžio paminklinis fondas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, vasaris, p. 12–15.
11. BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 3–16.
12. BUDRYS, Stasys. Liaudies meno muziejaus ekspozicija. *Kultūros barai*, 1968, liepa, p. 45–47.
13. BUMBLAUSKAS, Alfredas; KULAKAUSKAS, Antanas. Turistus stebinti ar gaivinti istorijos pojūti? *Kultūros barai*, 1988, gegužė, p. 31–36.
14. BURNEIKA, Juozas. Kapai ir antkapiai. *Literatūra ir menas*, 1971, gruodžio 11, p. 12.
15. ČEKANAUSKAS, Vytautas; NASVYTIS, Algimantas. Padarykime pradžia. *Literatūra ir menas*, 1981, gegužės 23, p. 10.

16. ČEPAITIS, Virgilijus. Kada ir kaip ginčytis. *Literatūra ir menas*, 1988, kovo 5, p. 7.
17. ČERBULĖNAS, K. Liaudiškų memorialinių paminklų kilmė ir jų architektūrinė-meninė charakteristika. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1966, t. III, p. 98–120.
18. ČERBULĖNAS, Klemensas. Epochą atspindintys paminklai. *Kultūros barai*, 1979, vasaris, p. 31–33.
19. ČERBULĖNAS, Klemensas. Renesanso architektūra. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, balandis, p. 23–26.
20. DANIULAITIS, Giedrius. Gyvenviečių architektūra saugomo kraštovaizdžio zonose. *Statyba ir architektūra*, 1976, rugsėjis, p. 3–6.
21. DANIULAITIS, Giedrius; KAVALIAUSKAS, Povilas; STAUSKAS, Vladas. Projektas ir tikrovė. *Mokslas ir gyvenimas*, 1977, sausis, p. 21–23.
22. DIRŽINSKAITĖ, Leokadija. *Istorijos ir kultūros paminklų reikšmė patriotiniam, internacionaliniam, visuomenės auklėjimui /metodinė medžiaga pranešimui/*. Vilnius, 1987, 35 p.
23. DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? I. Siautulys. *Švyturys*, 1988, Nr. 22, p. 8–10.
24. DUNDULIENĖ, P. Ginu Kernavės perkūną. *Švyturys*, 1966, Nr. 4, p. 18–19.
25. DUNDULIENĖ, P. Rasa kėlė žolę. *Švyturys*, 1969, Nr. 15, p. 8–9.
26. DUNDULIENĖ, P. Senosios lietuvių religijos klausimu. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1969, t. X, p. 181–207.
27. DUNDULIENĖ, Prane. Kaip atsirado mūsų liaudies paminklai? *Kultūros barai*, 1978, liepa, p. 59–63.
28. DZŪKAS, Vytautas. Vėtrungė dairosi nuotakų. *Švyturys*, 1971, Nr. 22, p. 4.
29. FIRKOVIČIUS, Leonidas. Architektūros paminklai ir mes. *Statyba ir architektūra*, 1986, spalio, p. 14–15.

30. GARŠVA, Kazimieras, et al. Tolminkiemis: K. Donelaitis, J. Rėza, J. Šperberis. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 18, p. 2–3.
31. GERKLA, Giedrius. Atgimęs arsenalas. *Literatūra ir menas*, 1988, gegužės 28, p. 6–7.
32. GINIŪNAS, K. „Sveiki atvykę į Nacionalinį parką!“. *Kultūros barai*, 1978, kovas, p. 21.
33. GLEMŽA, Jonas. Bendras rūpestis. *Literatūra ir menas*, 1984, kovo 3, p. 3, 9.
34. GLEMŽA, Jonas. Dabarčiai ir ateities kartoms. *Kultūros barai*, 1977, gegužė, p. 17–21.
35. GLEMŽA, Jonas. Kultūrinis palikimas ir visuomenė. *Kultūros barai*, 1980, liepa, p. 26–30.
36. GLEMŽA, Jonas. Nuomonės aštrios ir prieštaringos. *Literatūra ir menas*, 1983, balandžio 30, p. 5.
37. GLEMŽA, Jonas. Paminklai neamžini... *Kultūros barai*, 1972, rugpjūtis, p. 18–22.
38. GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu. *Architektūros paminklai*, 1975, Nr. III, p. 3–11.
39. GLEMŽA, Jonas. Svarbūs ICOMOS nutarimai. *Kultūros barai*, 1984, kovas, p. 76–77.
40. GREIČIŪNAS, Valentinas. Ruošiamas parko pertvarkymo projektas. *Literatūra ir menas*, 1982, gruodžio 25, p. 12.
41. GRIGOŠAITIS, Zenonas, et al. „Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim?“. *Švyturys*, 1989, Nr. 12, p. 10–11.
42. GUDAVIČIUS, Henrikas; KAVALIAUSKAS, Povilas; KRUPICKAS, Rimantas. *Lietuvos draustiniai*. Kaunas, 1989, 126 p.
43. Ilgalaikės programos. *Literatūra ir menas*, 1988, liepos 30, p. 12.
44. IVANOVAS, V. Socializmas ir kultūrinis palikimas. *Literatūra ir menas*, 1970, gruodžio 19, p. 3.

45. JANKEVIČIENĖ, A. Lietuvos gotiškos architektūros kompozicinės ypatybės. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1966, t. III, p. 358–376.
46. JANKEVIČIENĖ, Algė. Gotika. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, vasaris, p. 23–25.
47. JANKEVIČIENĖ, Algė. Kaip formavosi senųjų mūsų krašto pilių stilius. *Statyba ir architektūra*, 1975, rugpjūtis, p. 30–31.
48. Jie nori gyventi. *Literatūra ir menas*, 1983, birželio 4, p. 4–5.
49. JURGINIS, J. Dievai ir stabai. *Švyturys*, 1966, Nr. 4, p. 18–19.
50. JURGINIS, J. Griuvėsių romantika. *Literatūra ir menas*, 1967, liepos 1, p. 4.
51. JURGINIS, J. Lietuvių dievai ir deivės. *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, kovas, p. 30–31.
52. JURGINIS, J. Menas ir tautiškumas. *Kultūros barai*, 1966, gruodis, p. 65–66.
53. JURGINIS, J. Talino įspūdžiai ir mūsų rūpesčiai. *Literatūra ir menas*, 1967, balandžio 8, p. 4.
54. JURGINIS, Juozas. Paminklai ir jų saugojimo kultūra. *Literatūra ir menas*, 1969, rugsėjo 6, p. 3, 4.
55. JURGINIS, Juozas. Praeities kultūra – šiandienos poreikiams. *Kultūros barai*, 1980, liepa, p. 33–36.
56. JURKŠTAS, Vytautas. Amžinas senamiesčio pulsas. *Statyba ir architektūra*, 1990, spalio 12, p. 12–13.
57. JURKŠTAS, Vytautas. Devynioliktojo amžiaus architektūra. *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, rugpjūtis, p. 22–25.
58. JURKŠTAS, Vytautas. Išižiūrėkim į senąjį Vilnių. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 28, p. 12.
59. JURKŠTAS, Vytautas. Kultūros paminklas ir gyvenamoji aplinka. *Literatūra ir menas*, 1974, birželio 29, p. 11.

60. JURKŠTAS, Vytautas. Pastarųjų amžių slenksčio Vilniaus architektūros įvairovė. *Statyba ir architektūra*, 1975, liepa, p. 27–32.
61. JURKŠTAS, Vytautas. Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija. *Literatūra ir menas*, 1969, balandžio 5, p. 3.
62. JURKŠTAS, Vytautas; MIŠKINIS, Algimantas. Mūsų „vizitinė kortelė“. *Kultūros barai*, 1970, lapkritis, p. 31–33.
63. Kaimynų darbai ir rūpesčiai. *Kultūros barai*, 1972, spalio, p. 55–59.
64. KALASAUSKAS, Algirdas. Paminklai mūsų laukia. *Literatūra ir menas*, 1970, liepos 25, p. 4.
65. KAMINSKAS, Romualdas. Kada restauruojame, kada atkuriamo? *Literatūra ir menas*, 1980, birželio 1, p. 8, 14.
66. KAMINSKAS, Romualdas. Kai darbai baigti. *Literatūra ir menas*, 1974, kovo 16, p. 10.
67. KAMINSKAS, Romualdas. Kultūros paminklai ir mes. *Literatūra ir menas*, 1979, lapkričio 17, p. 3.
68. KAMINSKAS, Romualdas. Paminklų meninės vertybės – po tinku. *Literatūra ir menas*, 1979, rugsėjo 8, p. 11.
69. KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena*. Vilnius, 1983, 45 p.
70. KAMINSKAS, Romualdas. Rūmai, prikelti naujam gyvenimui. *Kultūros barai*, 1974, balandis, p. 19–22.
71. KARČIAUSKAS, Mykolas; KITKAUSKAS, Napalys. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1986, gegužės 13, p. 14.
72. Kas laukia parkų, ko laukia parkai. *Literatūra ir menas*, 1983, liepos 23, p. 6, 14.
73. KAŠAUSKAS, Stasys. Donelaitis. *Literatūra ir menas*, 1979, gruodžio 8, p. 8–9.
74. KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų perspektyva. *Statyba ir architektūra*, 1970, gruodis, p. 6–7.

75. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų voratinklyje. *Kultūros barai*, 1988, gruodis, p. 37–40.
76. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdžio parkai: kiek, kur ir kaip juos steigti. *Statyba ir architektūra*, 1976, rugpjūtis, p. 8–11.
77. KAVALIAUSKAS, Povilas; KUDABA, Česlovas. „Išsaugoti natūralią gamtą – išsaugoti pasaulį“. *Literatūra ir menas*, 1971, spalio 16, p. 8–9.
78. KAZIKAS, Madis; RANIKU, Veljė. Pirmasis nacionalinis parkas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, vasaris, p. 22–25.
79. KAZLAUSKAS, Bronius. Ne stabdyti, o kurti gyvenimą. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 28, p. 12.
80. KITKAUSKAS, N. Katedra ir varpinė Gedimino a. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 94–98.
81. KITKAUSKAS, Napalys. Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje. *Statyba ir architektūra*, 1983, gruodis, p. 22–23.
82. KITKAUSKAS, Napalys. Tolminkiemis atgimsta. *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, kovas, p. 29–30.
83. KITKAUSKAS, Napalys. Vilniaus klasicizmo šedevras. *Kultūros barai*, 1980, gruodis, p. 26–29.
84. KITKAUSKAS, Napalys. Vilniaus pilys tampa muziejum. *Kultūros barai*, 1984, birželis, p. 44–49.
85. KITKAUSKAS, Napalys; ABRAMAUSKAS, Stasys. Paveikslų galerijos požemių mūrai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1973, lapkritis, p. 24–27.
86. KITKAUSKAS, Napoleonas; DZIKAS, Liudvikas. Žemutinės pilies karalių rūmai. *Kultūros barai*, 1988, birželis, p. 50–56.
87. KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas. Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą. *Kultūros barai*, 1986, balandis, p. 59–63; gegužė, p. 57–61; birželis, p. 47–51; liepa, p. 58–61.

88. KITKAUSKAS, Napoleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje. *Kultūros barai*, 1986, gruodis, p. 51–55; 1987, sausis, p. 60–63; vasaris, p. 60–63.
89. KLIMKA, Libertas. Kur saulutė stulpavojo. *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, rugpjūtis, p. 24–25.
90. *Konferencijos „Istorijos ir kultūros paminklų panaudojimas komunistiniam jauniosios kartos auklėjimui“ tezės (1986.11.13)*. Vilnius, 1986.
91. KORSAKAS, K. Jubiliejinis balsas. *Literatūra ir menas*, 1965, sausio 1, p. 2–3.
92. KUDABA, Česlovas. Po karštos vasaros. Nacionalinis parkas – laimėjimai, rūpesčiai, atsakomybė. *Literatūra ir menas*, 1975, gruodžio 13, p. 12.
93. KUGEVIČIUS, Vytautas. Jautriausia Kauno dalis. *Literatūra ir menas*, 1981, kovo 7, p. 8–9.
94. KULIKAUSKAS, Paulius. J.Šeibokas: kai mano projektą giria, visada abejoju. *Statyba ir architektūra*, 1987, kovas, p. 18–20.
95. Kultūros paminklai ir jų apsauga [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Kultūros barai*, 1967, rugsėjis, p. 17–19.
96. KUMPIS, J. *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*. Vilnius, 1950, 66 p.
97. KUNIGĖLIS, Antanas. Ar praeičiai pakanka vien meilės? *Literatūra ir menas*, 1968, rugsėjo 7, p. 2–3.
98. Laikas – ketvirtas miesto matas. *Literatūra ir menas*, 1984, balandžio 14, p. 6–7.
99. LANKAUSKAS, Romualdas. Išsaugokime senąsias Klaipėdos kapines. *Literatūra ir menas*, 1982, gruodžio 11, p. 16.
100. LAUČKAITĖ, Laima. Tautodailės relikto likimas. *Kultūros barai*, 1988, balandis, p. 34–36.

101. LAURINAITIS, Stasys. Vertinant kultūros palikimą. *Kultūros barai*, 1969, birželis, p. 17–20.
102. LENINAS, Vladimiras. Apie kooperaciją [1923 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 296–297.
103. LENINAS, Vladimiras. Kalba Rusijos gubernijų liaudies švietimų skyrių užmokyklinio švietimo poskyrių vedėjų III pasitarime [1920 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 304.
104. LENINAS, Vladimiras. Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu [1913 m.]. Iš LENINAS, V. *Pilnas raštų rinkinys*. Vilnius, 1983, t. 24, p. 111–145.
105. LENINAS, Vladimiras. Naujoji ekonominė politika ir politinio švietimo komiteto uždaviniai [1921 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 286–289.
106. LENINAS, Vladimiras. Tarybų valdžios laimėjimai ir sunkumai [1919 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 308–309.
107. LENINAS, Vladimiras. Verčiau mažiau, bet geriau [1923 m.]. Iš LENINAS, V. *Apie socializmo kūrimą*. Vilnius, 1988, p. 39–50.
108. LEONAITĖ, Elena. Perkūno ažuolo paunksmėje. *Mokslas ir gyvenimas*, 1969, birželis, p. 41–43.
109. LIEKIS, Algimantas; BARANAUSKAS, Vytautas; VIČKUS, Petras. Realybė ir paradoksai. *Literatūra ir menas*, 1983, rugpjūčio 27, p. 7.
110. LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas. Radiniai Siaurojoje gatvėje. *Kultūros barai*, 1981, vasaris, p. 30–31.
111. [Informacinis pranešimas]. *Literatūra ir menas*, 1974, gegužės 9, p. 5.
112. [Interviu su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1973, liepos 28, p. 2.

113. [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]. *Literatūra ir menas*, 1969, vasario 22, p. 2.
114. [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]. *Literatūra ir menas*, 1970, lapkričio 21, p. 2.
115. [Interviu su: KAMINSKAS, Romualdas]. *Literatūra ir menas*, 1975, spalio 11, p. 2.
116. LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Konfrontacija ties amžių riba. *Literatūra ir menas*, 1984, rugpjūčio 4, p. 6–7.
117. MAČIANSKAS, Feliksas. Visatos sąranga senovės lietuvių akimis. *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, kovas, p. 47.
118. MAČIULIS, Algimantas. Senamiestis bus išsaugotas. *Literatūra ir menas*, 1974, balandžio 6, p. 11.
119. MAČIULYTĖ-KASPERAVIČIENĖ, Audronė. Kada dingo Švento Mykolo bažnyčios altoriai. *Švyturys*, 1989, Nr. 23, p. 20–21.
120. MANIUŠIS, J. Architektas ir nauji komunistinės statybos uždaviniai. *Tiesa*, 1961, liepos 27, p. 2–3.
121. MARCINKEVIČIENĖ, Br. Meilė. *Kultūros barai*, 1965, spalio, p. 9–10.
122. MARCINKEVIČIŪTĖ, Rūta. Pasijunti tautos žmogum. *Kultūros barai*, 1988, rugpjūtis, p. 45–48.
123. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Atsikratyti ar išgelbėti? *Literatūra ir menas*, 1990, lapkričio 17, p. 1, 6.
124. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Skelbimų lenta ar enciklopedija? *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10.
125. MERKEVIČIUS, V. Senovės liudininkas. *Švyturys*, 1966, Nr. 13, p. 28.
126. MIKELIŪNAITĖ, Teresė. Koks bus Anykščių šilelis. *Literatūra ir menas*, 1969, rugpjūčio 16, p. 10.

127. MIKULIONIS, Stanislovas. Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma? *Literatūra ir menas*, 1979, gruodžio 1, p. 6–7.
128. MIKULIONIS, Stasys. Kas turi būti norma? *Literatūra ir menas*, 1982, liepos 31, p. 9.
129. MIKULIONIS, Stasys. Problemos dar neišspręstos. *Literatūra ir menas*, 1968, kovo 30, p. 3, 13.
130. MIŠKINIS, Algimantas. Kaip saugosim Kėdainių senovę? *Literatūra ir menas*, 1977, lapkričio 19, p. 6–7, 14.
131. MIŠKINIS, Algimantas. Urbanistikos tradicijos šiandien. *Kultūros barai*, 1967, kovas, p. 14–15.
132. NARBUTAS, Vytautas. Stabtelėkim ir apsidairykim. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 18, p. 11.
133. NARBUTAS, Vytautas; PALIONIS, Jonas; ZINKEVIČIUS, Zigmas. Operacija – dėl reikalo ar ambicijų? *Statyba ir architektūra*, 1987, rugpjūtis, p. 20–21.
134. NAVICKAS, B. Išsaugokime liaudies meno paminklus. *Kultūros barai*, 1973, rugpjūtis, p. 29.
135. NERVONIS, Vytautas. Aistros verda, senamiestis kenčia. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10.
136. NIUNKA, Vl. Krištiškai vertinkime savo darbą. *Tiesa*, 1961, liepos 15, p. 2.
137. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, 243 p.
138. OKSAS, Jurgis. Ar visada ieškojimai – atradimai? *Literatūra ir menas*, 1987, rugpjūčio 8, p. 7.
139. OZOLAS, Romualdas. Dramatiškas kelias. *Literatūra ir menas*, 1988, gegužės 21, p. 10–11.
140. OZOLAS, Romualdas. „Talkos“ klubui, „Literatūros ir meno“ redakcijai. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 25, p. 16.

141. Paminklų apsaugai – pasaulio visuomenės dėmesys [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Kultūros barai*, 1981, rugsėjis, p. 23–25.
142. „Parduotos vasaros“ [interview su: SIMANAVIČIUS, Žibartas]. *Kultūros barai*, 1981, rugsėjis, p. 32–33.
143. PATAŠIUS, Algimantas; KUNČIUS, Algimantas. Amžinieji ažuolai. *Kultūros barai*, 1972, rugsėjis, p. 3–5.
144. PENKAUSKAS, Audrius; PUTEIKIS, Naglis. Paminklo statymas. *Kultūros barai*, 1987, lapkritis, p. 43–44.
145. PILYPAITIS, A. Architektūrinio landšafto apsauga. *Kultūros barai*, 1966, gegužė, p. 8–10.
146. PILYPAITIS, A. Be kerpių ir pelėsių. *Švyturys*, 1966, Nr. 19, p. 8–11.
147. PILYPAITIS, A. Kuo vadovautis tvarkant Trakus. *Statyba ir architektūra*, 1964, rugpjūtis, p. 25–27.
148. PILYPAITIS, A. Praeitis atgimsta naujam gyvenimui. *Kultūros barai*, 1965, spalio, p. 6–8.
149. PINKUS, Stasys. Kultūros paminklų apskaitą baigus. *Kultūros barai*, 1976, balandis, p. 25–29.
150. Praeities lobiai – socialistinės visuomenės žmogui. *Kultūros barai*, 1973, spalio, p. 2–4.
151. PURLYS, Evaldas. Mes patys. *Literatūra ir menas*, 1989, vasario 4, p. 11.
152. PURLYS, Evaldas. Priartinti praeitį – praturtinti dabartį. *Literatūra ir menas*, 1984, sausio 21, p. 9.
153. RAULINAITIS, A. Vilniaus senamiestis senėja ir gražėja. *Kultūros barai*, 1967, gegužė, p. 30–32.
154. RIMANTIENĖ, Ramutė; URBANAVIČIUS, Vytautas. Pagoniška šventykla Žemaitijoje. *Mokslas ir gyvenimas*, 1971, vasaris, p. 11–13.

155. RIMKUS, V. „Stebuklai“ su mediniais stebuklais. *Kultūros barai*, 1966, birželis, p. 56.
156. SAKALAUŠKAITĖ, Irena. Kaimas abipus upės. *Literatūra ir menas*, 1984, kovo 03, p. 8.
157. Saugokim kultūros paminklą [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1977, kovo 5, p. 2, 14.
158. Senamiestis – šiandien ir visados. *Literatūra ir menas*, 1986, balandžio 12, p. 1, 6–7.
159. Senos sienos. *Kultūros barai*, 1990, spalio, p. 24–28.
160. SIMANAVIČIUS, Žibartas. Muziejų perteklius ar stygius? *Literatūra ir menas*, 1986, rugsėjo 13, p. 3.
161. SONGAILA, Gintaras, et al. „Talkos“ nuomonė. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 25, p. 16.
162. STAPONKUS, Antanas. Dimitravo atminimas. *Kultūros barai*, 1974, gruodis, p. 12–15.
163. STAPONKUS, Antanas. Sveiki atvykę į Nacionalinį parką! *Kultūros barai*, 1977, rugsėjis, p. 17–23.
164. Statome dabarčiai ir ateities kartoms (Iš LTSR Architektų sąjungos valdybos ats. sekretoriaus J. VAŠKEVIČIAUS ataskaitinio pranešimo [Lietuvos TSR architektų sąjungos VI] suvažiavimui). *Literatūra ir menas*, 1966, gegužės 14, p. 1–3.
165. STAUSKAS, V.; DANIULAITIS, G.; KAVALIAUSKAS, P. Principinis planavimo projektas. Iš *Lietuvos TSR nacionalinis parkas*. Vilnius, 1981, p. 143–152.
166. STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim agurkus rūtų darželyje? *Kultūros barai*, 1973, kovas, p. 12–17.
167. STAUSKAS, Vladas. Aukštaitijos ežerų parkas. Kas jis ir kur jis bus. *Švyturys*, 1974, Nr. 12, p. 20–21.

168. STAUSKAS, Vladas. Senasis Kaunas architektų akimis. *Literatūra ir menas*, 1971, gegužės 8, p. 7.
169. STRAVINSKAS, A. *LTSR kultūros paminklų apsauga*. Vilnius, 1958, 29 p.
170. ŠEIBOKAS, Justinas. Pasendintas Vilnius. *Literatūra ir menas*, 1983, gruodžio 3, p. 11.
171. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus: prisiminimai apie Kauno restauratorius*. Kaunas, 2007, p. 226.
172. ŠEŠELGIS, Kazys. Ar išsaugosime liaudies architektūros paminklus? *Kultūros barai*, 1976, birželis, p. 24–29.
173. ŠIDLA, Leonas; ŠIMKŪNAS, Romualdas. Nacionaliniam parkui – ir etnografinį turinį. *Kultūros barai*, 1970, liepa, p. 47–48.
174. ŠIDLAUSKAS, Aleksas. Odė malūnams. *Literatūra ir menas*, 1968, rugpjūčio 24, p. 10.
175. ŠNIUKAS, Domas. Senamiesčio atgimimas. *Literatūra ir menas*, 1973, kovo 31, p. 3.
176. ŠVIDKOVSKIS, Olegas. Senamiesčių dabartis. *Kultūros barai*, 1973, lapkritis, p. 23–28.
177. Tarptautinė kultūros paminklų apsaugos chartija. *Muziejai ir paminklai*, 1966, Nr. 1, p. 45.
178. TATORIS, Jonas. Jungendo stilius Klaipėdoje. *Statyba ir architektūra*, 1983, vasaris, p. 22–23.
179. Teisingai vertinti ir saugoti architektūrinį palikimą. *Statyba ir architektūra*, 1961, rugpjūtis, p. 6–7.
180. Tėviškės muziejus kviečia viešnagėn ir talkon. *Kultūros barai*, 1975, liepa, p. 28–37.
181. TRINKŪNAS, J. Pamišti ženklai. *Kultūros barai*, 1967, birželis, p. 65–67.

182. URBANAVIČIUS, Vytautas. Dubenuotų akmenų paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, vasaris, p. 16–19.
183. URBANAVIČIUS, Vytautas. Šventaragio slėnis: legendos ir faktai. *Kultūros barai*, 1987, gruodis, p. 53–56.
184. URBONIENĖ, Elena. Atsisakykime stereotipų. *Literatūra ir menas*, 1984, vasario 25, p. 10.
185. VAITKEVIČIUS, Bronius. Naujosios dvasinės kultūros gairės. *Kultūros barai*, 1976, gruodis, p. 16–21.
186. VAITYS, Leonas. Atsargiau, broliai! *Literatūra ir menas*, 1988, liepos 16, p. 7.
187. VALATKA, Vitas. Išsaugokim ateities kartoms. *Kultūros barai*, 1969, liepa, p. 12–14.
188. VARNAUSKAS, Jonas. Lietuvos žemėje išsaugoti. *Literatūra ir menas*, 1989, liepos 29, p. 1, 8.
189. VĖLIUS, N. Ant aukštųjų dzūkų kalnelių. *Kultūros barai*, 1966, lapkritis, p. 63.
190. VIČKUS, Petras. Klaipėdos senamiesčio pastatų vertė ir restauracija. *Kultūros barai*, 1981, vasaris, p. 26–28.
191. VILDŽIŪNAS, Linas. Dėl istoriškai determinuotos sąmonės. *Literatūra ir menas*, 1988, rugpjūčio 20, p. 12.
192. VILPIŠAUSKAS, Vitolis. Rekonstruoti ar laukti? *Literatūra ir menas*, 1968, rugpjūčio 10, p. 12.
193. VIOLLET-LE-DUC, Eugène Emmanuel. Restoration. In *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles, 1996, p. 314–318.
194. ZARECKIENĖ, Dalija. Perkūno namai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, kovas, p. 36–37.
195. ZUBOVAS, Vytautas. Senamiesčių krizė. Kokios jos priežastys? *Statyba ir architektūra*, 1990, kovas, p. 4–5.

196. ŽALĖNAS, Gintautas. Tautos atminties šaltiniai. Ar pajėgi juos išsaugoti esamoji paminkloaugos sistema? *Kultūros barai*, 1989, sausis, p. 43–47.
197. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Atradimai ir praradimai. *Literatūra ir menas*, 1982, kovo 6, p. 7.
198. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Pilių teritorija – amžių veidrodis. *Literatūra ir menas*, 1987, rugsėjo 26, p. 3.
199. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Prūsų, arba Mažoji, Lietuva. *Literatūra ir menas*, 1988, gruodžio 3, p. 4.
200. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Vartai į laiką. *Literatūra ir menas*, 1980, rugsėjo 13, p. 8–9.
201. ŽEMAITYTĖ, Z. Žaismingųjų „Saulučių“ kūrėjai. *Kultūros barai*, 1966, liepa, p. 33.
202. ŽEMKALNIS, V. Muziejus po atviru dangum. *Kultūros barai*, 1965, gegužė, p. 26–29.
203. ŽULKUS, Vladas. Birutės kalno paslaptys. *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, birželis, p. 16–17.
204. ВОЛОДИН, П. А. *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*. Москва, 1971, 24 с.
205. ЖУКАУСКАС, К.К. Просвещение, наука, культура. Из *Атлас Литовской ССР*. Москва, 1981, с. 193.
206. КОНОВАЛОВ, Н.; ПОНОМАРЕНКО, Ю. Время ли восстанавливать замки? *Известия*, 1960, 20 декабря, с. 4.
207. МАКСИМОВ, П. Н. Основные положения научной методики реставрации памятников архитектуры. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 5–18.
208. *Методические основы приспособления и использования памятников культуры. Тезисы докладов и сообщений к пленуму НМС*. Москва, 1973, 107 с.

209. НЮНКА, В. Вековое наследие и социалистическая новь. *Известия*, 1961, 5 апреля, с. 3.

210. РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 3–12.

211. *Тезисы докладов к предстоящей конференции «Охрана памятников культуры и их использование в целях туризма»*. Москва, 1975, 99 с.

212. ХАЛТУРИН, А. Г. [be pravadinimo]. *Охрана памятников истории и культуры в СССР*. ICOMOS-Москва-Суздаль, 1978, с. 5–8.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. *300 kultūros paminklų*. Vilnius, 1980, 252 p.
2. ABROMAVIČIUS, Stasys. Pravieniškės. Raudonosios armijos aukų kapas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 36–37.
3. ADOMAVIČIUS, Romas. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1989, balandžio 15, p. 11.
4. ALEKNAVIČIUS, Bernardas. Išsaugokime Lazdynėlius. *Literatūra ir menas*, 1987, spalio 17, p. 14.
5. ALEKSĖJŪNIENĖ, Aldona. Prienai, Kauno g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 140.
6. ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir paplitimą*. Vilnius, 1999, 247 p.
7. ASHWORTH, Gregory J. Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers. In *Built Environment*. 1997, vol. 23, no. 2, p. 92–102.
8. ASHWORTH, Gregory J. From History to Heritage – from Heritage to Identity. In Search of Concepts and Models. In *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London, 1995, p. 13–30.
9. BALČIŪNAS, V. Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951–1957 metų veiklos apžvalga. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 106–112.
10. BALEVIČIUS, K. Nacionalinio parko steigimo istorija. Iš *Lietuvos TSR nacionalinis parkas*. Vilnius, 1981, p. 138–143.
11. BALIULIS, Algirdas; MIKULIONIS, Stanislovas; MIŠKINIS, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius, 1991, 294 p.

12. BANIONIS, Juozas. Kėdainiai, Dariaus ir Girėno g. Žuvusių dėl Lietuvos laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 70–71.
13. BANIONIS, Juozas. Lapės. Žuvusių dėl Lietuvos laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 68.
14. BANIONIS, Juozas. Perloja. Vytauto Didžiojo paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 204.
15. BANIONIS, Juozas. Prie Vilniaus g., Sukilėlių kalnelis. Žuvusių dėl Lietuvos nepriklausomybės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 159–160.
16. BANIONIS, Juozas. Tarp Baltupių, Jeruzalės ir Trinapolio. Vilniaus kalvarijos. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 209–211.
17. BANIONIS, Juozas. Varėna, Vytauto g. Nepriklausomybės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 204–205.
18. BARKAUSKAS, Marius. 1. Kaip naikino mūsų praeitį. *Statyba ir architektūra*, 1990, vasaris, p. 18–19.
19. BARKAUSKAS, Marius. 2. Kaip naikino mūsų praeitį... *Statyba ir architektūra*, 1990, kovas, p. 17–18.
20. BAŠKYTĖ, R. Lietuvos regioniniai parkai: istorija, samprata, problemos. *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, birželis, p. 12–13.
21. BIELIAUSKAS, Bronislovas, et al. Nekartokime klaidų. *Literatūra ir menas*, 1988, birželio 4, p. 3.
22. BUČAS, Jurgis. [Kaunas] Prie Parodos g. Vytauto Didžiojo paviljonas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 62–63.
23. BUČAS, Jurgis. Ar mus tenkina buvęs sąrašas? *Naujasis Dienovidis*, 1993 rugpjūčio 20, p. 13.
24. BUČAS, Jurgis. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 129–145.
25. BUČAS, Jurgis. *Kraštotvarkos pagrindai*. Kaunas, 2001, 282 p.

26. BUDGINAS, Kazys. [Klaipėda] Tarp Daukanto, Donelaičio, Liepų ir Trilapio g. Klaipėdos senosios kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 75–76.

27. BUDREIKA, Ed. Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, 1958, t. I, p. 3–16.

28. BUMBLAUSKAS, Alfredas, et al. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 35–71.

29. BURNEIKA, Juozas. Kapai ir antkapiai. *Literatūra ir menas*, 1971, gruodžio 11, p. 12.

30. BUTKEVIČIENĖ, Jolita. *Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos tendencijos sovietmečiu. Daktaro disertacija*. Kaunas, 2009, 220 p.

31. CHOAY, Françoise. *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge, 2001, 256 p.

32. ČAPLIKAS, Juozas. Kultūros vertybių naikinimas sovietiniais metais. *Literatūra ir menas*, 1997, liepos 26, p. 2.

33. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, 467 p.

34. ČEPAITIENĖ, Rasa. Nuo monumento prie smūtkelio: atmintis ir kasdienybė paminkluose. *Lietuvos etnologija*, 2005, Nr. 5, p. 171–188.

35. ČEPAITIENĖ, Rasa. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 123–146.

36. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietinės kultūros šaltiniai. Tarp futurizmo ir paseizmo. *Darbai ir dienos*, 2009, Nr. 52, p. 85–104.

37. ČEPAITIENĖ, Rasa. Šiuolaikinė paveldosauga: dvi vertinimo perspektyvos. Iš *Kultūrinio paveldo išsaugojimas kaimyninių tautų identitetui stiprinti*. Klaipėda, 2008, p. 50–58.

38. ČERBULĖNAS, K. Marijos Ramintojos bažnyčios ir augustinų vienuolyno pastatų ansamblis Savičiaus g. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 274–275.

39. ČERBULĖNAS, K. Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno pastatų ansamblis M.Gorkio g. 72, 74. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 171–176.

40. ČOKOVA, Irena. [Šiauliai] Tarp Poškos, Rėkyvos, Šilų ir Žalgirio g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 159.

41. DAUGUDIS, Vytautas. [Vilnius] Trys kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 225.

42. *Daugyvenės kultūros istorijos muziejus-draustinis* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/radviliskis/daugyvenes_muz.htm>.

43. Donelaičio g. 85 [Kaunas]. Lietuvos banko rūmų frontono skulptūrinė grupė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 60.

44. DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? I. Siautulyš. *Švyturys*, 1988, Nr. 22, p. 8–10.

45. DRĖMA, Vladas. Naikinom, nesaugojom. Ar atkursim? III. Susirūpinimas. *Švyturys*, 1988, Nr. 24, p. 14–15.

46. DUSHKINA, Natalia. *Reconstruction and its Interpretation in Russia – 2* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2010 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.international.icomos.org/xian2005/papers/2-12.pdf>>.

47. DVILINSKAITĖ, Anelė. Slogutis ant anų dienų. *Kultūros barai*, 1988, rugpjūtis, p. 32–37.

48. FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998, 141 p.

49. Gadūnavas. Gadūnavo kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 182–183.
50. GAIGALAITĖ, Ina. Čypėnai. Šv. Jono kryžius. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 20.
51. GEČAS, Steponas. Nuosprendžiai eksponatams. Apie muziejinių vertybių naikinimą sovietmečiu. *Kultūros barai*, 1993, gruodis, p. 49–52.
52. Gegabrasta. Gegabrastos vokiečių karių kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 130–131.
53. GELLNER, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius, 1996, 238 p.
54. GERVĖ, Merūnas; RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Bažnyčios, Totorių, Trakų g. ir Vytauto pr. Kauno kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 40–44.
55. GETNERIS, J. Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai. *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 8, p. 177–181.
56. GIRININKIENĖ, Vida. [Vilnius] Karių kapų g. Antakalnio kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 216–217.
57. GIRININKIENĖ, Vida. [Vilnius] Vingio parkas. Vingio karių kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 228.
58. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Juozapavičiaus g. Šv. Rapolo kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 213.
59. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Olandų g., prie Ritualinių paslaugų rūmų. Naujosios žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 222.
60. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Pylimo g. Evangelikų reformatų kapinių paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 223–224.

61. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Tarp Juozapavičiaus ir Rinktinės g. Senosios žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 213–214.
62. GIRININKIENĖ, Vida; PAULAUSKAS, Algirdas. [Vilnius] Tarp Kalinausko ir Mykolaičio-Putino g. Evangelikų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 214–216.
63. GLEMŽA, J. Svarbesni paminklotvarkos darbai 1900–1970 metais (pagal spaudos duomenis ir archyvinę medžiagą). *Muziejai ir paminklai*, 1983, Nr. 5, p. 90–99.
64. GLEMŽA, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius, 2002, p. 252.
65. GLEMŽA, Jonas. Architektas restauratorius Sigitas Benjaminas Lasavickas (1923 07 19–1998 03 25). *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 175–176.
66. GLEMŽA, Jonas. Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus gimimas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1980, vasaris, p. 14–15.
67. GLEMŽA, Jonas. Kultūros palikimas ir jaunuomenė. *Kultūros barai*, 1978, gegužė, p. 55–56.
68. GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu. *Architektūros paminklai*, 1975, Nr. III, p. 3–11.
69. GLEMŽA, Jonas. Svarbūs ICOMOS nutarimai. *Kultūros barai*, 1984, kovas, p. 76–77.
70. GLEMŽA, Jonas; PURYS, Medardas. Senamiesčių atgimimas. *Švyturys*, 1979, Nr. 9, p. 28–29.
71. Global Strategy. In *World Heritage* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/en/globalstrategy>>.
72. GUDAVIČIUS, H.; KAVALIAUSKAS, P.; KRUPICKAS, R. *Lietuvos draustiniai*. Kaunas, 1989, 126 p.

73. JANKEVIČIENĖ, A. Namas M. Gorkio g. 12. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 128–129.
74. JANKEVIČIENĖ, Algė. Du žingsniai į gotiką. *Literatūra ir menas*, 1978, kovo 4, p. 8–9.
75. JANKEVIČIENĖ, Algė. Rumšiškių Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios ir varpinės architektūra. *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5, p. 39–47.
76. JATKONIS, Gintaras. Mintys atnaujinus muziejų. *Kultūros barai*, 1983, rugpjūtis, p. 48–50.
77. JOKILEHTO, Jukka. *A History of Architectural Conservation*. Oxford, 1999, 368 p.
78. JONUŠIENĖ, Vilija. Varniai. Motiejaus Valančiaus paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 186–188.
79. JURGINIS, J. Griuvėsių romantika. *Literatūra ir menas*, 1967, liepos 1, p. 4.
80. KADZEVIČIUS, Stasys. Prie Švenčionių. Mostovskių mauzoliejinė koplyčia. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 176.
81. KAMINSKAS, Romualdas. Po žydro dangaus kupolu. *Kultūros barai*, 1971, spalio, p. 28–32.
82. KAMINSKAS, Romualdas. *Praeities paminklai ir šiandiena*. Vilnius, 1983, 45 p.
83. KAMINSKAS, Romualdas. Restauratorių penkmetis. *Kultūros barai*, 1980, spalio, p. 37–41.
84. KANARSKAS, Julius. Priekulė. Priekulės parapijos vyrų – I pasaulinio karo aukų paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 80.
85. KANARSKAS, Julius. Sūdėnai. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 94.
86. KANARSKAS, Julius. Sūdėnai. Koplytstulpis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 94.
87. Kančia, kova, pergalė. *Literatūra ir menas*, 1984, birželio 23, p. 8–9.

88. KARČIAUSKAS, Mykolas; KITKAUSKAS, Napalys. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1986, gegužės 13, p. 14.
89. KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai. *Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 6, p. 207–219.
90. KAUNAS, Domas. Rusnė. I pasaulinio karo aukų memorialas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 169–170.
91. KAUNAS, Domas. Vilkyškiai. Vilkyškių parapijos vyrų – I pasaulinio karo aukų paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 171–172.
92. KAVALIAUSKAS, P. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius, 1992, 147 p.
93. KAVALIAUSKAS, P. Saugomų teritorijų tinklo raida. Iš *Lietuvos saugomos teritorijos*. Kaunas, 2006, p. 7–14.
94. KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos nacionaliniai parkai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, birželis, p. 6–7, 19.
95. KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos saugomų teritorijų sistema ir regioniniai parkai. *Kurtuva*, 1997, Nr. 3, p. 7–17.
96. KAVALIAUSKAS, Povilas. Gamtinių parkų perspektyva. *Statyba ir architektūra*, 1970, gruodis, p. 6–7.
97. KAVALIAUSKAS, Povilas. Kraštovaizdis žinybų voratinklyje. *Kultūros barai*, 1988, gruodis, p. 37–40.
98. KAZIUKONIS, Leonas. [Panevėžys] Ramygalos g. Panevėžio katedros kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 123–124.
99. KITKAUSKAS, Napalys. Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje. *Statyba ir architektūra*, 1983, gruodis, p. 22–23.
100. KITKAUSKAS, Napalys. Nauji duomenys apie Tolminkiemį. *Kultūros barai*, 1971, kovas, p. 65–66.
101. KITKAUSKAS, Napalys. Pagerbkime Mažosios Lietuvos didžiuosius vyrus. *Literatūra ir menas*, 1986, rugpjūčio 9, p. 16.

102. KITKAUSKAS, Napalys. Tolminkiemis atgimsta. *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, kovas, p. 29–31.
103. KITKAUSKAS, Napalys. Tvarkoma Donelaičio gimtinė. *Kultūros barai*, 1992, rugsėjis/spalis, p. 46–48.
104. KITKAUSKAS, Napoleonas. Tolminkiemis jo Dainiaus jubiliejaus išvakarėse. *Kultūros barai*, 1988, lapkritis, p. 43–47.
105. KRITZMAN, Lawrence D. In Remembrance of Things French. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. ix–xiv.
106. KULEVIČIUS, Salvijus. Japonijos paveldosaugos savitumai. Iš *Kultūros paminklai*. 2005, Nr. 12, p. 136–152.
107. KULEVIČIUS, Salvijus. Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 147–182.
108. KULEVIČIUS, Salvijus. Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, perspektyvos. *Lietuvos istorijos studijos*. 2009, Nr. 24, p. 150–166.
109. Labai svarbus tarptautinis dokumentas [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Literatūra ir menas*, 1988, sausio 09, p. 11.
110. LAINAUSKAITĖ, Audronė. LTSR nacionalinio parko etnografinių kaimų tyrimai ir pasiūlymai, kaip juos regeneruoti. *Architektūros paminklai*, 1984, Nr. IX. p. 37–42.
111. LARSEN, Knut Einar. Preface. In *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Paris, 1995, p. xi–xiii.
112. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Kanteikiai. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 5.
113. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Meškuičiai. Laisvės paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 167–168.

114. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Prie Beržoro. Beržoro kalvarių koplyčios. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 133.
115. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Prie Žaslių. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 38.
116. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. Žasliai. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 37–38.
117. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima; LIORENŠAITIENĖ, Nijolė. Prie Veprių. Veprių kalvarių koplyčios ir vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 194.
118. LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. [Darsūniškis] Miestelio vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 31.
119. LEVANDAUSKAS, V. Evangelikų liuteronų bažnyčia ir namai Muziejaus g. 20. Iš *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985, p. 241–243.
120. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Ar įveiksime kryžių baimę? *Literatūra ir menas*, 1988, rugsėjo 3, p. 13.
121. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Gražinkime baroką Dominikonų bažnyčiai. *Statyba ir architektūra*, 1989, birželis, p. 18–19.
122. LEVANDAUSKAS, Vytautas. Restauruotas XVI a. architektūros paminklas. *Statyba ir architektūra*, 1985, rugsėjis, p. 22–23.
123. [Interviu su: BATŪRA, Romas]. *Literatūra ir menas*, 1972, sausio 8, p. 2.
124. [Redakcijos priedas straipsniui: ČEKANAUSKAS, Vytautas; NASVYTIS, Algimantas. Padarykime pažangą]. *Literatūra ir menas*, 1981, gegužės 23, p. 10.
125. LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. [Kaišiadorys] Kaišiadorių katedros šventoriaus tvora su vartais ir kryžiai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 34.
126. LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. [Kaišiadorys] Vilniaus vartai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 34.

127. LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. Eiriogala. Koplytėlė. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 33.

128. LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. Pravieniškės Nepriklausomybės dešimtmečio kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 36.

129. LUKOŠIŪNAS, Stasys. Juodeikiai. Vytauto Didžiojo paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 28.

130. LUKŠIONYTĖ, Nijolė. Trakai, Karaimų ir Vytauto g. sandūra. Šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 190–191.

131. MAČIULIS, Dangiras. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. Iš *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 41–65.

132. MAČIULYTĖ-KASPERAVIČIENĖ, Audronė. Kada dingo Švento Mykolo bažnyčios altoriai. *Švyturys*, 1989, Nr. 23, p. 20–21.

133. MARCINKEVIČIUS, Arūnas. N. Kitkauskas: Valdovų rūmų krikštatėvis. Iš *Savaitė* [interaktyvus]. 2009, balandžio 5 [žiūrėta 2009 balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <www.delfi.lt/archive/article.php?id=21330117>.

134. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Kultūros paveldo apsauga. Iš *Kultūros paminklų enciklopedija*. Rytų Lietuva. Vilnius, 1998, t. I, d. II, p. 5–11.

135. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis. *Literatūra ir menas*, 1995, rugpjūčio 12, p. 11, 13.

136. MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Voverė hermeneutiniame rate, arba Lietuvos paveldo apsaugos kryptys. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2000, kovas, p. 89–100.

137. MAŽRIMAS, Edmundas. Tauragė, tarp Inkaro, Sporto, Taikos g. Žydų kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 180.

138. MAŽRIMAS, Edmundas. Tauragė, Vytauto g. Vinco Kudirkos paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 180–181.

139. MIKELEVIČIUS, Laimis. *Lietuvos Respublikos valstybinių parkų veikla kompleksinio paveldo apsaugos srityje: idėjos ir praktika* [magistro darbas; Vilniaus universitetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra (mašinėraštis)]. Vilnius, 2008.
140. MIKNEVIČIENĖ, Giedrė. Memorialinės architektūros objektai. *Kultūros barai*, 1980, kovas, p. 62–64.
141. MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993, 623 p.
142. MOŠINSKIS, A. Dėl Lietuvos kultūros turtų. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 273–274.
143. MOŠINSKIS, Algirdas. Lietuvos architektūros paminklų apsauga. *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 49, p. 923–924.
144. Muitinės g. [Vilnius]. Simono Konarskio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 221.
145. NAUDUŽAS, Julius. Prie Jurgaičių. Kryžių kalno paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 161–166.
146. NEMANIS, Jonas. Baibiai. Aleksandro Miškinio žuvimo vietos paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 230.
147. NEMANIS, Jonas. Zarasai, Vilniaus ir Vytauto g. sankryža. Kauno-Daugpilio kelio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 236–237.
148. NISHIMURA, Y. Changing Concept of Authenticity in the Context of Japanese Conservation History. In *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Trondheim, 1995, p. 175–183.
149. NORA, Pierre. From Lieux de mémoire to Realms of Memory. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. xv–xxiv.
150. NORA, Pierre. General Introduction: Between Memory and History. In *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York, 1996, vol. I, p. 1–20.

151. Pagiriai. Koplyčia ir Kristaus skulptūra. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 72.
152. Paminklų apsaugai – pasaulio visuomenės dėmesys [interview su: GLEMŽA, Jonas]. *Kultūros barai*, 1981, rugsėjis, p. 23–25.
153. PINKUS, S. *Raudondvario pilis*. Vilnius, 1983, 47 p.
154. PINKUS, Stasys. Vilniaus katedros stogo skulptūros. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 217–219.
155. PIVORIŪNIENĖ, Aldona; VARNAUSKAS, Jonas. Obeliai. Bolševizmo aukų memorialas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 151–152.
156. Praeities lobiai – socialistinės visuomenės žmogui. *Kultūros barai*, 1973, spalio, p. 2–4.
157. PRASCEVIČIUS E. *Kleboniškių kaimas* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/radviliskis/kleboniskiu_km.htm>.
158. PRASCEVIČIUS, Egidijus; ŠERYŠ, Sigitas. Kauliniai. Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 144–145.
159. Pratarinė. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*. Vilnius, 1988, t. 1, p. 5–6.
160. Prie Amalių sodų bendrijos [Kaunas]. Kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 40.
161. Prie Rožučių. Lietuvos partizano žuvimo vietos kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 12.
162. PŠIBILSKIS, Vyginas. Bibliocidas Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1989, gruodis, p. 33–37.
163. PURLYS, Evaldas. Mes patys. *Literatūra ir menas*, 1989, vasario 4, p. 11.

164. PURLYS, Evaldas. Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčios 1989 metų natūros tyrimai. *Architektūros paminklai*, 1993, Nr. 13, p. 29–35.
165. PURVINAS, Martynas. Liaudies architektūros pamokos. *Statyba ir architektūra*, 1986, kovas, p. 5–6.
166. PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004, 239 p.
167. Relativism. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2005 rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/relativism/>>.
168. RIAUBIENĖ, Edita. *Lietuvos architektūros paveldo apsauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija.* Vilnius, 2003, 153 p.
169. RIEGL, Alois. The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin. In *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Culture Heritage*. Los Angeles, 1996, p. 69–83
170. RŪKIENĖ, Danutė. [Kaunas] Vilniaus g. 1. Maironio antkapis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 64–65.
171. RYMKEVIČIŪTĖ, Agnė. Kultūros paveldo atstatymo fenomenas ir jo raiška Europoje bei Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas*. Vilnius, 2006, p. 183–216.
172. SALATKIENĖ, Birutė. Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai. Iš *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 16–28.
173. SAMAVIČIUS, Romualdas. Lietuvos Respublikos kultūros paveldo naikinimas 1940–1941 metais. *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 58–76.
174. Savanorių pr. 46 [Kaunas]. „Saulės“ namų pagrindinio fasado bareljefai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 64.

175. Skersabalis. Partizano Jono Butkaus kryžius. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 141.
176. SMITH, Stephen L.J. *Dictionary of Concepts in Recreation and Leisure Studies*. New York, 1990, 384 p.
177. STALGYS, A. Graikiškas Sigito Lasavicko tikėjimas. *Šiaurės Atėnai*, 1999, Nr. 12, p. 11 [šis neperžiūrėtas].
178. STAPONKUS, Antanas. Senosios Suzdalės atgimimas. *Kultūros barai*, 1978, rugpjūtis, p. 49–52.
179. STAUSKAS, Vladas. Ar auginsim agurkus rūtų darželyje? *Kultūros barai*, 1973, kovas, p. 12–17.
180. STEPUKONIS, Aivaras. Idėjų istoriografijos gimimas: Arthur Oncken Lovejoy. *Logos*, 2005, Nr. 42, p.130–143.
181. STREIKUS, Arūnas. Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514–517.
182. STREIKUS, Arūnas. Įvadas. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 1–26.
183. STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius, 2002, 374 p.
184. STREIKUS, Arūnas. Sovietų valdžios antireliginė politika Lietuvoje ir Kryžių kalnas. Iš *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000, p. 66–71.
185. STULPINAS, Ričardas. Pamišti dvarai. *Literatūra ir menas*, 1989, liepos 15, p. 8–9.
186. STULPINAS, Ričardas. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai. *Architektūros paminklai*, 1993, Nr. 13, p. 42–60.
187. Suzdalė – „turizmo industrijos“ pirmagimis. *Kultūros barai*, 1968, liepa, p. 49–51.

188. ŠERMUKŠNIS, Rimantas. *Palikę pėdsakus: prisiminimai apie Kauno restauratorius*. Kaunas, 2007, p. 226.
189. ŠINKŪNAITĖ, Laima. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1989, gegužės 27, p. 10.
190. ŠINKŪNAITĖ, Laima. [be pavadinimo]. *Literatūra ir menas*, 1989, kovo 4, p. 14.
191. ŠVEREBAS, Povilas. Purpliai. Nepriklausomybės dešimtmečio paminklas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 113.
192. ŠVEREBAS, Povilas. Tirkšliai. Nepriklausomybės dešimtmečio koplytstulpis. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 113.
193. TATORIS, Jonas. [Klaipėda] Pušyno g. Vitės kapinės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 77–78.
194. TEKORIUS, Romas. Agailių miškas. Kapinaitės. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 160.
195. *The World Heritage Convention: 30 Years Old and Going Strong* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 9 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/edito.htm>>.
196. THOMPSON, Willie. *Postmodernism and History*. Houndmills, 2004, p. 176.
197. TRAIN, Russell E. *The World Heritage – A vision for the Future* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2010 rugpjūčio 9 d.]. Prieiga per internetą: <<http://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/speeches/pdf/train.pdf>>.
198. TREIDERIS, Romas. Kaip naikintas ir kaip atkuriamas Vinco Kudirkos atminimas. *Kultūros barai*, 1997, liepa / rugpjūtis, p. 65–68.
199. Turistus kviečia Suzdalė. *Kultūros barai*, 1977, vasaris, p. 36–37.
200. VAITKEVIČIUS, Gediminas. Ankstyvasis Vilnius: įrodomumo vingiai. *Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 7, p. 174–184.
201. VAITKEVIČIUS, Vyktintas. Senosios Vilniaus šventvietės. *Šiaurės Atėnai*, 2003, lapkričio 15, p. 10–11.

202. VARNAUSKAS, Jonas. [Kaunas] Karo muziejaus sodelis. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 45–60.
203. VARNAUSKAS, Jonas. [Vilnius] Bazilijonų g. 7. Aušros vartų Vyčio reljefas. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 211.
204. VARNAUSKAS, Jonas. Prie Rainių. Rainių paminklai. Iš *Nukentėję paminklai*. Vilnius, 1994, p. 185–186.
205. WESTACOTT, Emrys. Relativism. In *Internet Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2008 sausio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iep.utm.edu/relativi/>>.
206. *World Heritage – Challenges for the Millennium*. UNESCO, 2007, 200 p.
207. ZOVIEŅĖ, Danutė. Seno kvartalo jaunystė. *Literatūra ir menas*, 1985, kovo 2, p. 8–9.
208. ŽEMAITYTĖ, Aldona. Prūsų, arba Mažoji, Lietuva. *Literatūra ir menas*, 1988, gruodžio 3, p. 4.
209. АЛИМОВА, Г. С; ВЫБОРНЫЙ, В. Н. Градостроительные методы и организация заповедных зон при сохранении и реконструкции исторических городов и сельских поселений. Из *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных работ*. Москва, 1989, с. 35–57.
210. ВЫБОРНЫЙ, В. Издержки полемики и издержки практики. *Литературная газета*, 1968, 1 мая, с. 10.
211. ВОЛОДИН, П. А. *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*. Москва, 1971, 24 с.
212. ДАВЫДОВ, С. Н. Реставрационные работы 1951–1953 годов по церкви Богоявления в Ярославле. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 75–92.

213. ЗАХАРОВА, В. Н. Исследование и проект реставрации архиепископского дворца в Новгородском кремле. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 114–122.

214. КАЛЬНИНГ-МИХАЙЛОВСКАЯ, Л. А. Охрана и изучение памятников архитектуры. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 13–46.

215. КЕЛЛИ, Катриона. «Исправлять» ли историю? Споры об охране памятников в Ленинграде 1960–1970-х годов. Из *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре* [interaktyvus]. 2009, № 2 [žiūrēta 2010 m. sausio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://magazines.russ.ru/nz/2009/2/kk7.html>>.

216. КОМЕЧ, А. И. Тенденции развития и основные достижения российской архитектурной реставрации в XX веке. Из *Архитектура и ландшафты России. Белая книга. Обретения*. Москва, 2003, 9–44.

217. КОНДАКОВ, И. В. Марксистская культурология. Из *Культурология. XX век. Энциклопедия*. Санкт-Петербург, 1998, т. 2, с. 13–16.

218. КРУШЕЛЬНИЦКИЙ, Ю. Э. Звонница Софийского собора. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 85–113.

219. *Охрана памятников истории и культуры в СССР*. ICOMOS-Москва-Суздаль, 1978.

220. Памяти Ш. Е. Ратия. 1906–1958. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1958, сб. 2, с. 181–182.

221. РАТИЯ, Ш. Е. Предисловие. Из *Практика реставрационных работ*. Москва, 1950, сб. 1, с. 3–12.

222. *Симпозиум «Памятники культуры и общество»*. Ленинград, 1969, 133 с.

PRIEDAI

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema.

2 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su Vytauto Didžiojo tema.

3 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su įvairių asmenų įamžinimu.

4 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Vokiečių karių kapinės.

5 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Klaipėdos krašto monumentai.

6 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su stalinizmo aukų atmintimi ir pasipriešinimu sovietinei okupacijai.

7 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Kapinės.

8 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. ALV simboliai.

9 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Mažoji sakralinė architektūra.

10 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Sakraliniai ar su sakraline tema susiję statiniai.

PAAIŠKINIMAI

1. Priedai sudaryti remiantis leidinyje *Nukentėję paminklai* (Vilnius, 1994 m.) pateikta medžiaga.

2. Prieduose fiksuojami niokojimo atvejai (o ne niokoti objektai), t. y., jei tas pats objektas niokotas kelis kartus, atitinkamai tiek kartų jis bus įtrauktas į priedų lenteles.

3. Informacija visų pirma grupuojama pagal niokojimo datas ir tik paskui pagal objektų vietovių pavadinimus (abėcėlę).

SANTRUMPOS

Simb. el. – objektų simboliniai elementai:

- 1 – Vytis;
- 2 – Gedimino stulpai;
- 3 – Vyčio kryžius;
- 4 – krucifiksas;
- 5 – kita (asmenų, šventųjų, Vilniaus Gedimino bokšto atvaizdai, miestų herbai, kt.);

6: 2 priedo atveju – Vytauto Didžiojo atvaizdas ar atributika; 3 priedo – konkrečių asmenų atvaizdai ar atributika; 5 ir 6 priedo – monumento tema;

Niok. b. r. – niokojimo būdas ir rezultatas:

- 1 – objektas visiškai sunaikintas;
- 2 – sunaikinti objekto simboliniai elementai;
- 3 – objektas suniokotas (apšaudytas, apdaužytas, kt.);
- 4 – objektas paslėptas (užtinkuotas, uždažytas, kt.);
- 5 – objektas perkeltas į kitą vietą;
- 6 – objektas perkurtas;
- 7 – objektas ar jo dalys pavogti.

Žr. – plačiau apie konkretų atvejį ar objektą žiūrėti leidinyje *Nukentėję paminklai*. Žemiau nurodomi atitinkami puslapiai.

Niokojimo datų sutrumpinimai:

2PK – Antrasis pasaulinis karas;

A – antroji pusė (pavyzdžiui, 194A – XX a. penktojo dešimtmečio antra pusė);

B – pabaiga (pavyzdžiui, 194B – XX a. penktojo dešimtmečio pabaiga);

D – dešimtmetis (pavyzdžiui, 194D – XX a. penktasis dešimtmetis);

P: – objektas jau niokotas anksčiau (skliaustuose nurodoma ankstesnio niokojimo ar niokojimų data);

R – pradžia (pavyzdžiui, 194R – XX a. penktojo dešimtmečio pradžia);

V – vidurys (pavyzdžiui, 194V – XX a. penktojo dešimtmečio vidurys);

V: – objektas dar kartą niokotas vėliau (greta nurodoma vėlesnio niokojimo data).

1 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.					Niokojimo data	Niok. b. r.						Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė			1	2	3	4	5		1	2	3	4	5	6		
Milaičiai	Tauragės r.	Paminklas	1928				+										177
Varėna	Varėnos r.	Paminklas	1928	+													+ 204
Akademija	Kėdainių r.	Paminklas	1928	+	+												70
Balninkai	Molėtų r.	Paminklas	1928	+	+												114
Daugailiai	Utenos r.	Paminklas	1938				+								+		195
Grūstė	Mažeikių r.	Paminklas	1934	+	+												111
Imbradas	Zarasų r.	Kryžius	1928				+										232
Dušionys	Alytaus r.	Paminklas	1926												+		9
Zarasai	Zarasų r.	Paminklas	1845; 1932	+	+												236
Jotainiai	Panevėžio r.	Kryžius	?												+		126
Kriukai	Joniškio r.	Paminklas	1928				+								+		29
Lekėčiai	Šakių r.	Paminklas	1928				+								+		157
Liūdynė	Panevėžio r.	Paminklas prie kapo	1929												+		127
Nemunaitis	Alytaus r.	Paminklas (nebaigtas)	1939														10
Salantai	Kretingos r.	Jotainiai	Panevėžio r.				+								+		93
Saldutiškis	Utenos r.	Paminklas	1928	+	+										+		197
Skodiniai	Kupiškio r.	Kryžius	1938				+								+		97
Svėdasai	Anykščių r.	Stogastulpis	1928–1940												+		15
Švėškna	Šilutės r.	Paminklas	1928				+								+		171
Tauragė	Tauragės r.	Paminklas	192D	+	+										+		178
Tauragė	Tauragės r.	Paminklas	192D	+	+										+		180
Troškūnai	Anykščių r.	Kapai, paminklas prie kapo	1921				+										16
Troškūnai	Anykščių r.	Memorialinė lenta	1928				+								+		17
Troškūnai	Anykščių r.	Paminklas	?				+								+		17

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tęsinys)															
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.		Niokojimo data			Niok. b. r.		Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6
Ukmergė	Ukmergės r.	Paminklas		1930	+				+						193
Vadokliai	Panevėžio r.	Kryžius ant kapo		?					+					+	130
Vandžiolaga	Kauno r.	Paminklas		1933	+	+				+					69
Balininkai	Molėtų r.	Paminklas		1928	+	+			+						114
Grūstė	Mažeikių r.	Paminklas		1934	+	+			+					+	111
Imbradas	Zarasų r.	Kryžius		1928					+						232
Babriškės	Varėnos r.	Paminklas		192D ar 193D										+	203
Giedraičiai	Molėtų r.	Paminklas		1928					+					+	115
Glūkas (prie)	Varėnos r.	Kapai, paminklas prie kapo		192D	+									+	203
Iglauka	Marijampolės r.	Paminklas		1928										+	107
Kaunas	Kauno m.	Memorialinė lenta		1934	+				+						44
Liaudiškiai	Radviškio r.	Koplytėlė		1928					+					+	145
Panevėžys	Panevėžio m.	Koplytstulpis		192B arba 193R										+	122
Puskelniai	Marijampolės r.	Paminklas		1928					+					+	110
Radviloniai	Radviškio r.	Paminklas		1928	+				+					+	145
Ryliškiai	Alytaus r.	Paminklas		1930					+					+	11
Žiežmariai	Kaišiadorių r.	Paminklas		1932 po	+				+					+	39
Vilkaviškis	Vilkaviškio r.	Paminklas		1923	+									+	206
Aviliai	Zarasų r.	Kryžius		XX a. pr.; 1928					+	+				+	229
Biržai	Biržų r.	Paminklas		1931					+						19
Žalioji	Anykščių r.	Koplytstulpis		1928	+				+					+	18
Kuršėnai	Šiaulių r.	Paminklas		1928	+	+			+						166
Rozalimas	Pakruojo r.	Paminklas		1928					+					+	119
Akmenė	Akmenės r.	Paminklas		1928					+					+	5
Babtai	Kauno r.	Kryžius		1928					+					+	65

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tesinys)																
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.		Niokojimo data			Niok. b. r.		Žr.		
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	
Dainiai	Jurbarko r.	Kryžius			1928			+								29
Juodeliai	Marijampolės r.	Paminklas			1928		+		+							107
Kretinga	Kretingos r.	Paminklas			1928 ?		+	+								87
Lapės	Kauno r.	Paminklas			1928		+		+					+		68
Kuktiskės	Utenos r.	Paminklas			1928 ?		+		+							196
Liubavas	Marijampolės r.	Paminklas			1928		+		+				+			109
Plateliai	Plungės r.	Paminklas			1928		+	+	+							134
Lyduokiai	Ukmergės r.	Paminklas			1928				+							191
Lyduokiai	Ukmergės r.	Stogastulpis			1928				+							191
Daukšiai	Marijampolės r.	Paminklas			1931		+	+	+							106
Antalieptė	Zarasų r.	Kryžius			1928				+							229
Betygala	Raseinių r.	Kryžius			1928				+							148
Salakas	Zarasų r.	Paminklas			1930 ~		+		+					+		234
Židikai	Mažeikių r.	Paminklas			1928		+	+	+							114
Endriejavas	Klaipėdos r.	Memorialinė lenta			1938		+									79
Meškučiai	Šiaulių r.	Paminklas			1930		+	+	+					+		167
Paįstrys	Panevėžio r.	Koplytstulpis			1938				+							127
Pušlotas	Pasvalio r.	Paminklas antkapinis			1929				+					+		131
Kurkliai	Anykščių r.	Paminklas			1938		+									13
Plungė	Plungės r.	Paminklas			1928		+		+					+		136
Palanga	Palangos m.	Kryžius			1928				+							121
Merkinė	Varėnos r.	Memorialinė lenta			1928				+							203
Padovynys	Marijampolės r.	Paminklas			1933				+							110
Skaudivilė	Tauragės r.	Paminklas			1933				+							177
Vaitiekupiai	Šakių r.	Paminklas			1928				+					+		158

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tęsinys)																	
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.			Niokojimo data			Niok. b. r.			Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6		
Akademija	Kėdainių r.	Paminklas			1928					+	+					+	70
Alytus	Alytaus m.	Tilto elementai (bareljefai)			1937												9
Balandžiai	Tauragės r.	Kryžius			1928												176
Grinkiškis	Radviliškio r.	Paminklas			1937					+	+						144
Skodiniai	Kupiškio r.	Kryžius			1938					+						+	97
Sutkai	Šakių r.	Paminklas			1928											+	158
Vilnius	Vilniaus m.	Memorialinė lenta			1940					+							223
Kaunas	Kauno m.	Kapai, paminklas prie kapo			1931 (paminklas)												61
Kupiškis	Kupiškio r.	Paminklas prie kapo			1929					+	+					+	96
Alytus	Alytaus m.	Paminklas			1928												8
Aukštėlkai	Radviliškio r.	Paminklas			1928						+						141
Jonava (prie)	Jonavos r.	Kryžius			1928												26
Siesikai	Ukmergės r.	Paminklas			1928					+	+						192
Širvintos	Širvintų r.	Stogastulpis			1928												173
Ukmergė	Ukmergės r.	Paminklas			1930					+							193
Žemaičių Naumiestis	Šilutės r.	Paminklas			1928						+						172
Šėšuočiai	Ukmergės r.	Paminklas			1934					+	+						193
Varniai	Telšių r.	Paminklas			1928					+	+						188
Dusetos	Zarasų r.	Paminklas			1932					+	+						231
Lazdijai	Lazdijų r.	Paminklas			1930 ~					+							99
Joniškis	Molėtų r.	Paminklas			1928					+	+						116
Leipalingis	Lazdijų r.	Paminklas			1928					+	+						101
Pavandenė	Telšių r.	Paminklas			1939						+	+					185
Veisiejai	Lazdijų r.	Paminklas			1928											+	102
Žemaitkiemis	Ukmergės r.	Kryžius			1928							+					194

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tesinys)																	
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.			Niokojimo data			Niok. b. r.			Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6		
Širvintos	Širvintų r.	Paminklas			1927			+	+							+	173
Kuliai	Plungės r.	Paminklas			1928											+	133
Antalieptė	Zarasų r.	Kryžius			1928											+	229
Vyžuonos	Utenos r.	Paminklas			1939 ?					+						+	202
Šimonys	Kupiškio r.	Paminklas			1928					+						+	98
Sauginiai	Šiaulių r.	Paminklas			1929					+						+	168
Taujėnai	Ukmergės r.	Paminklas			1929–1930 ~					+						+	193
Aleksandrija	Skuodo r.	Paminklas			1928 ?					+						+	153
Lapės	Kauno r.	Paminklas			1928					+						+	68
Purpliai	Mažeikių r.	Koplytstulpis			1928											+	113
Ramygala	Panevėžio r.	Paminklas			1923											+	129
Žiežmariai	Kaišiadorių r.	Paminklas			1932 po					+						+	39
Mitėniškiai	Kėdainių r.	Paminklas			1923											+	71
Šiauliai	Šiaulių m.	Paminklas			1931					+						+	159
Degučiai	Zarasų r.	Paminklas			1928; 1930					+						+	230
Šventybrastis	Kėdainių r.	Paminklas			1928					+						+	72
Meškučiai	Alytaus r.	Paminklas			1928					+						+	10
Antalgė	Utenos r.	Stogastulpis			1928					+						+	195
Kulautuva	Kauno r.	Paminklas			1938					+						+	67
Nemunėlio Radviliškis	Biržų r.	Kryžius			1928					+						+	21
Zapyškis	Kauno r.	Paminklas			1928					+						+	69
Lašiniai (prie)	Anykščių r.	Paminklas			1938					+	+					+	14
Rubikiai	Anykščių r.	Paminklas			1938					+	+					+	14
Rokiškis	Rokiškio r.	Paminklas			1929–31											+	152
Joniškis	Joniškio r.	Paminklas			1928					+	+					+	27

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tesinys)															
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.		Niokojimo data			Niok. b. r.		Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6
Zarasai	Zarasų r.	Paminklas		1845; 1932	+	+									+ 236
Pasiaušė	Kelmės r.	Paminklas		1931	+	+				+					74
Daugirdiškės	Trakų r.	Kapai, paminklas prie kapo		1930					+					+	189
Kėdainiai	Kėdainių r.	Kryžius		1928				+							70
Skriaudžiai	Prienuų r.	Paminklas		1932	+	+				+					141
Giedraičiai	Molėtų r.	Paminklas		1928				+		+				+	115
Varsėdžiai	Šilalės r.	Paminklas		?											169
Darbėnai	Kretingos r.	Paminklas		1930	+					+					82
Taučiūnai (prie)	Kėdainių r.	Paminklas		1929			+								73
Užuožeriai	Radviliškio r.	Paminklas		1928				+							146
Janapolė	Telšių r.	Kryžius		1928										+	183
Kalvarija	Marijampolės r.	Paminklas		1928			+	+							107
Panevėžys	Panevėžio m.	Paminklas prie kapo		1930			+	+							123
Tverai	Plungės r.	Paminklas		1928	+	+	+	+		+					137
Baisogala	Radviliškio r.	Paminklas		1928	+	+	+	+							142
Saločiai	Pasvalio r.	Paminklas		1928			+								132
Tūbinė I	Šilalės r.	Paminklas		1928						+					169
Upytė	Panevėžio r.	Paminklas		1928	+		+								130
Žasliai	Kaišiadorių r.	Kryžius		1928	+	+	+	+							37
Padainupys	Kauno r.	Paminklas		1933	+	+	+	+							68
Žemaitkiemis	Kauno r.	Kryžius		1929											69
Marijampolė	Marijampolės m.	Paminklas antkapinis		?										+	+ 104
Pažėrai	Kauno r.	Paminklas		1933	+	+	+								68
Švėkšna	Šilutės r.	Paminklas		1928	+	+	+	+							171
Kauliniai	Radviliškio r.	Paminklas		1928				+							144

Objektai, susiję su Lietuvos nepriklausomybės tema (tesinys)																			
Vieta		Pavidalas			Sukūrimo data		Simb. el.			Niokojimo data			Niok. b. r.			Žr.			
Gyvenvietė	Savivaldybė						1	2	3	4	5		1	2	3	4	5	6	
Rimšė	Ignalinos r.	Paminklas prie kapo			192D–193D					+			+						25
Šilai	Panevėžio r.	Paminklas			1939		+			+									129
Praveniškės	Kaišiadorių r.	Kryžius			1928					+									36
Vilnius	Vilniaus m.	Kapai, antkapiniai kryžiai			?					+									217
Kanteikiai	Akmenės r.	Kryžius			1928					+									5
Marijampolė	Marijampolės m.	Paminklas antkapinis			1938					+						+			104
Tirkšlai	Mažeikių r.	Paminklas			1928					+						+			113
Vilnius	Vilniaus m.	Antkapiniai kryžiai			?					+						+			225

Objektai, susiję su įvairių asmenų įamžinimu (tęsinys)																		
Vieta		Pavidalas		Sukūrimo data			Simb. el.			Niokojimo data			Niok. b. r.			Žr.		
Gyvenvietė	Savivaldybė			1	2	4	5	6	1	2	3	4	5	6				
Babtai	Kauno r.	Paminklas		+	+	+		Darius ir Girėnas							+			65
Tauragė	Tauragės r.	Paminklas		+	+			Kudirka							P: 1968 ~ (194B ar 195R; V: 1969)			180
Tauragė	Tauragės r.	Paminklas		+	+			Kudirka							P: 1969 (194B ar 195R; 1968)			180
Kulautuva	Kauno r.	Paminklas						Smetona							P: 1970 (194A)			67
Kaunas	Kauno m.	Paminklas						Maironis							1983 ~			63
Palanga	Palangos m.	Paminklas						Birutė							1992			121

4 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Vokiečių karių kapinės

Gyvenvietė	Vieta	Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.	Niokojimo data	Niok. b. r.						Žr.	
						1	2	3	4	5	6		
Gegabrašta	Pasvalio r.	Kapinės	1PK	Antkapiniai paminklai	po 2PK	+							130
Joniškėlis	Pasvalio r.	Kapinės	1PK	Antkapiniai paminklai (tipiniai)	po 2PK		+						131
Kalnijos	Mažeikių r.	Kapinės	1918	Mediniai kryželiai	po 2PK		+						112
Tauragė	Tauragės r.	Kapinės	2PK	Mediniai kryžiai, bendras paminklas	po 2PK (V: 1988)		+						178
Kaunas	Kauno miesto	Kapinės	1PK	Antkapiniai paminklai, bendras paminklas	1944	+							41
Panevėžys	Panevėžio m.	Kapinės	2PK		1944	+							123
Vilnius	Vilniaus m.	Kapinės	1915	Antkapiniai paminklai, bendri paminklai	1944 ar 1945	+							228
Lazdijai	Lazdijų r.	Kapinės	1 ir 2 PK		1945			+					99
Vilnius	Vilniaus m.	Antkapinis paminklas	1915	Antkapiniai kryžiai, paminklai	1945 po			+					216
Panevėžys	Panevėžio m.	Kapinės	1PK	Bendras paminklas	1947	+							123
Klaipėda	Klaipėdos m.	Kapinės	1915	Antkapiniai paminklai, bendras paminklas	196D	+					+		77
Masiai	Šiaulių r.	Antkapinis paminklas	1936		1952	+							167
Utena	Utenos r.	Kapinės	1PK	Bendras paminklas	1960 ~	+							197
Klaipėda	Klaipėdos m.	Kapinės	1 ir 2 PK	Antkapiniai kryžiai, bendras paminklas	196D	+							76
Skautvilė	Tauragės r.	Kapinės	1PK		1963–64	+							177
Tauragė	Tauragės r.	Kapinės	2PK	Antkapiniai kryžiai, paminklas	P: 1988 (po 2PK)					+			178

5 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Klaipėdos krašto monumentai

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.	Niokojimo data	Niok. b. r.			Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė					1	2	3	
Klaipėda	Klaipėdos m.	Paminklas	XIX a. II pus.	Rychertas, Johanas (želdinių inspektorius)	po 2PK	+			76
Klaipėda	Klaipėdos m.	Paminklas	1875	Prancūzų belaisviams (1863–73)	po 2PK	+			76
Rusnė	Šilutės r.	Paminklas	?	1PK aukoms; vokiški simboliai	po 2PK	+			80
Vilkyškiai	Šilutės r.	Paminklas	XX a. 3 deš.	1PK aukoms; vokiški simboliai	po 2PK		+		169
Klaipėda	Klaipėdos m.	Fontanas	1912	Dachas, Simonas (poetas)	1945	+			78
Šilutė	Šilutės r.	Paminklas	1932	Zūdermanas, Hermanas (vietos rašytojas)	1945	+		+	170
Nida	Neringos m.	Paminklas	1864	Kuvertai (kopų želdintojai)	1945–1946			+	117
Rusnė	Šilutės r.	Memorialinė lenta	?	1PK aukoms; vokiški simboliai	1949–50 ~	+			169
Rusnė	Šilutės r.	Paminklas	?	1PK aukoms; vokiški simboliai	1949–50			+	169
Priekulė	Klaipėdos r.	Paminklas	1926	1PK aukoms; vokiški simboliai	1960 po		+		171

6 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Objektai, susiję su stalinizmo aukų atmintimi ir pasipriešinimu sovietinei okupacijai

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.		Niokojimo data	Niok. b. r.					Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė			4	5		6	1	2	3	5	
Akmenėliai (prie)	Pakruojo r.	Paminklas	2PK per	+	Stalinizmo aukos	po 2PK	+				118	
Baibiai	Zarasų r.	Paminklas	1945 ~	+	Stalinizmo aukos	po 2PK	+				229	
Baibiai	Zarasų r.	Paminklas antkapinis	?		Stalinizmo aukos	po 2PK	+				230	
Baibiai	Zarasų r.	Kryžius	2PK po	+	Stalinizmo aukos	po 2PK	+			+	230	
Kupiškis	Kupiškio r.	Paminklas	1941		1941 m. birželio sukilimas	po 2PK	+				96	
Naujasis Mikališkis	Prienų r.	Paminklas antkapinis	1945–51	+	Partizanai	po 2PK			+		139	
Pusnė	Molėtų r.	Kryžius	2PK per		Stalinizmo aukos	po 2PK	+				117	
Rainiai (prie)	Teišių r.	Koplyčia (nebaigta)	1942 (nebaigta)		Stalinizmo aukos	po 2PK	+				185	
Skaruliai	Jonavos r.	Kryžius	1943	+	Stalinizmo aukos	po 2PK	+				27	
Skaruliai	Jonavos r.	Kryžius	1943	+	Stalinizmo aukos	po 2PK	+				27	
Onuškis	Trakų r.	Kryžius	?	+	Tremtiniai	1944	+				190	
Praveniškės	Kaišiadorių r.	Kapinės	1941	+	Stalinizmo aukos	1944	+				36	
Panevėžys	Panevėžio m.	Paminklas	1943	+	Stalinizmo aukos	1945					125	
Molėtai	Molėtų r.	Paminklas antkapinis	1942 ~	+	Stalinizmo aukos	1945 ar 1946	+				117	
Zarasai	Zarasų r.	Kapai	?		Stalinizmo aukos	1945–46	+				235	
Panevėžys	Panevėžio m.	Paminklas antkapinis	1941 po	+	Stalinizmo aukos	194A	+				124	
Papilė	Akmenės r.	Paminklas antkapinis	1941		Stalinizmo aukos	194A	+				6	
Rožučiai (prie)	Alytaus r.	Kryžius	194A	+	Partizanai	194A	+				12	
Obeliai	Rokiškio r.	Paminklas	1942	+	Stalinizmo aukos	1946–1975	+				151	
Budavonės miškas	Vilkaviškio r.	Paminklas	1942	+	Stalinizmo aukos	1946	+				205	
Lukšiai	Šakių r.	Paminklas antkapinis	1946 ~	+	Partizanai	1946 po			+		158	
Budavonės miškas	Vilkaviškio r.	Paminklas antkapinis	1942	+	Stalinizmo aukos	1948 ~			+		205	
Varlaukis	Jurbarko r.	Kryžius	1943	+	Stalinizmo aukos	194B	+				30	
Polekniškis	Utenos r.	Paminklas	1943	+	Tremtiniai	194D ar 195D			+		197	

Objektai, susiję su Stalinizmo aukų atmintimi ir pasipriešinimu sovietinei okupacijai (tesinys)												
Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.			Niokojimo data	Niok. b. r.				
Gyvenvietė	Savivaldybė			4	5	6		1	2	3	5	Žr.
Skersbalkis	Prienų r.	Kryžius	1946		Stalinizmo aukos	1970 ~	+					141
Marijampolė	Marijampolės m.	Paminklas antkapinis	1972		Tremtiniai	1972	+					104
Rainiai (prie)	Tešų r.	Kryžius	1981	+	Stalinizmo aukos	1981	+					185
Rainiai (prie)	Tešų r.	Kryžius (3 vnt.)	1981	+	Stalinizmo aukos	1981	+					185
Vilnius	Vilniaus m.	Kryžius	1991	+	1941 m. birželio sukilimas	1991	+					220

7 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Kapinės

Vieta		Tipas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.			Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	3		
Vilnius	Vilniaus m.	Totorių	?	1939 (V:1968–1971)	+		219	
Anykščiai	Anykščių r.	Senosios	?	po 2PK	+		12	
Joniškėlis	Pasvalio r.	Žydų	?	po 2PK		+	131	
Palanga	Palangos m.	Žydų	2PK iki	po 2PK		+	121	
Tauragė	Tauragės r.	Žydų	?	po 2PK (V: 196B)	+		180	
Vaitkūnai	Anykščių r.	Senosios	?	po 2PK		+	18	
Vaškai (prie)	Pasvalio r.	Žydų	?	po 2PK		+	132	
Vilnius	Vilniaus m.	Senosios	?	po 2PK	+		220	
Mukuliai	Zarasų r.	Senosios	?	1945–1946 ~	+		233	
Vilnius	Vilniaus m.	Senosios	?	194A	+		212	
Gintalaičiai	Skuodo r.	Senosios	?	194B	+		154	
Klaipėda	Klaipėdos m.	Žydų	XIX a. I pus.	194D–195D		+	76	
Palanga	Palangos m.	Žydų	1892–93 iki	195D ~	+		121	
Jonava	Jonavos r.	Senosios	?	195D	+		26	
Panevėžys	Panevėžio m.	Senosios	?	195D	+		125	
Prienai	Prienų r.	Žydų	?	1953–54 (V: 1987)		+	140	
Vilnius	Vilniaus m.	Žydų	?	1955	+		213	
Vilnius	Vilniaus m.	Evangelikų	1809	1957–58 (V: 1962; 1972–1973)	+		214	
Vilnius	Vilniaus m.	Musulmonų	?	1958 (V221: 1969)	+		221	
Vilnius	Vilniaus m.	Žydų	1830	1959	+		222	
Šiauliai	Šiaulių m.	Žydų	XIX a.	195D–196D	+		159	
Klaipėda	Klaipėdos m.	Senosios	?	196D	+		77	
Priekulės	Klaipėdos r.	Evangelikų	?	196D	+		80	
Užubaliai	Anykščių r.	Senosios	?	196D	+		17	

Kapinės (tesinys)								
Gyvenvietė	Vieta	Savivaldybė	Tipas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.		Žr.
						1	3	
Klaipėda	Klaipėdos m.	Klaipėdos m.	Senosios	XVIII–XIX a.	1962–1982	+		75
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Evangelikų	1809	P: 1962 (1957–58; V2: 1972–1973)	+		214
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Totorių	?	P: 1968–1971 (: 1939)	+		219
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Musulmonų	?	P: 1969 (1958)	+		221
Tauragė	Tauragės r.	Tauragės r.	Žydų	?	P: 196B (po 2PK)	+		180
Mosėdis	Skuodo r.	Skuodo r.	Senosios	?	197D	+		154
Panevėžys	Panevėžio m.	Panevėžio m.	Žydų	XIX a.	197D	+		123
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Evangelikų	1809	P: 1972–1973 (1957–58; 1962)	+		214
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Senosios	XVIII a. pr.	1977 ~	+		213
Gargždai	Klaipėdos r.	Klaipėdos r.	Žydų	?	1977		+	79
Panevėžys	Panevėžio m.	Panevėžio m.	Sentikių	XIX a.	1980	+		123
Gaurė	Tauragės r.	Tauragės r.	Žydų	XIX a. pab.	198D	+		176
Prienai	Prienų r.	Prienų r.	Žydų	?	P: 1987 (1953–54)	+		140
Kalnuvėnai	Klaipėdos r.	Klaipėdos r.	Senosios	?	1989		+	80
Vilnius	Vilniaus m.	Vilniaus m.	Stačiatikių	XVIII a. pab.	1989–1990		+	219

8 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. ALV simboliai

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Simb. el.			Niokojimo data	Niok. b. r.			Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė			1	2	5		1	4	6	
Ėriškiai	Panevėžio r.	Paminklas	?	+			+			126	
Kurnėnai	Alytaus r.	Pastato elementas (mozaika)	1936 apie	+				+		10	
Tauragė	Tauragės r.	Pastato elementas (bareljefas)	?	+				+		178	
Vilnius	Vilniaus m.	Pastato elementas (bareljefas)	1829 manoma	+					+	211	
Užpaliai	Utenos r.	Tilto elementas (bareljefai)	?	+			+			201	
Didieji Šelviai	Vilkaviškio r.	Pastato elementas (bareljefai)	?	+				+		206	
Kudirkos Naumiestis	Šakių r.	Tilto elementas (bareljefai)	1937 ~	+			+			156	
Vilnius	Vilniaus m.	Tilto elementas (bareljefai)	XIX a. ?	+			+			208	
Marijampolė	Marijampolės m.	Pastato elementas (bareljefas)	1925 apie	+			+			105	
Kaunas	Kauno m.	Pastato elementas (skulptūrinė grupė)	1926	+			+			60	
Kaunas	Kauno m.	Pastato elementas (skulptūrinė grupė)	1926	+			+			60	

9 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Mažoji sakralinė architektūra

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.							Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	6	7	
Butėnai (prie)	Anykščių r.	Koplytstulpis	?	po 2PK	+							13
Cholopovka	Zarasų r.	Kryžius	?	po 2PK	+							230
Darbėnai	Kretingos r.	Kryžius	1939	po 2PK	+							82
Deglišké	Šilalės r.	Kryžius	?	po 2PK (V: 195D)					+			168
Degučiai	Zarasų r.	Kryžius	2PK prieš	po 2PK	+							230
Geidžiūnai	Biržų r.	Kryžius	1942	po 2PK	+							20
Griežė	Mažeikių r.	Paminklas	?	po 2PK	+							111
Grinkiškis	Radvilišio r.	Kryžius	?	po 2PK	+							144
Grūšlaukė	Kretingos r.	Kryžius	1931	po 2PK	+							84
Jotainiai	Panevėžio r.	Kryžius	?	po 2PK	+							126
Kurkliai	Anykščių r.	Kryžius	1938	po 2PK						+		13
Kursėnai	Šiaulių r.	Kryžius	1940	po 2PK	+							166
Laumenai	Kauno r.	Kryžius	?	po 2PK								68
Niurkoniai	Pasvalio r.	Paminklas	?	po 2PK	+							131
Pakruonys	Rokiškio r.	Kryžius	?	po 2PK	+							152
Palaukiai	Panevėžio r.	Kryžius	193D	po 2PK					+			127
Palivarkas	Panevėžio r.	Kryžius	?	po 2PK	+							128
Perkaliai	Molėtų r.	Kryžius	?	po 2PK	+							117
Petroškai	Lazdijų r.	Kryžius	2PK prieš	po 2PK								102
Prīšmantai	Tauragės r.	Kryžius	?	po 2PK (V: 197D)					+			177
Rozalimas	Pakruojo r.	Paminklas antkapinis	?	po 2PK								120
Slabada	Ukmergės r.	Koplytėlė	1888	po 2PK (V: 196B)					+			192
Stragutė	Tauragės r.	Kryžius	?	po 2PK					+			178
Šarkinė	Biržų r.	Kryžius	?	po 2PK	+							23

Mažoji sakralinė architektūra (tęsinys)															
Vieta		Pavidalas		Sukūrimo data		Niokojimo data		Niok. b. r.							Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė							1	2	3	4	5	6	7	
Šateikiai (prie)	Plungės r.	Koplytėlė	?	po 2PK				+							137
Šatės	Skuodo r.	Koplytėlė	?	po 2PK					+						156
Šatės	Skuodo r.	Kryžius	?	po 2PK						+					156
Užulėnis	Ukmergės r.	Kryžius	192B	po 2PK				+							194
Varnėnai	Lazdijų r.	Kryžius	1946	po 2PK						+					102
Žaiļgala	Panevėžio r.	Kryžius	?	po 2PK				+							130
Žibikai	Akmenės r.	Kryžius	1928–1940	po 2PK				+							8
Kapčiamiestis (prie)	Lazdijų r.	Kryžius	1933	1940				+							99
Kaunas	Kauno m.	Koplytstulpis	?	1940				+							63
Lazdijai	Lazdijų r.	Kryžius	?	1940				+							100
Veršiai	Lazdijų r.	Kryžius	1935	1940						+					103
Vilkininkai	Lazdijų r.	Kryžius	?	1940						+					104
Ratkūnai (prie)	Šiaulių r.	Koplytėlė	?	1944						+					168
Kaunas	Kauno m.	Kryžius	1944	1944 greitai po				+							40
Asteikiai	Kretingos r.	Koplytėlės	1901	1945				+							80
Balbieriškis	Prienų r.	Paminklas	2PK prieš	1945						+					138
Mukuliai	Zarasų r.	Koplytėlė	?	1945–1946 ~				+							233
Viešniai	Akmenės r.	Kryžius	1938	1945–1950				+							7
Kuiteniai	Zarasų r.	Kryžius	1930 ~	194A				+							232
Liminasėlis	Zarasų r.	Kryžius	?	194A				+							232
Palanga	Palangos m.	Paminklas	1906–1913	194A arba 1953				+							122
Tytuvėnai	Kelmės r.	Paminklas	1936	194A				+						+	75
Žygaičiai	Tauragės r.	Koplytėlė	1936 ar 1937	194A						+					182
Stelmužė	Zarasų r.	Kryžius	?	1946				+						+	235
Babtai (prie)	Kauno r.	Kryžius	?	1948 ~ (V: 195D)				+							66

Mažoji sakralinė architektūra (tęsinys)													
Vieta		Savivaldybė	Pavidalas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.							Žr.
Gyvenvietė						1	2	3	4	5	6	7	
Madagaskaras	Zarasų r.	Kryžius	?		1948	+							232
Čypėnai	Biržų r.	Kryžius	?		1950 ~	+							20
Maniuliškiai (prie)	Zarasų r.	Koplytėlė	?		1950 ~ (V: 1968)				+				232
Mažonys	Lazdijų r.	Kryžius	2PK po		1950 ~	+							102
Pajūralis (apie)	Šilalės r.	Kryžius	?		1950 ~	+							169
Uženiškiai	Zarasų r.	Kryžius	?		1950 ~	+							235
Laukuva	Šilalės r.	Kryžius	?		1950–1951 ~	+							169
Karsakiškis	Panevėžio r.	Koplytstulpis	1942		1950					+			127
Napreliai	Zarasų r.	Koplytstulpis	1899		1950				+				233
Pakalnių piliakalnis	Utenos r.	Kryžius	1918		1950 (V: 1972)	+							197
Salantai	Kretingos r.	Kryžius	1931		1950 (V: 1966 po)					+			94
Tauragnai (prie)	Utenos r.	Kryžius	1892		1950 po				+				197
Mosėdis	Skudo r.	Koplytėlė	?		194B	+							154
Purvynė	Zarasų r.	Kryžius	?		194B				+				233
Šatės	Skudo r.	Kryžius	193D		194B	+				+			156
Viduklė	Raseinių r.	Paminklas	?		194B					+			149
Raguva	Panevėžio r.	Kryžius	1934		194B ar 195D	+							128
Babtai (prie)	Kauno r.	Kryžius	?		P: 195D (1948 ~)	+							66
Bagdoniškis	Rokiškio r.	Kryžius	1931		195D	+				+			150
Deglišė	Šilalės r.	Kryžius	?		P: 195D (po 2PK)	+							168
Kretinga	Kretingos r.	Paminklas	XIX a. II pus.		195D	+							86
Nausodis	Kretingos r.	Koplytstulpis	1922		195D	+							92
Tūbausiai	Kretingos r.	Kryžius	XX a. pr.		195D	+							95
Vilnius	Vilniaus m.	Koplytėlė	1762		195D					+			211
Žiežmariai	Kaišiadorių r.	Kryžius	193D		195D	+							38

Mažoji sakralinė architektūra (tęsinys)													
Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.							Žr.	
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	4	5	6	7		
Utena	Utenos r.	Paminklas	1940	196R	+				+				199
Gudeliai	Jurbarko r.	Kryžius	?	1961	+				+				29
Nasrėnai	Kretingos r.	Kryžius	XX a. pr.	1961	+							+	91
Trakai	Trakų r.	Koplytstulpis	1622 arba XVIII a	1961							+		190
Nausėdžiai	Biržų r.	Kryžius	1942	1961–1962	+								21
Ceikiai	Ignalinos r.	Kryžius	1941–1942	1962 ~	+				+				24
Vilnius	Vilniaus m.	Koplytėlė	1710	1962 ~	+								208
Janoniai (prie)	Molėtų r.	Kryžius	?	1962	+								116
Kirdeikiai–Tauragnai	Utenos r.	Kryžius	?	1962	+								196
Sūdėnai	Kretingos r.	Koplytstulpis	XIX a. pab.	1962	+								94
Utena	Utenos r.	Kryžius	1928	1962	+								198
Aštrakalnis	Zarasų r.	Koplytstulpis	?	1963 ~	+								229
Kruonis (prie)	Kaišiadorių r.	Kryžius	?	1963 ~	+								36
Tytuvėnai	Kelmės r.	Kryžius	1937	1963 ~	+								75
Barkeliai	Kretingos r.	Koplytėlė	XIX a. pab.	1963	+							+	81
Darsūniškis	Kaišiadorių r.	Koplytėlė	XIX a. pr.	1963	+						+		30
Rudakiškės (prie)	Zarasų r.	Kryžius	?	1963	+								234
Vaineikiai	Kretingos r.	Koplytėlė	XX a. pr.	1963	+							+	95
Kovaičiai	Kaišiadorių r.	Koplytėlė	1934	1964	+								35
Migonys	Kaišiadorių r.	Kryžius	?	1964	+						+		36
Ustukiai	Pasvalio r.	Kryžius	1929	1964	+								132
Žasliai (prie)	Kaišiadorių r.	Koplytėlė	?	1964	+								38
Utena	Utenos r.	Koplytstulpis	1943	1965 ~	+								200
Utena	Utenos r.	Koplytstulpis	?	1965 ~	+								200
Užgirėlis	Kaišiadorių r.	Kryžius	XIX a. pab.	1965 ~	+						+		37

Mažoji sakralinė architektūra (tęsinys)													
Vieta		Savivaldybė	Pavidalas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.							Žr.
Gyvenvietė						1	2	3	4	5	6	7	
Prienu šilas		Prienu r.	Kryžius	1981	1981	+							140
Vištytis (prie)		Vilkaviškio r.	Kryžius	1981	1981	+							206
Adomynė		Kupiškio r.	Koplytėlė	1855	P: 1982–1984 (V: 1981 iki)							+	96
Kapčiamiestis (prie)		Lazdijų r.	Kryžius	1982	1982	+							99
Leipalingis		Lazdijų r.	Kryžius	1982	1982	+							100
Pasruojė		Telšių r.	Kompleksas	?	1982					+			184
Žalioji		Vilkaviškio r.	Kryžius	1983	1983	+							208
Prienai		Prienu r.	Kryžiai	?	1984 ~	+							140
Kairiškliai		Akmens r.	Kryžius	1987	1987	+							5
Trakiniai		Anykščių r.	Kryžius	1987	1987	+							16
Gadūnavas		Telšių r.	Kryžius	1988	1988	+							183
Mielagėnai		Ignalinos r.	Kryžius	1914	1988	+							25
Jonava		Jonavos r.	Paminklas	1904	1989	+							26

10 PRIEDAS. Palikimo naikinimas sovietmečiu. Sakraliniai ar su sakraline tema susiję statiniai

Vieta		Pavidalas	Sukūrimo data	Niokojimo data	Niok. b. r.					Žr.
Gyvenvietė	Savivaldybė				1	2	3	5	7	
Pagariai	Kėdainių r.	Koplyčia	?	po 2PK	+					72
Žvainiai	Kretingos r.	Koplyčia	1912	po 2PK		+		+		95
Palanga	Palangos m.	Lurdas	?	1945		+		+		120
Palanga	Plungės r.	Lurdas	1906	194A		+		+		135
Švenčionys (prie)	Švenčionių r.	Koplyčia (mauzoliejinė)	1826	1947	+					176
Punkiškiai	Kupiškio r.	Vartų elementas (skulptūra)	?	1947 ar 1948				+		97
Šventupys	Anykščių r.	Vartų elementas (kryžius, skulptūra)	?	1949	+					16
Vilnius	Vilniaus m.	Bažnyčios elementas (skulptūrinė grupė)	1837	1949	+					223
Vilnius	Vilniaus m.	Bažnyčios elementas (skulptūrinė grupė)	XVIII a. pab.	1950	+					217
Kretinga	Kretingos r.	Lurdas	1933	1952				+	+	86
Mockaičiai	Skuodo r.	Koplyčia	?	1956	+					154
Vepriai (prie)	Ukmergės r.	Kalvarijų koplyčios	1882–1899	1962	+					194
Darsūniskis	Kaišiadorių r.	Vartai	1818–1820	1963	+					31
Kalviai	Kaišiadorių r.	Koplyčia	?	1963	+					34
Vilnius	Vilniaus m.	Kalvarijų koplyčios	XVII-XIX a.	1963	+					209
Kaišiadorys	Kaišiadorių r.	Vartai, tvora	193D	1963 ar 1964	+			+		34
Beržoras (prie)	Plungės r.	Kalvarijų koplyčios	1760	1964	+			+		133
Naujasis Mikališkis	Prienų r.	Koplyčia	1812 po	196B					+	139
Ivoškiai	Joniškio r.	Koplyčios elementas (kryžius)	XVIII a.	197D				+		27
Agailių miškas	Šiaulių r.	Koplyčia	1939	1976	+					160
Dūkšteliai	Ignalinos r.	Koplyčios elementas (kryžius)	1753	1977–1978					+	24
Vilnius	Vilniaus m.	Koplyčia (mauzoliejinė)	1777	1980–1982 ~	+					223